

ROCZNIK ŻYDOWSKI

1906—5666/7

pod redakcją Adolfa Standa.

TREŚĆ:

Ben Izrael: Pogromy. — Adolf Stand: Nossig. — Marek Scherlag: Lea. — Franciszka Stöckl: Perez jako nowelista. — I. L. Perez: Nowele. — Maks Bienenstock: Stanowisko kobiety w współczesnym żydostwie. — Z. F. Finkelstein: De profundis. — S. L.: Legenda. — Szulem Asz: Sobota w miasteczku. — Dr. Samuel Rapaport: Przyczynek do psychologii chasydyzmu. — Szulem Aleichem: Rabczyk. — W. E. Pordes: Golus. — Majer Balaban: Herc Homberg. — Herman Blumenthal: Drogami życia. — E. M. Lipschütz: Raszi. — Alfred Nossig: Wygnanie Żydów. — Leon Kellner: Aforyzmy. — Henryk Fogl: Faraon. — Meier Weissberg: Józef Kohn Zedek. — Zygfryd Naumberg: Wilhelm Wachtel.

WINIETĘ TYTUŁOWĄ WYKONAŁ OSKAR ALEKSANDROWICZ. NADTO ZAWIERA ROCZNIK CZTERNAŚCIE TABLIC Z OZDOBNI WYKONANEMI ILUSTRACYAMI: OSKARA ALEKSANDROWICZA, LEOPOLDA GOTTLIEBA, HENRYKA HOCHMANNA, E. M. LILIENA, JERZEGO MERKLA, ALFREDA PENZIASA, LEONA ROSENBLUMA I WILHELMA WACHTLA. WINIETY OZDOBNE WYKONALI: OSKAR ALEKSANDROWICZ, E. M. LILIEN I WILHELM WACHTEL.

LWÓW 1906.

NAKŁADEM SPÓŁKI DLA WYDAWNICTW ŻYDOWSKICH „KADIMAH”
STÓW, ZAREJESTR. Z OGRAN. PORĘKĄ.

czos. 6460/1906/4.

K 2702 / 61 / 1

CZCIONKAMI DRUKARNI A. GOLDMANA WE LWOWIE.

STYCZEŃ

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 P. Nowy Rok	19 Wonyfatya
2 W. Makarego	20 Ihnatyja
3 Ś. Genowefy p.	21 Jułyanny m.
4 C. Tytusa b.	22 Anastazyi m.
5 P. Telesfora b.	23 10 Mucz. w Kr.
6 Ś. Trzech Kr.	24 Jewheny i
7 N. A. 1 po 3 Kr.	25 Rożd. Chrysta
8 P. Seweryna	26 Śob. P. Bohor.
9 W. Marcyanny	27 Stefana mucz.
10 Ś. Pawła p.	28 2000 Muczen.
11 C. Hyginiusza	29 S. S. Mład.
12 P. Honoraty p.	30 Anysyi m.
13 S. Hilarego b.	31 Mełanyi
14 N. A. 2 po 3 Kr.	1 Sylwestra
15 P. Maura op.	2 Małachyja pr.
16 W. Marcelego	3 Śienwar 1906.
17 Ś. Antoniego	4 Sobor 70 Ap.
18 C. Pryska pan.	5 Fteopempta
19 P. Ferdynanda	6 Bohojaw. Ros.
20 S. Fab. i Seb.	7 Sobor s. Joana
21 N. A. 3 po 3 Kr.	8 N. 1 po B. Hł. 6
22 P. Wincentego	9 Połyjewkta
23 W. Zasl. NPM.	10 Hryhorya Jep.
24 Ś. Tymot. b.	11 Fteodozya
25 C. Nawr. s. P.	12 Tatianny m.
26 P. Polikarpa b.	13 Ermyła i Str.
27 S. Jana Chr.	14 S. S. Otec w S.
28 N. A. 4 po 3 Kr.	15 N. 2 po B. Hł. 7
29 P. Franciszka	16 Petra Weryhy
30 W. Martyny p.	17 Antonya weł.
31 Ś. Piotra Nól.	18 Aftanazyja

LUTY

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 C. Ignacego	19 Makarya
2 P. NPM Grom	20 Ewfymija weł.
3 Ś. Błażeja b.	21 Maksyma
4 N. A. 5 po 3 Kr.	22 N. o Myt i Far.
5 P. Agaty Pan.	23 Kłymentyja m.
6 W. Doroty P.	24 Xeny prep.
7 Ś. Romualda	25 Hryhorya ap.
8 C. Jana z Mal.	26 Ksenofonta
9 P. Apolonii	27 Joana Chryz.
10 S. Scholastyki	28 Jeirema
11 N. G. Starozap.	29 N. O. obł. S. Hł.
12 P. Eulalii p. m.	30 N. 4 Trech Sw.
13 W. Katarzyny	31 Kyra i Joana
14 Ś. Walentego	1 Fewr. Tryfona
15 C. Faustyna m.	2 N. Stritenie Hł.
16 P. Julianny	3 Symeona i A.
17 S. Kostancyi p.	4 Isydora
18 N. G. Mięso p.	5 N. Mias. Hł. 2.
19 P. Konrada p.	6 Wukoła
20 W. Nicefora m.	7 Partaftenija
21 Ś. Eleonory k.	8 Fteodora
22 C. Piotra K.	9 Nykyfora
23 P. Romany	10 Charkampya
24 S. Macieja Ap.	11 Własyja mucz.
25 N. A. Zapusfna	12 N. Syrop Hł. 3
26 P. Wiktora z A.	13 Martyniana
27 W. Aleksandra	14 Kyrłya
28 Ś. Popielec. R.	15 Onysyma

MARZEC

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 C. Albina bisk.	16 Pamfilyja m.
2 P. Symplicyusz.	17 Fteodora m.
3 S. Kunegun. ☽	18 Lwa pap. rym.
4 N. G. 1 Wstęp.	19 N. 1 Post. Hł. 4
5 P. Fryderyka	20 Leona
6 W. Kolety p.	21 Tymofteja
7 S. Such. Tom. †	22 Ss. Mucz.
8 C. Jana Bożego	23 Polykarpa
9 P. Franciszki †	24 Obr. hlaw. s. J.
10 S. 40 męcz. † ☿	25 Tarasia
11 N. G. 2 Sucha	26 N. 2 Post. Hł. 5
12 P. Grzegorza	27 Prokopja
13 W. Rozyny i R.	28 Wasyłyja
14 S. Matyldy p.	1 Marfa. Jewd.
15 C. Longina m.	2 Fteodota
16 P. Lubina m.	3 Ewtropia
17 S. Gertrudy ☿	4 Harasyrna
18 N. G. 3 Głucha	5 N. 3 Post. Hł. 6
19 P. Józefa Obl.	6 42 Mucz. S.
20 W. Joach. i Kl.	7 Wasyłyja m.
21 S. Benedykta	8 Fteofylakta
22 C. Oktawiana	9 S. S. 40 mucz.
23 P. Wiktora m.	10 Kondrata
24 S. Gabryela A.	11 Sofronya
25 N. Zw. NPM. ☿	12 N. 4 Post. Hł. 7
26 P. Emanuela	13 Nykyfora
27 W. Ruperta	14 Wenedykta
28 S. Sykstusa p.	15 Ahapya mucz.
29 C. Cyryla	16 Sawyna
30 P. Kwiryna m.	17 Ałeksja p.
31 S. Balbiny p.	18 Kyrilla A.

KWIECIEŃ

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 N. G. 5 Czarna	19 N. 5 Post. Hł. 5
2 P. Franciszk. ☽	20 Prep. Otec
3 W. Ryszarda b.	21 Jakowa
4 S. Izydora	22 Wasyłyja
5 C. Wincentego	23 Nykona prep.
6 P. 7 bol. NPM.	24 Zacharya
7 S. Hermana w.	25 Błahow. Bok.
8 N. G. 6 Kwiet.	26 N. 6 Cwinitia
9 P. Maryi Eg. ☽	27 Matrony Sel.
10 W. Ezechiela p.	28 Maryona pr.
11 S. Leona Wiel.	29 Marka i Kir.
12 C. Wiecz. Pań.	30 Czetwer. weł.
13 P. W. Piątek	31 Piątek weł.
14 S. W. Sobota	1 Apryl. Sub. w.
15 N. G. Wielk. ☿	2 Woskr. Hop.
16 P. Pontedz W.	3 Poned Woskr.
17 W. Rudolfa b.	4 Wtorok Woskr.
18 S. Apoloniusza	5 Fteodyła
19 C. Emmy wd.	6 Jewtychia
20 P. Agnieszki P.	7 Hrehorya pr.
21 S. Anzelma b.	8 Iridiona
22 N. G. 1 po Wiel	9 N. 1 po Woskr.
23 P. Wojciecha ☽	10 Terentya
24 W. Jerzego m.	11 Antypy mucz.
25 S. Juliusza p.	12 Wasyłyja
26 C. Justyna m.	13 Artemona m.
27 P. Anastazyj	14 Martyna
28 S. Piotra męcz.	15 Arystarcha
29 N. A. 2 po Wiel.	16 N. 2 po Woskr.
30 P. Katarzyny	17 Semeona

MAJ

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 W. Filipa i J. 	18 Joanna prep.
2 S. Zygmunt	19 Joanna wł.
3 C. Znal. s. Krz.	20 Fteodora
4 P. Floryana m.	21 Jannuaria
5 S. Piusa V. p.	22 Fteodora Syk.
6 N. G. 3 po Wiel.	23 N. 3 po Woskr.
7 P. Domiceli p.	24 Sawwy m.
8 W. Stanisł. 	25 Marka Jew.
9 S. Grzegorza	26 Wasylija
10 C. Izydora or.	27 Symeona ep.
11 P. Beatryksy	28 Jasona arch.
12 S. Pankracego	29 Dewiat mucz.
13 N. G. 4 po W.	30 N. 4 po Woskr.
14 P. Bonifacego	1 Maja. Jeremiy
15 W. Zofii i 3 c. 	2 Aftanazyja m.
16 S. Jana Nep.	3 Tymofteja
17 C. Paschalisa	4 Petahyi m.
18 P. Feliksa Sp.	5 Iryny mucz.
19 S. Piotra Cel.	6 Jowa mnoh.
20 N. G. 5 po W.	7 N. 5 po Woskr.
21 P. Heleny	8 Joana Boh.
22 W. Julii p.	9 Isaji pror.
23 S. Dezyd. 	10 Symeona ap.
24 C. Wnieb. P. 	11 Wozn. fiosp.
25 P. Urbana I. p.	12 Jepyfanta
26 S. Filipa Ner.	13 Hlyheryi m.
27 N. G. 6 po W.	14 N. 6 po Woskr.
28 P. Wilhelma	15 Pachomyja w.
29 W. Maksyma w.	16 Fteodora Os.
30 S. Feliksa pap.	17 Andronika
31 C. Petroneli 	18 Fteodota

CZERWIEC

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 P. Nikodema	19 Patrykia
2 S. Erazma b.	20 Subota zad.
3 N. G. Ziel. Św.	21 Sosz. s. Duch.
4 P. P. Ziel. Św.	22 Poned. Sosz.
5 W. Bonifacego	23 Mychaila
6 S. Such. 	24 Symeona pr.
7 C. Roberta b.	25 Obr. hł. s. Joan.
8 P. Medarda b. 	26 Karpa ap.
9 S. Felicyana 	27 Fteraponta
10 N. G. 1 Ś. Trój.	28 N. 1 W. S. S.
11 P. Barnaby ap.	29 Fteodozyi
12 W. Onufrego w.	30 Izakyja
13 S. Antoniego 	31 Jeremija ap.
14 C. Boże Ciało	1 Junyi. Justyna
15 P. Wita i Mod.	2 Nykifora m.
16 S. Franciszka	3 Łukylyana m.
17 N. G. 2 po Św.	4 N. 2 Tiko Chr.
18 P. Marka i Mar.	5 Dorofteja
19 W. Gerwazego	6 Hylariona
20 S. Sylweryusza	7 Fteodota św.
21 C. Alojzego G.	8 Fteodora Str.
22 P. Ur. N. S. J. 	9 Kyryla arch.
23 S. Zenona b.	10 Tymofteja
24 N. G. 3 po Św.	11 N. 3 po Św. 2
25 P. Prospera b.	12 Onufrya prep.
26 W. Jana i Paw.	13 Akilyny
27 S. Władysława	14 Elyseja pr.
28 C. Leona II. 	15 Amosa prep.
29 P. Piotra i P.	16 Tychona
30 S. Wsp. św. P.	17 Manuila m.

LIPIEC

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 N. G. 4 po Św.	18 N. 4 po S. Hł. 3
2 P. Naw. NPM.	19 Judy apost.
3 W. Heliadora	20 Meftodya
4 S. Józefa Kal.	21 Jułjana mucz.
5 C. Filomeny p.	22 Jewsewya
6 P. Izajasza ☉	23 Ahrypiny
7 S. Pulcheryi	24 Rożd. S. Joana
8 N. G. 5 po Św.	25 N. 5 po S. Hł. 4
9 P. Cyryla bisk.	26 Dawyda Ftes.
10 W. Amalii p.	27 Samsona
11 S. Pelagii p.	28 Kyra i Joann †
12 C. Henryka	29 Petra i Pawła
13 P. Małgorz. ☾	30 Sobor SS. 12 A.
14 S. Bonawent.	1 Jułyi. Kos. i D.
15 N. G. 6 po Św.	2 N. 6 po S. Hł. 5
16 P. NPM. Szk.	3 Jakynfta
17 W. Aleksego	4 Andreja
18 S. Szymona	5 Aftanazyja
19 C. Wincentego	6 Syzona Wet.
20 P. Czesława	7 Fiony prep.
21 S. Praksedy ☉	8 Prokopya
22 N. G. 7 po Św.	9 N. 7 po S. Hł. 6
23 P. Apolinarego	10 SS. 45 mucz.
24 W. Krystyny	11 Jewtymyja
25 S. Jakóba ap.	12 Prokla
26 C. Anny	13 Sobor s. H.
27 P. Natalii pan.	14 Akyły Ap.
28 S. Innocent. ☉	15 Kyryka i Wł.
29 N. G. 8 po Św.	16 N. 8 po S. Hł. 7
30 P. Abdona i S.	17 Martyny m.
31 W. Ignacego	18 Jemyłjana

SIERPIEN

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 S. Piotra w O.	19 Makryny
2 C. NPM. An.	20 Ilyi prop.
3 P. Znal. s. Szcz.	21 Symeona
4 S. Dominika ☉	22 Maryi Mahd.
5 N. G. 9 po S.	23 N. 9 po S. Hł. 8
6 P. Prz. Pańskie	24 Chrystyny
7 W. Kajetana w.	25 Usp. s. Anny
8 S. Cyryaka m.	26 Jermołaja
9 C. Romana i S.	27 Pantalejmona
10 P. Wawrzyfica	28 Prohora i Nik.
11 S. Zuzanny p.	29 Kałynyka
12 N. G. 10 po S. ☉	30 N. 10 po S. Hł. 1
13 P. Hipolita m.	31 Jewdokima
14 W. Euzebiusza †	1 Awł. Pr. s. Kr.
15 S. Wnieb. NPM.	2 Stefana m.
16 C. Rocha w.	3 Izaakija
17 P. Liberata b.	4 7 Otrok w Ef.
18 S. Heleny Ces.	5 Ewsychnia
19 N. G. 11 po S.	6 N. 11 Preb. H.
20 P. Stefana ☉	7 Demetya
21 W. Joanny Fr.	8 Jemyłjana
22 S. Filiberta op.	9 Małteja ap.
23 C. Filipa bisk.	10 Ławrentyja m.
24 P. Bartłomieja	11 Jewpła Arch.
25 S. Ludwika kr.	12 Fotya mucz.
26 N. G. 12 po S.	13 N. 12 po S. Hł. 3
27 P. Prz. s. K. ☉	14 Mycheja
28 W. Augustyna	15 Uspenje Boż.
29 S. Ścieśle s. J.	16 Nerukoł Obr.
30 C. Róży z Lim.	17 Myrona m.
31 P. Rajmunda	18 Flora i Ławra

WRZESIEŃ

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 S. Idziego op.	19 Andreja m.
2 N. G. 13 po Św	20 N 13 po S. Hł. 4
3 P. Izabeli i B. ☩	21 Ftadeja
4 W. Rozalii p.	22 Ahaftona
5 S. Wawrzyńca	23 Łuppa mucz.
6 C. Zacharyasza	24 Ewtychia
7 P. Reginy pan.	25 Waritolomeja
8 S. Nar. NMP	26 Adriana
9 N. G. 14 po Św	27 N. 14 po S. Hł. 5
10 P. Mikołaja ☩	28 Mojseja
11 W. Jacka i Prota	29 Usik. bł. Joana
12 S. Gwidona w.	30 Ałeksandra
13 C. Tobiasza	31 Poł. Poj. P. B.
14 P. Pod. ś. Krz.	1 Sept. Symeona
15 S. Nikodema	2 Mamanta
16 N. G. 15 po Św.	3 N 15 po S. Hł. 6
17 P. Lamberta b.	4 Wawylę
18 W. Tomasza ☩	5 Zacharya
19 S. Such. Januar.	6 Wos. cz. M. Ar.
20 C. Eustach. ☩	7 Sozanta
21 P. Mateusza ☩	8 Rożd. Bohor.
22 S. Maurycego	9 Joakima i A.
23 N. G. 16 po Św	10 N. 16 po S. Hł. 7
24 P. Gerarda b.	11 Fteodory prep.
25 W. Kleofasa ☩	12 Awtemona
26 S. Cypryana	13 Kornyla Sot.
27 C. Kosmy i D.	14 Woz. cz. Kres.
28 P. Wacława kr.	15 Nykyty m.
29 S. Mich. Arch.	16 Josafata
30 N. G. 17 po Św.	17 N 17 po S. Hł. 8

PAŹDZIERNIK

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 P. Remigiusza	18 Ewmenya pr.
2 W. Leodegara ☩	19 Trofyma m.
3 S. Kandyda m.	20 Eustafia
4 C. Franciszka	21 Kondrata
5 P. Placyda m.	22 Foky mucz.
6 S. Brunona w.	23 Zacz. ś. Joana
7 N. G. 18 po Św.	24 N. 18 po S. Hł. 1
8 P. Brygidy wd.	25 Eufrozyny
9 W. Wincentego	26 Joana B.
10 S. Franciszk. ☩	27 Kalystrata
11 C. Placydy m.	28 Charytona
12 P. Maksymil.	29 Kyriaka
13 S. Edwarda kr.	30 Hrehorya
14 N. G. 19 po Św.	1 Okt. N 19 po S.
15 P. Jadwigi i Ter.	2 Kypryana
16 W. Gawła ap.	3 Dyonyisia
17 S. Łucyny	4 Jerofteja
18 C. Łukasza ☩	5 Kalytyny m.
19 P. Piotra z A.	6 Ftomy apost.
20 S. Felicjana b.	7 Serhya m.
21 N. G. 20 po Św.	8 N 20 po S. Hł. 3
22 P. Korduli p.	9 Jakowa ap.
23 W. Jana Kap.	10 Jewłampia
24 S. Rafała ☩	11 Fyłypa ap.
25 C. Jana Kant.	12 Prowa m.
26 P. Ewarysta p.	13 Karpa mucz.
27 S. Sabiny m.	14 Nazarya i P.
28 N. G. 21 po Św.	15 N. 21 po S. Hł. 4
29 P. Narcyza b.	16 Łonhyna m.
30 W. Klaudyusza	17 Osiy pror.
31 S. Wulfanga	18 Łuki apost.

LISTOPAD

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 G. Wsz. Św. ☿	19 Joita pr.
2 P. Dzień zad.	20 Artemija
3 S. Huberta b.	21 Maryona pr.
4 N. G. 22 po S.	22 N 22 po S. fl. 5
5 P. Elżbiety m.	23 Jakowa
6 W. Leonarda	24 Arefty
7 S. Herkulana	25 Markyana
8 C. 4 Koron.	26 Dymefria
9 P. Teodora ☿	27 Nestora mucz.
10 S. Andrzeja z A.	28 Terentya m.
11 N. G. 23 po S.	29 N 23 po S. fl. 6
12 P. Marcina p.	30 Zynowija m.
13 W. Eugeniusza	31 Stachyja ap.
14 S. Serafina w.	1 Noj. Kos. i D.
15 C. Leopolda w.	2 Akindyna
16 P. Otmara ☿	3 Akepsyny m.
17 S. Salomei p.	4 Joannyka pr.
18 N. G. 24 po S.	5 N. 24 po S. fl. 7
19 P. Elżbiety k.	6 Pawła Arch.
20 W. Feliksade W.	7 Jerona
21 S. Ofiar. NPM.	8 Mych. Arch.
22 C. Cecylii p.	9 Onysifora
23 P. Klemensa ☿	10 Erasta ap.
24 S. Jana od krz.	11 Myny mucz.
25 N. G. 25 po S.	12 N. 25 po S. fl. 8
26 P. Konrada m.	13 Joana z ot.
27 W. Wal. i Wirg.	14 Fytypa ap.
28 S. Krescentego	15 Hurya i Sam.
29 C. Saturninam	16 Mafeja ap.
30 P. Andrzeja ap.	17 Hryhorya N.

GRUDZIEŃ

Rzymsko-katol.	Grecko-katol.
1 S. Eligiusza ☿	18 Platona
2 N. G. 1 Adw.	19 N. 26 po S. fl. 1
3 P. Franciszka	20 Hryhorya
4 W. Barbary p.	21 Wów. Boh.
5 S. Sabby op.	22 Fylymona
6 C. Mikołaja b.	23 Amityłokia
7 P. Ambroż. †	24 Ekateryny
8 S. Niep. P. NMP	25 Klymenta
9 N. G. 2 Adw. ☿	26 N. 27 po S. fl. 2
10 P. NPM. Lor.	27 Jakowa m.
11 W. Damazego	28 Stefana mucz.
12 S. Aleksandra	29 Paramona
13 C. Łucyi i Ot.	30 Andreja apost.
14 P. Nikaz. i Spir.	1 Dek. Nauma
15 S. Fortunata ☿	2 Awakuma
16 N. G. 3 Adw.	3 N. 28 po S. fl. 3
17 P. Łazarza b.	4 Warwary M.
18 W. Gracyana	5 Sawwy ośw.
19 S. Such. Nem †	6 Nykołaja
20 C. Teofila m.	7 Amwrozya
21 P. Tomasza †	8 Patapia
22 S. Zenona † ☿	9 Zaezat Boh.
23 N. G. 4 Adw.	10 N. 29 po S. fl. 4
24 P. Adama i Ew.	11 Danyła
25 W. Boże Nar.	12 Spirydyona
26 S. Szezepana	13 Ewstratyja
27 C. Jana ewan.	14 Ftyrsa m.
28 P. Młodziank.	15 Jejewteryja
29 S. Tomasza b.	16 Ahhea
30 N. G. po B. N. ☿	17 N. 30 po S. fl. 5
31 P. Sylwestra p.	18 Sewastyana

Kalendarz żydowski.

7. stycznia	י' טבת
27. "	ר"ח שבט
26. lutego	ר"ח אדר
8. marca	תענית אסתר
11. "	פורים
12. "	פורים שושן
27. "	ר"ח ניסן
10. kwietnia	א' דפסח
11. "	ב' דפסח
16. "	ז' דפסח
17. "	ח' דפסח
26. "	ר"ח אייר
18. maja	ל"ג בעומר
25. "	ר"ח סיון
30. "	א' דשבועות
31. "	ב' דשבועות
24. czerwca	ר"ח תמוז
10. lipca	שבעה עשר בתמוז
23. "	ר"ח אב
31. "	תשעה באב
22. sierpnia	ר"ח אלול
20. września	א' דר"ח תשרי תרס"ז
21. "	ב' דר"ח
23. "	צום גדליהו
29. "	יום כפור
4. października	א' דסוכות
5. "	ב' דסוכות
10. "	הושע"ר
11. "	שמע"צ
12. "	שמחת תורה
20. "	ר"ח מרחשון
18. listopada	ר"ח כסלו
12. grudnia	חנוכה
18. "	ר"ח טבת
27. "	י' טבת

SPIS RZECZY.

	Str.
Pogromy	0
Nossig	1
Lea	9
Perez jako nowelista	17
Nowele	28
Stanowisko kobiety w współczesnem żydostwie	40
De profundis	53
Legenda	61
Sobota w miasteczku	66
Przyczynek do psychologii chasydyzmu	77
Rabczyk	92
Golus	101
Herc Homberg	118
Drogami życia	159
Raszi	164
Wygnanie Żydów	190
Aforyzmy	227
Faraon	230
Józef Kohn Zedek	253
Wilhelm Wachtel	269

Nossig.

(W dwudziestą rocznicę pracy narodowej).

Ubi patria ibi bene.

Rojno było i gwarno we Lwowie w. r. 1880.

W latach ośmdziesiątych nowe zaczęły prądy kielkować w Galicyi. Zachodnio europejski socyalizm przedostaje się tamże, gdy w Europie już posiadał znakomitych mowców, wyszkolonych dziennikarzy, tęgich teoretyków, tu pierwsi idealisci rozpoczynają pracę od początku i napotykać nie na opór ale na szyderstwo i lekceważenie zaściankowego otoczenia pracują dla przyszłych pokoleń. W społeczeństwie polskiem i ruskiem padają pierwsze hasła zbliżenia się do ludu, zbadania jego bólów i cierpień, podniesienia go i stworzenia zeń potęgi. Najpóźniej przedostaje się prąd ten do Żydów. Ci się na dwa obozy rozpadają. Wierzący tworzą większość i hermetycznie się przed wpływem europeizmu zamknęli a mniejszość, liberalni Żydzi, ślepo i niekrytycznie przyjmują hasła, które z Wiednia idą i na każdą literę dzienników naddunajskich przysięgają. Machsike hadas i Szomer Izrael to zewnętrzne postępowania. W tych dwóch towarzystwach koncentruje się wszystko, co się u Żydów zwie życiem w tych latach.

Jawi się nowa młodzież. Pierwsza młodzież, która już się wychowała w polskich gimnazyach. Ona żywcem podchwytuje

hasła pracy dla ludu i do ludu żydowskiego szuka zbliżenia. Jej celem podniesienie tego ludu, rozszerzenie jego widnokregu, rozjaśnienie horyzontów. Środkiem do tego ma być bezwzględne spolszczenie ludu. Punktem wyjścia: walka z antysemityzmem. Ostatnim rezultatem: zupełna asymilacja.

I jedno i drugie fałszywe. U Polaków i Rusinów chcą lud podnieść, bo niskim jest i ciemnym, bo zabobony kaleczą jego duszę, niezdolność do organizacji rujnuje go ekonomicznie, a analfabetyzm tamuje rozwój. U Żydów pobudką jest nienawiść obcych, którą chcą za wszelką cenę usunąć. Ceną był narodu. A cel? Tam celem podniesienie tych pierwiastków narodowych, które w ludzie tkwią, oczyszczenie ich i spotęgowanie. Tu celem stłumienie i podeptanie pierwiastków rodzimych, wypłcenie ich zupełne i zastąpienie ich cechami obcymi a więc — surogatem. Tam organiczna budowa u podstaw, tu mechaniczne skombinowanie niespowinowaconych żywiołów. Ideały mylne, niekrytyczne.

Najkompetentniejszy lekarz, czas, już się z nimi załatwił. Ideały tuzinkowe tedy, ale ideały. A ci, co je szerzą, są idealistami. Na czele nowej organizacji stoją posłowie, dziennikarze, Żydzi i nie-Żydzi. I jak to wszędzie bywa, nie ci, co najęźsi. Z reguły to manekiny, firmy.

Duszą nowego stronnictwa jest jednostka wiekiem najmłodsza, wzrostem najmniejsza, fizycznie niepokazna, duszą młody akademik o suchej, kościstej fizyognomii, kończystych rysach twarzy, zwinny i gibki, jak kolibry mały — Alfred Nossig. Jemu powierzają redakcję „Ojczyzny“.

Jemu powierzają. Kto spoglądał za scenę i odsłonił kurytę, poznał jak się formują stronnictwa nowe i powstają organizacje, ten niekrytycznie tego nie powtórzy. On sobie powierza redakcję „Ojczyzny“.

Bo inni ludzie, jego szefowie i mocodawcy, to stare golu-sowe typy, jednostki bez wytkniętych celów, bez wyraźnej woli,

bez instynktownych porywów. Młodzieniec ich zwerbował, im nowe idee silnym talentem zasugerował. A oni, gdy im się naczelne stanowisko, piękny tytuł i nowa godność uśmiechnęły a odpowiedzialność zwalić mogli na młodzieńca, kierownictwo przyjęli i „powierzyli“ Nossigowi redakcję „Ojczyzny“.

Dwudziestoletnie chłopię objęło ster nowej sprawy. Redagował Nossig „Ojczyznę“. Czynił to z zapalem i poświęceniem. Silny swój talent włożył w pismo. Z temperamentem i werwą broni nowych haseł. Zacięta rozpoczyna się walka. Z ciemnotą i zabobonem chasydyzmu z jednej i germanizacyjnymi dążeniami postępowych Żydów z drugiej strony. Ale po niedługim czasie rzecz się zmienia zasadniczo. Po kilku latach spostrzega Nossig, że idea, dla której pracował, jest nienaturalną, w treści swej marną, u podstaw kruchą. Opuszcza ruch. Ale obóz jego pozostaje, ten obóz, który zawsze uchodzi za dźwignię ruchu, a w rzeczywistości jest jego balastem. Pozostają ci, co prawem bezwładności automatycznie obcą wolę spełniając, aż się zmęczą, a wtedyto zewnętrznie, po dawnym już zgonie ideowym, głośno słaby organizm. Pozostali inni, organ przechodził najrozmaitsze fazy. Lepiej się jego ludziom aniżeli jemu działo. Oni zyskiwali dzięki jemu znaczenie, otrzymywali stanowiska. Soki, które organ dzięki swemu twórcy miał, oni mu gwałtem wydzielali, aż skończył. Gdy ustąpił ten, co coś dał ruchowi, zostali ci, którym ruch coś miał dać. Organ stał się podnóżkiem ich, pozbyli się go, gdy był już zbytecznym. Gdy dopięli pierwszych szczybli swej kariery, wypowiedzieli organowi „ostatnie“ słowo. „Ojczyzna“ przestała wychodzić. Asymilacja zesła z pola.

A Nossig już dawno ruch opuścił. Stał się pełnym Żydem. W duszy jego dokonał się w r. 1885 stanowczy przewrót. W ciągu pracy poznał młody, od świata dawniej odcięty, zizolowany idealista życie, zbliżył się do rdzennego żydostwa, pogłębił i tak już wielką wiedzę a czerpiąc pełną garścią z badań nauk społecznych i filozofii buduje nową wiarę na światopoglądzie Bacona: „zwycięzysz naturę jedynie, gdy jej będziesz posłusznym“. Rzuca

wykoszlawione, wypaczone, anaturalne i antinaturalne zasady samobójstwa narodowego i zwraca się ku spoczywającym tysiącletnim snem, utajonym siłom narodu żydowskiego. Staje się apologetą syonizmu.

* * *

W następnym roku Nossig obchodzić będzie dwudziestolecie pracy syońskiej. W roku 1886 opublikował w „Izraelicie“ warszawskim ustępy ze znanej swej „Próby rozwiązania kwestyi żydowskiej“. Stał tam odrazu na pełnym gruncie syońskim. Bez zastrzeżeń i klauzul, bez wahania i kompromisów postawił kwestyę jasno, niedwuznacznie, śmiało. Czuć, że się przełom w duszy młodego człowieka dokonał, że po wielkich przesileniach i silnych wstrząśnieniach rzucił, co dotychczas wyznawał, i do nowej przylgnął wiary. Młody, buntowniczy się tam ton odzywa, silnym jest język, żelazną logika, mistrzowskiem zestawienie faktów. Uderza nas tam pewność, z jaką wypowiada to, co się faktycznie po dwóch dziesięcioleciach walk i harców ziszczać zaczyna.

„W stosunkach ogółu żydowskiego w najbliższej przyszłości spodziewać się należy elementarnego przesilenia; po nastąpić mającym przewrocie wykluczoną jest możliwość powrotu do dawnego stanu, raczej nastąpić musi nowa faza rozwojowa w życiu dziejowem plemienia żydowskiego“.

„Bliskie przesilenie elementarne w stosunkach żydostwa w tem się będzie zawierać, że liczebna większość narodu żydowskiego świadomie i otwarcie ogłosi i prowadzić będzie politykę, wiodącą do utrzymania jej narodowości“. (Próba str. 66 i 67).

Przy czytaniu tego dzieła — równie silnego Nossig obok „Tragedyi myśli“ nie napisał — uderza nas niejedno.

Oto imponuje nam wprost u dwudziestoletniego młodzieńca wyrobiony, wykończony styl. Niema tam żadnych grzechów młodości. Daremnie szukalibyśmy przesadnego patosu lub chorobliwego sentymentu. Autor nie cytuje, mało się powołuje na autorytety. Nie miałby zresztą na kim się oprzeć; twórców podobnych myśli było zaledwie kilku, a tych prawdopodobnie autor jeszcze nie znał. Z siebie czerpie wszystko a poglądy swoje wypowiada językiem, którym się z reguły wyrażają mężowie wiedzy, gdy już zupełnie dojrżeli. To nie debiut, nie pierwsze kroki przyszłego myśliciela, to pełna, cała, ścisła i dokładna praca naukowa.

* * *

Dwa są rodzaje pisarzy. Są tacy, którzy swoje całe ja wypowiadają w latach młodości, i tacy, którzy zupełnie zmęźnieli i po wielu osobistych i ideowych przejściach rzucają światu swe credo. Do pierwszych należy Nossig. A doświadczenie nas poucza, że jedynie wielkimi są drudzy. Wielcy twórcy dali swe arcydzieła w odróżnieniu od silnych talentów w wieku meskim. Faust, Hamlet, Wallenstein, Pan Tadeusz, Brand, Tannhäuser, Święty Gaj i Zarathustra są płodami zmęźniałej duszy olbrzymów. Są niemal ostatnim, ale też i najpotężniejszym głosem psychy herosów kultury.

A w naszym stronnictwie rzecz się ma taksamo. Gdy „Próba rozwiązania“ jest elementarnym rzutem młodej duszy, jej głośnym okrzykiem, formował się „Judenstaat“ powoli i systematycznie u subtelного autora, rósł, dojrzewał, aż go Herzl w trzydziestym piątym roku życia jako pełny owoc siły męskiej światu rzucił. I tu może klucz do rozwiązania zagadnienia: Skąd powstał antagonizm obu autorów? . . .

* * *

Uderzającą jest nuta żydowska w Nossigu. Potrafić o nią można wszędzie. W studyach społecznych, poświęconych rewizji

socjalizmu i w pracach publicystycznych zawsze bierze asumpt z życia żydowskiego, czerpie z swej duszy żydowskiej i ją chciałby wprowadzić wszędzie jako twórczy żywioł kulturowy.

Zaciekawia nas również jedna strona autora. Jest on nawskroś religijny. I tem się wyróżnia od całego szeregu szablonowych syonistów, ignorujących w braku głębszej inteligencji ten potężny czynnik, lub nawet zwalczających go w postępowym fanatyzmie. U Nossiga inaczej i w tem się od dwudziestu lat nie zmienił. Idzie nić przewodnia od „Próby“ do „Bilansu syonizmu“, gdzie zawsze autor z szczególnym szacunkiem, na jaki tyłowiekowy element bezwarunkowo zasługuje, się o wierzeniu — sam nie wierzący — odzywa i na niem swoje plany przyszłości buduje. Tensampierwiastek spostrzegamy też u Herzla.

Nossig jest w ogóle naturą bardziej konserwatywną. Stąd jego zalety i wady. Jego cichy, nieprovokujący styl, jego chłodny obiektywizm, poszanowanie tradycji, uznawanie i liczenie się z faktycznymi władzami ale i pewien brak namiętności, silnie zaakcentowanego subiektywizmu i kompromisowe czasem stanowisko.

* * *

Charakterystycznym jest dzieło Nossiga „Jan Prorok“. Bohaterem tej powieści sam autor. W subtelny sposób przedstawiona jego postać. Widzimy młodzieńca, który się chwytą najrozmaitszych zawodów a żaden mu nie odpowiada, bo nie człowiek to zawodu lecz marzyciel, niczem z realnym światem, jego potrzebami i wymogami nie związany, typowy poeta życia.

Dziś jest dziennikarzem, jutro aktorem, raz rzeźbiarzem, a raz działaczem społecznym. Ale tem wszystkiem tylko pozornie. Całą duszą i pełnem sercem jest prorokiem. Ponad wszystkimi pracami unosi się atmosfera wyższego idealizmu. Jan się przeciw każdemu zawodowi buntuje i od każdego stanowiska ucieka, buntuje się i ucieka ten typowy reprezentant geniuszów bez teki,

prawdziwy król Jan bez ziemi. Symbol to może i autora i tłumacza jego narodu.

* * *

Szukamy w dziejach analogii do typu wszechstronności, jaki reprezentuje Nossig. W wielkiej części istniał on w wiekach renesansu. Przypomina nam się szczególnie Urbino Baldi, profesor medycyny na uniwersytecie w Padwie i praktyczny lekarz, filolog i malarz, matematyk i poeta. Znał szesnaście języków a na wszystkich polach pracował z powodzeniem.

Nossig to Urbino Baldi naszego renesansu.

* * *

Nossig jest problemem. Ten syn sekretarza Zboru lwowskiego rzucony na bruk świata, dziś układający libretto do opery, jutro redaktor junkierskiego pisma pruskiego, raz artysta a raz uczony, syonistyczny agitator i teoretyk socjalizmu, nie wierzący a zarazem apologeta religii, biedny a zwolennik milionerów lki, przyrodnik i poeta, piszący wszystkimi językami, grający na wszystkich strunach, przemawiający wczoraj do nerwów, dziś do zmysłów, to do rozumu, a to do serca, pracujący na wszelkich niwach sztuki i myśli ludzkiej, kosmopolita a przecież narodowiec, to mikrokosmos żydostwa, model wszystkich naszych zalet i niedomagań. Wszędzie jesteśmy i nigdzie, wszystkiem a równocześnie niczem, to mali a znaczący, to wielcy a nieważący, wszystkimi mówimy językami a żaden nie jest naszym, panów opanowaliśmy a niewolnikami jesteśmy, opinię publiczną prowadzimy a ona nam nie służy, bez naszych pieniędzy ni wojny ni pokoju niema a miliony naszych ludzi z głodu przymierają, heretykami jesteśmy a rabin cudotwórca największy ma na nas wpływ, kierownikami kapitalizmu i szefami socjalizmu. Wstręt u nas budzi parweniustwo jednych a rozpacz nędza innych. Uciekamy przed arogancją pyszałkowatością ghettowców a razi nas służalczość tłumu.

Jest tam i pycha i serwilizm a niema ni dumy ni skromności. Lśnią się i błyszczą dyamenty naszych pań w Ostendzie, w łachmanach odziane nasze kobiety w Eastendzie. Przemądrzy są ci potomkowie Izraela tak, że się obcy ich sprytu boi i przed nim się zabezpiecza, a szczególnego rozumu rezultatem brak ziemi, języka, ojczyzny, godności, poszanowania. — — —

Takie jest golusowe plemię i takimi jego najlepsi synowie.

Kiedy się zjawi psycholog, szukający motywów, któremu się ta kopalnia otworzy? Psycholog a potem psychiatra, który chorą duszę narodu ratować zacznie. I w swoje ją łożysko wprowadzi ten największy narodu dobroczyńca, jego nieśmiertelny zbawca. — — —

Adolf Stand.

LEA.

Opowiadanie Marka Scherlaga.

Ruch był w mieścinie, jak w ulu, bo wesele u zamożnego Efraima to rzecz nie lada. Każdy, proszony czy nieproszony, chciał uczestniczyć w uroczystości, by ułować bodaj ciepły kęs lub skoczną nutę.

Kącik przy estradzie, na której narzeczona w bieli siedziała, zakwitnął niby ogród, tyle się tam dziewcząt strojnych skupiło. Jedna tylko stała opodal, samotna i smutna, w szarej i skromnej sukience. Nie przyszła tu z ciekawości, jak jej rówieśnice, ani z chęci pokazania się chłopcom. Inny miała cel i myśli inne...

Lei ideałem jest los młodej narzeczonej w welonie, jakśnieg czystym. Wtem samotnicy serce się ściska: Czy tylko ideał ten stanie się dla niej rzeczywistością? Głosy jakieś wołają uporczywie: Nie! Samotnicy, sieroty los nie wywyższy, w nizinach ją zapomni, gdzie zmarnieje jak roślina bez słońca: Bo czemże jest życie biednej dziewczyny bez ojca i matki, bez majątku i opieki? I czy to jest życie? O, nie chce ona wcale narzekać i grzeszyć, zniosłaby wszystko ze skrucłą cierpliwością, jeno nie męczarnie i prześladowania ze strony swej starszej siostry. — Tu drgnęła i uczuła piekące kłucie w mózgu. Aby ulżyć myślom, jęła szukać oczyma osoby, gwoli której przyszła. Wreszcie ją ujrzała.

Nadeszła ta, do której serce biednej się rwało, jak ptasze z klatki.

Była to ciotka narzeczonej, nieduża i niemłoda pani Salomea, w jedwab odziana. Złożywszy pulchną rękę na ramieniu dziewczyny, zagadnęła ją: „A czegoż Lea stoi tu tak samiuteńka?”

A Lea z rumieńcem na twarzy, zaczęła głosem przyciszonym: „Wybacz mi pani, że w tak niestosowną porę przychodzę z prośbą... Nie mam innej rady... Otuchy dodało mi wspomnienie dobroci, jaką Pani otaczała mą nieboszczkę matkę i mnie, gdyś jeszcze tu między nami mieszkała. Od czasu, gdy się Pani na wieś wyprowadziła, zmieniło się u mnie wiele... Nie miałam do kogo się udać. Ledwie usłyszała, że Pani przyjeżdża na wesele, postanowiłam... pójść i...”

Pulchna pani zaprowadziła Leę do pobliskiego alkierza, gdzie było odludnie i spytała miękkiem głosem: „Czemże ci mogę pomódz?”

Lea przez chwilę milczała, wreszcie dobyła z siebie jakby gwałtem słowa: „Chcę służyć u Pani.”

Pani Salomea się przeraziła: „Służyć!”

„Wiem, zaczęła Lea, że to krok u nas niesłychany. Mój ojciec nieboszczyk był prawą ręką rabina i poważaną osobą w mieście, a córka jego... Ale nie mogę inaczej. Po śmierci matki wszystko zagarnęła starsza siostra. Mnie nie znosi, ludzie mówią, że zazdrośna... Ot biedna, z jednym okiem. Ale co ja temu winna? Żal mi jej. Pracuję, jak mogę, mozołę się, aż krew z za paznokci tryska. A za to wszystko nic, jeno łajanie, wyrzuty — i coraz gorzej... Pędzi mnie z domu. Powiada, że przezemnie nie wychodzi za mąż, bo ją zaćmiewam... Muszę pójść w świat. Ale niczego mnie nie uczono. Chyba służyć potrafię. Dlaczego nie? Od czegoż mam ręce? Lecz tu nie mogę, tu się wstydę jeszcze. Do obcych ludzi także nie mogę pójść, pierwszy raz — ot, boję się, a nuż nie podołam. Ulżyj mi Pani... A może da Bog, że do śmierci u Pani zostanę.”

Tu Lea się schyliła do rąk Salomei i okryła je łzami.

* * *

Rok już, i to niezły, przeżyła Lea u pani Salomei we wsi bukowińskiej. A jednak nie przestała tęsknić do rodzinnego miasteczka galicyjskiego. Działo się to zwłaszcza w chwilach, kiedy ją ten lub ów mężczyzna jako służącą niebardzo delikatnie ujął lub szpetnymi słowami plugawił. Umiała wprawdzie opędzić się od natrętów jak od brzydkich much w lecie, został w niej jednak wstyd jak żądło osy i bolał dotkliwie. Raz nawet parobek zamknął ją w komorze i mocował się z nią, jakby chodziło o życie i śmierć, ale udało jej się uwolnić z chłopskich rąk żelaznych, które pokąsała do krwi. Pani swej nie chciała o tem wspominać, wstydziła się; zresztą czuła, że może się sama obronić. Mężczyzn nie cierpiała jak zwierząt drapieżnych. Bez miłości i powagi potrafią oni objąć kobietę, przysiądź jej, Bóg wie co, byle tylko ... Wzdrygnęła się. O miłości miała ona wogóle lepsze pojęcie, nauczyła się też pewnej pieśni ludowej o słowach tak prostych i wzniosłych, że z rozkoszą ją nuciła i pragnęła jak dziewczyna w owej piosnce umrzeć z tęsknoty za drogą jakąś osobą, wyższą i lepszą. Śpiewała tę pieśń, gdy się z dziećmi domu bawiła i zdawała się być szczęśliwą.

Zbliżała się właśnie wiosna piękna, jak baśń senna, ale smutek dziwny, nieokreślony nie opuszczał Lei ani na chwilę. Przypatrywała się wieczorami jaskółkom, które pod zrębem dachu lepiły gniazda, albo cerowała nakrycie stołu w pokoiku, gdzie wkrótce miał zamieszkać nowo przyjęty instruktor dzieci. Dotychczas ona tam spała, od jutra będzie jej miejsce w kuchni obok dziewczki służebnej, młodej i kochliwej chłopki. Nie czuła jednak gniewu ku temu nieznanemu człowiekowi, przed którym musiała się usunąć z braku miejsca, owszem jakaś ciekawość zakiełkowała w niej, gdyby w dziecku, co czeka na podarunek, jaki ojciec z podróży przywiezie. A gdy instruktor przyjechał, Lea uczuła jakąś radość, tak jej się podobała skromność w twarzy przybysza.

Młody przybysz odróżniał się obejściem z Leą znacznie od innych mężczyzn. Nie umizgał się do niej, ani słów nie wyrzucał jak sieci na rybę. Podziwiał tylko potajemnie blask jej oczu, jakby w dal i błękit zapatrzonych, przytem czuł dla niej wdzięczność, bo usługiwała mu skrzętnie i troskliwie. Gdy mu rano kawę przynosiła, dziękował jej i chwalił ciepły napój; jej sprawiało to niewymowną przyjemność, bo czuła słów jego dobroć. Wstawała coraz wcześniej i coraz dłużej oddawała się czesaniu swych bujnych kruczonych włosów, bezwiednie prawie, jako roślina, wiosną zakwitająca się stroi.

Przyszło lato ze swemi nocami jasnymi i ciepłymi, w których dusza nie pragnie snu, ani ciszy, jeno dali bezbrzeżnej, lazurowej, gdzie się tajemnice budzą, głębokie, wielkie i szczere.

Instruktor siedział cały dzień w pokoju nad książkami, czuł się obcym tutaj, z nikim się nie zabawiał, rzadko z kim rozmawiał. Mówiono o nim, że nie ma rodziców, że jest dziwakiem, brzydką ma twarz i że tylko jest taki skromny z głupoty. Służebna chłopka mianowała go tchórzem. Lea tembardziej czuła się zobowiązana dbać i troszczyć się o niego. I on sierota, myślała, i on tu obcy i w służbie niejako, a jaki cichy, dobry, uprzejmy i zamyślony — pewnie nieszczęśliwy. Odgadła: nosił on bowiem ze sobą żałobne wspomnienie. Rzecz codzienna: on biedny niepokazny, a ta, którą kochał, miała pieniądze i stała się żoną innego...

Dopiero w jesieni udało się młodzieży okolicznej rozruszać instruktora, tak że obcował z nimi i brał udział w zabawach. Ale życie to nie zmieniło wcale jego stosunku do Lei.

Raz ją mimowoli dotknął, ofiarując jej za usługę kilka złotych.

„Czym to dla pieniędzy czyniła? A czy dobre słowa nie wystarczą?“ zawołała i uciekła, aby ukryć ból. Gdybym nie była służącą, inaczej obszedłby się ze mną, myślała, nie bez zawstydenia.

Na drugi dzień ją przeprosił.

Nadeszła zima, noce były bezbrzeżne, a sny niespokojne. Walczyła biedna Lea z przedziwnymi uczuciami. Była li to ciekawość, czy litość, czy miłość? Wiedziała, że, zajęta tym człowiekiem, spokój utraci wraz z gruntem pod nogami. Powtarzała sobie z przesadą, że może ją spotkać los córki Szapsego, to znowu śmiała się, bo czuła się jeszcze silną, bezpieczną.

Raz urządzili młodzi ludzie bal w obszernym przedziale gorzelni. Wśród zabawy wykradł się instruktor i znużony, spocony wrócił w noc mroźną do swego pokoiku, by odpocząć. Lea siedziała w sąsiedniej kuchni i, usłyszawszy szmer, zadrzała. Jakieś potężne, niewidzialne ręce ujęły ją i podniosły... Znalazła się w mieszkaniu instruktora. Ciemno było. Przyciszonym głosem poczęła: „Przyszłam lampę zapalić i doglądać pieca. Zimno tu, ponieważ nie spodziewałam się, aby Pan przyszedł przed ranem.“

Instruktor ruszył się z łóżka, na którym leżał w ubraniu i odparł wzruszony: „Jak Lea się troszczy o mnie, doprawdy siostra nie mogłaby być lepszą... Czemu Lea nie spała?“ Przytem zbliżył się do niej i zauważył bladłość jej pięknej twarzy. Jakby z litości pogłaskał ją lekko. Dla niej była to chwila uroczysta, święta. Otworzyły się przed nią podwoje jakiegoś pałacu, w którego wnętrzu był ogród zaczarowany, pełen woni upajającej... Prosił ją, by mu swe koleje życia opowiedziała, gdy skończyła, rzekł jej kilka słów pocieszenia. Tak się rozstali. — Ręką przytrzymując rwące się serce, leżała Lea przez resztę nocy na twardem swem pościu i nie myślała o śnie.

Dnia następnego instruktor pozostał w łóżku, bo się przeziębził po balu. Wieczorem błagała go Lea, aby lampy nie gasił, bo „jeśli w nocy nikt przy chorym nie zostaje, to musi przynajmniej lampa się świecić.“ — On uśmiechnął się, a dziewczyna wysunęła się z pokoju zmieszana, niespokojna i nieszczęśliwa... Oka nie zmrużyła; wsłuchiwała się tylko w ciszę nocną, z której szły ku niej głosy dziwne i dręczące.

Gdy pierwszy kogut zapiał, zerwała się, bo zdało się jej, że ktoś o pomoc woła... Jakby podmuch wiatru, wśliznęła się

do pokoiku i jakby w półśnie znalazła się przy chorym. Schyliła się ostrożnie i wsłuchiwała lękliwie w oddech śpiącego. „Bez matki, w obczyźnie leży tu biedny, chory“ — powtarzała w myśli. Wtem powieki młodzieńca zlekka się podniosły. Głowa Lei opadła, jak podcięta korona lilii, i spoczęła na jego piersiach. Dał jej się wyplakać, głaskając ją i uspakajając i świętą mu była w tej chwili jakby własna matka.

Gdy po dniach kilku wyzdrowiał i dziękował Lei za opiekę w czasie choroby, ujrzał, że się zmieniła. Powiedziała mu, że nocami nie sypia. Przypatrzył się jej bliżej. Rzeczywiście, zapadłe miała policzki a wargi suche.

Pani Salomea odgadła przyczynę tej zmiany i zakazała Lei usługiwać instruktorowi. Nieszczęśliwa, najdroższy skarb jej wydarli, bo takim była dla niej jej tajemnica. Unikała ludzi i kryła ból... Zdarli szaty z pięknego jej snu, zszarpali jej tęsknotę, włóczyli przez błoto. Wyśmiali ją i pozbawili wszelkich marzeń, stracili z piedestału czystego piękna w piekło żądz bezdennych.

Dwuznaczne, ironiczne i sprośne rozmowy, rady, spojrzenia i podejrzenia dostały się i młodzieńcowi w udziale. Bronił się jak mógł. Znajomi go nie pojmowali. A gdy odpierał, że Lea jest dlań czemś w rodzaju siostry, śmiali się, wskazując na to, że „siostra“ do tego stopnia w nim zakochana, iż powinien bodaj z litości inaczej postąpić... W ten sposób podkopano spokój jego i pewność. Drażniło go nadto, że Leę trzymano jak w więzieniu. Widywał ją głównie w sobotę; jak widmo błędziła przed jego oknem ocieżałym krokiem, ze wzrokiem znękanym... aż mu się na łzy zbierało... Tam, gdzie po miłość pukał, zastał chłód, a tu, gdzie jej nie szukał, zieje istny pożar i wlewa się w sny jego i rozdziera jego spokój, jak błyskawica niebo rozdziera... Czuł, że musi Leę uspokoić, ale nie widząc sposobu, zaniechał wszelkich kroków.

Tymczasem nowa wiosna zawitała. I była jedna z pierwszych nocy wiosennych, pełna zapachów i szmerów budzącego się życia...

W ogrodzie za domem zeszedł się instruktor i Lea. Przyszedł, bo prosiła go o to w liściku wrzuconym przez okno. Był błądy i osłabiony ustawiczną walką i prawie z wyrzutem spytał, czego chce. Ale ona w milczeniu oparła głowę o jego piersi, jak dziecko bezsilne, i załkała. Po chwili jej słowa urywane padły jak żarzące węgle na jego duszę...

„Musiałam z Panem jeszcze raz przynajmniej pomówić... Sama nie wiem, co mi jest, chcę wyjechać, muszę wyjechać, ale sił nie mam. Ledwie na nogach się trzymam... Bóg mnie karze za grzeszne myśli, zepsuło mnie natręctwo mężczyzn, sąsiedztwo chłopki, urąganie dziewcząt... Niegodnam Pana. Mimoto nie przestaję myśleć i marzyć... Chyba w wodę pójde po spokój. Bo na co mi życia? Chociaż grzechem życie sobie odebrać.“

Nie wiedząc, co poczyną, przyciskał ją mocniej. A rady przyjaciół wypłynęły z jego jestestwa, płomieniem wybuchły i owionęły... Prosił ją, błagał, zaklinał, całował.

Lea go odepchnęła, jakby oparzona.

„Ku biednej dziewczynie nikt miłości nie ma, chyba ją poniżyć można“, zawołała. „Ale po Panu tego się nie spodziewałam. Byłeś zawsze tak różny od innych, lepszy, wyższy, czystszy. — A teraz... Czym na to zasłużyła? Więc stawiasz mnie na równi z chłopką, co śpi przy mnie?“ ...

„Ależ przestań, Leo,“ — zaczął instruktor, drżąc ze wzruszenia — „i wybac mi, nie mogłem inaczej... I tyś biedna, zmarniała... powiedz..., na co nam męki... i cóż nas świat obchodzi... twoja miłość jest dla mnie bogactwem, tyś szlachetna, czysta... powiedz... chciałabyś... Leo, bądź moją żoną“...

Ciało jej skurczyło się, musiała się znowu oprzeć o niego. Naraz schyliła się, chwyciła jego rękę i okryła całunkami.

„Wierzę, wierzę, szeptała, dobryś Pan, ale nie mogę... Pana unieszczęśliwiać nie chce. Biednam, niewykształconam, ot prosta dziewczyna, służąca — Panu innej żony potrzeba. Teraz Pan z litości gotów — największe głupstwo zrobić. Tyle rozsą-

dku zachowałam jeszcze. I nie próbuj Pan mnie nakłonić. Nie uda się Panu. Dałabym życie dla Ciebie, ale Twoje życie, Twoje szczęście jest mi zbyt drogie. A mogłoby je tylko podkopać takie małżeństwo. Ludzie Pana wyśmieją, przyjdzie bieda i przebudzenie. Będę Panu kamieniem w drodze. Bo nie taka w Panu miłość, jak we mnie. Raczej coś w rodzaju pożądania . . . Ale nie mogę . . . choć kocham Cię . . . Byłam dumą mojej matki obróciłaby się ona w grobie, gdybym się zapomniała. Pan ożenisz się kiedyś z inną lepszą, i ani pomyślisz o mnie . . . Pamiętam, byłam na weselu znajomej i wtedy ślubowałam sobie . . . Miłość nie dla takich biedaczek kwitnie. Wiem, że Pan walczy i cierpi — i ja cierpię i jak cierpię! Ale skoro zeszlśmy się czyści, rozejdźmy się czyści. Może przeżyję, a zachowam w sercu wspomnienie o Panu, jako ośłodę wśród trosk życia: Był człowiek, który we mnie kobietę szanował . . . Namietność, jak każdy płomień, uciszyć się musi. Wróć do sił, niech jeno powietrze i okolicę zmienię i pójdę w inną służbę. Jak skarb drogi wezmę ze sobą mą tajemnicę, mój sen, moją miłość. Chcę bodaj raz w życiu być w położeniu lepszej istoty. Boję się nizin ohydnych, na które mnie życie i stan mój skazały. Gdybym uległa, nietylko ja uniosłabym żal, wstyd i ból, ale i w Panu pozostałoby żądło wyrzutu . . . I kto wie? . . . Wolę dlatego zwalczyć tę burzę . . . Pójdę i marzyć będę o tem, że byłam dla Pana czemś lepszem, niż . . . Wybacz te słowa i postępowanie me, które ci spokój zabrało. Ale zaprzestane już. Tylko obraz Twój zaniosę w świat — będzie jak światło wieczne w mem sercu . . . Bądź i Pan mocny i . . . zapomnij.“

Wyrwała się z objęć jego, zanim zdołał cośkolwiek przemówić.

Nazajutrz wyjechała, a w ślad za nią wczółgały się na drabiniasty wóz zgryzota i smutek i żal — jej towarzyszek — siostry w podróży. — — —

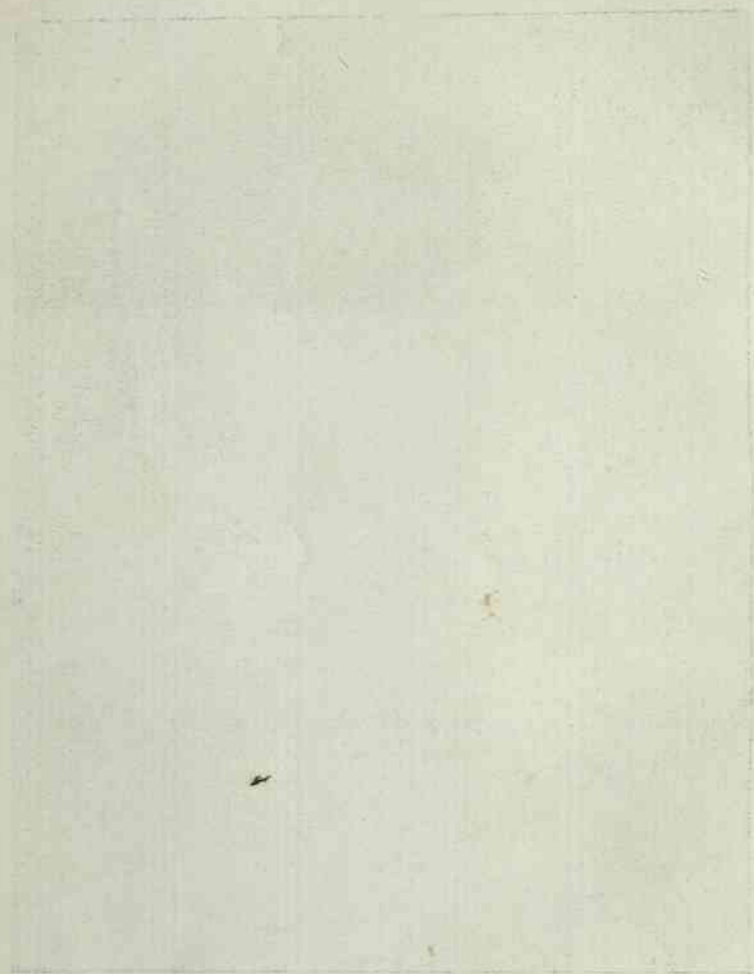
Czy ją kiedykolwiek w życiu opuszczają?

JERZY MERKEL, ur. we Lwowie 1881.

STUDYUM.

Perez jako nowelista.

Podczas długiej wędrówki golusowej Żydzi, stykając się z innymi narodami, przyswoili sobie wszędzie wielką ilość słów, z których z czasem powstał język, zwany „żargonem“. Nie ma on ani jednolitej formy, ani gramatyki, składa się z przeróżnych żywiołów, które Żydzi na swój sposób zmieniali i urabiali. Początkowo przeważał w nim język hebrajski jako język narodowy, ale im dłużej trwała diaspora, im dalej Żydzi oddalali się od ukochanego kraju rodzinnego, tem więcej przyswajali sobie słów obcych — języka hebrajskiego zaś jako języka świętego używano tylko do modlitwy lub studyów Pisma Świętego. Coraz większe prześladowanie Żydów skupiało ich i łączyło z sobą, a głównym ogniwem był ten język, przez wszystkich wyśmiewany i pogardzony jako zbiorowisko przeróżnych języków i narzeczy. Stał się on z czasem prawdziwym językiem narodowym. W nim rozróżnić się dają te wszystkie fazy ewolucji, przez jakie duch żydowski podczas długoletniej swej wędrówki przechodził. W nim odbijają się jego bole i radości, jego autoironia i sarkazm, w nim poznać to ciągle naśladownictwo innych, a mimo to trwały opór przeciw asymilacyi. Nic więc dziwnego, że jest drogim dla każdego Żyda, jako świadek jego cierpień i przeżyć. W średnich wiekach przeważał w nim element niemiecki, dopasowany do indywidualności żydowskiej, dopiero po krwawych wygnaniach z Niemiec, kiedy Żydzi w wielkiej masie napłynęli do Rosyi i Polski, do żargonu

przyczepiają się słowa polskie i rosyjskie. Służy on wtedy jako język i mniej uczonym do tłumaczenia modlitw i Talmudu ; w nim także spisywano odpowiednie modlitwy dla kobiet. Kiedy ruch postępu i oświaty, ruch emancypacji, dotarł i do Żydów, stał się żargon, jako język wszystkim zrozumiały, językiem literackim. Miał dużo przeciwników, którzy go usunąć chcieli, ale poznali oni wkrótce, że jest to niemożliwem, bo język, który wzrósł razem z żydostwem, nie da się wykorzenić, bo w nim tkwiła dusza narodu. Już na początku XIX. wieku ukazują się powieści ludowe w tym języku a do właściwej swojej świetności dochodzi on od wystąpienia na arenie literackiej Abrahamowicza (Mendele Mocher Sfurim), który, pojawiając się całkowicie duszą żydowską, w tym języku z nieporównanym artyzmem ją odtworzył.

O ile jednak Abrahamowicz zajmuje pierwsze miejsce jako romansopisarz żydowski, o tyle Perez przoduje w nowelistyce. Nie zabawiać jest jego zadaniem, ale pouczać i oświecać, nie zwraca się też do inteligencji, — jemu chodzi przede wszystkim o ten ciemny lud, o tę masę bezdomną — w niej chce obudzić poczucie człowieczeństwa, chce, aby Żyd czuł się człowiekiem, żeby brał udział we wszystkim, co ludzkie, żył i umierał !

„A obrażony — niech się czuje obrażonym jako człowiek“. Jedyną drogą do podniesienia masy jest podniesienie jej poziomu umysłowego. Nie chce on jej wyzuć z religii ani wiary, ale chce „z głupców — tworzyć mądrych, z fanatyków — wykształconych, z próżniaków i łykaczy powietrza — robotników, pożytecznych ludzi“. Z niemiłosierną ironią zdziera wiarę w wybraństwo narodu żydowskiego, które Żydów czyni indyferentnymi, czekającymi cudu ; widzi w nich naród podobny do innych narodów może tylko bogatszy w cierpliwość i doświadczenia, nabyte w ciągu długiego gólsu. Podczas kiedy inne narody swoje siły zużywały na mordy i pożogi, naród żydowski użył ich na utrzymanie, zmożenie i przecierpienie złych czasów“ ; „dlatego też Żyd jest wytrwałym“ ; kiedy go przez tyle wieków nic zmóżdż nie potrafiło, nic nowego już go nie zmoże. Góls wyrobił w żydostwie hart, a zach-

wanie Tory, — cierpliwość. Ona też łączy cały naród w ciągu diaspory, ale to ogniwo rozpada się — pęka — zanieczyszcza. Wkradają się rozmaite kłamstwa i obłądy, które każdy odłam podają za uzupełnienie tej pierwszej, czystej wiary. Dlatego światła i to najwięcej! Niech każdy odróżnić potrafi, co prawda, a co fałsz, „co nasze jest, a co nabyte, co jest ziarnem a co plewą i słomą, — co plugastwem, które przyczepiło się do nas na różnych łóżach golusowych; chcemy oświecać i nauczać umysły, żeby prawdziwie dobre idee, które tam istnieją, widzieć mogły, kto ich sąsiedzi, — z kim się bratają“. Ale nie połowicznego wykształcenia chce on, „aby jedni tylko korzystali, a drudzy wierzyli na słowo“ ale żąda kształcenia całego narodu, „mężczyzn, kobiet i dzieci, aby każdy mógł odróżnić nasze od obcego — dobre od złego.“ Ponieważ blisko 4,000.000 Żydów, najmniej oświeconych, zna tylko żargon, więc w tym języku najłatwiej zdaniem jego dotrzeć do duszy masy żyd. Nie myśli on przez to usuwać języka hebrajskiego, który był zawsze uważany jako język narodowy, „bo ten język wiąże nas z tymi, co budowali piramidy, z tymi, co krew swoją przelali na murach Jerozolimy i z tymi także, którzy, paląc się na stosach, jeszcze „Słuchaj Izraelu“! wołali. Ale na razie do ludu w tym języku dotrzeć nie można, a zresztą przecież język to tylko forma, główną wartość ma idea. Nie chce on, by żargon jako język wyparł z czasem z domu żydowskiego hebrajski, ale żąda, by go przyjęto jak niańkę, która dziecko wychowuje a potem, gdy ono dorośnie, bodaj z wdzięczności miejsca przy sobie jej użyć.

Obosieczną ironią tnie, co tylko blichtr i fałsz, zrywa obłonkę z wierzeń fanatycznych, przesądów i zabobonów, a jasno i dobitnie kreśli to, co dobre i szlachetne; głosi etykę ogólną ludzką, a głosi ją od tych i dla tych, co zamieszkali ciemne zaułki życia ghetowego, pełne biedy i nędzy z jednej strony, a przy tem takiej intensywniej miłości, wiary i fanatyzmu z drugiej strony. Zbadał on gruntownie życie Żydów, bo żyje z nimi, bo czuje się ich bratem, bo przechodzi te same bole i cierpienia, co

oni, — on przeżywa to wszystko z nimi. On zna ten straszny trud o kawałek chleba, tę nędzę, wyzierającą z każdego kąta, w jego uszach brzmi płacz opuszczonych dzieci, wdów i sierót. Boleje nad tym ludem bezbronnym, drżącym przed kozakiem i strażnikiem — pobłaża i uśmiecha się nad naiwnością ich pojmoowań i filozofowań — ale bezwzględnie karci ich fanatyzm, wiedząc, że jest on wpływem ciemnoty i odrębności. Ale jako światły lekarz, nie bacząc na krzyki, tnie i wycina zropiałe miejsca, by dalej zgnilizna się nie szerzyła. Nieubłaganym jest w karceniu, jego ostra satyra nie przepuści niczego, zdala się odsunawszy, serdeczną ironią odslania miejsca ciemne, wierzenia utarte, bezpodstawne, zgubne. — Nie boi się faryzeuszkowskich krzyków, ani kamieni, nieustraszony niesie wszędzie światło! A przy tej surowości, ileż miłości, ile ciepła! z jaką subtelnością pojmuje on duszę kobiety, — tej osoby, w życiu ghetowem zepchniętej na drugi plan, która z psią wiernością oddaje się mężowi — zabiega — pracuje — byle tylko nie dać rodzinie ginąć — byle dzieci, jej krew, były odżywione. Żadnych trudów nie unika, podejmuje się czasami syzyfowej pracy z myślą tylko o dzieciach, bo to świat jej — reszta nie istnieje dla niej. Już za młodu uczy się rezygnować z miłości i piękna — nie dla niej te frykasy — jej udziałem ból i troska Perez zna dobrze marzenia tych młodych, którym się zdaje, że przecież i dla nich słońce świeci, że i one mają prawo, jak inne, do życia, i z bolesnym uśmiechem i łzą oku, widzieć muszą to wszystko zerwane potem, zniszczone, dla chleba Nie jest mu obcą ta nędza, połączona z taką niebotyczną nadzieją dobrego jutra, świetlanej przyszłości — ta walka bez wytchnienia, podjęta z nieopisaną wytrwałością, ale bezwzględnie odpychająca światłość prawdy — bo jej się boi, bo oczy, przyzwyczajone do ciemnicy piwnic i lochów, nie mogą spojrzeć w słońce — i krzyczą, że to śmierć! Ale on chce ich przekonać — chce przyzwyczaić ich do jasności i dlatego bez znużenia wyprowadza ich z tych zaułków na świat zaślany kwieciem — wonny i jasny! wytrwale walczy z zabobonem jako

najgłówniejszem złem, a źródło jego to chasydyzm. Te ciemne masy w potrzebie szukały choćby isierki nadziei, któraby je wstrzymała na przyszłość, któraby im dała podniętę do życia... I oto zjawili się rabini, którzy ten lud zbiedzony, spracowany, wylękły, bez tchu, garnęli do siebie — godzili z życiem, przyrzekali zapłatę za nędze doczesne, w świecie pozagrobowym. I ten tłum bezdomnych coraz bardziej lgnął do tych, którzy mu otwierali wrota raju, choćby i pozagrobowego. Z każdą troską z każdym cierpieniem, udawał się do swego rebego, sądząc, że ten, który potrafił w nim życie obudzić, poradzi mu. — I oto początek kultu, który potem staje się zgubnym. Dla utrzymania swej władzy rabini otaczają się nimbem świętości, cudotwórczości — odwracają oczy wierzących od światła i prawdy, bojąc się i drżąc o swoją moc. Przeciw nim zwrócił Perez swoje ostrze najsilniejsze. Wykazać bezpodstawność tych wierzeń, wpuścić prąd jasny, ożywczy, w tę masę rozgorzałą — oto jego zadanie. — Nie odmawia on im zalet, które posiadają, z chęcią przyznaje im braterskość i łączność — ale precz z zabobonem i fanatyzmem! zdrowa prawda, jasna wiara ożywczo działać będzie i podniesie tylko tę łączność braterską; oto jest tło, na którym jaskrawemi barwami poeta-nowelista maluje swoje obrazy!

Pierwszym występem Pereza na polu działalności literackiej były fejeletony. Zdawało mu się, że to najlepsze i najodpowiedniejsze pole dla jego pracy; ale niestety! wkrótce się przekonał, że szpalty dziennikarskie nie mogą ograniczyć ani hamować jego ducha twórczego, jego fantazyi lotnej. Za ciasne te ramy nie mogą być oprawą dla jego myśli nieokiełzanej, i dlatego przerzucił się na nowelistykę, a z pod pióra jego wyszedł szereg nowel, którym w skończoności nic dorównać nie może. Każda z nich, chociaż czasami wcale zawiązku dramatycznego nie posiada, zamyka w sobie świat może odmienny od widzianego, znanego, bo świat ghett. — Niema struny, któraby u niego nie drgnęła — niema cierpienia, którego by nie znał, z wszystkimi czuje i wszystkim kładzie ojcowską dłoń na czoła.

Jego nowełe to opis nędzy żydowskiej — i tem różni się od innych; jego obrazy życia o tyle zajmują, o ile stykają się lub wpływają na lud żydowski. Stoi on zdala od tego wszystkiego, nie ubarwia, ani umniejsza, ale okiem badacza obejmuje wszystko i stan terażniejszy i to, co spowodowało — i to, co go uśmierzyć zdoła. Jak ojciec, dbający o dobro swych dzieci, nie szczędzi im napominań i strofowań. Ale czy jego zachodzą łza, gdy kreśli tę straszną nędzę swych braci.

Oto w piwnicy domu, w ścianach brudnych i oślizłych od wilgoci, mieszka wodziarz z żoną i czworgiem dzieci. W domu głód; już od dwóch dni żadne z dzieci nie jadło — matka zaledwo je uspiła obietnicą, że ojciec przyjdzie i jeść przyniesie. Co chwila budzi się inne, podnosi główkę i pyta o ojca. A matka? . . . jej serce omal z bólu nie pęknie — a przecież cóż poradzi? — Co było w domu dawno już poszło do lichwiarza — w domu goły tapczan, zimny popiół na kominie, a wiatr huczy i świszczy przeraźliwie! Nagle — stuknienie konewkami — to on — mąż — wraca — nareszcie! Wchodzi przygarbiony — siny . . . Zaraz poznała, że znów nic . . . Co począć? Dzieci takie głodne! Nagle budzi się jedno, zobaczywszy ojca, woła o chleb — a ojciec z rozpaczą w sercu, odwracając się od dzieci, by jego łez nie widziały, opowiada im, że dziś jeść nie wolno, bo . . . bo spuszczone Torę w bożnicy i wszyscy pościć muszą — a biedne przemarnięte dzieciętki wyskakują na ziemię i ujawszy się za ręce tańczą z uciechy, że im pościć wolno! A poeta odwraca swe oczy, by tej nędzy nie widzieć! Dla niego także strasznym jest widok ojca, który po całodziennym poście w Sądny dzień, gdy go nikt z modlących się do siebie na kolację nie zaprosił a w taki dzień zebrać nie chce — więc wspomnieniem o zmarłej matce, za życia której było im dobrze, chce uśmierzyć głód dziecięcia. Przypomina mu melodyę, wówczas śpiewaną — a głodny chłopczyk wtóruje mu zalewając się łzami. I przed naszymi oczyma przesuwa się cały korowód postaci nędznych, białych, głodnych — to starzec, który i przy 70 latach wytnienia nie ma, bo jeszcze

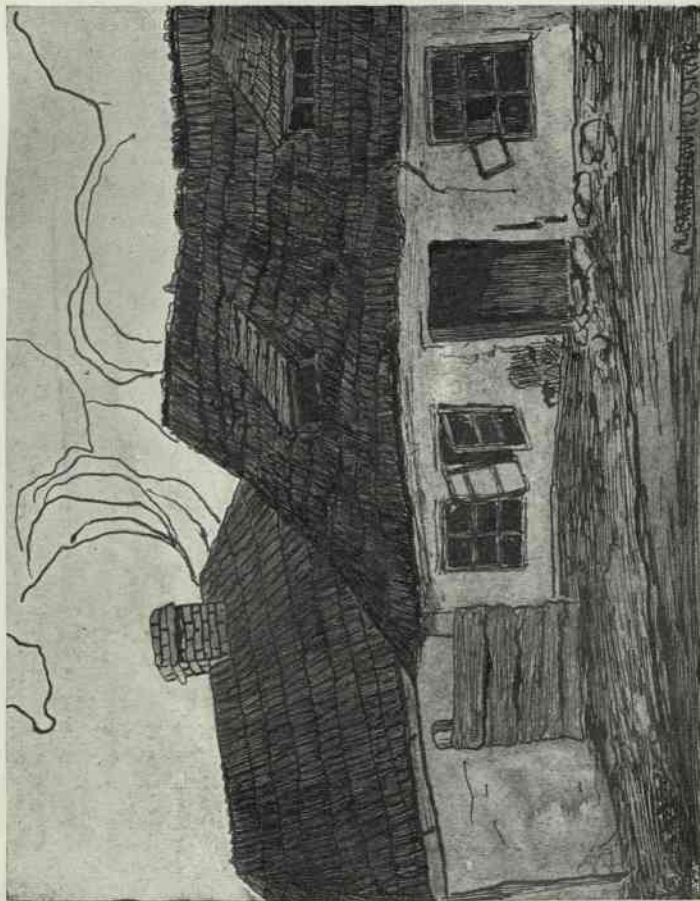
i wtedy jako mekler w czas zawieji udaje się do pana, u którego ma zboże zadatkować. A wiatr dmie, śnieżycą wieje, i ten sterany życiem starzec w myśli odpoczęcia siada — i kostnieje. Ci wszyscy ludzie — to wieczni tułacze bez potrzeb, zadawalniający się brudnym zakątkiem jako mieszkaniem, najlichszą strawą, bez światła i rozkoszy. — Jedyną ich nadzieją — to rebe — jedynem ich wyjściem — to wychodźstwo! — Nie mają czego żałować — a przecież — ile tęsknoty w pożegnaniu tego lasu, który dlań chłodu nie miał, tego stawu, który mu nawet dziecię porwał, tego otoczenia, od którego tyle ucierpiał! A przecież i tu dałoby się wiele przeinaczyć — gdyby nie ten arystokratyzm Żydom właściwy, wstręt do rzemiosła . . . Lepiej nędzę znosić w małym sklepiku, żyć jak najlichszy żebrak, ale być wolnym, niezawisłym mieć czas na wystawanie w ulicach — politykowanie i t. d.

Jest mimo to ogniwo, które ich przykuwa do domu — to dzieci. Żyd w bezdzietnej rodzinie wyżyć nie może — uważa ją za karę Boską — za pokutę za popełnione winy. A ten starzec 80 letni drży i łzy mu jeszcze w oczach stają, gdy przypomina sobie, że życia jego nigdy nie okraślił uśmiech dziecięcy. — A kobieta żydowska i matka — ona dla dzieci zapomina o sobie, mężu, i świecie, dla niej nic oprócz dziecka nie istnieje! Nawet w ostatniej chwili, kiedy, zrywając z życiem z powodu nędzy i bezczynności męża, stryczek sobie na szyję zakłada, jeszcze krzyk dziecka ratuje ją od śmierci! — Ten krzyk budzi w niej uczucie macierzyńskie — przywołuje ją do świadomości — daje opamiętanie!

Niema nic bardziej wzruszającego, jak ta matka żebraczka, która choć już tchu nie ma w piersi, choć ta pierś wyschnięta nie ma pokarmu, jeszcze ją podaje kwilącemu dzieciątku, ostatnią kroplę krwi swojej, by je pożywić. Żydowska matka to u Pereza żywiciela całego domu, na jej głowie przysporzenie mu dochodów, jej zapobiegliwość tylko ma zawdzięczyć, jeśli nędza się tu nie rozgości a przecież nie zapomina ona o żadnem swoim dziecku, do nich zalicza i męża. Dbą o ich moralność, o wychowanie,

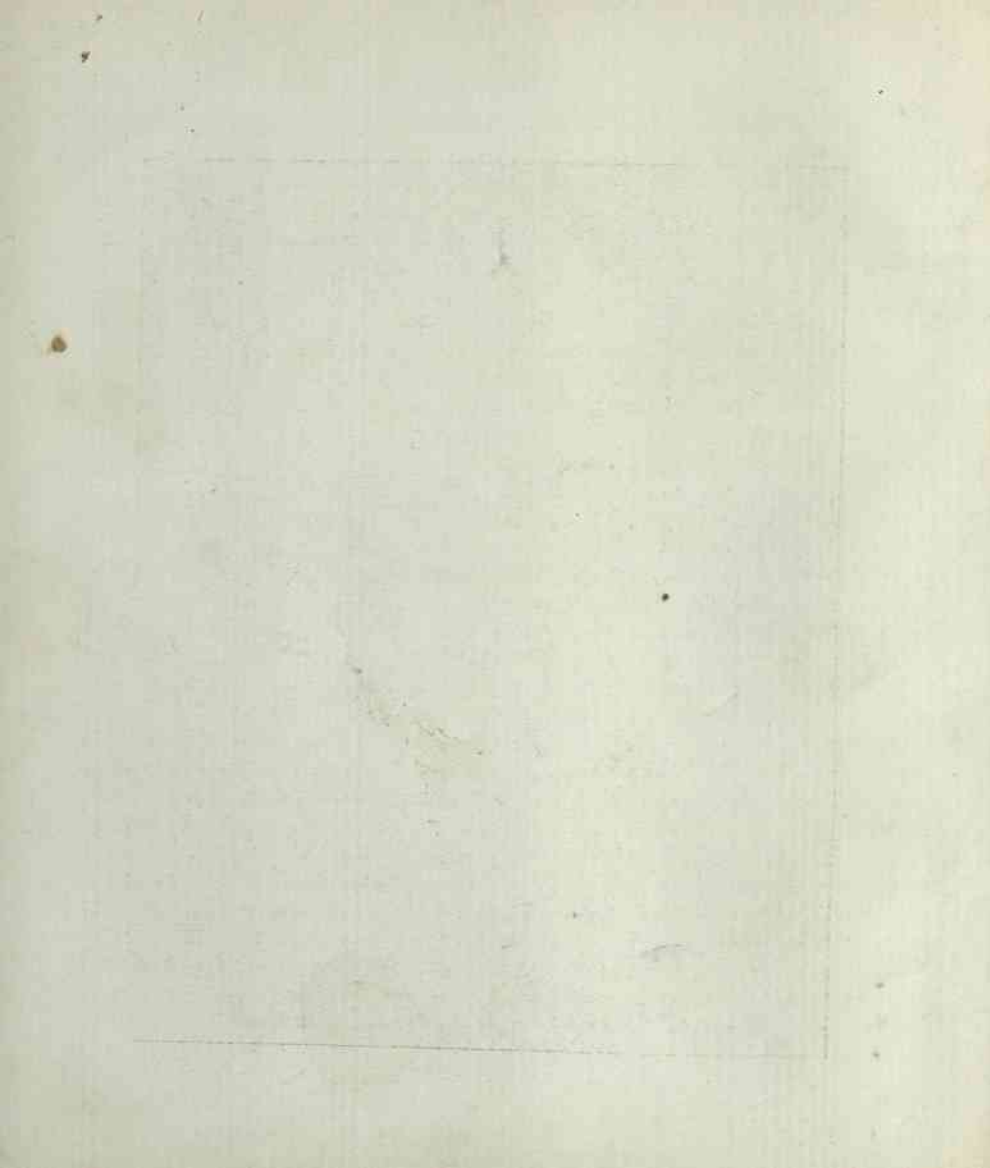
serce jej rośnie, gdy chłopiec jest pilny i pojętny — w niej dech zamiera, gdy widzi dorastającą córkę a znikąd sposobu do wydania jej zamaż, bo to przecież jedyny cel dziewcząt żyd. A dziewczę żydowskie? czy w jego duszy nie budzą się żadne pragnienia, żadne wyższe porywy? O! dusza dziewczęcia to struna napięta a każdy podmuch wiatru wprawia ją w drżenie. A drżenie to intensywne udziela się całej istocie. Dziewczyna, wychowana w brudnej piwnicy, w stęchłej atmosferze wśród nędzy i głodu, czyta przy dogasającej świecy romans żyd., nie może usnąć, aż nie dowie się o losie bohaterów — ona, przyzwyczajona tylko do westchnień i żalów, tęskni za miłością, za śpiewem słowika. A potem u męża, który jej nie pojmuje, godzinami całemi wpatruje się w obraz tamten inny, który widzi z okien swego mieszkania. Serce jej drży, głowa płonie, a onaby pragneła pieśzczoł, całusów, ona chętnieby tuliła się do silnych ramion męskich i ona żądnaby zaznać miłości i słońca. I często łzy rosą blade lica ale przecież do ostatka wytrwa wiecznie przy mężu — z czasem obowiązki zacierają piękne marzenia. A jeśli która z tych wydziedziczonych zazna słodczy miłości przed ślubem, to nie jest to uczucie jasne świetlane, od którego dusza się ożywia — życie dostaje uroku. O nie — to miłość łez i cierpień, zawodów i ciągłych rezygnacji, bo dziewczę żydowskie dla rodziców i miłość ze serca wydrze. Ona wszystko poświęci, byle tylko rodzice i rodzeństwo nie cierpieli nędzy. I powoli zamiera w niej każde uczucie, łez nie ma dla siebie i apatyczna, bez myśli, wlecze te kajdany życia. Poeta nie stara się nam niczego okraścić, ubarwić: jako widz bezstronny stoi zdala i kreśli swoje obrazy bez zapału, powoli, dobitnie, każe się nam dotknąć każdej rany, zajrzeć w każdą szczelinę. —

A jeśli duch jego nie tworzy coś skończonego, coś okrągłego, to z pod pióra jego wychodzą rzeczy mniejsze choć nie mniej piękne — są to historyjki. Ich podstawa to symbol lub allegorya — roi się tu od zwierząt i roślin, od myśli bujnej i lotnej! Jako prawdziwy wielbiciel piękna Perez pojmuje głębie tego świata; dla niego szelest liści, drżenie róż, pluskanie ryb

OSKAR ALEKSANDROWICZ
ur. w Drohobyczu 1885

OPUSZCZONA CHATA
(Szkic do akwareli).

nie jest tem, czem się wydaje, lecz każde ze zjawisk ma głębsze znaczenie — on w nich słyszy tęsknotę, trwogę tajemną, oczekiwanie czegoś nieznanego, ukochanego. A przytem, wiele skarg, wiele jęków, w najmniejszym obrazie odzwierciedla życie z jego wadami i błędami. I nie szczędzi ironii, nie skąpi sarkazmu. Jego powiastki, to morały karcącego ojca.

Drugi świat Pereza to chasydyzm — obraca się w nim swobodnie, jak swój — jak znajomy. Opowiadania o cudach rabinów nie rażą obczyzną — znać, że ten, który je kreśli, żył w tym świecie, z tymi ludźmi się schadzał i tylko w kącikach ust dostrzegamy uśmiech ironiczny i, chociaż poeta nic nie dodaje ani nic nie ujmuje przy kreśleniu tych cudów, to przecież jasno i dobitnie odczuć się nam daje strona ujemna.

Każdy taki moment, który dla swoich celów chce wykorzystać, jest stosownie oświetlony. Poeta nie grzmi, nie krzyczy bo i w jego duszy odzywa się uczucie dla tych szczerych, serdecznych, którzy nawet najbardziej nieprawdopodobnym zdarzeniom wiarę dają, jeśli dotyczą tylko ich rebege. Opowiadania te nie są zresztą pozbawione uroku poezyi. Perez potrafił i tu znaleźć piękno i stosownie je przedstawić. Bo i dla czegoż nie mieli ci ludzie gnać do tych swoich prowodyrów, kiedy ich życie jest takie pełne poświęcenia i miłości bratniej? Czy ten rabin niemirowski, w nocy Slichot przebierający się za drwala, aby biednej chorej wdowie przynieść z lasu drzewa, nie jest obrazem, pełnym zaparcia? Czy ta miłość rabina z Białej, traktującego swoich chasydów jako synów, budzącego w tym narodzie uciemnionych wesołość i radość, choćby tylko chwilową, nie zasługuje na ich przywiązanie? I oto początek mitów, uświetniających te postacie i szerzących fanatyzm i zabobon. Przeciw nim poeta kieruje strzały satyryczne, a umie je zaprawić dowcipem, tak że nietylko nie mamy do niego urazy lecz owszem czujemy dlań wdzięczność za to jasne przedstawienie błędów i wad, trapiących naród żyd. Pod tym względem również jego satyry i humoreski także nie pozostają zbyt w tyle za opowiadaniem. („Serduszko drzy“).

Idea przewodnia twórczości Pereza, to miłość jego do narodu, do którego należy nietylko pochodzeniem ale każdą myślą, każdym tchnieniem. A chociaż widzi jego upadek dzisiejszy, jego opłakany stan, wie i wierzy, że kiedyś będzie lepiej, że teraz tylko uświadomienia — światła — nauki mu potrzeba, by go obudzić z letargu, w którym dotychczas spoczywa. Nie chce zmian nagłych, reform radykalnych, bo Żyd to człowiek pełen bólu i cierpień, jego ciało pełne ran, oczy ciemne nieprzyzwyczajone do światła, usta spragnione czegoś lepszego — ale dużo dobrego n a r a z mogłoby go przyprawić o utratę życia.

Takim Żydem był także „jeden z wielu“ zwany „Boncie milcz“. Za życia mało kto go znał, nic więc dziwnego, że o śmierci jego nikt prawie nie wiedział. Kiedy Boncie wszedł poza bramy niebieskie — zadrżał na widok tyłu wspaniałości i na myśl, że wkrótce stanie przed sądem boskim. Wreszcie nadeszła straszna chwila — zabiera głos anioł stróż i opowiada o jego bolach, o urodzeniu, o męczarniach obrzezania, o wczesnem sieroctwie, katowaniu przez macochę, i o jego wytrwałości w znoszeniu katuszy i mąk. A imię jego — mówił anioł dalej — było „Boncie milcz“, bo milczał, gdy go ojciec pijak nagiego wypędził z domu na pastwę losu, i milczał, gdy go błotem obrzucano i w oczy mu plwano, i milczał, gdy mu żona z innym uciekła, i milczał, gdy wśród bólów i katuszy oddawał Bogu ducha samotnie w szpitalu. Gdy anioł stróż skończył — cisza zaległa sąd niebiański. Wtem ozwał się głos Boży, pełen słodczy i pieszczot, i rzekł: „Za to, żeś milczał, choć ci krzyczęć było wolno, i choć krzyk twój mury Jerycha obaliłby był w stanie, za to my cię sądzić nie będziemy, ale cokolwiek tu widzisz, wszystko to jest twoje. Żyj i używaj“. Boncie, nie dowierzając uszom własnym, podnosi nieśmiało oczy i pyta: czy doprawdy? A zewsząd głosy sędziów odpowiadają tak! tak! to twoje. To tylko odbłask dobroci Twej duszy. Jeśli tak — odrzecz Boncie — więc proszę tylko o jedną łaskę — co rano świeża

bułkę — ale z masłem. A sędziowie i aniołowie pospuszczali głowy zawstydzeni.

Oto wedle Pereza tragika dramatu, zatytułowanego „Nędza żydowska“.

Czerwiec 1905.

FRANCISZKA STÖCKL.

J. L. Perez.

W D O W A.

Powiewne, szare smugi mgieł, w pędzie ku sobie zbijają się w jeden ciemny, zbity kłęb obłoczny. Żar upalny doskwiera. Lada chwila lunie deszcz gwałtowny.

Zwiastuny już się zjawily: odosobnione, zcicha rozplywające się kropelki dżdżu.

U stóp pagórka — domek.

Niby głowa szczyt owinięty w podarty dach słomiany!

— Któż go podszyje?

Obłoczny kłęb zasłania niby cień słoneczną tarczę.

Rychło wypełźnie zmierzch.

We wnętrzu domku — ciemność.

Na ognisku w kącie lampa. Lecz sucho w niej, a szkiełko stłuczone.

Kto kupi nowe? Kto przyniesie oleju?

W izbie duszno, czuć stęchliznę.

Płyta kuchenna bynajmniej nie próżna: trochę glinianych garnków, trochę popiołu, zwietrzała cegła, blaszana łopatką. . . Ale ani jednej iskierki ognia.

W pobliżu drzwi kilka polan drzewa.

Kto je rozłupie?

Gospodarz domu przeleżał prawie rok cały na łożu boleści i umarł. Grosz oszczędzony, uciulany odejmowaniem sobie od ust przez szereg lat — znikł gdzieś bez śladu.

„Trochę grosiwa uzbieram — myślał stary — żona w błogosławionym stanie, a niezawodnie będzie chłopak. By chociaż mieć pieniądze na opłacanie nauczycieli“.

Bóg dał córkę. To także na dobre. Uzbierany grosz będzie zaczątkiem posagu.

Wtem przyszła choroba, niby zawieja, znieenacka.

Zwolna ulatniały się pieniądze z torebki a siły z ciała.

Z czasem poszły także poszczególne sprzęty na chleb, na bezużyteczne lekarstwa.

Na ostatek wywędrowała też i maszyna do szycia.

Równocześnie z ostatnim śladem dobytku wyniosła się i dusza biedaka

Mały, płócienny woreczek, służący niegdyś do przechowywania „oszczędności“, wisi obecnie obok zaduszonego światełka.

Przy samych drzwiach wchodowych żelazny kufer służącej, która wyszła obejrzeć się za innem miejscem.

Ciasną izbę napęłnia duszny mrok. Na deskach podłogi słoma porozrzucana. Na niej pościelono zmarłemu.

A mury wytrzeszczają małe, czarne oczy. Są to gwoździe, na których niegdyś wisiały sprzęty domowe i części ubrania, dalej zwierciadło — dobrze, że je usunięto, bo gdyby wdowa odbicie swej twarzy w niem zobaczyła . . . ! i lampka Chanuki (dla kogoż i poco?).

Części odzienia — zabrali jego właściciele w godzinę zgonu nieboraka.

W kąciu — kołyska, a w niej śpiące dziecko.

Na podłodze obok siedzi wdowa, ręką oparta o kołyskę.
Wychudłe jej ręce drżą.

Oczy bez połysku nabiegłe krwią, uparcie wpatrują się
w sufit, niczego nie dostrzegając . . .

Tak siedzi bez ruchu, bez czucia, bezduszna prawie . . .

Atoli w jej mózgu toczy się w krąg jedna leniwa myśl,
jedno słabe wspomnienie . . .

„Chana — raz jej powiedział — podaj mi nożyce“ — i u-
śmiech zawitał na jego twarzy . . .

On nożyc wcale nie potrzebował! On chciał, bym się do
niego zbliżyła . . .

Obierałam wówczas kartofle . . .

Czy ja mu też nożyce podałam? . . .

Nie, nie, w owej chwili właśnie przyszedł ktoś obcy w od-
wiedziny!

Któż też właściwie wówczas przyszedł?

Myśli, wciąż myśli. Alej owej osoby, która jej w podaniu
nożyc mężowi przeszkodziła, przypomnieć sobie nie może . . .

Jeszcze ciągle myśli. Dziecię natomiast śpi słodko, a uśmiech
błogi igra na usteczkach małej marzycielki.

STUL USTA!

(Fantazyja).

Szare, ołowiane chmury przeciągają leniwie po nieboskłonie.
Wiatr trzęsie konarami drzew, zdmuchując resztki liści pożółkłych.

Nad ziemią już ostra przeszła kosa, pozostawiając tylko gdzie-niegdzie pokrywę. Ziemia naga, pusta.

Zimny dmie wiatr!

O tej porze zachciało się róży zakwitnąć — na samotnym krzaczku, w otwartym polu! — Szkarłatem odziana drżała nie-mniej i trzęsła się z zimna.

Z nateżeniem całego zasobu sił starała się wiotkimi li-steczkami wciągnąć, wchłonąć odrobinę ciepła, światła!

Daremnie! Zapóźno!

Gdzieindziej o tej porze lato, gdzieindziej budzi się teraz nowe życie, nowe uciechy, nadzieje nowe, nowe rozkosze!

Gdzieindziej obecnie róże kwitną nowe — tu natomiast wszystko zamierać musi . . .

Zima — anioł śmierci się zbliża.

Mróz — jej oddechem; jej tchnieniem — śnieg . . .

„Ach, Boże“ szepce, łzy roniąc, róža — zlituj się nademną!

Jestem w pełni młodości, pragnę tak bardzo życia!

Czemuż słońce przedemną w ukryciu?

— Czemu ma zima przed czasem mnie zmrozić a śnieg mnie całunem zaproszyć? Czyż moja w tem wina, żem się spóźniła?

Czemu mam umrzeć, nie używszy życia?

Czemu mam odejść bez promyka słońca, nie zaznawszy ani jednej dobrej, słonecznej chwili? „

„Stul usta“! zawiał nagle rozsrożony wichur, zasypując żalącą się różę tumanem kurzu i zgniłych liści . . .

Żywcem ją pogrzebał.

Z żargonu przełożyła

Estera z Miesesów Rapaportowa.

Z. ŁASZCZOWA.

Pierwsze doświadczenie.

O wczesnym poranku na gospodzie pełno ludzi . . . fama mię wyprzedziła.

Pocynam. Zwracając się do jednego z przybyszów powiadam: dzień dobry!

Dzień dobry, pokój z Wami! brzmi odpowiedź, przy czym podaje mi niedbale prawą rękę, dotykając się mojej ledwie kończynami zimnych palców.

Imię, drogi panie?

Lewi Icchok.

A nazwisko?

Na cóż ci się przyda znajomość mego nazwiska?

— Czyż twe nazwisko stanowi dla Cię osobliwą tajemnicę? Uchowaj Boże! nie mam chwały Bogu żadnego powodu, dla którego miałbym się go powstydzic . . .

— Bernpelz — wyrzekł nieśmiało.

— Żona?

Ech

Co oznacza „ech“?

On myśli o rozwodzie — objaśnia ktoś inny.

— Ileż dzieci?

Musi sobie przypomnać:

„Z pierwszej żony . . . moje . . . jej . . . z drugiej . . .
moje . . . jej . . .

— Byłoby sześcioro . . .

Czemu „byłoby“? Czyż nie wiesz dokładnie?

— Bo widzisz, to „dokładnie“ mnie się wcale nie podoba . . .
w jakim celu dokładnie wiedzieć?

Przecie nie jesteś urzędnikiem, obowiązany dokładnie się wywieść? Czyż płacą Ci pogłówne? Będzie Cię ktoś kontrolował, badał?

Co to znaczy „dokładnie“?

— Mów „bheime“, powiedz! wołają wkoło: kiedyś wszczął to — kończ!

Oblicza po raz wtóry i resumeje:

Dziewięcioro dzieci.

Ile synów, a ile córek?

I tym razem zwleka, nareszcie odpowiada: czterech synów a pięć córek, niech żyją . . .

— Pożenieni; zameżne?

I to w rachubę wchodzi . . . nie mógłbyś mi powiedzieć po co?

Powiedz, powiedz! — doradzają mu znajomi.

Trzy córki zameżne, a dwaj synowie ożenieni, odzywa się ktoś w miejsce indagowanego.

Szojte! A Isrulik? — Jeszcze nie było ślubu.

— Szojte! Tej soboty powołają go do odczytania w Torze . .

A ja pytam:

Iluż synów przy wojsku służyło?

A tyś służył?

— Ja zostałem uwolniony . . . dano cztery setki wykupu . . . o! gdybym je teraz w rękę miał, dodał z westchnieniem.

— A twoi synowie?

— Najstarszy chory, skonstatowano jego chorobę w trzech szpitalach i odesłano do domu . . . koszta prześcignęły wydatki weselne. Drugiemu zaś udało się przy pierwszej klasie. — A trzeci — trzeci właśnie służbę odbywa . . .

— A gdzież jego żona, czyż byłby jeszcze kawalerem?

Rozumie się, że u mnie. Zbyteczne pytanie.

Czyż nie mogłaby przebywać w swoim domu rodzicielskim? . . .

Jej ojciec jest kapcanem — informuje mnie.

A tyś właścicielem domu?

— Bezwątpienia!

Wartość domu?

Gdyby się znajdował w Zamościu cenionoby go na tysiące, tu nie ma wartości szacunkowej . . .

Za sto rubli sprzedałbyś mi?

— Broń Boże! Toż to ojcowizna! Gdyby mi pięćset rubli dano . . . bo wtedy . . . gdyby też . . . mógłbym sobie pomieszkowanie wynająć, jakoteż założyłbym sobie jakiś interes.

A obecnie czym się zajmujesz?

Czym się zajmuję? A czemu miałbym się trudnić? Czyż są teraz dobre interesa?

A z czegoż się wyżywasz więc?

— Chciałbyś wiedzieć? Ja żywię się . . . żyję . . .

Nuż, czym żyjesz?

— On, niech będzie pochwalony, On daje a ja jem . . .

Przecież z nieba ci nie kapie.

Z pewnością! Z niebios kapie . . . czyż nie wiesz? Lecz, jeśli wola! By mój dom wyżywić potrzeba mi conajmniej czterech rubli tygodniowo, conajmniej . . . Dom przynosi — około dwunastu rubli rocznie . . . — jedną izbę oddaję w najem. Dziewięć rubli płacę podatku, pięć idzie na reparacye, zostaje minus dwa ruble.

Ze swadą prawi dalej: Chwała Mu, niech będzie pochwalony, pieniędzy nie mam . . . nie mam pieniędzy . . . wszyscy tuż stojący Żydzi nie posiadają pieniędzy . . . być może, że „niemieccy“ w wielkich miastach mają pieniądze tu u nas niemasz pieniędzy! . . . Nie znam żadnego rzemiosła . . . także ojcowie moich ojców butów nie łatali, a pomimo wszystko żyję z Jego woli, niech będzie pochwalony, a żyję na tym świecie, blisko pięćdziesiąt lat — z Jego pomocą!

A gdy me córki dorastają, wydaje je zamaż i tańczę przed „kałą“ wedle obyczaju . . .

Ostatecznie jakież twe zatrudnienie?

— Jestem Żydem, niczem jeno Żydem . . .

Zajmuję się Torą, modłę się . . . czemu innemu trudni się Żyd? Po modlitwie porannej, wychodzę na ulicę . . .

A na dworze?

Co mi w rękę wpadnie! Wczoraj n. p. słyszałem po drodze, że „długi Jojne“ chciałby trzy kozły kupić.

Nazajutrz ledwie świt biegnę do pewnego „puryca“ a ten mi oznajmia, że sprzedałby jeszcze więcej kozłów nawet.

Zrobiłem interes wspólnie z „długim Jojną“ a nasz zysk wynosi około dziesięć złotych!

— Jesteś więc pośrednikiem?

— Niezupełnie! Nieraz wpada mi na myśl kupić korzec pszenicy . . .

— A kiedyż miewasz te pomysły?

Natenczas, gdy mam pieniądze.

A nie mając?

Staram się uzyskać . . .

Wszak wiem nareszcie po długich korowodach, że reb Icchok Lewi Bernpelz jest częścią „dajonem“ i bierze udział w „borris“, częścią pośrednikiem, częścią handlarzem, nieraz — okolicznościowo — szadchenem nawet lub wysłannikiem.

Wszystkie te czynności wspomniane i zapomniane przynoszą mu kęs chleba dla całego domu i dla jego synowej — której mąż przy wojsku — a którego ojciec jest — kapcanem.

Z hebrajskiego przełożyła E. z M. R.

ŚMIERĆ MUZYKANTA.

Szkielet leży w łóżku. — Szkielet powleczonej pomarszczoną żółtą skórą. Mechel muzykant kona, koło niego na skrzyni siedzi

Mirla jego żona z zapuchniętymi od płaczu oczyma. W ciasnej izdebce leży uśpionych 8 synów, sami — muzykanci. Cisza — nikt nie mówi, bo też niema o czym mówić. Lekarz już dawno machnął ręką, cyrulik również. Nawet Ruben z szpitala ubogich, ten prawdziwy znawca, także powiedział, że już szkoda zachodów... Spadku nie będzie... „Chewra Kadischa“¹⁾ da śmiertelną koszulę i grób, „Chewra Nosim“²⁾ doda jeszcze trochę wódki... wszystko jasno jak na dłoni, niema o czym gadać... A jednak, Mirla nie chce się poddać!... dopiero co na nowo błagała o zmiłowanie w bożnicy. Teraz wraca z cmentarza. Upiera się przy swoim — „on umiera z winy synów. Nie są pobożni, hultaje, dlatego Najwyższy odbiera im ojca“... „Kapela traci koronę; żadne wesele nie będzie miało dawnego uroku, u żadnego Żyda już prawdziwej radości nie będzie.“

A przecież boska litość jest wielka, trzeba tylko prosić, krzyczeć, budzić! A oni, ci synowie muzykanta — „ani trochę litości nie mają, są bezbożni“... „bo, gdyby nie te wielkie grzechy, to ona ma w niebie wuja, który tam pewno jest w wielkich łaskach onby jej nie odmówił! Jeszcze za życia świętej pamięci, zawsze ją głaskał... pewno i teraz dla niej jest życzliwy. Onby się starał, wszystkoby zrobił... tylko te grzechy — woła — te grzechy! Jedzie się na gojskie bale, je się tam chleb z masłem, Bóg wie co jeszcze!... No a murów przecież on nie przebije... pewno dość się stara... oj te grzechy, te grzechy!...

Synowie nie odpowiadają, spoglądają na ziemię; każdy w swój kąt.

— Jeszcze czas! szlocha, dzieci! dla Boga! pokutujcie za grzechy!

— Mirla! Mirla — odzywa się stary, daj spokój, przepadło, ja już swoje odegrałem. Przestań Mirlo! Ja chcę umrzeć!

Mirlę to podnieca.

¹⁾ Stow. dla grzebania umarłych.

²⁾ Stow. dla noszenia umarłych.

„Dobrze ci tak!... umierać chce! umrzeć!... a ja?... a ze mną co? nie! ja tobie umrzeć nie dam, ty musisz żyć!... ty musisz... ja tak krzyczeć będę, że nie potrafisz skończyć!”

Zdaje się, że w sercu Mirli otworzyła się stara, niezabliźniona rana.

— Daj spokój Mirlo — prosi się chory — jużemy się dość nakłęli za życia... dość... przed śmiercią nie wypadła coś podobnego... Oj Mirlo, Mirlo, ja zawiniłem tyś zawiniła... ale teraz już koniec!... Milcz lepiej! czuję już, jak zimna śmierć czołga się od stóp do serca — zamiera członek za członkiem... nie krzycz Mirlo... lepiej tak!

— Bo ty się chcesz mnie pozbyć, przerywa mu Mirlo, o, ty zawsze chciałeś się mnie pozbyć, woła z płaczem, zawsze! O czarnej Pesi tylko myślałeś... ciągle mówiłeś, że chciałeś umrzeć!... ja biedna... on nawet teraz nie żałuje... nawet teraz... teraz...

— Nietylko o czarnej Pesi myślałem, uśmiecha się gorzko chory, więcej było tych Peś, i białe i rude... ale ciebie Mirlo przecież nigdy nie chciałem się pozbyć... dziewczyna to dziewczyna... to już cecha muzykanta... to wabi, nęci... ot, zwykła ciekawość... ale żona to przecież żona! to dwie zupełnie odmiennie rzeczy... pamiętasz, kiedy raz ta czarna Pesia powiedziała ci jakieś przykre słowo, to ja wypoliczkowałem na środku ulicy...

Cicho Mirlo! żona to żona! chyba — jeśli się rozwiodą... nawet i wtedy — serce boli... Wierżaj mi Mirlo, tęsknić będę za tobą... i za wami dziećmi!... I wyście mi dość zgryzot sprawili, ale nie... „to już leży w naturze skrzypeczek” — jak mówią między nami — ja wiem, niedobrzeście się ze mną obchodzili, ale przecieście mnie kochali. Jakem trochę nadto pił, toście zaraz krzyczeli „pijak”... nie wolno tak... ojcu nie wolno!... i ja miałem ojca i także się z nim lepiej nie obchodziłem... no, ale koniec już... ja wam wszystkim przebaczam..., znużył się długim gadaniem.

— Przebaczam wam — powtórzył po kilku sekundach ;
Uniósł się trochę na łóżku i spojrzał po nich...

— Patrzcie no na nich! — na tych drągali — zawołał
nagle — siedzą — pospuszczali oczy, jakby dwóch zliczyć nie
umieli!

He? — przecież żal ojca! chociaż pijak, he?

Najmłodszy podniósł oczy. W tej chwili powieki drgać
mu zaczęły i rozplakał się głośno, a wszyscy bracia za nim.
W jednej chwili szczupłutka izdebka napełniła się łkaniem...
Chory patrzył... i drżał ze wzruszenia.

No, zawołał nagle — dość tego! boję się, żeby mi nadto
żał nie było! dość dzieci! usłuchajcie ojca!

— Morderco — woła Mirla — czego chcesz od nich? —
niech płaczą, ich łzy pomódz mogą, o Boże!...

— Cicho Mirla — przerywa jej chory, — jużem ci powiedział,
ja już moje odegrałem... dość... Chaim, Berel... Jojna, wszy-
scy... słuchajcie! prędko, bierzcie instrumenta!

Wyłupili oczy.

— Ja każę, ja was proszę, mówi chory, zróbcie to dla mnie!
weźcie instrumenta i zbliżcie się do łóżka!

Dzieci usłuchały i stanęły naokoło; trzy skrzypice, jeden
klarnet, bas, trąba...

— Niech usłyszę, jak kapela zagra bezemnie — mówi
chory.

— Mirulka — proszę cię, zawołaj tymczasem naszego są-
siada.

Sąsiad był szamesem w Chewra Nosim, Mirla początkowo
nie chciała iść, ale popatrzył na nią z taką prośbą, że musiała
go słuchać.

Później opowiadała, że to „Mirulka“ i to spojrzenie było
prawie takiesame jak nieprzymierzając tuż po ślubie... „Pamię-
tacie dzieci, mawiała, jego słodki głos i jego oczy!“

Szames wszedł, popatrzył na chorego i rzekł:

— Bądźcie łaskawi, Mirla, zawołajcie tu ludzi.

— Nie potrzeba, odezwał się chory, na co mi ludzie? Ja mam swoich ludzi, swoją kapelę! Nie chodź Mirla, nie potrzebuję obcych ludzi...

A odwróciwszy się do dzieci rzekł:

— Słuchajcie dzieci... grajcie bezemnie tak, jak gdyby ze mną, grajcie dobrze... nie bądźcie natrętni na ubogich wesełach... szanujcie matkę, a teraz — odegrajcie mi modlitwę pokutną... a nasz sąsiad będzie ją odmawiał...

I — w ciasnej izdebce rozległa się tęskna, rzewna muzyka...

Tłum. Fr. BIENENSTOCK.

Stanowisko kobiety w społeczeństwie żydowskiem.

Mojej Francee.

MOTTO: Es steht bei den Müttern, durch angestrengte und langsame Arbeit eine bewusste Empfindung von Kultur und Disziplin zu wecken. Die müssen da sein in den Menschen, ehe man in der Hebung des Volkes fortfahren kann. Die Frauen sind es, die die Frage des Menschen lösen werden.

H. Ibsen's Werke I 536.

Rozwój ruchu emancypacyjnego wśród kobiet nasuwa bardzo wiele ciekawych momentów. Przedewszystkiem ten, że rozpoczął on się równorzędnie i równolegle prawie z budzeniem się świadomości narodowej ludów w czasach najnowszych, w wieku, który ze wszystkich dotychczasowych był najodpowiedniejszym dla dążeń autoemancypacyjnych, dla autopsji indywidualnej czy narodowej, klasowej czy płciowej. Przytem jednak daje się zauważyć charakterystyczny objaw, że u narodów, znajdujących się w krytycznem położeniu, ruch kobiecy odgrywa nadzwyczaj małą rolę, a o ile da się skonstatować, rozwija się tu na tle narodowem względnie politycznem, jako środek, prowadzący do celu a nie jako ruch samoistny, jako cel dla siebie. Wykazuje nam to

kobięcy wśród Polaków, Rusinów, Rosyan, Irlandczyków etc. A u Żydów? U nas ruchu kobiecego we właściwym tego słowa znaczeniu niema — nawet takiego niema, jak u wspomnianych narodów.

Podczas gdy np. w Anglii, Niemczech, Ameryce, etc. kobiety zwartym szeregiem głoszą program własny, walcząc o emancypację we wszystkich kierunkach, niezależnie od wszelkich partyj i prądów społecznych, w Rosyi, Polsce, etc. ruch kobiecego nie ma jednolitej osobnej organizacyi, lecz jest jedną z sił składowych rewolucyi socyalnej, dążącej do autoemancypacyi politycznej danego narodu. Inaczej też być nie może. Z chwilą bowiem, gdy naród cały jęczy w okowach samodziśławia, ucisku i zależności politycznej, z tą chwilą kwestya narodowa wysuwa się na plan pierwszy i podporządkowuje sobie wszelkie inne kwestye. Jak długo bowiem naród jako całość, obejmująca klasy, stany i członków płci obojga, nie ma możności swobodnego rozwoju, tak długo żaden ruch cząstkowy, partyjny, programu swego zrealizować nie potrafi. Tylko w niezależnym, samoistnym narodzie kobieta może mieć zupełne równouprawnienie z mężczyzną, jeżeli tymczasem, co on, obowiązkowi zadość uczyni. To samo odnieść się daje i do Żydów. Kwestya kobieca w społeczeństwie żydowskim jako taka musi zniknąć wobec kwestyi żydowskiej, czekającej ostatecznego rozwiązania. Z tego jednak nie wynika, jakoby kobieta żydowska miała siedzieć z założonemi rękoma i przy pończosze czekać odbudowania państwa żydowskiego. Wśród kobiet żydowskich musi powstać prąd specjalny, analogiczny do ruchu kobiecego np. w Polsce, na tle narodowej walki o samoistny byt. To jest etap konieczny, prowadzący do właściwego ruchu emancypacyjnego, mającego rację bytu jedynie w społeczeństwie wolnem. Rola, jaką w tym kierunku kobieta ma odegrać, będzie dobrą dla niej szkołą na przyszłość, da jej bowiem uświadczenie indywidualne i społeczno-narodowe, te przesłanki konieczne dla zrealizowania programu emancypacyjnego, we właściwym znaczeniu pojętego. >

Kobieta żydowska ma względem swego społeczeństwa obowiązki nie tylko jako jego część organiczna, żyjąca z niem i w niem, ale także z mocy tradycji historycznej, która daje zapewnienie, że w wolnem społeczeństwie żydowskiem walka jej o równouprawnienie z mężczyzną nie będzie zbyt długą i uciążliwą. Jeżeli bowiem rzucimy okiem na historię żydowską i porównamy ją z dziejami innych ludów, widzimy, że kobieta żydowska nigdy nie zajmowała tak podrzędnego stanowiska w społeczeństwie swoim, jak u innych narodów. Aż do przebłyску chrześcijaństwa kobieta była poddaną mężczyzny, zdana na jego łaskę i niełaskę, przeznaczoną dla rozrywki ludzi i bogów i zaludnienia państwa. Tak było u Greków, Rzymian, Persów itd. Dopiero chrześcijaństwo i nastanie rycerstwa spowodowały idealniejsze pojmowanie kobiety. Inaczej było u Żydów. Dotychczas bardzo przyjętem jest mylnie mniemanie, że kobieta żydowska dzisiejsze swoje stanowisko zawdzięcza kulturze europejskiej a nie żydostwu. Twierdzenie to zbił świetnie na podstawie samych źródeł żydowskich Dr. Kurrein w rozprawie: „O kobiecie żydowskiej.“ Powiada on w niej między innemi: „Kobieta żydowska była jak żydostwo same nadzwyczajnem zjawiskiem na Wschodzie; ona ugruntowała modernistyczne stanowisko kobiet, emancypowała cały świat kobiecy. Naturalnie nie należy pod emancypacją kobiety rozumieć wszystkie owe wybujałości fantazyi kobiecej, wszystkie owe illuzye i zamki na łodzie, które wyrastają w głowach niektórych więcej jeszcze niż emancypowanych kobiet, z których sobie nie zdają sprawy nawet kobiety, stojące na czele ruchu emancypacyjnego. Jeżeli się pod emancypacją kobiety rozumie uwolnienie jej od ucisku, jakim ją krępuje płeć, wychowanie i społeczeństwo, które nie pozwala jej rozwinąć duchowych zdolności celem użycia ich dla dobra ludzkości, to biblia i talmud nie tylko głosiły zupełną emancypację kobiety żydowskiej ale zrealizowały ją w życiu codziennem w zupełności.“ Na dowód tego twierdzenia, które pojąć należy sub specie epoki talmudu i biblii, możnaby przytoczyć cały sze-

reg nakazów, wykazujących, że kobieta żydowska nie tylko była równa mężczyźnie w swych prawach naturalnych, lecz pod pewnymi względami była nawet traktowaną jako istota wyższa. A jeżeli Bebel w dziele swym „Die Frau und der Sozialismus” twierdzi, że u Żydów kobieta była niewolnicą męża, jak u innych ludów, i dla poparcia tych słów przytacza np. przepis o niemożności dziedziczenia przez kobietę lub urządzenie bożnic, w których kobiety są separowane od mężczyzn, to zdaje się nie rozumieć istoty tych przepisów i ich podstawy etycznej lub socyalnej, zdaje się nie znać innych przepisów, wprost zaprzeczających powyższe twierdzenie, zapomina o rzadkości polygamii u Żydów i t. d. i t. d. Jeżeli legenda nie jest czemś bez znaczenia w historii kultury ludzkiej, lecz odzwierciedleniem psychy danego narodu, to już w legendzie o stworzeniu kobiety mamy dowód, jak ją wysoko ceniono w najdawniejszych już czasach u Żydów i jaką rolę jej przypisywano. Naturalnie pojęcie żony i matki górowało zawsze nad każdym innym, bo organizacja społeczna Żydów jak i warunki czasu wymagały tego, aby kobieta pod względem politycznym nie była równouprawnioną z mężczyzną. Ale właśnie tym momentem rodzinnym Żydzi różnili się zawsze od innych narodów. Nigdzie bowiem życie rodzinne i małżeńskie nie pozostawało w takim poszanowaniu, jak u Żydów. Słusznie też zwraca Łazarus w swojej rozprawce „O psychologii narodów” uwagę na fakt, stwierdzający wspomnianą okoliczność. Podczas gdy u innych narodów mianowicie bohaterowie polityczni lub mitologiczni w zaraniu życia wystawieni są na niechybną śmierć, od której ich ocala cudowny jakiś przypadek jak n. p. Romulus i Zeus, u Żydów ocala Mojżesza własna jego matka. Ten pociąg do życia rodzinnego datuje się od najdawniejszych czasów i cechował Żydów aż do wieku XIX. A dziś? Jakiż widok przedstawia nam obecnie ten bądź sztucznie, bądź przypadkowo sprzagnięty organ społeczny zwany rodziną? Czy to jest siedziba miłości, nauki, wielkich idei, cudotwórczych myśli i czynów — jak ongi?

Z rozwojem żydostwa i rodzina żydowska uległa bardzo wyraźnym i szkodliwym zmianom. Od czasu emancypacji żydowskiej zaczyna się nowy okres. Pokolenie nowe, zrodzone już albo wychowane i przejęte ideami Mendelsohna, bezsprzecznie wzniosłemi, choć źle pojętymi, nie hołdowało zasadom ducha żydowskiego. Dla niego otwarły się nowe światy, nowe poglądy, nowe horyzonty, w których skrepowana snem średniowiecznym indywidualność miała na nowo rozbudzić i rozkwitnąć. Żyd zaczął — jak powiada Leo Sofer — mieszać się do ruchu maszyny dziejowej. Postawił sobie za cel i zasadę zniszczyć dawne zwyczaje, obyczaje i przepisy, nie odróżniając dobrych od złych, potrzebnych od niepotrzebnych, a w ich miejsce zaczął wchłaniać w siebie obce gazy, które go nadymały i rozkładały jak trupa. Zaczyna się rozkład żydostwa, spowodowany brakiem samopoczucia narodowego, do którego Żydzi zawsze dążyli, — chociaż może nieświadomie. Rozkład ten objawia się zaś w dążeniu nienaturalnem, sprzeciwiającem się wszelkim zasadom logiki i zdrowego rozsądku, konieczności historycznej i etyce społecznej, w dążeniu przeobrażenia się z Żydów w Nie-Żydów. Ten rozkład organizmu narodowego pociąga za sobą także upadek życia rodzinnego, rozkład rodziny żydowskiej, prześiąkniętej nadmiarem zbyt wyrafinowanej kultury europejskiej. Wprawdzie w historii narodów natrafiamy na takie epoki, wprawdzie ten upadek rodziny odnosi się dziś nie tylko do Żydów, ale dla nas ma on większe znaczenie i groźniejsze za sobą pociągnąć może skutki, gdyż wśród innych narodów jesteśmy organizmem anormalnym, który się rozpaść i zniknąć nie może ale też w takim stanie utrzymać się na powierzchni wśród powodzi wypadków politycznych nie potrafi, jeżeli wprost nie stworzymy nowych wartości narodowych. W domu takim, jakim go stworzyła emancypacja żydowska, w jaki go przeobraziły prądy asymilacyjne, wyrastają nasze przyszłe podpory, w domu, w którym żydostwo jest przedmiotem wstydu nawet przed służącymi, w czasie, gdy dziecko narażone jest na szykany,

i postponowanie z innych stron jedynie z powodu swojego pochodzenia. Stąd rodzi się u niego niechęć i gniew na żydostwo, uczucie, które niewykorzeniane i łagodne, z niem rośnie, wzrasta, wzmacnia się, potęguje. Słusznie też, twierdzi Sofer, że „nienawiść do Żydów nie jest wynalazkiem nowszej ery, ale wynalazkiem jej jest to, że ta nienawiść nie kończy się u progu domu żydowskiego. Jak upiór wkracza do pałaców, domów i chat żydowskich, tuczy się tam, chowa i ssie krew żydowską”. I tak w tej atmosferze rodzinnej i pozadomowej odbywa się skuteczne niszczenie poczucia narodowego u Żydów. W ten sposób przedstawia się dzisiejsze żydostwo wewnątrz; o losach jego na zewnątrz mówić nie potrzebuje, gdyż współczesne nam dzieje krwawym je znaczą śladem. Powtórzę tu tylko słowa Heinego: „Jak źle strzeżonym jest dom Izraela! Fałszywi przyjaciele strzegą bram jego na zewnątrz a głupota i obawa są jego stróżami wewnątrz”.¹⁾

Te spalone stosunki wśród społeczeństwa żydowskiego musiały również spaczyć wychowanie kobiety i wytworzyć z niej coś anormalnego, coś, co żadną miarą do tego społeczeństwa przyczepić się nie da. A prócz tego stosunki ekonomiczno-kulturalne uczyniły swoje, wyłabiając głębokie bruzdy w świecie kobiecym żydostwa. A więc wielka i mała burżuazja żydowska, zetknąwszy się z warstwami burżuazji nieżydowskiej, wytworzyła typ kobiety-asymilantki, dla której wszystko, co żydowskie, jest obcem, a wszelkie naleciałości nieżydowskie skarbem drogocennym. Taka kobieta naturalnie urządza sobie dom tak, aby wszelkie pozory żydostwa zatrzeć. Jest to typ odtworzony znakomicie przez Heinego w jego „Listach z podróży”. Dalszą naszą specyjalnością jest kobieta „rozprzybyszewszczona”, która pod wpływem prądu emancypacyjnego kobiet innych krajów i pod wpływem dekadenskiej kultury polskiej stała się karykaturą Żydówki, stała się kobietą, pragnącą za każdą cenę, nie-

¹⁾ H. Heine „Der Rabbi von Bacharach“.

kiedy nawet za cenę czci własnej, obcować ze światem literackim, żyć à la bohème, stać się Rachelą z „Wesela“ dla lub u jakiegoś syna Muzy. Próżność i czcza forma cechują ją na każdym kroku, ba nawet strój jej i wygląd stał się typowym, zmanierowanym. U takiej kobiety bezmyślne naśladownictwo zastępuje wszelkie ideały, u niej o narodowym uświadczeniu mowy być nie może. To są dwa typy, które nazwałbym tworam i stosunków kulturalnych, wśród których Żydzi żyją.

Ale nietylko kultura jest siłą tworzącą ludzi — prócz niej albo równolegle z nią jest jeszcze inna rzeźbiarka, która modeluje sobie twory, a nią jest ekonomia. Stosunki ekonomiczne, walka o byt, konkurencja wzajemna spowodowały powstanie proletaryatu inteligentnego i fabrycznego wśród kobiet żydowskich. Pierwszy rekrutuje się z warstw średnich, z istot z jednej strony niezdolnych do pracy fabrycznej a z drugiej nie mogących bogato wyjść za mąż. One zmuszone są z poświęceniem własnej jaźni, z poświęceniem obowiązków względem społeczeństwa swego stać się maszynami biurowymi, zalegającymi kancelarye adwokackie, poczty i inne urzędy. Te wolne najmitki są bardziej pożałowania godne niż fabryczne, los ich tragiczniejszy niż u tych maszyn fabrycznych, „co nie czują, nie myślą“, bo one mają porywy wyższe, wznioślejsze a nie mają ani sposobności ani możliwości do zaspokożenia ich. Ten konflikt między chcieć a nie móc zabija w nich człowieczeństwo i zamienia je w manekiny. A wreszcie produkcja fabryczna i szalone postępy przemysłu wyrzuciły setki kobiet żydowskich, które pierwsi żyły z robót ręcznych, z drobnego przemysłu lub handlu, na bruk, wytwarzając z nich proletaryat fabryczny, zdolny tylko do pracy maszynowej, bezmyślnej, zabijającej ciało i duszę. I oto mamy cały świat kobiecy w żydostwie możliwie ugrupowany, do którego zaliczyby należało jeszcze kobietę z domu chasydzkiego, która nie pierwsi odegra jakąkolwiek rolę w społeczeństwie żydowskim, aż promień postępu i oświaty rozjaśni nędzny jej żywot i uwolni ją od

kajdan i pęt, nałożonych na nią przez pochodzenie, rodzinę i przesady tradycji. Na tych i takich kobietach spoczywa ciężar i obowiązek przygotowania społeczeństwa żydowskiego do późniejszego bytowania państwowego. Bez względu na to, czy przyjmimy tę lub ową teorię społeczną jako jedynie zbawienną, bez względu na to, czy syonizm czy socjalizm uznamy za jedyne lekarstwo na chorobę żydostwa, musimy w każdym razie podnieść to, że *conditio, sine qua non* dla jednego lub drugiego prądu jest uświadomienie indywidualne i narodowe jednostek żydowskich. Jeżeli bowiem socjalizm teraz jeszcze nie żąda takiego intensywnego uświadamiania narodowego jak syonizm, to sądząc z analogicznego rozwoju innych partij narodowych i dotychczasowego rozwoju socjalizmu żydowskiego, możemy dojść do niechybnej konkluzji, że prędzej czy później wspomniany warunek i dla socjalizmu stanie się niezbędnym.

Przyznać jednak należy, że zadanie kobiety żydowskiej nie jest tak łatwem, jakby się to na pierwszy rzut oka wydawało. Bo kobieta ta musi dziś zwalczyć najpierw siebie a później przeszkody zewnętrzne, musi najpierw wyemancypować siebie, aby móżdż wychowywać i oddziaływać w kierunku uświadamiającym na drugich. Jeżeli zaś która kobieta nadaje się do tego, to w pierwszym rzędzie żydowska. Badania bowiem naukowe wykazały, że kobieta jest pierwszorzędnym czynnikiem konserwującym tak znamiona rasowe jak kulturalne. „Z organicznego punktu widzenia — powiada jeden z badaczy na tem polu — mężczyźni przedstawiają żywioł bardziej zmienny i postępowy, kobiety bardziej stateczny i konserwatywny. . . . W rozmaitych częściach świata antropologowie znaleźli podstawę do twierdzenia, że pierwotny czynnik rasowy w ludności zachowuje się wyraźniej w kobietach niż w mężczyznach. . . . Ze strony psychicznej kobiety więcej są usposobione do zachowywania dawnych zwyczajów i sposobów myślenia.¹⁾“ A nadto kobieta

¹⁾ W. Ellis: *Meżczyzna i kobieta*. Str. 436 i i. Jakobs stwierdza to samo w odniesieniu do Żydówek, 5.437.

każda ma większą skłonność do podziału pracy niż mężczyzna. Jakże ta skłonność ma znaczenie dla ruchu społecznego, łatwo pojąć, jeżeli zważymy, że pracę uświadamiania należy rozpocząć od dołu do góry i że w tej pracy kobieta pierwsze może zająć stanowisko.

Stosunek kobiety żyd. do społeczeństwa oceniać należy zresztą z punktu widzenia emancypacji kobiecej, jako tego ruchu, który wciela niejako wszelkie żądania w odniesieniu do sprawiedliwego i równomiernego traktowania kobiet z mężczyznami. Jak już na wstępie zaznaczyłem ruch kobiecy danego społeczeństwa jest ściśle związanym i poniekąd zależnym od stanu, w jakim dany naród się znajduje i od ruchu społecznego, jaki się u niego objawia. To samo zastosować musimy i do Żydów. Czegoż właściwie żąda emancypacja kobiet? Żąda ona równouprawnienia kobiety z mężczyzną wobec państwa i prawa, niezależności społecznej i ekonomicznej. Jeżeli zgodzimy się na ten program bez ograniczeń a zapytamy się, czy zrealizowanie jego w dzisiejszych stosunkach jest możliwem dla Żydówki, musimy bezwarunkowo odpowiedzieć, że nie, bo kobieta żydowska nie może żądać od państwa i prawa tego, czego nie mają mężczyźni. Czy Żyd ma równouprawnienie społeczne, niezależność ekonomiczną? Nie, bo gdyby je miał, nie byłoby kwestyi żydowskiej, która ma swoje źródło jedynie w społecznym i narodowym ucisku. W dzisiejszem ukonstytuowaniu się naszego społeczeństwa ruch emancypacyjny kobiet nie ma żadnego znaczenia a nie liczne zresztą kobiety żydowskie, które starają się iść torami emancypacji, są tylko dowodem nieudanych jej prób, bo część po drodze się namyśla, część kończy marnie w rozpacz i duchowem złamaniu, część zaś upada moralnie i fizycznie, a wszystkie razem wykazują, że kobieta tak długo nie potrafi się wyemancypować, jak długo naród jej nie stanie na tem stanowisku, na którym stoją inne narody, jak długo warunki w społeczeństwie żydowskiem nie ułożą się tak pomyślnie i korzystnie, aby specjalny ruch kobiecy mógł się rozwinąć i liczyć na pomyślne

HENRYK HOCHMAN, ur. w Lublinie 1881.

BIUST.

rezultaty. To się odnosi do kobiety żydowskiej wszystkich odcieni.

W obec tego obowiązkiem jej jest w myśl wspomnianej skłonności współpracować przy dziele odrodzenia narodowego Żydów. Przypada jej tu w udziale jedno z najważniejszych zadań t. j. przygotowanie gruntu pod budowę, przygotowanie chorego dla sanacyi. <Nie ten jest budowniczym, kto budowę domu doprowadza do końca, lecz ten, kto fundament położył, kto ją ugruntował.> Taką budową jest także przyszłość narodu żydowskiego. Choćbyśmy wszystkich Żydów przenieśli teraz do Palestyny, choćby im się tam bajecznie powodziło, na nic to się nie zda, jeżeli poczucie przynależności nie będzie utrwalone, jeżeli go nie sprzągniemy tym węzłem wewnętrznym, który nadaje ludziom tesame dążenia, cele, ideały. . . . Z chwilą jednak, gdy kobieta żydowska zaczyna być członkiem swego społeczeństwa i ma zacząć dla niego pracować, musi już być wyemancypowana — indywidualnie. Oto jest pierwszy stopień emancypacji kobiety żydowskiej. Miałaby ona na celu wyrobienie w kobiecie tego samopoczucia indywidualnego, które powoduje w niej chęć stania się czemś dla siebie a potem stania się czemś dla drugich. Sokratesowskie *γνώσι σουτον* powinno być dewizą kobiety żydowskiej. A z pewnością ta autopsja wskaże jej drogę do celu, właściwe w jej życiu zadanie. Bez względu na to, czy kobieta jest wolną, matką czy żoną, musi ona przejść ten etap rozwojowy, jeżeli ma się stać użyteczną dla swego społeczeństwa. Zadanie to uświadomienia indywidualnego ułatwia jej psychologia społeczna, która uczy, że niema wielkiego przedziału między tem, co produkuje tj. społeczeństwem, a tem co odbiera tj. osobnikiem. Między jednym a drugim jest ścisła łączność — ciągły i nieprzerwany prąd indukcyjny. On sprowadzi kobietę na drogę samodzielności i uświadomienia narodowego oraz bliższe zetknięcie ze społeczeństwem żydowskim. Tu zaczyna się dopiero zadanie kobiety różniczkować, chociaż w ogólności ma tylko jedną cechę wspólną — wychowawczą. Tak kobieta

wolna jak matka działać może dla społeczeństwa swego, jedna w obrębie rodziny, druga wśród tych warstw, które skądinąd uświadomienia spodziewać się nie mogą. I jedna i druga czynność jest równie ważną, i jedna i druga pociąga za sobą te same skutki. Przez to nie poniża się wcale kobiety do roli narzędzia w rękę społeczeństwa, bo ono, jako rzecz dla siebie, jest abstrakcją, która bez kobiet i mężczyzn nie istnieje; kobieta jest równocześnie subjektem i obiektem pracy, bo, pracując dla społeczeństwa, pracuje również dla siebie. Tylko jednostka, uznająca pewne obowiązki, może liczyć na pewne prawa: jeżeli kobieta żydowska spełni obowiązki względem swego społeczeństwa, będzie mogła od niego w stosownym czasie zażądać stosownych praw dla siebie.

Kobieta — matka ma przedewszystkiem jedyne pole do pracy t. j. swoją rodzinę. Wychowanie rodzinne obecnie większe ma bezsprzecznie znaczenie, aniżeli publiczne. Przekonuje nas o tem system wychowawczy w szkołach, w których karyerowiczostwo i utylitaryzm są jedynymi prawie czynnikami i motorami wychowawczymi. Ten rozdział między szkołą a domem staje się tem większym u Żydów, których dzieci otrzymują w niej wychowanie bądź co bądź obconarodowe, niezgodne ani z charakterem ani z tendencjami społeczeństwa żydowskiego. I stąd gruba sprzeczność, która w młodych umysłach pozostawia niezatarte ślady, a których usunięcie właśnie jest najważniejszym zadaniem wychowania domowego. Wychowanie to musi być nawskróś narodowe, jeśli chcemy mieć uświadomione żydostwo a nie chcemy być karykaturą narodową wśród innych narodowych społeczeństw. W tym celu kierownik, wychowawca musi mieć wrodzone cechy narodowe a te mieć może tylko wychowawca domowy. Oto jest zasada, jakiej matka żydowska ma hołdować, aby potomkom ułatwić swobodny rozwój indywidualności. Uczyć należy dzieci, że narodowa odrębność, siła i samodzielność dla narodu równie jest niezbędną, jak dla jednostki — ba nawet godną wszelkich ofiar. Uczyć je należy, że pogłębianie przyrody swej

ojczyzny, zagłębianie się w jej życie przeszłe i teraźniejsze jest konieczną przesłanką dla ich własnego rozwoju; należy je uczyć śnić piękne sny o przyszłości kraju, o ich własnej pracy, któraby tę przyszłość przygotowała.“¹⁾ — Tak wyraża się o wychowaniu narodowem jedna z najwybitniejszych, nam współczesnych, znawczyń wychowania a z nią zgadzają się wszyscy pedagodowie. Wychowanie to musi jednak pozostawać zdala od wszelkich separatyzmów i szowinizmów, gdyż w przeciwnym razie następuje spaczenie charakteru. „Nie samochwalstwo, lecz uznanie własnych błędów jest pierwszym krokiem do doskonalenia się; nie przez rozgrzeszanie się ze swych wad lub apoteozowanie ich, lecz przez stawianie sobie jak najwyższych wymagań prowadzi droga do istotnej wyższości“²⁾ — dedukuje słusznie Irena Rzepecka. Bo przez odnoszenie się do przeszłości nie należy rozumieć „stagnacyi i nierozumnego trwania przy starem; owszem przez ciągły rozwój i wyszlachetnianie otrzymanych skarbów, nie tracąc ich pochodzenia z oczu, uczczą potomkowie należycie pamięć tych pokoleń, które pozostawiły im w spadku bogate dziedzictwo.“³⁾

Środki wychowania narodowego są tak rozmaite i liczne, że na poszczególne omawianie ich pozwolić sobie w ramach artykułu nie mogę. Na to jednak zgadzają się wszyscy socjologowie, że pierwszorzędną cechą charakterystyczną narodu jest jego język, ta „arka przymierza między młodem a starem pokoleniem.“ Kształcenie zatem języka narodowego będzie najpewniejszym środkiem wychowawczym. Trudność, jaka nasuwa się kobiecie żydowskiej wskutek nieznanomości języka hebrajskiego musi być koniecznie usunięta. Ta nieznanomość tłómaczy nam także obojętność Żydówek wobec języka.

„Gdyby kobiety żydowskie wiedziały — powiada Nahida Rut Lazarus — jaki skarb pozostawili im ojcowie w języku hebraj-

¹⁾ Ellen Key: „Stulecie dziecka“.

²⁾ I. z Moszczeńskich Rzepecka: Naționalizim w wychowaniu. Krytyka R. 1904.

³⁾ H. Ibsen's Werke I. 290.

skim, jaka głębia i słodycz, jaka siła i wzniosłość się w nim kryje — niejedna z kobiet uczyniłaby z tego języka ulubiony przedmiot swoich studyów.“¹⁾

Kobieta zaś wolna ma nie tylko oddziaływać na swoje otoczenie, z którym się ciągle styka i żyje, ale oprócz tego ma obowiązek nieść kaganiec oświaty do tych ciemnych i biednych mas żydowskich, którym walka o chleb codzienny nie pozwala skądinąd z niej korzystać! Ciągła styczność ze społeczeństwem i jego cierpieniami wskaże jej najstosowniejsze środki, jakich ma użyć, aby osiągnąć cel. W ten sposób uciśnione warstwy narodu żydowskiego wzniosą się na wyższy szczebel człowieczeństwa i będą z czasem doskonałym materiałem dla społeczeństwa, które odrodzone duchowo zacznie nowy byt narodowy. Ta praca zrówna kobietę w praktyce z mężczyzną — ona da jej możność i sposobność do zabierania głosu w sprawach żydowskich, wskutek niej stanie ona wreszcie na silnej podstawie radykalnej samopomocy i porzuci osławioną już połowiczną, paliatywną drogę sentymentalnej humanitarności, która koi, lecz nie usuwa złego. W ten sposób uświadomiona kobieta żydowska ułatwi rozwiązanie kwestyi żydowskiej i udowodni mężczyźnie, że w równej mierze chce produkować jak konsumować. Hasłem tedy kobiet żydowskich niechaj będzie: łączność i organizacja. Ona ułatwia pracę, daje możność samokształcenia się i skutecznego zajmowania się drugimi! W ten sposób kobieta przyszęłego społeczeństwa żydowskiego będzie równie dobrą matką, jak obywatelką. A zresztą niech pamięta zawsze o tem, że „alle sozialen Errungenschaften der organisierten Frauenbewegung dienen im letzten Grunde nur der Entfaltung persönlichster weiblicher Kräfte.“²⁾

Czerwiec 1905.

M. BIENENSTOCK.

¹⁾ N. R. Lazarus „Die jüdische Frau.“

²⁾ G. Bäumer: „Die Frau in der Kulturbewegung der Gegenwart“.

De profundis.

Wątle to było chłopię . . . Ot, jak zwykle — dziecię Ghetta : Blade, bezkrwiste policzki, piersi zapadłe, wychudłe . . . Jeny oczy jego, żarzące się dziwnym blaskiem zaziemskich rozmyślań, oznaczały jakieś niezwykle zadumanie, jakieś zapatrzenie się ustawiczne gdzieś daleko, w zaświaty . . .

Bo też Mendel mimo dziecięcych swych lat i dumań tęskni...

Za czym? Za kim?

Alboż on wie!

Zresztą, ktoby wglądał w jego duszyczkę nieskalaną, niezawodnie wiele skarbów nieocenionych by znalazł.

Niedaremnie też ludzie mawiają, że Mendel to chuchem, to przyszył Gaon, to źródło świetlane, którego strumienie Izrael cały pokrzepić i orzeźwić mają . . . Chwałą jego mądrość nadzwyczajną, jego pobożność i powagę. W czwartym roku Mendel już czytał i rozumiał Biblię, a w rok potem rozpoczął pracować nad talmudem. Mając zaś lat trzynaście znał już Talmud i komentarze wszelkie, a nawet i filozofię arabską poznawał z pokryjomu czytanych dzieł.

Cichy, potulny, po większej części milczący, był on przedmiotem podziwu i zazdrości swych rówieśników i znajomych . . .

Nie znosił ich Mendel . . . Tłum zakłuchał mu spokój —
Uciekał przed ich gwarem, unikał częstych rozmów z nimi . . .

Czasem jeno, gdy w chwili zapomnienia, otoczony gromadą
słuchaczy, jał rozprawiać o przepisach Tory, policzki jego blade
nabierały żywszych rumieńców, głowa pochylała się naprzód,
a oczy, a oczy . . .

Ale któżby tam zważał na oczy w małym miasteczku
Ghetta, wśród ludzi, których wir czasu o krok naprzód posunąć
nie zdołał, których życie uchodzi szybko jako powiew wietrzyka
gdzieś wysoko, bez szmeru, bez szelestu. . . .

Mózg, mózg! oto co ich jedynie zadowolnić może!

Uczył się też Mendel wiele. Cały wiek swój strawił ślęcząc
u Rabina nad pożółkłymi foljami.

Mijały dnie, tygodnie, miesiące i lata całe, a w izdebce
Rebego ciągle rozlegał się tensam stereotypowy głos przy nauce,
z właściwym sobie tonem śpiewnym Ghetta, w którym zda się
jęczą i płaczą i łkają boleśnie tysiące dusz nękaných, więzio-
nych, łaknących światła, życia, rozkoszy . . .

A w głosie Mendla przebiegał się nadto smutek i jakiś bez-
brzeżny, serdeczny żal. . . .

Ża czem? Ża kim? . . .

Niekiedy aż ból chwycił go za pierś. . . . Chciałby płakać,
strumieniami łzy wylewać. . . . Byłby w tej chwili wdzięcznym
Opatrzności za największe nieszczęście, gdyż wówczas przynaj-
mniej miałby przed sobą usprawiedliwienie łez. . . .

Czasem znowu gryzła go jako wąż jadowity jakaś tęsknota
niepojęta. . . .

Zdarzało się, że w takiej chwili rzucał się i szarpał na
sobie odzienie i wlił się w nieutulonej żalości. . . .

Uciekał wówczas w najdalsze kąty, byle nie wpaść komuś
w oczy. . . .

Często też w czasie największych wiatrów Mendel jak
gdyby naumyślnie siadał przed domem milczący, ponury. . . .

Mendel — pytał się jego zwykle surowy ojciec — czemuż nie siedzisz w domu? Wszak tu na dworze tak zimno, wiatr huczy, potrząsa drzewami... Mendel siedział nieruchomy dalej.

Mruk! — mawiał wówczas ojciec z wściekłością, zaciskając pięści.

Mruk — poczęto o nim powszechnie mówić. „I dziadek jego był taki — nic dziwnego“ dodawali inni.

A Mendel nie odpowiadał wcale. Jenó twarz jego przybierała wyraz coraz większego smutku, myśli jego stawały się coraz posępniejsze, dziksze. . . .

Ciasno się stało dziecięcej duszy... Wolna jako orzeł na skrzydłach swych wzleciećby mogła, w więzach marniała, nikła, krwawiła . . .

Tylko raz dziennie Mendel mógł odetchnąć pełną piersią. . . Gdy wieczorem wracał samotnie od rebego do domu przez odludne pole — na chwilę zapomnienie jako balsam Edenu spływało na jego duszę . . .

I zdawało mu się wówczas, jakoby izdebka, w której większą część życia strawił, była uosobieniem katuszy więzienia, zaś to zimne, mroźne pole jedynem miejscem wolności, swobody . . .

Szedł wolno, z zwieszoną głową, jak gdyby ciążyła mu ogromem swej zawartości.

Oto wydawało mu się, że jest zdala od rebego, zdala od domu rodzinnego, pełnego gwaru, krzyku. . . . Nie widzi ojca, wiecznie stroskanego i zgorzkniałego interesami . . . jest wolnym, och, wolnym . . . Czasem nucił jakąś piosenkę, improwizowaną na przedce, lub też pochłonięty całkiem wizjami, przesuwaniami się w jego gorączkowej fantazyi, szedł nie widząc przed sobą nic — jeno światłość olśniewającą ogromem swej jasności . . .

Raz matka umarła ukazała mu się tu — w polu . . .

Do domu wracał prawie niespostrzeżenie. . . . Zresztą, któżby się na niego oglądał — wszak powszechnie wiedziano: „to mruk“! Ojca zastawał zwykle w gronie towarzyszy, omawiającego w gorączkowy sposób swe interesa . . . babka, wiecznie

krzająca się około gospodarstwa, również nie zwracała nań uwagi. . . . Jeno siostrzyczka mała, jedyna, na którą cały żar swej duszy stęsknionej przelał, zarzucała mu radośnie swe ręczęta na szyję: „Mendl kocha swą Lejkę, kocha?” mawiała, kładąc na bładem obliczu braciszka gorący pocałunek. . . W takich chwilach nie posiadał się z radości. . . Brał ją w swe ramiona, pieścił, tulił. . . Często w kącie jakimś bawił ją swemi bajkami. . .

Modlitwę przed spaniem odmawiał zazwyczaj przy oknie. . . I drżał i trząsł się cały z oczyma wlepionemi w złoty księżyc, sunący majestatycznie po stropie niebios, a wargi jego szeptały namiętnie słowa modlitwy, bólu, skargi. . .

Powtarzało się to prawie codziennie. Milczenie swe uparte przerywał jeno w sobotę wieczorem, gdy uczucia jego znajdowały ujście w piosenkach, śpiewanych przy stole wraz z ojcem i jego towarzyszami. I cieszył się przez tydzień cały na myśl, że raz przynajmniej nikt mu nie broni nucić w całej pełni i chwalić Pana. . .

Czy jednak na prawdę chwalił? tego i sam Mendel nie mógłby powiedzieć. Dziwnem mu się tylko wydało, iż po kilku zwrotkach śpiewanego psalmu słowa mu się jakoś mieszały, topniały, zlewały w całość, a pozostawała mu jedynie melodia, która już to dźwięczała jak pieśń słowika, już też stawała się silna i potężna jako ryk lwa, więzionego w klatce. . .

Zapalał się w takich chwilach. . . śpiewał tak cudnie, tak żałośnie. . . głos jego to drżał, to pełniał, to ustawał, to wznosił się, zanikał na chwilę, to znowu górował nad tym całym chrapliwym chórem swym czystym jako źródło górskie głosem. A tak mu wówczas błogo było, tak dobrze. . . Kołyszą go własne piosenki taką mocą słodczy, miękkości, upojenia. . . . Cały płonie. . .

Nie, to nie piosenka, myślał — to Elohim zsyła nań anioła swego, by go w smutku pocieszyć, utulić. . .

*

*

*

Nadeszła zima, owa ostra, podolska, otulona białym całunem jednostajnej szarugi, jakgdyby koszuli śmiertelnej. . .

Mendel lubi zimę. Bawia go szczególnie wiatry, zrywające się z głuchym łoskotem tak dziko i strasznie . . . cieszy go widok drzew ogołoconych z liści, a wyciągających bezsilnie martwe swe ramiona. . . Zachwycają go zwłaszcza te płatki śniegu, spadające powoli i majestatycznie z niebieskich przestworzy. . .

Często też staje z odkrytą głową przed domkiem, a płatki zaledwie dotknąwszy się go, topnieją, jakgdyby z żaru główki dziecięcej. . .

I przypatruje się tym płatkom brylantowym, w których skrzące się światło słoneczne mieni się tysiącem barw. . . Dziwował się jeno, skąd ich tak wiele.

Tam — na górze tak zimno być musi — przemknęło mu mimowoli przez myśl — tak mroźno . . . Zadrżał na całym ciele.

Ale w domu — tam tak ciepło, tak . . . nie, nie może powiedzieć, że miło, a przecież chciałby, aby się dzień jak najprędzej skończył. — Ot, pójdzie do domu, zawoła siostrzyczkę, usiądzie przy piecu i bajkę jej jaką opowie z Hagady. . . Będzie się przypatrywać płomieniom, buchającym w ognisku. . . Tam tak ciepło . . . siostrzyczka przytuli się do jego lic . . . on tak lubi, gdy ktoś jest przy nim, wraz z nim się rozkoszuje, pieści.

Matka . . . ach, tak, pamięta — jeszcze jako dziecię małe tulił się do jej łona . . . tak ją kochał, ubóstwiał. . .

Pamięta — widział ją poraz ostatni — przed jej śmiercią. Leżała nieruchoma z oczyma szeroko rozwartymi . . . twarz jej skrzywiona w przedśmiertnej agonii zajaśniała nagle. . . Zbliżył się wówczas ku niej. . . Główkę swą złożył na jej rozpalonej twarzy. Po chwili poczuł na swym policzku jedną wielką, gorącą łzę. . . Głowa jej opadła na posłanie. . . Oderwano go gwaktem od niej — nie żyła!

Co się dalej stało — nie wie. . .

Raz tylko — gdy przypadkiem wspomniawszy o Niej przy ojcu rozplakał się, zauważył łzę w jego oku . . . jedyną łzę . . .

* * *

Na tych rozmyślaniach zeszedł mu dzień . . .

Z radością spostrzegł pierwsze gwiazdy na niebie. Są one dlań hasłem powrotu do domu . . .

Lecz dziś jakoś wcale się nie spieszył. Mróz szczypał wprawdzie blade jego policzki, wiatr zasypywał mu oczy zawieją śnieżną — wicher zimowy świszczął i wył z jakąś szatańską zjadłością . . . Mimoto Mendel, jakoby na przekór wszelkim żywiołom, szedł zwolna, wsłuchując się z zapartym niemal oddechem w tę głuchą, piekielną muzykę natury . . .

Ach, jaką rozkosz niewystłowioną czuje w tej chwili mimo ciemności nocy, mimo mrozu, śniegu i samotności!

Ten chichot szatański wichru, ten skowyt bezsilnych konarów, potrząsanych brutalną przemocą burzy, składają się w duszy jego w jedną potężną harmonię, w której odnajduje własne swe bole, żale i ową bezbrzeżną, przeogromną wicherzycę, której na imię — Tęsknota . . .

Rozkołysała go ta muzyka . . .

— — — — —
Dziwne — czy go zmysły ludzą, czy też skrzydła gorączkowej fantazyi zbyt wysoko go uniosły?

Cała orgia żywiołów jak gdyby różczką czarodziejską tknięta — słabnie, pojedyncze jęki wichru cichną . . . Dolatują natomiast jakieś dalekie echa muzyki . . .

Tak, on się nie myli! To pieśń! to pieśń!! . . .

Coś pociągnęło go z niepojętą mocą . . . Jak zahypnotyzowany przystanął na chwilę . . . Echa stają się coraz głośniejsze, coraz donośniej brzmią wśród ciemności zimowej szarugi. — Tak, to niezawodnie ta tęskniona piosenka, na którą nadaremnie tak długo czekał . . . To prawdziwa pieśń!

Z podniesioną głową szedł zwolna naprzód, posuwając się machinalnie ku źródłu tonów. . . Stracił zupełnie władzę nad sobą. — Serce poczęło mu gwałtownie uderzać. . .

Szedł nie widząc przed sobą nic . . . jeno czuł, że za chwilę stanie się coś niepojętego. Za chwilę dusza rozplynie się w rozkoszy omdlenia . . . zerwie więzy i pić będzie spragnionymi usty z tego źródła słodczy, ukojenia, nicości. . . Nie omylił się. . . Już brzmi pieśń coraz potężniej, coraz wyraźniej . . . już jest przy samej krynicy. . .

Stanął przed domkiem zarządcy dóbr miejscowych, którego córka, wróciwszy z edukacji, rozpraszała posępne swe myśli grą na fortepianie. Jakies złe przeczucie na chwilę chwyciło Mendla za pierś . . . wkrótce jednak znikła wszelka trwoga i skrupuły. Znajdował on się w stadyum, gdzie opuszcza nas świadomość myśli a owłada nami jedynie wszechpotężne, boskie uczucie, graniczące z ekstazą.

Kolana mimowoli zachwiały mu się — klęknął. Wargami swemi wpił się w ogrodenie, okalające domek, zaś oczy rozwarł szeroko, jak gdyby niemi pożreć chciał dźwięki, płynące nad nim, koło niego, w nim. . . Na głowie pozostała mu tylko jarmułka. . .

A wiatr wciąż świszczy i huczy i jęczy żałośnie. . . Mroźny wichur targa konarami drzew. . .

Mendel nie czuje zimna: członki jego zobojętniały na podmuch zimy, tulącej do swego łona lodowego wszystko, co samotne, огоłocone, bezbronne. . . Duszę jego ogarnia rozkosz najwyższa. Nie wie, czy śmiać się, czy płakać, czy mówić, czy milczeć. . . To boskie omamienie! To wspaniałość ekstazy! . . . Naokoło wszystko ginie, wymiera. . . Dusza zatracca zupełnie swą władzę — wpada w stan półsnu, omdlenia. . .

Ciało staje się lekkim, jakgdyby ciężar swą pozostawiło gdzieś daleko. . . Mendel czuje tylko szczęśliwość bezgraniczną, wolną od wszelkiej boleści, pragnień, żądań. . .

Zdaje mu się oto, że przed nim staje jego matka — cała w bieli — lica jej blade, oczy bezbarwne, szkliste. . . Powoli zbliża się ku niemu, a ręce swe przeźroczyste kładzie mu na czoło. . . już czuje oddech jej gorący . . . usypia go, kołysze, śpiewając przytem piosenkę tak cudną, tak błogą. . .

„Mamusi! Mamusienko! — chce wyszeptać — jak to dobrze, żeś tu przybyła, . . . jak miło przy tobie pozostać. . .” A matka tuli jego główkę do swego łona . . . okrywa go pocałunkami i unosi go z sobą, jako ptaszynę leciuchną gdzieś daleko, hen, daleko. . .

„Mamusienko! — mamusiu — szeptają jego wargi w miłosnych dreszczach, tuląc do niej swą główkę . . . weź mnie, chcę przy tobie pozostać . . . ma-mo . . .”

Nagle -- postać jej powiewna rozplywa się, twarz jej wykrzywia się, naigrawa się zeń — przed oczyma jego okazuje się szatan. . . Już się doń zbliża, chce się nań rzucić. . . Jeszcze chwilę. . . Mendel chce krzyknąć — głos zamiera mu w gardle — chce wołać ratunku — nie może — pragnie ręką szarpnąć, zmiażdżyć piekielny potwór — zeszywniała. . .

Ciało całe osunęło się na ziemię. . .

Upadł na wznak. . .

Białe płatki śniegu powoli poczęły okrywać jego twarz zsi-
niałą — zasypały mu uszy, usta i oczy szeroko rozwarte w nie-
mej boleści. . .

A wiatr wciąż jęczał i huczał i wył przeraźliwie, jakgdyby odprawiając stypy pogrzebowe. . .

Wkrótce całą postać okrył mróz cienką powłoką lodową.

Jęk wichru mieszał się z tonami piosnki, płynącej nieu-
stannie, składając się w jeden żałosny akord bolu, łez, tęsknoty. . .

LEGENDA.

Wnuczka:

Już ciemno, dziadku
już się gwiazdy budzą...

(oliwną lampę zapala)

Starzec:

Gdzie byłaś tak długo, dziecino?

Wnuczka:

Chodziłam po polach dalekich... szerokich...
zwiedziłam łąki kwitnące,
skąpane w rosie, błyszczące w słońcu,
młodością... życiem pachnące...
Ptaszęta wszędzie gwarzą radośnie
o boskiem szczęściu, o wiecznej wiośnie...

Starzec:

Mówisz... o szczęściu gwarzą — dziecino?

Wnuczka:

O szczęściu... dziadku,
a gwary płyną

hen... hen... daleko...
i kto je czuje
temu się dusza do lotu zrywa
i serce w piersi raduje...
i chciałby razem z pieśnią Natury
lecieć za bory... za sine góry...
w słońca oblicze promieniające
w księżyca bladą twarz rozmarzoną...
w dal niezmierzoną...

Starzec:

Szczęście na świecie dziecino droga
znikome... kruche

(Zamyślony na foliały patrzy stare)

I nic nad Boga...

Wnuczka:

Dziadku... dlaczego tak posmutniałeś...?

Starzec:

Żal mi cię dziecko... żal...
gdy młody byłem...
i mnie świat wołał ku życia swobodzie
wśród snów złociste pałace wznosiłem.....
zamki na lodzie...
Wiekiem sterany już nad grobem stoję
a gdy się patrzę na minione chwile
widzę bezbrzeżną pustkę...

Wnuczka:

Dziadku... ja się boję...

Starzec:

Usiądź koło mnie, złóż tu główkę złotą...

(I kładąc ręce na główkę dziewczęcia:)

Boże... za życia mojego cierpienia...
za rozpacz srogą... i za ciche bole...
za wzniosłe, życiem zdławione natchnienia,
łańcuchem musu opętanej woli...
Boże... niech dziecię to na szczęście wzrośnie
niechaj zakwitnie w jasnej szczęśliwości
w swobody wiosnie...
albo... o Panie... o Panie...
niechaj umiera w młodości...

Wnuczka:

Dziadku... ja się boję...
dziadku...??

Starzec:

Nie bój się dziecię... Czego??
Trwoga blada
w serduszkach się małym nie mieści...
Wszystko co mówię: bajka...
bajka, co przez chwilę
wesoło lub smutnie słuch pieści...

Wnuczka:

Więc powiedz mi bajkę wesołą... radosną...
jasną od słońca... woniejącą wiosną...

Starzec:

Dziecko... dziecino... bajki wesołości
szukasz na ustach, w których gorycz gości?
u starca — trupa, wiosny?? Dziecię moje...

Wnuczka:

Dziadku... ja się boję...
Opowiedz bajkę... opowiedz... opowiedz...

Kołysząc na kolanach złotą główkę wnuczki
poczyna cichym drżącym głosem...
Słaby płomyk lampki migota...
I długie cienie kładą się po ścianie...

Starzec:

Gdy w gruzy padła Jeruzalem święta
wielki płacz powstał w Ludzie Izraela
i z dymem, który ze zgliszczów się wznosił.
płynął ku górze...

A Przedwieczny milczał...

I mówią księgi, że w noc spustoszenia,
miał objawienie arcykapłan święty
i Bóg rozkazał mu świętości wszystkie,
świętości Ludu ratować...

Wziął arcykapłan tablice Przymierza
i srebrną lutnię Dawida...

Wnuczka: (rozmarzona)

I... srebrną... lutnię... Dawida...

Starzec:

Złotą koronę królów Izraela
i skarby królowych i dziewic:
perły, wśród których tęcza jest zaklęta,
rubiny zimne i granaty krwawe
i dyamenty promienne jak zorze...
i niósł je daleko... daleko...

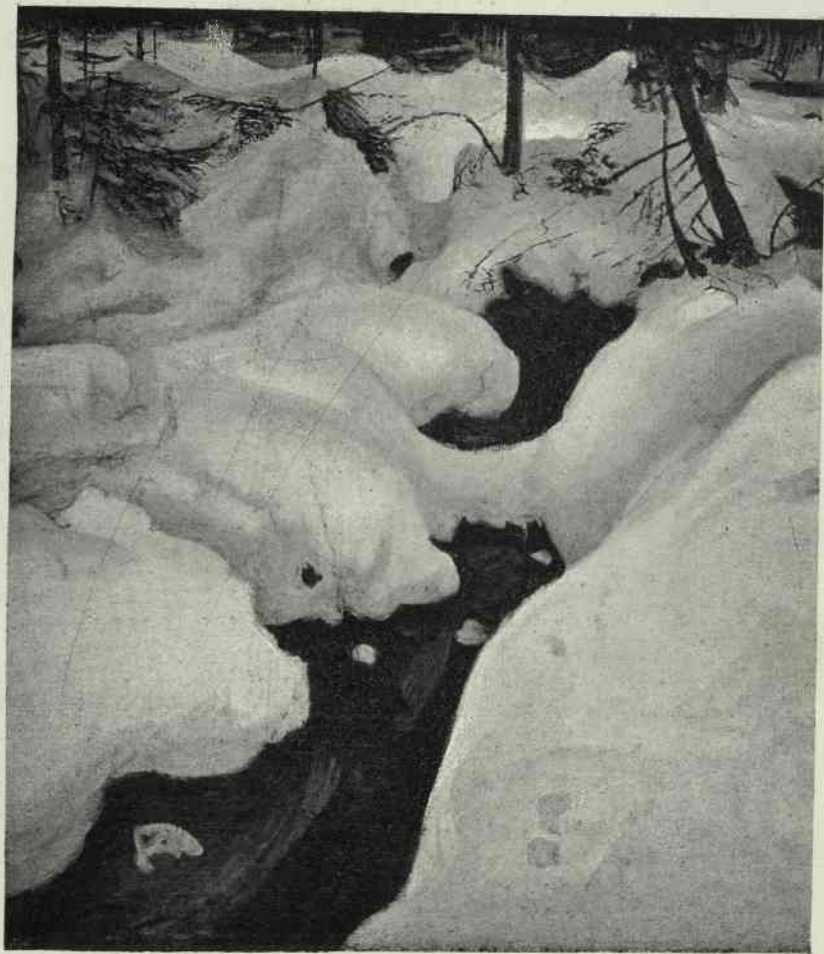
Wnuczka:

Gdzie niósł je dziadku...?

Starzec:

Za Jordan siny, nad szumiące morze
tam, gdzie pustynia suchym żarem pała...
uniósł świętości...

A gdy słońce zaszło
i Noc z za morza czarny płaszcz roztknęła,
zakopał skarby w jedno miejsce razem
w pustynnym piasku
i przywalił głazem...

LEON ROSENBLUM, ur. w Krakowie 1883.

POTOK W ZIMIE.

Wnuczka:

... I skarb tam leży...

Starzec:

Leży wieków tyle...
leży spokojnie w piaskowej mogile:
lutnia srebrzysta i tablice święte,
tęczowe barwy w pereł łąy zakłète,
rubiny zimne i granaty krwiste...
i dyamenty błyszczące jak zorze...

Wnuczka:

Dziadku... a człowiek znaleźć ich nie może?

Starzec:

Nie może dziecię...
bo raz tylko w roku
ten głaz widoczny jest ludzkiemu oku...
Siny blask sieje wówczas dookoła
a srebrna lutnia jękiem woła... woła...

Wnuczka:

A gdyby człowiek siny głaz odwalił...?

Starzec:

Legenda mówi, że ten Lud by zbawił...
Lud Izraela...

S. L.

SZ. ASZ.

SOBOTA W MIASTECZKU.

tlum. HENRYK FOGL.

NADEJŚCIE SOBOTY.

Słońce już się zanurzyło w wodzie za miasteczkiem płynącej i tęsknie za nim spogląda, jako że szabas nadchodzi, a ono odejść musi...

Kąpiąca się za miastem czeladź i woźnice gramolą się corychlej z wody. Sklepy w rynku wszystkie już pozamykane — czysto wymyć Żydzi, odziani w szabasowe kapoty, wchodzi w wąską uliczkę Bożniczą.

Przed sklepem Reb Oзера, szynkarza, stoi Żyd, krawiec o rudopłowej brodzie, trzyma coś pod pachą i puka we drzwi:

— Otwórzcie Reb Ozer!

Z wewnątrz dolata głos:

— Już późno!

Przechodzący opodal Żydzi patrzą na rudego krawca i potrząsają głowami a jeden i drugi mruczy pod nosem:

— Nie było przedtem czasu na kupno? i krawiec zawstydzony silniej uderza we drzwi;

— No otwórzcież, otwórzcie!

Z pośród zamkniętych sklepów wynurza się oświetlona apteka, po drugiej stronie rynku widać otwarty szynk, skąd dołatają dźwięki harmonii, a otwarte sklepy wyglądają jakby je wstyd zdjął przed żydowskimi kramikami, tymi bohaterami powszedniego dnia.

Lekki wiatr w rynku kurz wznieca. W powietrzu śmigają wyschłe, pożółkłe liście sałaty i z szelestem przelatuje kawałek kolorowej bibułki, w jaką zawijają wino. Opodal stoi kilka kóz i smakowicie zjada pozostałą ze straganów zieleń. Przy studni na środku rynku widać parę parobków, obok dziewczek czerpiących wodę.

W pocerniałych, staniających się ku ziemi drewnianych domkach, migoce światło zapalonych świec, jakgdyby spoglądających z jakąś radosną świętością w rynek. Osnute mrokiem, zapadłe domki z oświetlonemi na szabas oknami wyglądają jak starzy, biedni mechiteni, którzy przyszli na wesele w dziurawych podartych szatach...

Na ulicy Bożniczej. Z jednej strony stoi arystokratyczna bożnica. Z szerokich jej okien bije blask płonących świeczników, a „lecho dodi“ chazena, przy wtórze sześciu śpiewaków, rozlega się wdzięcznie po ulicy.

Naprzeciw bożnicy stoi mieszczański bethamidrasz. Z oświetlonych okien przedostaje się słabe światło chudych świeczek, a „lecho dodi“ szocheta zawstydza się przed głosem chazena. We drzwiach bethamidraszu popychają się członkowie stowarzyszeń, a biedni przychodnie, „orchim“, tłoczą się u wyjścia, aby ich zaproszono na szabas.

W drugiej połowie domu, w którym mieścił się bethamidrasz, mieszka rabin. Pobożna rabinowa wychyla z okna swą szabasowo skromną twarz, a biały jej czepek jakgdyby życzył całej ulicy: dobrej soboty.

W izbach chasydów powitano już sobotę, zwlekają tylko z modlitwą „marew“ aż dobrze pociemnieje.

Tymczasem młodzież przechadza się po ulicy w swych atłasowych kapotach i jedwabnych paskach. Na policzkach ich zwisają cieniutkie pejsy. Młodzi ci podchodzą bliżej i ocierają się o drugą grupę już zaręczonych, idących za nimi wolniej, stateczniej i patrzących z pod oka na tych niedorostków. A ci zaręczeni ze swej strony też podchodzą bliżej, aby przejść obok żonatych młodych mężczyzn, postępujących za nimi jeszcze wolniej, jeszcze stateczniej. Ci ostatni noszą już „sztrajmlech“ i oddzielają się od „chusenbachurów“, spoglądając na nich wyniośle, z politowaniem, jakgdyby mówiąc: Jeszcze niecali Żydzi.

Po drugiej stronie uliczki idzie najpierw gromadka dziewcząt o wymytych, rumianych twarzach i zaplecionych szabasowych warkoczach. Idą zwolna, z nienaganną skromnością, oglądając się wciąż za gronem zaręczonych dziewcząt, czyniących znów wszelkie starania, by być już jak najbliżej młodych mężatek, które szły za nimi jeszcze wolniej, jeszcze stateczniej. Te ostatnie, przystrojone w nowe szlafroki i peruki, z dumnie wzniesioną głową spoglądają z wysoka na dziewczęta, które idąc przed nimi przystawały co chwili, jakgdyby na kogoś czekały.

I ciemny mrók był już nad całem miasteczkiem i wszystko sobą ogarniał, a Żydzi powracają z bożnicy i bethamidraszu do domu. Niektórym towarzyszy biedak, zaproszony przez nich na wieczór, a wszyscy idą zwolna, spokojni, szabasowi...

W PIĄTEK WIECZOREM.

Noc lekko zwisa nad miasteczkiem; cisza i spokój dokoła. Z otwartych okien wylewa się jasność sobotnia na ulicę. Z niebios wyżyny sący się łagodna i dobrotliwa poświata gwiazd, wyglądających jako świece, zapalone na cześć soboty. Lekki powiew wiatru trąca odstający szyld, który raz poraz uderza o ścianę. Niekiedy w uliczce zabrzmiał zabłąkana, cicha melodia

„zmires“, którą zawodzi ojciec rodziny, zaś pośrodku rynku, z okien otwartych, z których bije żywa światłość, aż trzeszczy „menuchah-wesimchah“ i hucznie odbija się w ulicy. Po mocnych głosach poznać, że płyną od stołów bogaczy.

I coraz większa cisza i ciemność zalega uliczkę, zaświecone świeczki w oknach gasną. Tu i ówdzie przechadza się spokojnym krokiem Żyd w białym szlafroku, mrucząc ot tak sobie, od niechcenia jakąś smutnocichą piosenkę...

W Rzeżnickiej uliczce siedzą Żydzi nawpół ubrani przed drzwiami i gwarzą ze sobą. Przed niektórymi domami rozścielono pościel, a gospodarze uważają świat ten za golus i śpią na dworze.

W rogu ulicy ktoś ciemno odziany kryje się za okiennicą, i ilekroć słyhać czyjeś kroki, wbiega do bramy, zaś w oknie ukazuje się dwoje białych, drobnych rąk, napozór usiłujących przymknąć okiennicę.

W bocznej uliczce chodzi tam i napowrót pięciu Żydów, a kroki ich rozlegają się głośno wśród ciszy nocnej. Są to, „szomrim“, stróże nocni, którzy pilnują, aby broń Boże ktoś nie podpalił miasteczka. Od chwili do chwili słyhać kołatanie ich drewnianych grzechotek, na które odpowiada przeciągły gwizd z drugiej strony. I znów cisza.

Nagle rozlega się krzyk, potem bieranina, zbiegowisko...

Przestraszeni Żydzi wybiegają naoślep z domów, słyhać wrzask półnagich kobiet, pisk półnagich dzieci, a wszystko spogląda ku niebu, z której strony ukaże się łuna.

— Dlaczego nie dzwonią?

— Czy ja wiem?

— Gdzie? Nic nie widzisz?

— Z pewnością gdzieś na wsi...

Z daleka słyhać głos:

— Schwytano ich!

Jakiś wyrostek pędzi wzdłuż uliczki i krzyczy:

— Są! Są!!

I przez ulicę wiodą dziewczynę i młodzieńca, wszyscy biegną, wszyscy podchodzą ku nim i patrzą im w twarz.

— Co to za jedni?

— Nie wiesz? krzyczy wyrostek — córka szocheta ze swoim kochankiem z Tomaszowa!

— Czarny sen na ich głowy! Tfy! a tom się przestraszyła, słyhać głos kobiecy w Rzeźnickiej uliczce.

POCHÓD Z BOŻNICY.

Przed drzwiami i bramami domów stoją jeszcze nieumyte Żydówki, jeszcze nieczesane dziewczęta, owinięte w chusty, w narzuconych ledwie spodnicach. Wszystko stoi spoglądając przedsię.

Z uliczki Bożniczej rozchodzą się Żydzi do domów. Jedni noszą tałesy przewieszone na szyi, inni noszą je pod kapotami, a jeszcze inni zupełnie rozpuszczone jak przy modlitwie.

Ulicznicy stoją i śmieją się — niech się tam śmieją, co to komu szkodzi?

Następnie przechodzi szereg kobiet. Każda różni się ubiorem od towarzyszek — ot, taka łatanina miejscowego krawca i skądniebądź nabytych wstążek, piór, kapeluszy...

Jedna wyprzedza wszystko: Reizele, żona gabego, w naczołku ozdobionym perłami, zaś przed nią, jakby jaki chorąży, bieży chłopak, trzymając w ręku „syddur“ i jeszcze jakieś modlitewniki matki, owinięte w chustkę. Tuż za nim idzie matka, obrzuca inne kobiety wyniosłem spojrzeniem, odwraca głowę i patrzy przed się, eh, co wy mię!..

Dalej znowu jedna grupka kobiet. Pośród nich młoda niewiasta, w zimowej, nowej „rotundzie“, mimo upalnego dnia i grubej peruce pod dużym, zimowym kapeluszem, pozostającym w otwartej wojnie z niedawno uciętymi włosami, wysuwającymi się na czoło. Ubogo odziane dziewczęta przed drzwiami poka-

zuja ją się sobie palcami i szepcą jedna drugiej do ucha: Już mężatka!

PO JEDZENIU.

Nad miasteczkiem rozpięte niebo nakształt białego, nieruchomego płótna. Zdaje się, że niebiosy, podróżując z daleka, tu zanocowały i gdzieś w zaświatach zmówiły się, aby tu w mieście święcić sobotę.

Promienie słońca, pełne żaru padają na podłóżną, ciągnącą się w dal uliczkę. Na schodkach sklepu leży wyciągnięty kudłaty pies i raz poraz rozdziawia pysk, by pochwycić przelatującą muchę.

Przed bramami siedzą kobiety z grubymi modlitewnikami i czytają. Gdzieś z okna, z poza białych firanek i doniczek z kwiatami, wygląda dziewczyna, również z książką w rękę.

Na ławie przed domem siedzą czeladnicy krawieccy, ubrani w krótkie surduty, sztywne kołnierzyki i żydowskie czapeczki, tłukąc w zębach orzechy. Czasem przechodzi ulicą jakiś gospodarz z kraciastą chustą na szyi i oglądając domki kiwnie niekiedy głową do jakiegoś okna: „git szabes!”

Jakaś chrześcijańska posługaczka przechodzi ulicą, niosąc dwie konewki pełne wody, i nagle zjawiają się zaspani Żydzi, spragnione wpółubrane Żydówki, wlokące za sobą dzieci i czem kto miał w ręku, kubkami, szklankami poczęli czerpać z konewek wodę.

Kobieta przeklina, krzyczy, odpędza ich od konewek, ale ktoby tam na nią zważał!

I znów ucisza się ulica. Tam na rogu przechadza się jakaś dziewczyna.

Chodzi powoli, uważnie, zapewne ubrała dziś „na sobotę” nową suknię i nie może się powstrzymać, aby się w niej nie pokazać na ulicy.

UCIECHY SZABASOWE.

Szabasowy kram z szabasowymi kupcami. Marszelik ma swój szabasowy kramik, przyrządza tam w specjalny sposób lemoniadę według własnego gustu. Gotuje razem pomarańcze i cynamon, dodaje do tego trochę sody i parę pokrajanych w plasterki cytryn — a to wszystko ma jakiś niesamowity kolor i wicherzy w żołądku wśród wczorajszych ryb i dzisiejszych „czalet”.

Żona jego sprzedaje w szabas przeróżne orzeszki i ziarna do gryzienia, gładkie i kanciaste, czarne i białe, południowe i tułtejsze. W pokoju marszelika brnęło się w potoku łupin, leżących przed drzwiami.

Jeśli Żyd jakiś chciał uprzyjemnić sobie szabas jakąś piękną powiastką o królewiczu i królewnie albo o sześciu zbójcach, lub innym jakimś romansem, udawał się do marszelika. Tam na ścianie, w półeczce, znajdowały się wszystkie owe opowieści, za którymi mogło tylko zatęsknić żydowskie serce.

Kram ten otwarty tylko w szabas i utrzymuje się jedynie z szabasowego zarobku. Nie sprzedają tam nic — broń Boże — za pieniądze. Na ścianie wisi długa tablica, zapisana od góry do dołu imionami. Poniżej każdego imienia znajdował się szereg dziurek. Biorący szklanek lemoniady wtykał w dziurkę zwitek papieru, amatorowie orzechów wtykali dwie słomki, zaś za pożyczenie książki jedną tylko słomkę. Inni znów brali na zakupione przedtem kwitki. Niemający kredytu n. p. chłopcy ze szkoły, jeśli pili lemoniadę, wówczas zostawiali swe paski, a dziewczyna za przeczytanie romansu zostawiała łyżeczkę lub chustkę...

W OGRODZIE U CHANY BEILI.

Podczas gdy starszyczna zajęta była drzemką a inni pić lemoniady u marszelika, zbiera się tymczasem młode towarzystwo u Chany Beili, aby trochę potańczyć.

Miedzy drzewami stoja panie i panowie — biedactwo, pracowane sluzące i schorowani czeladnicy krawieccy. Wedlug zwyczaju nie rozmawia się podczas tańca po żydowsku, lecz zniemczonym żargonem. Jeden z nich siedzi na trawie i baka pod nosem jakas piosenke, a lud kręci się tam i z powrotem, llnny, z podbitem okiem i głęboko podciętymi pejsami, w nakrochmalonym, szpilkami przypiętym kołnierzyku, uczy figur tanecznych :

— Panno Małciu, proszę mi podać rękę : ot azoj— rony, rony!

Z boku aranżuje drugi wodzirej i czuwa nad precyzją obrotów.

Dajon Reb Leibisz, dowiedziawszy się o tych tanach, wziął ze sobą szamesa bethamidraszu i wpadł wraz z nim do ogrodu.

— Hultaje! hołoto! gubicie całe miasteczko! a zebrani biorą nogi za pas i zmykają co tchu...

NA GÓRZE.

Podczas gdy miasteczko wysypiało się spokojne pod ciepłą pierzyną szabasu zebrali się na podmiejskiej górze chłopcy z chajderu.

Żydowskie dzieci zsuwają się ze szczytu góry i wycierają dziury w szabasowych porteczkach i buciczkach.

Kobiety, przechadzające się u stop góry, zatrzymują się i krzyczą :

— Nuchem! szabasowa kapota! uważaj!!

— Chaim! zleziesz ty czempredzej na dół?!

Lecz malcy nie słuchają i ani myślą przerwać.

Nagle krzyknął jakiś chłopak.

— Rebe idzie! rebe! i wszyscy uciekają.

Hen, daleko za górą ciągnie się nieprzejeżdżana droga, widać tam rzeczulkę i młyn wodny przy niej ustawiony. Spadająca woda uderza w koło, zdaleka słysząc jej plusk, a tam poza młynem w oddali przechadzają się młodzieńcy z bethamidraszu.

CZEŚĆ SZABASU POŚWIĘCONA BOGU.

Po wszystkich domach lud wstaje ze snu a uliczki poczynają się roić. Z otwartych naościż okien dochodzi głos czytających Pismo Święte. Oto słyhać piskliwy dyszkancik chłopca, którego ojciec wypytuje z przerobionych w ciągu tygodniu lekcyj. Jakiś Żyd znowu odmawia na głos „pairek“. Skądinąd dolatują słowa Żyda, uczącego się „chumesz“, z którym łączy się płaczliwy głos kobiecy, śpiewający psalmy. Wkrótce napływają zewsząd smętne melodey gemary.

Wzdłuż ulicy maszerują parami dzieci a naprzód kroczy belfer, jakgdyby przodownik stada, w tyle zaś rebe. Po chwili weszli do jednego z domów: zapewne chłopak rozpoczyna się tam uczyć po hebrajsku.

W ulicy Bożniczej czują się wszyscy u siebie. Szabasowo odziane kobiety siedzą przed drzwiami i rozprawiają ze sobą. Na rogu ulicy Szewskiej wiodą żydowscy chłopcy bój z szajgecami, rzucają kamieniami, nagle powstaje popłoch: ktoś pędzi za nimi.

W bethamidraszu dziś pełno. Sławny Meszilach z Łomży mówi dziś do ludu, a głos jego drżący słyhać przez otwarte okna. Lud stoi ścieśniony i poci się słuchając. Starsze niewiasty wychylają głowy przez okna bethamidraszu, i one chciałyby coś usłyszeć.

Tamci z arystokratycznej bożnicy zadowalają się zwyczajną, „zimną“ przedwieczorną modlitwą „minche“.

Na ulicy widać tylko kobiety.

W tejsamej ulicy Bożniczej, gdzieś w podwórzu, w małym, mrocznym pokoiku zebrała się garść młodych ludzi — to stowarzyszenie syonistów.

Wszyscy siedzą przy stole, a szczupły młodzian w okularach, powstawszy poczyną czytać:

— „Rabbosaj“, — jak ów magid w bethamidraszu, a wszyscy słuchają go w ciszy i głębokiem skupieniu.

PRZECHADZKA.

Już zmrok zapada. Słońce, jakgdyby powolnymi, świątecznymi krokami opuszcza miasteczko.

Żydzi powracają z bożnicy, aby spożyć w domu „szaloisz sides“, najlepsze szabasowe przysmaki.

Selig furman prowadzi pod wieczór białą swą szkapę „orła“ pod studnię. „Orzeł“ dźwiga u szyi zawieszone wiadro i człapie spokojnym, leniwym krokiem, jak gdyby wiedział, że w szabas nie powinno się zbyt szybko chodzić.

W ulicze pokazują się kobiety w głębokich perukach, strojne w łańcuszki, kolczyki i wszelkiego rodzaju ponawieszane kosztowności, a każda z nich wiedzie za rękę małych Leibuszków, Herszków, Szlomciów, ubranych w przeróżne fatałaszkę.

Chłopcy trzymają się matek, a matki ze swymi dziećmi — bez uroku — zajmują całą drogę.

Po chwili nadchodzą mężczyźni, wszyscy jednakowo odziani, różnią się tylko kolorem bród: czarnych, rudych, płowych, towarzyszą im dzieci dorastające. Wszyscy rozmawiają głośno o różnych sprawach bieżących.

Na ławach przed domami siedzą stare kobiety i spoglądają w milczeniu na przechodzącą młodzież, patrzą na pokolenie, które pozostawia po sobie. Czasem rzuca jedna drugiej jakąś uwagę i szepce jej coś do ucha, zreszty milkną wnet zamyślone...

ZAKOŃCZENIE SOBOTY.

Słońce już zaszło oddawna poza szczyty dachów, poza arendę, a miasteczko otuliło się w ciemny mrok, jakgdyby usnąć miało. Wszyscy spieszenie powracają z przechadzki do domów. Mała dziewczynka stoi przed domem i płacze w głos: „Mamo! mamol“

Wszyscy gospodarze zgromadzili się w bethamidraszu, w którym ciemno jak w grobie. Żydzi rozmawiają ze sobą, nie

widząc się nawzajem, poczem nagle daje się słyszeć z ust ciemnego ludu modlitwa codzienna: „wehi-rachum“. Na schodach bethamidraszu stoi szames i spogląda w niebo, szukając na niem gwiazdy, aby już mógł zaświecić światło.

U rebbego są otwarte okna, z których rozchodzi się smutna melodia „szir hamalot“, Żydzi żegnają śpiewem sobotę.

Na ulicy cisza.

Z otwartego okna dolatuje ciche i smutne „Boże Abrahama...“

Z daleka słysząc:

— Rachelo, już można świecić!

W czarnych oknach pojawia się zapalona świeca.

A lud rozchodzi się do domów z bethamidraszu. Od czasu do czasu słysząc między nimi smutno wymawiane: „Git'Woch“ — reszta idzie w milczeniu, zamyślona do domów.

Na niebie coraz więcej gwiazd, zapada noc.

Tu i ówdzie otwiera się sklep, a szary pas światła pada w ciemną ulicę.

Wkrótce ukazują się inne sklepy i ciemna ulica rozjaśnia się nieco.

Zdaleka słysząc głos:

— Tato! tato! Selig furman zaprzęga już wóz!...

Przyczynek do psychologii chasydyzmu.

1.

Do licznych prądów narodowych i etnograficznych, które w życiu i rozwoju każdego narodu z konieczności się objawiają, należy chasydyzm. Lecz rzadko się zdarza, by zjawisko narodowe, którego podstawa tkwi w głębokich warstwach psychy narodowej, spotkało się z taką nieświadomością rzeczy i ignorancją u „swoich“ jak chasydyzm. Z biegiem czasów przybrał on formy niesympatyczne, w których niektórzy Żydzi, szczególnie niemieccy, znając je tylko pośrednio i powierzchownie, widzieli tło i jestestwo chasydyzmu. Stąd pochodzi owe pogardliwe niejako zapatrywanie się na ten ruch u niektórych największych nawet uczonych naszych w dziedzinie wiedzy judaistycznej w Niemczech.*)

W tym punkcie dzieli chasydyzm wspólny los całego żydostwa, którego synowie, znający je tylko powierzchownie, ze wstrętem się od niego odwracają, propagując asymilację.

*) Zunz, Geiger, Graetz, Steinschneider i t. d.

Charakterystyczną jest ocena chasydyzmu w krótkich słowach, którą słyszałem z ust jednego z największych i najstarszych uczonych judaizmu — Żyda w Berlinie: „Der Chasidismus ist die Begleiterscheinung des Alkohols.“

A jednak zagłębiając się we właściwą istotę chasydyzmu i badając sine ira et studio pierwiastki powstania i rozwoju jego na gruncie żydowskim, dojdziemy do przekonania, że chasydyzm jest zjawiskiem naturalnem, będącem wypływem konieczności dziejowej, opartej na istotnej ewolucyi ducha żydowskiego w okresie powstania chasydyzmu t. j. w pierwszej połowie wieku 18.

Przedewszystkiem mylną jest nazwa „sektą“, z którą i dziś jeszcze spotykamy się jako określeniem chasydyzmu. „Sektą“ nazywamy zwyczajnie oderwaną grupę w pewnej społeczności religijnej, która w punktach zasadniczych od religii macierzyńskiej się różni.

Tak n. p. stał się karaizm sektą przez zaprzeczenie rabbinizmu, jako wyrazu prawidłowego rozwoju przepisów biblijnych, jak również w 8 wieków później powstały kierunek Sabbataja Zewi przez ogłoszenie zasad, stojących w zupełnej sprzeczności z istotą religii żydowskiej. — Przez swoje stanowisko sprzeczne z religią żydowską stały się one sektami jej i po niedługim czasie skoncentrowały się, jak n. p. karaizm*), inne utworzyły organizmy religijne osobne, które bez wszelkiego związku z religią macierzyńską często bardzo wrogo się wobec niej zachowywały. Z tego już wynika, jak błędnie nazywają chasydyzm sektą, choć o wiele właściwszą byłaby nazwa „stronnictwo“.

Chasydyzm bowiem nie zawiera żadnych zasad, ani idei, któremiby się w jakimkolwiek punkcie od żydostwa biblijnego lub tradycyjnego oddalił. Owszem, jest on ze strony ekonomiczno-narodowej wyrazem łączności narodu żydowskiego przez skupienie i koncentrację sił na usłudze wspólnej idei z drugiej zaś strony jest on jakby nieświadomym protestem przeciw niektórym objawom skamieniałości form życia żydowskiego, przeciw odwracaniu się od życia realnego, jakoteż i innym niezdrowym zjawiskom społecznym, które się przez długie cierpie-

*) Sekta Sabbataja Zewi znikła po kilku dziesiątkach lat bez śladu i utonęła wraz z twórcą sekty Sabbatajem Zewi w części w mohammedanizmie częściowo zaś (Jakób Frank) w katolicyzmie.

nia w ciemności ghetta rozmnożyły. Pełen nadziei w żywotność i przyszłość Izraela, wystąpił chasydyzm na widownię, koncentrując się — z braku innego ogniska — około swego Rebbego, który, jako przywódca i głowa zwolenników swoich, stał się dla nich jedyną i stałą instancją dla spraw czysto żydowskich czyli narodowo-religijnych jak niemniej ekonomicznych i towarzyskich.

2.

Są objawy, które w żywym organizmie głębiej tkwią niż na pierwszy rzut oka się wydaje. Podobnie chasydyzm, który, powierzchownie traktowany, zdaje się być objawem niezdrowym i nienaturalnym w organizmie żydostwa, a jest w istocie rzeczy wpływem stosunków naszych i ustroju naszego życia towarzyskiego, w początku 18. stulecia, w erze liberalnej — w stosunku do lat ówczesnych — dla Żydów Rzeczypospolitej Polskiej. W przeciwieństwie do ciągłych ucisków i rzezi Żydów w krajach zachodnich, żyli Żydzi polscy wówczas w względnie dość znosnych stosunkach, prawie bez żadnej obawy o życie i mienie swoje. Oddzieleni całkowicie w życiu wewnętrznym i zewnętrznym od chrześcijan, tworzyli oni osobny organizm, rozwijający się na własnym podkładzie fizycznym i umysłowym.

Ze względów ekonomicznych szukała ludność żydowska miejsca, gdzieby mogła gromadzić się o pewnej porze, by widywać się tam ze znajomymi, szukać i dowiadywać się o różnych interesach, dzierżawach, informować się i znajdować partye dla dzieci i t. d. Takie zebrania odbywały się po największej części około żydowskiego Nowego roku, albo przy sposobności innych ważnych świąt żydowskich u Rebbego, głowy chasydów danego okręgu.

Rebbe, który powagą swoją panował nad swoimi zwolennikami, był zarazem sędzią polubownym, załatwiając sądowe ich spory między sobą. Mając wielką rutynę w sprawach ekonomicznych, służył też doświadczeniem swoim w sprawach pie-

nieżnych*) i matrymonialnych. Gniew jego odstraszał wielu chasydów od czynów niegodnych i nieuczciwych.

Miejsce pobytu Rebbego było rodzajem głównej giełdy, gdzie najważniejsze sprawy pieniężne i rodzinne znacznej części ludności żydowskiej załatwiano.

To jest ekonomiczno-zewnętrzna strona chasydyzmu, która jest tylko formą właściwej wewnętrznej strony, będącej pierwiastkiem i treścią chasydyzmu, mianowicie: motywów religijno-narodowych. Objawiają się one w następujących punktach: a) chasydyzm jako ideał religijno-narodowego centrum żydowskiego, b) chasydyzm jako protest przeciw separatyzmowi uczonych talmudystów t. zw. „lamdamim“ wobec nieuczonych mas żydowskich c) chasydyzm jako wskreszenie radości ducha żydowskiego, zadowolenia i jemu właściwego optymistycznego poglądu na świat, w przeciwieństwie do apatycznego, suchego i automatycznego wykonywania praktyk religijnych, przez co życie żydowskie pozbawiono wszelkiej treści, rzeźkości i naturalnego rozwoju.

3.

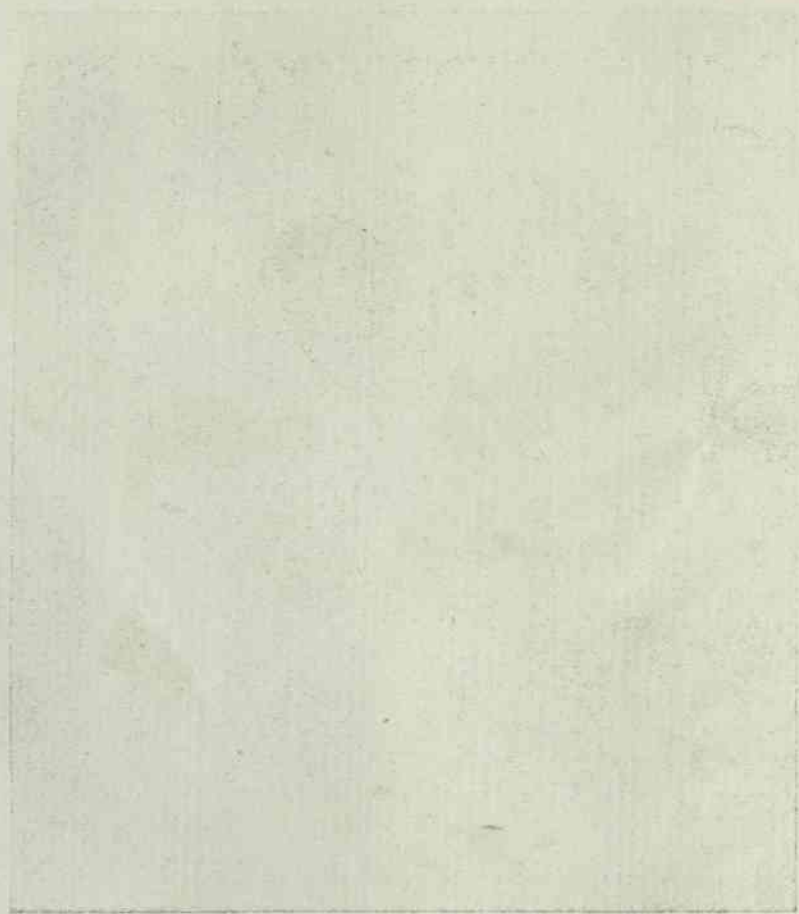
Żyjąc odrębnie w swoich ghettach, bronieni i nierzadko nawet ekonomicznie popierani przez szlachtę polską, tworzyli żydzi niby wyspę religijno-narodową, odosobnioną od świata, bez żadnych motywów i przymieszek nieżydowskich. Każdy członek żył w pierwszym rzędzie dla swojego najbliższego otoczenia, a następnie dla Żydów swojej ciasnej dzielnicy, którzy mu dla braku większej i znośnej komunikacji przedstawiali całe żydostwo. Żyd polski, odosobniony prawie całkowicie przez ówczesne stosunki społeczne, żył tylko dla Żydów i żydostwa. Podczas gdy poza granicami ghetta był traktowany jako parias, stworzenie

*) Nierzadko nawet kupcy chrześcijańscy zasięgali rady Rebbego w swoich interesach.

WILHELM WACHTEL, ur. we Lwowie 1875.

DYSPUTA.

podrzedne, które ze względów czysto materialnych jako malum necessarium tolerować się powinno, czuł się on w obrębie swoich prawdziwym szlachcicem, potomkiem wielkich przodków i członkiem wielkiego narodu kulturalnego, którego wielka przyszłość czeka. Pielęgnując wśród największych ofiar tradycje i naukę przodków swoich był przekonany, że nagłe przybycie Mesjasza wywali go z tego ogromu nieszcześć i przywróci go do dawnej chwały samoistnego narodu w Palestynie. Tam na ziemi własnej, przez Boga i przodków obiecaniej, jako naród wolny i niezależny rozwijać się i kwitnąć będzie. Pierwiastki narodowo-żydowskie które nieświadomie w sercu każdego tkwiły, będąc motywem jego dążeń i pragnień, napełniały wszystkich błogą nadzieją i pewnością, że wszystko to w istocie się urzeczywistni.

Nic więc dziwnego, jeżeli wśród takich warunków pojawiły się — nieświadomie — prądy, dążące do nadania tym ideałom konkretnych form. Poczucie narodowo-żydowskie tęskniło za jakimś centrum, gdzieby obok pewnej osoby, która miała być naczelną władzą żydostwa, można było wspólnie gromadzić się, święcić i cieszyć się razem w święta żydowskie, jak niegdyś w Jerozolimie ofiary składać i obdarzać kapłana swego, omawiać sprawy, dotyczące ogółu żydowskiego, odbierać wskazówki co do sposobu życia jakoteż i solidarnego postępowania w niektórych ważnych kwestiach narodo-religijnych.

Wskutek takich prądów wewnętrznych, działających nieświadomie w głębokich warstwach mas, a mających uzasadnienie w religii żydowskiej, pełnej uczuć i tęsknot narodowych, powstał spontanicznie i pełen siły elementarnej chasydyzm, gromadząc jednym zamachem około sztabu swego najznacniejsze elementy — masy szerokie — Żydów polskich.

Nie możemy też ominąć silnego wpływu Kabbali z jej bujnym i fantastycznym mistycyzmem, który ożywiająco i budząco działał na gnębione dusze mieszkańców ghetta. Żywe, pełne poezji opowiadania i legendy proroków, i Midraszów Kabbali, mówiące zawsze o oswobodzeniu Izraela z pod jarzma Golusa

i o wielkiej jego przyszłości, ośladzały cierpienia biednego narodu żydowskiego, oczekującego z niecierpliwością zbawienia, przepowiadanego w tych księgach w tak cudnych słowach. Zasady głoszone przez Sabbataja Zewi, które dzięki energii nadzwyczajnej jego zwolenników zdołały wywołać tak potężny ruch a zarazem chaos wśród Żydów, — utraciwszy rację bytu pozostawiły jednak dość znaczne ślady w zupełnie zmienionej formie. Jednym właśnie ze skutków tej nauki, który się ukazał niedługo po bankructwie prorocstwa Sabbataja Zewi, jest — w dodatkiem tego słowa znaczeniu — chasydyzm.

✕ Idea mesyanistyczna i z nią połączona wiara w oswobodzenie narodu Izraela, które tylko w sposób mętny i mistyczny wśród Żydów nurtowały, w systemie Sabbataja Zewi przybrały konkretne formy. Potrzeba odrodzenia narodowości żydowskiej nigdy wśród Żydów nie zagaśła. Sabbataj Zewi obudził tę ideę i napełnił nią prawie cały Izrael. Chociaż sam wraz ze zwolennikami swoimi bez śladu znikł, idea wskrzeszenia i skoncentrowania narodowości żydowskiej z pewnym przywódcą na czele zachowała swoją dawną siłę w gecie polskim.

✕ ✕ Psychą narodu żydowskiego szukała jakiegoś przywódcy, któryby, zastępując niejako dawnego arcykapłana w Jerozolimie, kierował sprawami czysto żydowskimi i normował życie i obowiązki poddanych swoich wobec siebie i ogółu żydowskiego. Miałoby to tworzyć wśród ciemnych murów ghetta — że się tak wyrażę — stałe centrum jako ideał państwa żydowskiego — en miniature. W tem państewku, grupującym się około naczelnika swego, byli wszyscy równi. Bogaty i biedny, uczony czy nieuk, jeśli tylko żyli podług zasad żydowskich, wierni chasydyzmowi i solidaryzowali się bezwarunkowo z wszystkimi współwyznawcami, stawali się w centrum żydowskim obok Rebbego wolnymi obywatelami, świadomymi swojej sławnej przeszłości i pełnymi nadziei na przyszłość. Rozumie się, że nadziei tej nie brakło znacznej dozy pojęć mistycznych z literatury Kabbalizmu. Jak niegdyś do Jerozolimy każdy Żyd 3 razy do roku w wielkie święta

przybywał radować się i składać ofiary dla kapłana na cześć Wiekuistego, tak jeździł każdy zwolennik chasydyzmu kilka razy do roku do Rebbego, zrzuciwszy z siebie wszelkie troski i cierpienia, składając u Rebbego — kapłana swoją ofiarę t. z. pidjon,*) która miała zastępować symbolicznie ofiary jerozolimskie. Tym sposobem tęsknota żydostwa za własnem samodzielnem stworzonym ogniskiem narodowem i za głównym naczelnikiem znalazła w rabinach w sposób symboliczny swój konkretny wyraz. Owe pidjonoth czyli ofiary chasydów dla Rebbego służyły na utrzymanie jego dworu oraz na poparcie biednych i ogólnych spraw żydowskich.

Pierwszym i największym przywódcą a zarazem twórcą chasydyzmu był genialny Izrael Baal-Schem-Tow, w skróceniu Izraelem Beschtem**) zwany. Był to pierwszy organizator chasydów, który znał instynkty i pragnienia Żydów polskich, zbierał koło siebie uczniów swoich i wysyłał ich później do gmin żydowskich, aby ci idee jego propagowali i zyskiwali dla nich zwolenników. W istocie liczba ich znacznie wzrastała, czego wyrazem były powstające coraz nowe gminy chasydów. Bawiąc w młodych latach jako pustelnik w górach karpackich w Galicyi (w okolicy Kossowa) nabrał u ludu wiejskiego znajomości leczenia chorych zapomocą pewnych roślin, któremi też — raczej przy pomocy silnej sugestyi — dużo chorych skutecznie uleczył, i zyskał w ten sposób sławę „cudotwórcy“.

Izrael Beschta nie chciał być Messyaszem na wzór Sabbataja Zewi, lecz tylko naczelnikiem Żydów w Golusie; pragnął skupić ich w jedną całość, tworząc centrum żydowskie dla spraw ekonomiczno-religijno-narodowych. Wystąpiwszy energicznie przeciw duchowi automatycznej formalistyki życia żydowskiego napełnił go mistyczną poezją i melodyą, które zamiast rezygnacyi i pesymizmu wskutek strasznych i nieskończonych ucisków, opromie-

*) פידיון

**) ר' ישראל בעל שם טוב — ר' ישראל בעש"ט

niały życie wewnętrzne chasydów optymistycznymi zapatrywaniami, otuchą do życia i weselem. „Tylko weseli możemy służyć Bogu” było jego zasadą, którą zawsze powtarzał.

Po śmierci Izraela Beschta objęli uczniowie jego kierownictwo, przez co stworzono kilka centrów chasydyzmu. Takto powstały później prawie we wszystkich krajach korony polskiej osobne grupy chasydów, mnożąc i szerząc się coraz więcej. Było to z natury rzeczy uzasadnionem. Trudność komunikacyjne owych czasów, ograniczenia wielkie dla podróżujących Żydów i pragnienie każdego chasyda bywać co najmniej raz do roku u Rebbego, (nazwisko to nosił przywódca poszczególnej grupy chasydów) — wszystko to spowodowało zupełne rozluźnienie i decentralizację chasydyzmu. Rozumie się, że wskutek tego powstały dość znaczne różnice wewnętrzne między pojedynczymi centrami, lecz w rzeczy samej co do istoty chasydyzmu wszystkie w zupełności sobie odpowiadały. Ruch ten wywołał wielką zmianę — rozumie się wewnętrzną — w ustroju towarzyskim, w poglądach na rytualne formy w synagodze i wogóle w życiu całem Żydów polskich.

4.

Ghetto polskie, które przytłumiło wszelkie dążenia do rozwoju organizmu żydostwa, stworzyło między innemi jedno bardzo smutne zjawisko, mianowicie: kasty towarzyskie w demokratycznym żydostwie, które na wewnątrz jak na zewnątrz od siebie były odgraniczone. Podczas gdy poza murami ghetta w oczach nieżydów Żyd Żydowi, co się tyczy pogardy i wstrętu, dorównywał, powstały w samym ghecie dwie kasty, z których jedna arystokratyczna, nie na zasadzie wysokiego urodzenia, lecz na podstawie tradycyjnego wykształcenia talmudycznego — zasadniczo się różniła od nieuczonych.

Smutne stosunki ekonomiczne i gorzka walka o byt, prowadzona z wyczerpaniem wszystkich sił fizycznych, a jeszcze więcej

umysłowo — moralnych, absorbowały moc i elastyczność umysłową większości Żydów. Wśród ciągłych niebezpieczeństw tylko z trudnością czynili oni zadość wszelkim przepisom religijnym, pielegnowanie zaś wiedzy talmudycznej dostępnem było jeno dla znacznej mniejszości. Tylko rabinom, assessorom rabinackim i t. d., którzy sprawami pieniężnymi się nie zajmowali, danem było być stróżami wiedzy żydowskiej, cenionej nadewszystko nawet przez nieuczonego Żyda. Szczęśliwym czuł się ten, który, będąc w lepszych stosunkach ekonomicznych, mógł wydać córkę swoją za jakiegoś uczonego młodzieńca, ucznia szkoły talmudycznej — t. zw. jeschibah. — Pozostawiano takiego nawet i po ślubie przy studiach Talmudu i chętnie ponoszono wszelkie koszty utrzymania jego i całej rodziny.

W życiu wewnętrznem jak zewnętrznem odgraniczał się zupełnie uczony „lamdan“, od nieuczonych t. zw. „Amhaarec“. Stosunki te były dla ogólnego ustroju żydowskiego nadzwyczaj szkodliwe. Życie ogólnie-żydowskie zupełnie prawie pulsować przestało. Między dwiema wyżej wspomnianymi klasami żadnej łączności wewnętrznej nie było.

Nieuczenni czyli Amei-haaracim z uczonymi czyli lamdanim nie mieli poza obrębem synagogi żadnych wspólnych węzłów moralno-społecznych. Owi lamdanim wgłębiali się w wiedzę talmudyczną, sprowadzając w dyskusjach swoich — nierzadko o nieznaczną drobnostkę rytuału — prawie całą wiedzę żydowską w stan genialnego sofizmu, zwanego „pilpul“.

W praktycznem życiu rytualnem powstał ze względu na wielką liczbę nieuczonych, którzy wiedzą żydowską zajmować się nie mogli a wskutek tego w dyskusjach udziału nie brali, kult automatyczny i suchy, bez żadnego wewnętrznego życia, pełen faryzajstwa rytualnej, który wcale szerokich mas żydowskich zadowalniać nie mógł. Spokojny, ponury i przez to deprymujący działający na usposobienie zewsząd prześladowanego ludu duch rytuału w synagodze także do życia domowego się przeniósł. Lamdan w gronie uczonych szukał w dyskusjach talmudycznych

pociechy, nieuczonego zaś życie upływało ponuro jużto na załatwianiu interesów już też w gronie rodziny.

Wśród takich warunków zjawił się chasydyzm z Izraelem Besch na czele, wyzwalając szerokie masy żydowskie z depresji religijnej. Negując rację bytu klas towarzyskich wśród demokratycznego żydostwa, głosił on, że istnienie ich jest grzeszne i nieżydowskie.

Uznaje on wielką doniosłość zajmowania się wiedzą żydowską, celem głębszego poznania prawd i treści religii żydowskiej. Ponieważ jednak nie wszyscy studyum talmudycznym poświęcić się mogą, głosił chasydyzm, że krótszą drogą dojść można do tego samego poziomu etycznego, a mianowicie przez rozczytywanie się w popularnie napisanych księgach etycznych, które stanowią jakoby ekstrakt fundamentów żydostwa. Czytanie takich ksiąg — a literatura żydowska posiada ich dużo — które wielkiego przygotowania nie wymagają, a prawie dla każdego są przystępne, jest obowiązkiem każdego Żyda, chociażby najwięcej interesami zajętego. Wgłębianie się w właściwą treść zasad i opowiadań etycznych, zawartych w Talmudzie, Midraszach i innych dziełach hebrajskich, lub zebranych w osobnych popularnych księgach jak n. p. Menaureth hamaor, Reschit chochmah, Schewat mussar i t. d. i życie podług ich zasad dorównuje głębokim i trudnym studyum uczonych talmudystów. Am haarez nieuczony, żyjący według tej zasady, ma tę samą wartość dla żydostwa, co lamdan ukończony. Jak prąd elektryczny podzielała ta nauka na społeczeństwo żydowskie. Zburzyła ona mury między warstwami żydowskimi a wzmocniła siły fizyczne i moralne plebejusza ghetta, tworząc ze zrozpaczonego niewolnika, człowieka wolnego o wysokiej społecznej aspiracji. Nie odgraniczać się od własnych braci! — oto zasada chasydyzmu. — „Wspólnemi siłami uczmy się przewycięzać cierpienia diaspory — powiadali — a z radością i pełni nadziei patrzeć będziemy w jasną toń przyszłości“.

Zachwycona tą nauką, większa część masy żydowskiej z zapalem i ubóstwieniem ugrupowała się około naczelnika chasydyzmu, pozostawiając stosunkowo niebardzo licznych lamdaim w danej ich obrebnosci. Ci ostatni wraz z resztą przeciwników chasydyzmu, rekrutujących się z szerokich mas głównie rzemieślników, stworzyli stronnictwo anti-chasydyczne t. zw. misnagdim t. j. przeciwników chasydyzmu.

Ale i wśród uczonych chasydyzm znajdował coraz więcej zwolenników, po części wskutek zależności od większości członków gminy, popierającej chasydyzm. I dziś jeszcze znajdujemy prawie w każdej gminie żydowskiej w Polsce dwa osobne stronnictwa: misnagdim i chasydów, między którymi, szczególnie w sprawach gminnych, niezawsze panuje wzorowe porozumienie.

5.

„Nie dla ponurych rozmyślań stworzył Bóg Izrael, lecz dla życia radosnego. Należy się zatem cieszyć życiem, danem przez Wiekuistego, który, sam lubiąc wesele i śpiew, otacza się, podług pism świętych, aniołami, śpiewającymi pieśni pochwalne“. Hasłami temi Biblii i ksiąg kabbalistycznych,*) które więcej do uczuć, niż do umysłu przemawiają, zyskał chasydyzm — obok przyczyn wyżej wyszczególnionych — serca nieszczęśliwych i zrozpaczonych mas żydowskich, co przyczyniło się niemało do jego dominującego stanowiska.

Aby nadać poglądom tym konkretne formy w rytuale żydowskim — podstawie życia żydowskiego — przyjęto niektóre mistyczne i głęboką poezją przesiąknięte — nawet w języku

*) Opierając się na słowach zoharu (זוהר) źródła kabbali:

שערי שמים אינם נפתחים אלא בשירה ובזמרה
Bramy niebios tylko na dźwięki śpiewu i muzyki się otwierają.

aramejskim — modlitwy od Żydów hiszpańskich *) zwanych „Sephardim“.

Ci ostatni, rozprószeni wówczas po Turcyi, Afryce, Włoszech i t. d., zajmując się pilnie mistyczną literaturą Kabbali nadali i rytuałowi swojemu cechę kabbalizmu, chociaż ten w zasadzie nie różnił się niczem od tła rytuałów niemiecko-polskich Żydów, zwanych „Aszkenazim“. Przez przyjęcie rytuału Żydów hiszpańskich nazwali się chasydzi Sephardim, w odróżnieniu od Żydów niechasydów — czyli misnagdim, którym nadal — ze względu na rytuał — nazwa „Aszkenazim“ pozostała.

Celem intensywniejszego skupienia fantazyi i natchnienia przy odmawianiu modlitw głównych usunięto po największej części modlitwy — poezye późniejszych autorów, jak n. p. suche i symboliczne poezye Kallira i t. d.

Zamiast ponurego i spokojnego przebiegu modlitwy u Aszkenazim napełniała się Synagoga przy modlitwie chasydów śpiewami, które się niemało przyczyniały do wywoływania ekstazy religijnej.

Życie jest piękne. Człowiek prawdziwie religijny i etyczny cieszy się niem. Czystem i wesołym sercem, spoglądając na prześliczną naturę **) i dzieła Boga dojdzie człowiek najłatwiej do doskonałości etycznej. „Tylko w radości a nie w smutku — Bogu służyć możemy i modlić się mamy“.

Słowa te słyszymy bezustannie od Izraela Beschta, twórcy chasydyzmu, jak niemniej uczniów i następców jego n. p. Beera z Mezericz i innych.

Kładąc wielki nacisk na treść życia religijno-moralnego omijano nierzadko, jeżeli nie w teorii to w praktyce, niektóre — wpra-

*) N. p. śliczna keduschah: „Keter jitnu lecha“. „Semiroth“ w języku aramejskim i t. d.

**) Izrael Bescht był wielkim wielbicielem natury. Nim wystąpił publicznie jako twórca chasydyzmu, spędził kilka lat — osamotniony — w Karpatach, napawając się pięknnością przyrody.

wdzie nie kardynalne — przepisy religijne na korzyść czysto żydowskich cnót towarzyskich jak solidarność i gościnność, o czym często świadczy literatura chasydów*).

6.

Zamiast rozprószonych jednostek żydowskich skoncentrował chasydyzm przez silnie działającą ideę ogromne masy zwolenników około siebie, a gromadząc ich — zwykle podczas świąt — u rebbego, gdzie, złączeni węzłem solidarności wspólnej idei, poznawali i zbliżali się wzajemnie. Będąc u rebbego, otrzymywał każdy chasyd pewne dyrektywy i normy postępowania w życiu i religii.

W walce z zaciętymi grupami misnagdim wychodził po największej części chasydyzm — dzięki swej solidarności — zwycięsko. Niebawem stał się potęgą religijną i ekonomiczną, z którą w każdym wypadku liczyć się musiano**).

W skoncentrowanej i zgodnie postępującej grupie mogła się dobroczynność najskuteczniej rozwinąć. Rebbe z uzbieranych

*) Eliazar, arendarz polski, słynął z nadzwyczajnej gościnności. Pan Bóg, chcąc wypróbować trwałość jego w tej cnocie, wysłał do niego proroka Eliahu hanavi. Ten, przebrany w szaty handlarza wędrującego, przybył z laską w ręku i pakunkami na plecach do Eliazara w sobotę popołudniu. Eliazar, zamiast karcić przybysza za to, że, wędrując z laską i towarami w sobotę, naruszył świętość Sabbatu, przyjął go z radością, jako gościa miłego, dał mu jeść i pić, a nadto wieczorem przy końcu Sabbatu obdarzył go hojnie. Wzruszony tymi czynami Eliahu, dał mu się poznać i powiedział, że przyszedł tylko przekonać się o wytrwałości Eliazara, a za nadzwyczajną gościnność dostanie syna, który będzie wodzem Izraela. Synem był właśnie Izrael Beschit. Massiot pliot str. 12—13. Sapienti sat. ...

**) Rząd austriacki liczy się jeszcze dziś z chasydyzmem n. p. przy wyborach i t. d. jako faktorem ważnym w Galicji, ponieważ zawsze — rozumie się każde centrum osobno, n. p. Bełż, Husiatyn, Czortków, Sada-góra i t. d. — solidarnie występuje.

datków na cel dobroczynny wspierał wielu podupadłych swych zwolenników, a często też za jego poparciem materialnem przychodziły do skutku związki małżeńskie. Wogóle stwierdzić można, że wzajemne poparcie i cnota gościnności były wybitną cechą Chasydów.

Z biegiem czasu uległ chasydyzm znacznej zmianie i przybrał formy, w których pierwotną jego postać trudno odkryć. Jest to ostatecznie losem prawie wszystkich prądów kulturalnych, religijnych i społecznych, iż, osiągnąwszy punkt kulminacyjny, przechodzą w stan degeneracji i przybierają formy często wręcz sprzeczne z pierwotnymi. Podobnie w teraźniejszych formach Buddaizmu trudno się dopatrzeć jego pierwotnej, szlachetnej postaci.

Koncentrując się u Rebbego w odosobnieniu od świata nieżydowskiego i zaspakajając we własnem ognisku wszelkie swoje potrzeby umysłowe, występował chasydyzm — częściowo też dotychczas — wrogo przeciw kulturze dziewiętnastego stulecia, która przez szkołę Mendelsohna ciemne ulice ghetta poczęła oświecać promieniami kultury europejskiej.

Widząc w oświacie wroga żydostwa rozpoczął chasydyzm walkę przeciw niej trwającą do dzisiaj. Asymilacja żydowska wieku XIX. — która niestety towarzyszyła nieodłącznie działalności kulturalnej — dała chasydyzmowi najlepszą broń przeciw dążeniom cywilizacyjnym u Żydów. Zasada wesela w życiu prywatnem i religijnem wywoła, szczególnie w XIX. stuleciu, okres degeneracji chasydyzmu przez częste nadużywanie przy pojedynczych okolicznościach alkoholu celem wywołania egzaltacji przy modlitwie. Te zwłaszcza zjawiska ujemne dość niesympatyczne wrażenie wywarły na Żydach inteligentnych. Stąd pochodzą te straszne przesady, które u oświeconych, szczególnie niemieckich Żydów panują wobec chasydyzmu. Z form zewnętrznych ciała przeżytego trudno bez gruntownych badań sądzić o jego tle moralnem oraz o jego stanie pierwotnym...

Przed naszymi oczyma odbywa się fakt, który ma dla historii żydowskiej wielką doniosłość, a mianowicie: przeniesienie się środowiska wiedzy żydowskiej z Niemiec do krajów wschodnio-słowiańskich, siedziby obecnego odrodzenia literatury i wiedzy żydowskiej.

Spodziewać się możemy, że tu, w samem ognisku chasydyzmu, historycy żydowscy z większą obiektywnością i sumiennością odtąd się nim zajmować będą, niż to dotychczas było u historyków krajów zachodnich.

Bądźcobądź chasydyzm jest bezwarunkowo zjawiskiem bardzo ciekawem i zasługuje na poważne miejsce w historii kultury Żydów polskich.

Dr. Samuel Rappaport.

SZULEM ALAJCHEM.

RABCZYK.

(ŻYDOWSKI PIES).

Z oryginału przełożył Z. F. F.

Rabczyk był to sobie pies średniej wielkości, biały o czarnych plamach, spokojny i uległy każdemu. Nie miał on zwyczaju, jak jego towarzysze, napastować przechodnia, zerwać mu poję kapoty lub też z nienacka ukąsić go w łydkę. Przeciwnie, czuł się sam najszcześniejszym pod słońcem stworzeniem, gdy go pozostawiano w spokoju. Niestety jednak, nie często zdarzały się takie chwile, gdyż dokuczał mu pierwszy lepszy, komu się tylko chciało. Grzmotnąć Rabczyka kijem z tyłu, kopnąć go obcasem w bok lub cisnąć nań kamykiem, a nawet pomyja go oblać, uchodziło u wszystkich za drobnostkę, prawie za rzecz zupełnie naturalną.

Lecz Rabczyk nie stawał w takich chwilach, jak inne psy, by w obrobie swego honoru wygadać się, wyszczekać i wyszczerzyć zęby; wyginał się tylko w kabłąk i z okrutnym skowytom: „aj! — aj!” uciekał co sił starczyło z spuszczoneym ogonem w jakiś kąt, zatapiał się w rozmyślaniach i chwytął w lot muchy.

2.

Kim był Rabczyk? Skąd się tu wziął? trudno jakoś dowiedzieć się o tem coś pewnego. Przypuszczają, że pozostał jeszcze z czasów nie-

boszczyka gospodarza, lub też, że po stracie swego dawnego właściciela przybłąkał się do tego dworu.

Ot, zdarza się to niejednemu podczas przechadzki: bieży za wami jakiś nieznaną piesek. Co za przybłąda! — przychodzi wam na myśl — paszół won! — odpędzacie natręta ręką. Piesek wówczas staje, wygina się podobnie jak człowiek, mający za chwilę otrzymać sążnisty policzek — i dalej biegnie za wami. Chcecie cisnąć kamieniem, grozicie mu kijem — nie pomaga. Stajecie zadziwieni, przypatrując się przybłądzie. I on to samo czyni, patrząc wam wprost w oczy. Mierzycie się tak wzrokiem przez kilka chwil. Spluwacie wreszcie, chcąc odejść — piesek za wami! Już cierpliwość się wyczerpuje, chwytaście z gniewem za kij — piesek chwyta się podstępnie: wyciąga się na ziemi z nóżkami do góry i spogląda ku wam wzrokiem takim, jak gdyby rzec chciał: „Na, chcesz mnie bić — bij!...” Do takich to psów należał właśnie i Rabczyk.

3.

Rabczyk nie był wcale łaknisiem. Choćby największe przysmaki w pokoju się znajdowały nawet się ich nie dotykał. Wiedział on, dobrze, że to co pod stołem leży jest jego własnością, a od reszty — wara!

W swej młodości miał to być — jak powiadają — zuch nielada. Raz nawet próbował pono ściągnąć z deszczułki nóżkę gęsią. Na nieszcześnie spostrzegła to kucharka Brajna, kobiecisko o czarnych wąsikach i nuż wołać na całe gardło: „Aazyk! Aazyk!” Nadleciał zadyszany Aazyk, lichy chciało w tej samej chwili, w której Rabczyk miał drapnąć z gęsią nóżką przez drzwi. Aazyk nie długo się namyślając tak silnie przycisnął Rabczyka podwojami, że jedną połową ciała znalazł się on w pokoju, drugą zaś po przeciwnej stronie drzwi. Teraz dopiero rozpoczął się dla niego istny dzień sądny. Po jednej stronie walił go po głowie kijem Aazyk, po drugiej zaś Brajna, krzycząc bezustannie: „Aazyk! Aazyk!”

Z tej to chwili pozostała Rabczykowi pamiętka. Gdy ktoś zbliżał się do niego i z nienacka huknął mu w same uszy: „Aazyk!” uciekał jak oparzony gdzie pieprz rośnie.

4.

Więcej jednak od innych kością w gardle stała mu Paraśka, babsko, które prało bieliznę we dworze, bielilo ściany i doilo krowy.

Co za urazę czuła do Rabczyka — trudno odgadnąć.

Ileokroć tylko go spotykała, oczy jej nabierały wyraz oburzenia i gniewu. „Szob tobi choroba, sobaka niewirna!” wymawiała wówczas z złością. A nasz bohater jak gdyby na przekór ciągle ją nagabywał. Odwdzięczała się też Paraśka pięknem za nadobne, mszcząc się na nim podobnie jak my na Hamanie: podczas prania bielizny oblewała go kubłem zimnej

Ech! Nie pytajcie raczej! — odpowiada Rabczyk z strapioną miną — dużo to opowiadać — szkoda czasu... Czy nie możnaby tu u was prze-
nocować?

— Ależ — z całą pewnością! Na dworze miejsca wiele, pod gołem
niebem nigdy noclegu nie braknie.

— A jakże tam u was z pożywieniem? — pyta Rabczyk, wystawia-
jąc zeschły język — czem głód zaspakajacie?

— Et, nie można narzekać! — pomyję wszędzie znajdziesz. —
Mięso? — Wszak prócz mięsa Bóg i kości stworzył! Wielkie to rzeczy!
Niechaj sobie państwo mięso zajada, dla nas kości wystarczą.

— No, a państwa jakie u was — pyta Rabczyk dalej, kręcąc ogo-
nem, jak gdyby chciał wszystko dokładnie wybadać i poznać.

— Państwo jest sobie — ot, państwem — przerywają mu psy.

— A Paraśka? — dodaje Rabczyk.

— Jaka Paraśka? — pytają z zdumieniem psy.

— Ot ta Paraśka, co pierze bieliznę, bieli izbę i doi krowy. Jakto?
Nie znacie Paraśki?

Psy wiejskie spoglądają nań jak na istotę niespełna zmysłów. Co za
Paraśka?! Obwąchują go jeszcze raz i rozchodzą się pojedynczo każdy
na swój śmietnik.

6.

— To szczęśliwe psy! — myśli Rabczyk, wyciągając się na bożej
ziemi pod gołem niebem. Chciałby się koniecznie zdrzemnąć, a jakoś nie
może. Przedewszystkiem dolega mu okrutnie poparzona skóra. Na dobitkę
muchy, od których się uwolnić nie można, dokuczają uparcie, a w żołądku
coś skwierczy niemilosierdzie. Miałby wielką chętkę coś zgrzyć, a tu czekaj
do rana! Po głowie snują mu się rozmaite myśli i słowa, słyszane od
wiejskich psów. To szczęśliwe psy! — powtarza Rabczyk — niema u nich
żadnych Aazyków, co przygniatają podwojami, a potem biją dragiem;
niema Paraśki oblewającej ukropem, niema tych małych bachorów, które
rzucają kamienie, pędzą i wyganiają nielitościwie. — Doprawdy, najszcze-
śliwsze psy pod słońcem. A ja, głupi, sądziłem, że tam jedynie jest życie!

Rabczyk wreszcie zasypia. I oto śni mu się pomyja, wielka, wypeł-
niona kawałkami chleba, kiszek, żył mięsnych, kaszy jaglanej wraz z fa-
solą — a kości — kości co niemiarą! Kości z szpikiem i kosteczki od
ryb i główki śledziowe, a wszystko to takie pełne, niewyssane jeszcze.
Rabczyk nie wie od czego właściwie ma rozpocząć.

— Smacznego! — wołają nań psy wiejskie, spoglądając zdaleka na
jego przygotowania do uczy.

— Proszę do siebie! — odpowiada Rabczyk, ale to jedynie dla
formy.

— Jedz zdrowo! — daje się słyszeć nowy objaw zyczliwości.

Nagle — ktoś huknął mu w same uszy: Aazyk!!

Rabczyk zrywa się gwałtownie — to sen!!...

Nazajutrz, skoro świt udaje się na połów. Gdzie tylko wstąpi, wszędzie zagląda, szuka za pomyją, kośćmi, chlebem, niestety jednak wszystkie placówki były już zajęte.

— Czy nie możnaby u was coś przekąsić? — zapytuje nieśmiało.

— Tu? nie! — może na drugim podwórzu.

Rabczyk biegnie z jednego podwórza na drugie. Wszędzie to samo! Wreszcie jednak i jemu zaświtało w głowie. Dlaczegoż on właśnie ma się odznaczać większą delikatnością od innych?! Ot, przystąpi do pierwszej lepszej gromady i porwie co się da. — Przy pierwszej jednak próbie odechciało się to Rabczykowi. Z początku ograniczano się do gniewnych spojrzeń, burczono i szczerzono zęby; potem kilka psów rzuciło się nań z impetem, poczęło go kasać, rwać i drapać tak, że z ogona pozostały tylko strzępy. Wypędzono go za rogatkę.

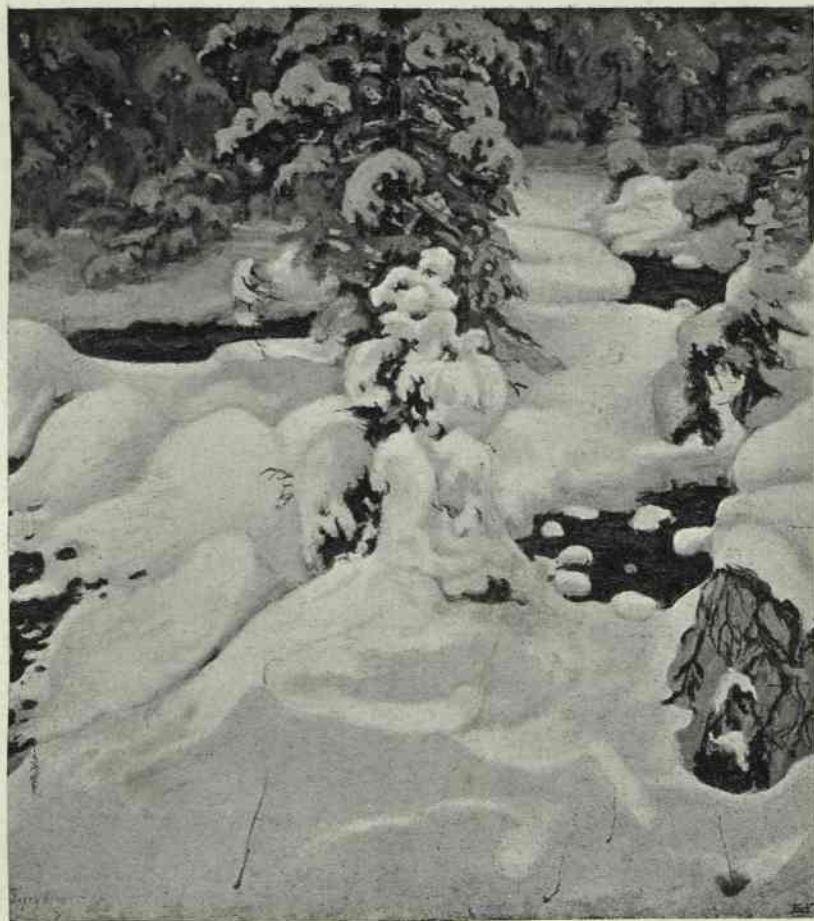
7.

Z schowanym pod brzuch ogonem Rabczyk popędził do następnej wioski. Lecz i tu ta sama historia! Z początku lechące słówka, łube uśmieszki do miłego gościa i pożądanego towarzysza. Potem jednak z chwilą, gdy przybliżył się do pomyi, poczęto nań spoglądać z ukosa szczerzyć zęby, rzucać się i — „won!” ze wszystkich stron.

Uprzykszyła się wreszcie Rabczykowi ciągła tułaczka. Ludzie są zli — pomyślał — psy też nie lepsze; ot, najlepiej puszczę się do lasu, zdala od ludzi, zdala od psów — między dzikie bestye! Tak też uczynił.

Kreślił się samotnie w lesie dzień, dwa dni, trzy, aż poczuł, że żółdek coraz bardziej mu się kurczy, jelita się ściągają, a w wnętrznościach coś ustawicznie skwierczy. Ciało omdlewa z głodu i pragnienia. Niema ani odrobiny jada, choć rozciągnij się i giń na miejscu! A jak na nieszczęście Rabczyk czuje jakąś nieprzepartą chęć jeszcze dłużej pożyć. Nie mając już sił więcej, wyciąga przednie łapy, wystawia zeschnięty język, kładzie się pod jakieś drzewo i nuż poczyną snuć wątek psich myśli: „Gdzieby tu dostać kęs chleba? choć żyłkę mięsa? kosteczkę marną? kroplę wody? — W wielkiej biedzie Rabczyk staje się badaczem, filozofem! „Czemu on, pies, bardziej jest narażonym na wszelkie cierpienia, aniżeli inne istoty żyjące na świecie? Ot, leci tu ptaszyna prosto do swego gniazda! Oto wraca jaszczurka do swej nory. Tam znowu spokojnie bez troski bieży robaczek, mrówka, dżdżownica. Wszystkie one mają własne schronisko, zaspakajają bez trudów swe potrzeby, jeno on, pies — hau! hau! hau!...

Kto to szczeka w lesie? — rozlega się nagle głos przebiegającego właśnie wilka. Rabczyk nigdy jeszcze tego zwierzęcia nie widział, to też

LEON ROS BLUM.

PIERWSZY ŚNIEG.

sądząc, że przed nim stoi jeden z jego psich towarzyszy, podnosi się zupełnie swobodnie, prostuje zgarbiony grzbiet i przybliża się do wilka.

Kim jesteś? — zapytuje ten, widząc przed sobą tak nędzną istotę z tonem wyższości. Jak się nazywasz? skąd przybywasz? co tu porabiasz? Rabczyk był prawdziwie uradowany z spotkania towarzysza niedoli. Teraz przynajmniej będzie się miał przed kim uskarżyć, wypłakać i trudami podzielić. Opowiada więc wszystko, co w swem gorczyczą przepełnionem sercu ukrywał.

— Powiem ci prawdę — kończy swą smutną historję, byłbym szczerze zadowolony, gdybym tu spotkał lwa, niedźwiedzia lub przynajmniej wilka.

— Cóżby było? — pyta wilka z podstępnyim uśmiechem.

— Et, niech się stanie co się stać ma — jeśli mi już umrzeć naznaczono, niechajże mnie raczej pożre wilk, aniżeli mam zginąć śmiercią głodową wśród własnych braci — psów.

— Nu! — odpowiada wilk, zgrzytnąwszy z uciechy zębami — wiedzę o tem, że ja jestem właśnie wilkiem, zaraz rozerwę cię na kawałki i urządzę sobie z twego cielska sute śniadanie. Jestem w istocie okrutnie głodny! od ośmiu dni nie miałem nic w ustach.

Na te słowa nogi gwałtownie zatrząsnęły się Rabczykowi, począł drzeć na całym ciecie, a nawet osmalona sierść stanęła mu storcem w górę.

— Potężny władco! Kochany panie wilku! — wycedził wreszcie z litosnym wyrazem i płacziwym głosem — niechajże ci Bóg zesze lepsze zakąski! Cóż ze mnie, pożał się Boże, mieć możesz? sama skóra i kości! katuj mnie, bij, męcz, pędź mnie, bylebyś się zlitował nad mem biednem psem życiem...

A przytem Rabczyk spuścił ogon, wygiął grzbiet w kabłąk, czołgał się na brzuchu i stroił takie miny, że aż samego wilka wstręt ogarnął.

— Precz! zabieraj się z twem przebrzydłem ściernem! — odzywa się po chwili wilk — umykaj do stu tysięcy dyabłów, ty psie nasienie! tfu! niechże cię więcej nie widzę!

Rabczyk nawpół żywy umknął co sił starczy, tak, że gruntu pod sobą prawie nie czuł; nie miał odwagi oglądać się w tył i drapnąć daleko, daleko od lasu — z powrotem do miasteczka!

8.

Wróciwszy do miasta, Rabczyk ominął dwór, w którym się wychował, choć ciągnęło go coś bardzo do tego domu, gdzie go katowano nie-miłosiernie, bito i wypędzano; gdzie mu nóżkę połamano a grzbiet poparzano ukropem... Popędził wprost na rynek, do jatek, około których gromadzili się jego starzy towarzysze.

Ach! patrzcie, caca wraca! Skądże to droga prowadzi? — wołają nań psy, ziewając na całe gardło i gotując się do noclegu.

— Jakto? nie poznajecie mnie? to ja — Rabczyk!

— Rabczyk? Rabczyk?... Znajome nazwisko — odpowiadają psy, udając, że nie znają przybysza.

— Jakież to znak masz na grzbiecie? — zapytuje go Cucek, mała psina, podskakując odrazu ku Rabczykowi.

— Zapewne odznaka, by go nie przemieniono, albo może tak, dla piękności — odzywa się dowcipny Rudek, kudłaty, rudy pies.

Jeśli o znaki chodzi — podchwytuje Syrek, siwy pies, stary frant o jednym oczku i jednym ściętym uchu — mnie się oto pytajcie! To jest pamiątka walki, stoczonej z innymi psami, z całymi bandami...

— Wszyscy mówią! — przerywa Żuk, czarne psisko bez ogona — najlepiej Rabczyk sam dokładnie rzecz tę objaśni.

I Rabczyk rozciąga się na ziemi i rozpoczyna historię swych przygód, nie opuszczając najmniejszego szczegółu.

Wszyscy leżą, przysłuchując się opowiadaniu, tylko dowcipny Rudek ciągle przerywa.

— Rudek! bodajżes szczeż! — woła wreszcie Żuk, ziewając na całe gardło — opowiadaj, Rabczyk, opowiadaj! My chętnie słuchamy opowiadania po obiedzie.

Rabczyk dalej więc ciągnie swą historię, lecz teraz nikt go już prawie nie słucha. Cucek rozmawia po cichu z Sirkiem. Rudek rzuca dowcipy, zaś Żuk chrapie, jest trzech grenadyerów, co chwila zrywa się, ziewa i zachęca Rabczyka:

— Opowiadaj dalej, Rabczyk, opowiadaj! Lubimy słuchać historyjki po obiedzie...

9.

Skoro świt Rabczyk wraz z innymi psami pobiegł do rzeźników. Stał opodal, przypatrując się ich pracy i polykając ślinę. Rzeźnicy kraja mięso, rzucając od czasu do czasu ochłap psom. Te podskakują, chwytając spadające kawałki mięsa. Rabczyk ściga swemi ślepiami psy potracające się nawzajem i przyskakujące jednym susem tam gdzie potrzeba. Tylko dla niego nie pozostawiają nic. Każdy po otrzymaniu swej porcji usuwa się na bok, rozciąga się wygodnie na ziemi i odprawia ucztę, ogłędając się co chwila, na resztę psów, jak gdyby rzecz chciał;

— Widzicie kość? to moja, ja ją teraz zjem, widzicie? o!

Reszta psów odwraca umyślnie głowy, udając, że tego nie widzi. A w duszy swej myślą zapewne: „A bodajes się zdławił! przez cały ranek nieustannie żre i żre, a nam każe się jeszcze na to patrzeć?! Bodajże cie robaki stoczyły!”

Drugi pies chyłkiem unosi kawał tłuszczy do kąta, by mógł to niepostrzeżenie strawić.

Inny zaś stoi naprzeciw rzeźnika, który niemiłosiernie krzyczy i klnie na sposób rzeźnicki. Piesek ten kręci ogonkiem i odzywa się do reszty swych towarzyszy z chytrym uśmieszkiem:

— Widzicie tego oto rzeźnika? Nieprawda, że wydaje się być złym człowiekiem? Tymczasem istna to perła! złote serce! barani mózg! prawdziwy psi dobrodziej... Ot, wnet zobaczycie, jak rzuci kawał mięsa i kości... I podskakuje hop! w górę, otwierając szeroko paszczę, by każdy widział, iż chwyta wielki kawał mięsa.

Jeden z psów stoi obok polana, na którym leży mięso i w chwili, w której rzeźnik się oddala, przyskakuje i oblizuje je językiem. Widząc to jego towarzysze podnoszą głośny okrzyk, oskarżając go przed rzeźnikiem o ściąganie kawału mięsa.

Fel! wstyd! łaje go kudłaty pies, stojący na uboku, który sam miałby sporą chętkę znaleźć się w położeniu swego towarzysza.

Rabczyk zaś myśli: Jakież koniec będzie ze mną? Czyż ciągle mam tu stać i przypatrywać się temu, jak wszystkie inne psy na wyścigi chwytają co mogą? Ot, spróbuję, przecież może i mnie się ta sztuka uda. Ale zanim miał czas przystąpić do dzieła, już go ktoś chwytą za gardziel, rwie i szarpie go na wszystkie strony. Zgrają brytanów wpadłszy nań kasi go niemiłosiernie w tosamo miejsce gdzie boli, tak strasznie boli...

Z trudnością wrywa się Rabczyk z czułych objęć swoich towarzyszy, spuszcza ogon, ucieka do kącika i wyciągając swą mordę, rozpoczyna żałośnie skomleć...

— Czumuż płaczesz? — zapytuje Żuk, oblizując się po smacznem śniadaniu.

— Jakżeż nie mam płakać? — żali się Rabczyk — wszak jestem najniezszczęśliwszym ze wszystkich istot żyjących! Sądziłem, że tu przynajmniej, wśród własnych psów uda mi się coś połknąć — tymczasem choćbym trupem padł, niema ni kromki jadła!

— Wierzę ci w zupełności — odpowiada Żuk z westchnieniem — rozumiem co to znaczy głód. W istocie pojmuję twe pożalowania godne położenie. Ale — nie mogę ci niestety nic pomóc. Już taki u nas porządek: *Każdy rzeźnik ma swego psa, a każdy pies ma swego rzeźnika.*

— Gdzieżże ci w takim razie sprawiedliwość? — oburza się Rabczyk — gdzież psie współczucie? Czy to słuszne, by jeden z głodu ginął wśród swoich własnych?

— Tak, tak, lituję się nad tobą — odpiera Żuk, oblizując się po raz drugi i rozciągając się wygodnie do drzemki poobiedniej.

Jeśli tak jest — muszę i ja pójść spróbować szczęścia — może wyproszę sobie jakiegoś rzeźnika.

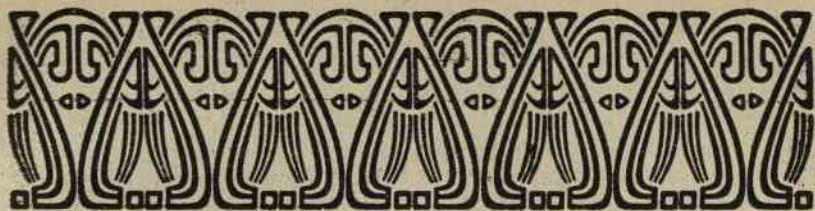
— Owszem — zrywa się Żuk ze swej drzemki — bylebyś nie zaszedł do mego rzeźnika. Uważaj! Jeślibyś to uczynił, widzisz, ogon ci zerwę, jak i mnie to uczyniono!

10.

Rabczyk udał się wprost do jatek. Ominawszy psy, począł się umi-
gać do rzeźników, nadskakiwać im i kręcić ogonem. Jeden z nich, tego
chłop o sążnistych barkach, nie mogąc znieść tego widoku, cisnął na na-
tręta siekierą. Szczęściem Rabczyk umie skakać, inaczej w jednej chwili
rozpadłby się na ćwierci.

— Patrzcie, jak pięknie tańczy! — odzywa się Rudek z uśmiechem —
lepiej nawet od naszego Cucka! Ot, patrzaj, Cucek, to znaczy umieć tańczyć!
Cucek przybiega i wyskakuje odrazu Rabczykowi na kark. Tego już znieść
nie mógł. Chwyta więc Cucka zębami, rozkłada go na ziemi i gryzie jego
ciało ile sił starczy. Całą gorycz swego serca, całą zemstę chciał wyrzucić
na tym jednym piesku. Uporawszy się w ten sposób z Cuckiem, Rabczyk
umyka jak najspieszniej. Przybywszy wreszcie na pole, rozkłada się na
ziemi, chowa mordę z wstydu między łapki, nie chcąc oglądać światła
dziennego. Nie rażą go nawet bolesne ukłucia natrętnych much. — Niech
rwą, niech kąsają i kłują, byleby się już raz wszystko skończyło! To nie-
słychane! pies aby nie mógł wśród swoich własnych braci nawet jednego
dnia przeżyć... ah, niechże to wszystko jasny piorun trzaśnie!!...

GOLUS.

Myśli o sytuacji.

Chwilą zwrotu nazwie kiedyś potomność dni, które przeżywamy. W toku wydarzeń chwili trudno zapewne nam współczesnym chwytać ten przejaw ducha, który je tworzy. Ale kiedy następstwo ich wydłuży się we wieki i potem nieprzerwanym szeregiem ogniw w dziejowej przed okiem stanie perspektywie, wtedy dla myśli ludzkiej staje się widnem w nich odbicie działania tych wielkich mocy rozwojowych, których walki i praca tworzą historję. Tak więc i wtedy, kiedy kwestyi żydowskiej już nie będzie, bo już jedyna z realnych po temu dróg: samopomoc narodu żydowskiego, znajdziej jej załatwienie, ocenić będzie dopiero można, że to na nasz czas przypadła kwestyi tej kryzys przełomowa i ostateczna, a z nią i nowa epoka w wiekowej diasporze i stworzonych przez nią warunków przezwycięzenie. Ich i tego, co wiekowego ich trwania koniecznym było tworem: duchowego golusu.

Bo jesteśmy tylko produktem warunków, w których żyjemy. Twarda treść bytu urabia nas w zupełności po swojemu. I w kierunku najbliższych, bo przez nią wskazanych potrzeb, iść muszą najwალniejsze starania i dążenia, wyczerpuje się walka o byt.

Pragnienia dalszej, innej treści, ustąpić muszą bezwzględnie na drugi plan. Rzeczą ich czekać, aż ze wzrostem ich żywotności i osłabnięciem ucisku, który je gniótł, znajdą oporu dość, aby wybić się na powierzchnię dnia i przemówić. Taksamo musiało być z odwieczną myślą Żydów o odzyskaniu straconej raz ojczyzny, o powrocie z diaspory do wolnego istnienia, zwaną dziś syjonizmem.

Chimurne wieki średniowiecza czyniły ją niemożliwą. Krwawa alternatywa bytu albo zatury ważyła się przez wieki nad głowami i wiodła upiory kłesk, ciągle oczom przytomne. Nie zostało nic nad samą myśl o jutrze. Wszystko inne zdławiła twarda pięść przemocy. I ta ojczyzna utracona przed wiekami przestała być dla narodu czemś realnem, osiągalnem, a stała się baśnią, czemś bajecznem, cudownem, a dalekiem jak sen, jak mit. Najwyżej marzył o śmierci tam; życie narodu, faza dziejowego powrotu tam zdawała się niemożliwą. Nie utracił miłości ku tej ojczyźnie, ni myśli o niej jako ostatecznem zbawieniu, ale realną wiarę. Dzień spełnienia, proroctwa o powrocie, stały się czemś, co wyobrażnia jego odsuwała w jakieś niesłychanie odległe, szczęśliwe perspektywy, w daleką rajsą przyszłość pokoleń, stały się snem mesjaszowym nowego, złotego wieku, ku któremu iść nie wolno, by go nie spłoszyć mirażem wędrowców obłąkanych wędrowką na pustyni, fatamorganą golusu....

Aż po mrokach niewoli wszedł pierwszy świt; posady wszelkiego tyranstwa jęły kruszyć się i rozpadać w ów wielki czas przebudzeń ludowych, kiedy po Europie przeszła wiosna narodów. Zwalenie ghetta przywróciło i nam wolność,

Ale naród rozkuty z długich wieków przemocy nie był w stanie sięgnąć od razu po całą wolność. Brzemie pokoleń wzrosłych w golusie przyniosło go nazbyt silnie, nazbyt pognębiło ducha ciężarem hańby i pochyliło ku ziemi, by zdołał silnie upomnieć się o swoje prawa. Trzeba mu było i trzeba wielokrotnie dziś lat długiego swobodnego krzepienia, spokojnego wzrostu siły i samowiedzy, a z nich nowego na swobodzie wzrosłego pokolenia,

któreby już posiadało męską, niezłomną wolę czynu, dumę i hart. I dlatego syonizm w pierwszych latach swego istnienia nie mógł być ani dojrzałym już, ani realnym. Nie stać go było odrazu na obmyślanie, do spełnienia konsekwentnie idący plan, braknąć musiało spokojnego rozpatrzenia się w kwestiach dnia, równowagi, celowego dążenia.

Mając poruszyć golusem zmartwiały ród musiał raczej przemówić doń jakby ostatecznem, bliskim spełnieniem pragnień, obiecać wszystko, ukazać jutro ziszczenia się. Temu, co dotąd było, musiał przeciwstawić z całą mocą, całą, własną, jedyną prawdę i najpierw dusze samemu brać w niewolę, by potem stać się samemu ich własnością. Zanim ideą czynu przemówić mógł do mas, musiał być najpierw hasłem, fanfarą. Musiał wpierw porwać, nim mógł prowadzić, wzruszyć zanim zdołał przekonać. Z wiekowego snu musiał rozkołysać najpierw dusze owym barwnym, przez stulecia chowanym snem i tylko w miarę wiary, jaką znajdował, przetapiać się i racjonalizować na program konkretny, dzienny, realny. Dlatego byłoby bezrozumnem wytknąć mu ów jego pierwotny, utopijny charakter. Musiał go przybrać, jeśli miał odpowiedzieć swemu celowi: rozdzwonić hasło nowej epoki. I dopiero wtedy, kiedy myśl życia poszła w naród, kiedy wołaniu jej odpowiedział entuzjazm tysięcy serc, zadanie jej, zadanie idei hasła, było spełnione. Odtąd dopiero wejść mogła w stadyum wewnętrznej, myślowej krystalizacji, wewnętrznego przeistaczania się i różniczkowania, w stadyum aktualnego, politycznie dyskutowanego programu. Zastajemy ją na niem dziś.

Ruch sam jest równoległym zewnętrznym wyrazem idei, która go tworzy. Był już więc i w pierwszych latach istnienia wiernym odbiciem tego stanu umysłów, z którego powstał. Stąd ów nerwowy niepokój, w którym znać jakby wysiłek organizmu wyczerpanego niemocą, a opanowanego nagle myślą: teraz lub nigdy. Im sięgnąć dalej w początek ruchu, tem widoczniejsze to nagłe, kurczowe sięganie po ostatnie rezultaty, to gorączkowe dążenie do ostatecznego już celu, bez czasu na jakąkolwiek pośre-

*To jest
nasze
stadu
określenie*

dnia drogę. I dopiero w miarę, jak historia ruchu wydłuża się w lat dziesiątki, by pójść kiedyś w stulecia, tempo słabnie, pośpiech pierwszego nerwowego olśnienia znika. Znika im bardziej postulat własnej ojczyzny poczyna być czemś uznanem, zrozumiałem, oczywistem. Dążenie ku jego urzeczywistnieniu staje się już ruchem praktycznym, spokojnie obliczonym, celowym. Już nie owa nagle rozbudzona, natychmiastowego spełnienia łaknąca tęsknota, a dążenie celów, drogi i postronnych względów świadome. Przemówiło już nie li uczucie, a rozum i jego normy, poczyna decydować i zajmować wzgląd na rozliczne pytania dnia i jego potrzeby. Wzrok nie utkwiony już w jeden li punkt, ma sposobność przejrzeć rozległe horyzonty. Tworzy to różnice metod i klasowych programów. Ruch syoński staje się podścieliskiem rozmaitych, względami na życie samo podyktowanych światopoglądów, deklaruje swój stosunek do aktualnych kwestyj dnia. Staje się różnolity.

W tem zróżniczkowaniu się jego bogactwo, dowód postępu i ewolucyi, a więc życia. W niem on rozszerza się i pogłębia, a w wewnętrznych różnicach swych rozjaśnia i uzupełnia. Tu dopiero rozpoczyna swój udział w realnem życiu. Tworzy atmosferę, w której dojrzewają umysły i rośnie młodzież. Młodzież, która już urodziła się w syonizmie. Tu pragnę położyć nacisk. W tem dopiero pokoleniu przesila się golusowy sentyment. W niem, w którym myśl syońska staje się codziennym, oczywistym składnikiem pojęć, nie li ekstazą uczucia, a jasnym, świadomie odczutym postulatem sprawiedliwości. Sprawiedliwości, która u nas kończyć się nie powinna. I w niem dopiero zamieścić pocznie stary, zgębniony duch golusowy, a urośnie nowy, hartowny i ofiarny duch czynu. Jego dziełem będzie z milionów świadomych jednostek silnie zespolony naród.

My żyjemy dopiero w chwili zwrotu. Wolnej epoki świtem ona dopiero i zapowiedzią. I nie nam padnie dożyć wielkiego jutra spełnienia...

Rzecz to jasna. Pokolenia są dziećmi czasu. Winę długich stuleci ghetta płacić przychodzi długiem ich odkupieniem. Bo tylko w atmosferze swobody urósć musi pokolenie, które ma umieć po nią sięgnąć. Ogół żydowski zna ją dopiero od niedawna. Ghetto i jego ducha tradycję zna on w całej pełni, a po nim przeżył całą ohydę asymilatorskich haseł, by dożyć dźiś syonizmu. Przeszłość ta nie mogła minąć wszędzie bez śladu. Musiała wyrodzić wszędzie anemię woli i wiary w siebie, zaprawić dusze oportunistem i tchórzostwem, przygiąć do ziemi pamięcią hańby, znieprawić etyką kramarzy i lichwiarzy, może nawet spodlić... Gdziekolwiek więc posiadał naród silniej, tam też i silniej wybić musiała swoje piętno. A naodwrot tam, gdzie było mniej jej wpływu lub już go nie było wcale, tam myśl swobody rozkrzewiała się prędzej i bujniej. Przemówiła tedy najpierw do dusz, do których golus już nie sięgał jak i tych, które zdołały go już przemódz. Jak niegdyś Mojżesz na dworze Faraonów tak i idea ta urósć nam mogła tylko w atmosferze wolności, która nie znała ghetta. Fenomen Herzla najwybitniej to sprawdza. On tylko, ten już wewnątrz wolny, bezgolusowy Żyd mógł mieć siły moralnej dość, aby zażądać sprawiedliwości dla swoich i sprawą jej zastawić się przed Europą. Twierdząc ogółem, że problem ten golusowy jest wprost kluczem do psychologii działaczy żydowskich wogóle i rozwiązuje jako taki wiele sprzeczności. Tłumaczy on jasno paradoksalny napozór fakt, dlaczego właśnie ci, którzy niedawno wyszli z ghetta, najmniej nieraz mogą być syonistami, acz sami najgłębiej tkwią w żydostwie, a to ponieważ z ghetta nie wyzwolili się duchowo, a dlatego zarazem wodzów swych wziął ruch syonistyczny właśnie z tych, których życie umieściło poza golusem. Tłumaczy, dlaczego masy chasydów stanowią naogół element tak wobec syonizmu oporny, a natomiast kwiat naszej umysłowej arystokracji, ci więc najbliżsi Europie i wynarodowieniu, dali już tej sprawie najprzedniejszych szermierzy.

Jest on też kluczem do oceny poglądów tych szerokich sfer naszej burżuazji, z których rekrutuje się dotąd przeważnie cała t. z. nasza „inteligencja”. Assimilacja — mniejsza, czy szczerze proklamowana — stanowiła dotąd jej nazbyt krzykliwe credo. Zupełne wynarodowienie się na rzecz większości, w kole której żyjemy i wraz przeistoczenie się na obraz jej i podobieństwo stanowiło ideał, nad którym klasa ta chciała pracować. Dziś należy już ta polityka masowego samobójstwa narodowego do przeszłości. Przestała już istnieć jako hasło, entuzjastycznie bronione przez marzycieli, zbankrutowała na całej linii jako program dla mas. Utrzymała się tylko pokątnie. Trwa jako łatwa karjera ambitnych sprzedawczyków, ale podejrzyszana już trochę i niecałkiem rentowna. Na ogół nie zawodzi jeszcze jako interes. Nie trzeba przykładów... Dla ogółu już nie istnieje. Ale ten, „bólów ból, narodu duch zatruty”, z którego urosło to najpotworniejsze ze zbroczeń, ta wrodzonemu instynktowi życia kłamiąca myśl eksterminacji i zatury, nie przestał działać. Klasa, w której był, nie mogła mieć hartu dość, by podźwignąć się ku światłu nowej, własnej przyszłości, z którym przyszedł syonizm. Idea rozkładu, którą wyznawała i zupełny już brak wiary w siebie, właściwy pokoleniom stojącym u schyłku kazały jej z kurzą ślepotą patrzeć w słońce idei, które wschodziło. W hasło własnego jutra, własnego czynu. A jednak zupełnie oprzeć się im nie była w stanie.

Myśl syońska rozpoczęła tymczasem swój pochód. Szarpnęła całą misterną budową kłamstw tradycyjnych i wygodnych kompromisów, całą perfidią konwencyonalnego pożycia. Przyniosła rozbrat z nimi, bolesny zapewne dla wszystkich, którzy do anomalii stosunków dostroili polityczne swe *credo* i swoje stosowane i stosowne przekonania, pełne kłamnych zastrzeżeń, zawarunkowań, anormalne, jak ich był cały, bezprzykładne, jak całe takie anarodowe istnienie. Filozofia *Slaveninstinkt'u*, kupiecki patryotyzm *ubi bene* uczuł się zagrożonym w swych posiadach.

A jednak nie mógł stawić skutecznego oporu. Nazbyt wielką i suggestywną była moc idei, która weszła, nazbyt oczywista

i nieodpartą myśl ojczysta, w niej zawarta, by jej odebrać ów rząd dusz, który szła zagarnąć, a równocześnie bankructwo asymilacji (po obu stronach!) było nazbyt widoczne, by co do jej przyszłości można się było łudzić. Chwila zwrotu nadeszła. Czy w stronę syonizmu? To było niemożliwe. Duch golusu kapitulował, ale nie ustąpił ze wszystkiem. Od asymilacji, która jego tendencji niewolniczych widowym była kwiatem, do nagłej wiary w jutro odrodzonego narodu był skok za wielki. Potrzeba było przejść mniej gwałtownych, psychicznie bardziej możliwych... „Trzeźwy“ rozsądek poradził niektórym załawiować między ekstremami.

! Oto geneza wszystkich tych programów „pośrodkowych“ *generaliter* t. z. „niesyjońskich“, tego szeregu kompromisów, zrodzonych z rozsądnego unikania „ostateczności“ i setki innych postronnych względów. Typem ich cały t. z. program „żydowsko-narodowy“, cudaczny bastard asymilacji i żydostwa, kompromis uczucia z trzeźwą kalkulacją spekulanta, idea niby, a ożeniona sprytnie z *business*’em, chwiejna, zawarunkowana do gruntu, *en somme* nowy układ godności własnej z interesem i golusowej psychologii fenomen nowy. Czy ostatni? Przypatrzmy mu się bliżej.

Widzieliśmy nieraz, jak opłakanie wygląda w praktyce. Jednego razu zastawia się żydostwem, by zaraz potem puścić się w podjazdową walkę z żydostwem tego najpełniejszym wcieleniem: syonizmem, tem tragikomiczniejszą, że ogół nieżydowski, przed który harce te zwykł wytaczać, zalicza go częstokroć do obozu, z którym walczy, tem zacieklejszą, że istnienie tego ostatniego doprowadza rację tę „narodową“ do absurdu.

Bo oto odczuwa się i uznaje swą odrębność „narodową“, ale nie wyciąga z tego bynajmniej logicznie nieodpartej a myśli narodowej immanentnej już konsekwencji: postulatu ojczyzny. Rozumujemy: uznawanie narodu mieści temsamem w sobie i przyznawanie mu praw do pełnej egzystencji i praw do zapewnienia niezawisłości mu na przyszłość. Z racji, że wolność

jest przyrodzonym prawem każdego. I dlatego uznawać odrębność Żydów, a potem zgubić jądro tej myśli w setkach zastrzeżeń, zwać go narodem, a jakby na urągowisko nie przyznawać mu praw do własnej ziemi i samoistnego bytu i po wiekach niesłychanej dziejowej Kalwarii, z której bólu i krwi idea Syonu tryśnięła precudownym passyjnym kwiatem, wskazywać mu jako przyszłość dalsze wciąż stulecia rozprószenia, i poczucie własnej swej jaźni krępować dalej powijakiem nikczemnie potulnego oportunizmu, może być tylko perfidią albo absurdem. Najczęściej sąsiadują oba razem...

Współdziałała i przeszłość. Asymilatorskie wczoraj tej klasy, która widziała niegdyś cel swój w wyzbyciu się przeszłości i zatraceniu jej dobytku i liberyę obcych idei nosiła z dumą entuzjastycznego służalcy, nie pozwalała jej inaczej niż „kulturalnie” pojmować swe żydostwo. Za brak programu i moralnej powagi wystarczało ogólne bajanie o „kulturze”. Ze szło z nią w parze zupełne istoty jej i głębi niezrozumienie, to cały poziom tej klasy czynił zrozumiałem. Lecz o to mniejsza. Charakterystycznym natomiast było, że to *residuum* golusowej przeszłości, to ostrożne, ciągle jeszcze półgłośnie i pełne fałszywej *gêne* odnoszenie się do żydostwa, odstręczać musiało burżuazję tą od syo n i z m u, który tego żydostwa akcentowaniem był jawnem, pełnem, bez zastrzeżeń. To też im bardziej na rzecz jego propagandy dla żydostwa i zawartej w nim logiki nieprzepartej trzeba było robić ustępstwa, tem uparciej opierała się ostatecznej jego tendencji dawna psychika golusowa. Im bliżej stawał program „żyd. narodowy” przy syońskim światopoglądzie, tem zacieklejsze i krzykliwsze u jego wyznawców zastrzegania się przed jego ostatnią i zasadniczą zarazem myślą: dążeniem do ojczyzny.

W parze z niem przy każdej akcji owe zastrzegania się, wota, protesty i t. p. objawy życia, tem hałaśliwsze, im bardziej wiedzie niemi chęć zwrócenia na siebie uwagi i odprzysiężenia się *coram publico* od syonizmu i — o co przeważnie idzie — stwierdzenia lojalności swej wobec rozmaitych opinii. Naogół metoda

wygodna dla wszystkich, którym zajęcie zdeklarowanego stanowiska groziłoby po jednej ze stron katastrofą i którzy tą tylko, ostrożnie miarkowaną polityką, bez zbytku jasnych przekonań chcą mieć zapewniony zawsze odwrót do tyłu. Stąd i łatwość, z jaką przemawia do urodzonych oportunistów. Do wszystkich, u których najpierw poszedł rachunek *a priori*, a po nim dopiero program. U których najpierw był wzgląd na stosunki, towarzystwo, klientelę, opinię, znajomych etc., na wszelkie interesy: karierę, polityczną sympatię „u góry” czy „u dołu”, awans etc., najpierw koncesye dla wygod spokojnie a niedołęźnie zadrzemaney tradycyi a dopiero po wszystkim: „przekonania”. Ale dość o nich.

Myśl życia, którą niesiemy tłumom, każe zostawić w tyle za sobą wszystko, co tchnie rozkładem. Pogardźmy śmiało prozelitami z tej strony. Tak im już dobrze w tem stosowanem żydostwie, zapoczątkowanem niegdyś przez układnych rabinów pomendelsohnowskiej reformy, a dziś już trochę pokostowaniem „narodowo”, kłamanem oględnie na obie strony, niezbyt jaskrawem, albo aż „politycznem”, z tym ideałem burżuazyjnych kastratów, w którym nie odczuwa się życia, a bredzi za to o „ogólnym postępie” i raz zarzeka przeciw „separatyzmowi” a raz wymyka się w perspektywy kosmopolityzmu, jak potrzeba, byle interes szedł... Im i tym wszystkim, co już zwąchali, że syonizm nie obiecuje ani dywidendy, ani żadnej z synekur, ani mandatu do Rady gminnej, a choćby powiatowej, a natomiast naraża opinii tak wszechpolskiej jak i „Naprzodu” i jest tylko sprawą bytu i jutra najnędniejszego z proletaryatów...

Wzgardźmy już raz tą owczarnią małomiasteczkowych streberów, ambitnych sprzedawczyków, malkontentów, „ogólnoludzkich” społeczników, tą sofisteryą krętych dusz, tchórzostwem giętkich, bo słabych charakterów i tem ostrożnem lawirowaniem wśród przeciwności, które tak chętnie tłumaczy się „krytycyzmem”. Sprawa proletaryatu żydowskiego niema czego spodziewać się z ich strony. Pozwólmy spokojnie wymrzeć im na golusie.

I tym aferzystom polityki, fejletonizującym o „szowiniźmie” i „kosmopolitom”, szukającym załatwienia kwestyi w rychłym całopaleniu nas na rzecz Europy i tym najsmutniejszym z ignorantów, dla których syonizm jest tylko „powrotem do ghetta”. Całej tej ostatniej, biednej formacyi golusowego zgnębieńa dusz i rozkładu charakterów, w której czuć już inercyę przeżytku, fosforescencyę próchna. A nam z życiem ku jutru iść!..

Zwróćmy myśl naszą ku klasie narodu, na której barkach spocząć ma kiedyś jutro jego walk i zwycięstw, ku szarej masie ich, tych wydziedziczonych, najnędzniejszych z nędzarzy, którzy w oczach Europy dziś już tego narodu stali się jaśniejącą chlubą... Mówię o proletaryacie żydowskim.

Na widownię polityczną wstąpił on niedawno jako klasa. Ale proletaryzacya mas, idąca równolegle z wypieraniem małych kapitałów przez wielki, poczyną szerzyć się widomie i u nas. I oto oprócz bolesnego, trapiącego nas od wieków problemu: specyficznie żydowskiej kwestyi, wyłania się coraz groźniej widmo kwestyi czysto socyalnej: ekonomicznego bytu szerokich mas żydowskich. Tem krwawszą u nas ta kwestya, że związana ściśle z poprzednią, dla narodowego istnienia naszego tem ciągle groźna, że w pojmowaniu jej przez szerokie masy naszego proletaryatu, które ona najbliżej trafia, tkwi jeszcze przeważnie psychologia charakterystycznie golusowa i tylko zwolna się przesila. Tłómaczy to historia robotniczego ruchu mas żydowskich. Kiedy myśl ogólnej łączności proletaryatu zawitała z kolei do nas, inteligenci żydowscy, z żydowskiego mieszczaństwa przeważnie wyszli, przejęli ją w pierwszej linii. Była im ona najpierw najbliższą jako przez żydów-twórców proklamowana światu i jak-gdyby dalszy ciąg tradycyi tej wszech-ludzkiej myśli, której Zakon nasz jest piastunem, przemawiała wreszcie perspektywą zbratania i pokoju do serc, zbolałych rozbratem między rozpaczą i nadzieją. Asymilacya, głoszona wówczas jako zbawienie, przedstawiała w jej znaku być zaprzeczeniem samego siebie zdawała się krokiem ku ogólnemu zbrataniu, brała pozor idei... Stawała w służbie ocze-

kiwanego mesjaszowego jutra, wydawała się szczytną... Kwestya gnębionego narodu wydawała się bliską załatwienia.

Sen nie trwał długo. Dobra nowina beznarodowego socjalizmu okazała się mrzonką. Olbrzymia, suggestywna moc, tkwiąca w ideach narodowych i ogromie ich wewnętrznej, kulturalnej treści, przemogła go nader prędko. I aby przemówić do mas i osiąść je, socjalizm musiał się unarodowić. Nie było to z jego strony ani pierwszym bankructwem, jak chcą jedni, ani tylko manewrem, jak chcą niektórzy, a tylko nowym, nieukninionym, przez konieczność faktyczną wskazanym mu etapem. Robotniczy proletaryat żydowski w Austrii wstępuje od niedawno dopiero w to stadium. Do niedawna — a „oficyalnie“ i dzisiaj — nie otrzymał on w łonie ogólno-austriackiej partyi podobnej własnej organizacji narodowej, jak tensam proletaryat innych, choć i licznie drobniejszych, narodowości. I tak n. p. w Galicyi, w której najsilniej jest skupiony, *nolens volens* mieścić się musi w organizacji polskiej partyi soc. dem. (P. P. S.). Wbrew więc wszystkim tendencyjom rozwojowym, dzisiaj w nim danym i jawnej ekspansji myśli narodowościowej w całym socjalizmie widocznej (por. opinie Bebla, Pernesdorfera, Davida etc.), musi dziś ten proletaryat, aby klasowo się organizować, pójść u nas w służbę obcej mu idei narodowej i, przecząc własnym narodowym potrzebom, dawać się asymilować, acz już w zmienionej formie. Jakże znajdował i znajduje przytem zrozumienie dla swego położenia, jaką ulgę dla swoich nędz i jaką pomoc dla swoich potrzeb, o tem nie tutaj miejsce pisać. Te setki robotników żydowskich, które po ostatniem odłączeniu się stały się teraz w ustach „Naprzodu“ z dawnych „towarzyszy“ „hołotą separatystyczną“, której się obiecuje „odpowiedź kijem“ (sic), mogłyby tomy pisać o tej przeszłości... Historję golusu żydowskiego powiększyłoby to o nową kartę...

Odłączenie się części robotników żydowskich od P. P. S. i utworzenie własnej narodowej organizacji pod nazwą Żydowskiej Partyi S. D. w maju 1905 stanowi u nas pierwszy krok

zwrotu. Zanosiło się nań od dawna. Pierwszą już jego myśl witaliśmy w interesie proletaryatu żydowskiego z niekłamany zapalem. Była nam zapowiedzią ewolucji w politycznym życiu mas robotniczych naszego ludu, jawnem zerwaniem z niezręcznie tylko maskowanem asymilowaniem ich gdzieindziej, niezupełnem jeszcze, ale już pierwszym słowem narodowej samowiedzy. A przede wszystkim była nam widomym refleksem tej własnej, narodowej myśli, której posiew rzucamy w lud.

Okazało się, że tempo zdarzeń powoli tylko podąża za naszymi pragnieniami. Długoletnia tradycja pobytu w P. P. S. i spuścizna golusowej psychiki nią stworzonej nazbyt jeszcze ciążyły przywódcom i prowadzonym. Nie pozwoliły jeszcze na krok stanowczy, otwarty i konsekwentny, krok cały. Stworzyły najpierw kompromis. Lękliwy, ostrożnie wykombinowany, a więc i połowiczny i nieszczerzy kompromis. Na herezję całkowitą, oczywistą, samem tychże klas życiem podyktowanej logiki nie starczyło odwagi.

Żydostwo nowej partii wystarcza sobie zupełnie w odrębnem tylko od innych zorganizowaniu, żadnym programem narodowym się nie deklaruje, miałożby więc zbyt szczerym postulatem terytorium ściągnąć na siebie zarzut aż — syonizmu? Nie posądzimy młodocianych przewodców tej partii o taki eksces nielojalności. Prawowierne powoływanie się na program ogólnoaustriackiej partii obroni ich przed takim zarzutem w zupełności. Taksamo jak przed zarzutem choćby lekkiego tylko krytycyzmu.

Bo oto odwołanie się to nie może być i cieniem argumentu. Samo już równorzędne zestawienie proletaryatu żydowskiego z proletaryatem innych narodowości, które w niem się mieści, jest zasadniczym absurdem. Proletaryatowi naszemu brak tego naprzód, co tamtym daje pierwszy warunek kulturowego postępu i niezawodną od wieków ostoję pod politykę wszelkiego narodowego rozwoju: liczebne skupienie się i przewagę na danem terytorium, trwałego oparcia o własną ziemię. Brak tej łączności krzepiącej z gruntem ojczystym, anteuszowego ze-

tknięcia się z ziemią i miłości dla niej, brak całej tej skarbnicy rodzimych czuć, z której narody czerpią po wszystkie czasy podniecie do walki i wytrwania. Jego rozmieszczenie przeważnie tylko po miastach, brak prawie zupełny drobnej własności ziemskiej, a całkowity już jej skupienia, czynią go wciąż elementem tylko napływowym, nieswojskim i nie tylko że narodowo, ale i ekonomicznie już odrępnym. Elementem nareszcie, który wszędzie jako liczebna mniejszość podporządkowanym jest większości i dlatego w danych warunkach mimo całą swoją odrębność w niczem samorządnym być nie może. Budowanie kultury narodowej przy takim braku uchwytnej pod nią podstawy i zarazem bez wszelkiego widoku pomyślniejszej zmiany fatalnej tej dyslokacji na przyszłość może być z góry już oczywiście trwonieniem sił i bezpłodną tylko pracą. Zakreślanie pracy tej na całą, tutaj opartą, dalszą przyszłość nie liczy się dalej z widowie wciąż rosnącą świadomością obcej nam narodowej większości, z jej rozumiałą dążnością do ekspansji, do assimilowania i polonizowania każdej tkwiącej tutaj narodowej mniejszości. Byłoby naiwnością nie spostrzegać wzrostu tych tendencji lub sobie je lekceważyć, a już rażącym brakiem zmysłu politycznego byłoby uporczywe przytwierdzanie tu tej, w myśl programu uodrębnić się mającej, ludności żydowskiej, w miarę wzrostu jej liczby coraz bardziej za ciężar poczytywanej, tendencje te prowokować i doprowadzać tak świadomie do bezwzględnej, egoizmem narodowym podyktowanej antyżydowskiej polityki eksterminacyjnej, wobec której żydowski ruch narodowy nie będzie miał już najmniejszych widoków powodzenia.

Jest więc polityka Ż. P. S. realnie biorąc albo tylko ludzeniem siebie i innych o przyszłości, choćby w najlepszej wierze, albo świadomym fatalizmem politycznym, puszczeniem się samopas na bystre fale procesów dziejowych bez sternika: realnego programu i bez nadziei, że to żydostwo, które wypisała na sztandarze, będzie czemś więcej, niż krótką autoilluzją. Jeśli więc Ż. P. S. chce być szczerą, musi. przede wszystkim nie tylko

sobie, ale i wszystkim otwarcie wyznać, że na tej abstrakcyjnej, realnych podstaw pozbawionej drodze, którą masy żydowskie wieść pragnie, staje obok słabej tylko możliwości narodowego istnienia przede wszystkim nieubłagana pewność asymilacji, tylko że na ryzykowniejszej i boleśniejszej, bo dłuższem i rozpaczliwszem jeszcze szamotaniem się okupionej już drodze, asymilacji jako smutnego ideowego bankructwa obconarodowej mniejszości...

Polityce bez jutra odpowiada i brak programu. Ż. P. S., która stosunki „Bundu” rosyjskiego u nas powtórzyć pragnie, wzięła od niego i brak z narodowościowych postulatów jasno skryształizowanego programu. Ale i temu naśladownictwu nawet zabrakło stanowczości. Szybkie następstwo zdarzeń zostawiło już je za sobą w tyle. Oto szerokie, w „Bundzie” skupione masy żydowskiego proletariatu w Rosyi, zrozumiały ostatnio, że postulaty narodowe od społecznych oddzielić się nie dadzą, że „walka o narodowe postulaty jest w życiu społecznem tak samo ważną jak walka o polityczne i ekonomiczne interesy”, że więc i „rzeczywiste życie nie ma żadnej ściany przedzielającej walkę polityczną od narodowej i ekonomicznej, że więc i te ostatnie, podobnie jak i tamte stać się muszą żądaniem mas. (Coż na to nasza swojska „Bundu” tego parodia, humorystyczna Ż. P. S.? Czy odprzysięgnie się pierwowzoru?) Krok dalej, a przyjdą i one do przekonania, że diaspora żadną miarą zrealizować ich nie pozwoli, że w sytuacji, którą ona stworzyła, o przepraciu żadnych ekonomicznych ni narodowych dążeń samoistnych mowy być nie może, zrozumią, że tylko trwale o ziemię oparty proletaryat do zwycięstwa klasowego programu dojść potrafi i prostą tegoż klasowego programu logiką postawią dla siebie postulat terytoryum.

Już w świetle tych początków jest stanowisko Ż. P. S. dzisiaj anachronizmem, reakcją. Żydowski proletaryat Galicji nauczy się to wnet rozumieć. Zrozumie on wnet, że nie wolno mu już dłużej zostawać w tyle za bohaterskimi braćmi z za kordonu. I wtedy oni, którzy w szarżynę mroków gheftowych wnieśli

czerwony płomień bohaterstwa, oni, ta nieulekła awantgarda nadludzkiej, heroicznej walki z wszechmocą samodzierżawia, przodownicy wszystkich bojów o wolność i ofiarnicy krwi własnej w służbie idei, będą mu i jaśniejącym przykładem narodowej samowiedzy. Organizacje rosyjskiego „Bundu“ i, Poale-Syonu“, które trupami i krwią swych najlepszych zapisały najwspanialszą dziejową kartę diaspory, pójdą mu przodem w tej walce o narodowe jutro. Wierzmy święcie, że nie staną w połowie drogi. Wierzmy, że pójdą razem po całą sprawiedliwość, że nie zadowolą się choćby najszerzą a bezdomną swobodą, która cieniem tylko może być własnej i tylko illuzją jutra dla proletariatu, który będzie w niej kiedyś musiał narodowo się zatracić by ekonomicznie się utrzymać i w uznaniu tej nieubłaganej prawdy zapragną dla wędrownego proletariatu jedynie trwałego oparcia dla ekonomicznego i narodowego wraz bytu: ziemi. Ziemi dla nas: narodu proletaryuszy i proletaryusza narodów.

Wtedy może i dla proletariatu żydowskiego u nas wybije upragniona godzina. Wtedy i on może pozbędzie się naiwnych polityków, teoretyzujących mu z broszurek o żydostwie i jego widokach, ich, którzy dziś tak krzykliwie narzucają mu się na wodzów i pragnień swych narodowych ukrócić już nie pozwoli. I on wtedy może zapragnie oddechu szeroką piersią i wolności, a nie gościny, przyszłości, a nie krótkiej złydy, bytu a nie rosnącej wciąż walki z zachłannym egoizmem narodów — gospodarzy i coraz ostrzejszą ich konkurencyjną zawiścią i tak jak proletariaty innych narodów postawi i on, dzisiaj z nich najniebezpieczniejszy, postulat zasadniczy: niepodległej ojczyzny. I od tej dopiero logicznej ewolucji klasowego programu proletariatu żydowskiego do jego tak narodowymi jak i ekonomicznymi względami nieodparcie wskazanej konsekwencji: własnej ziemi, od tej ewolucji dopiero, która jest zarazem i syntezą tego klasowego programu z całą a więc i jedyną myślą narodowo-żydowską: syonizmem, a na której dziś już stanęły organizacje Poale-Syonu

i S. S. (socjalistycznych syonistów) silnych już w Rosyi, rozpocznie się racjonalna proletaryatu tego polityka. Cała przyszłość syonizmu do niej należy.

Nadejście jej stanowi programową kryzys albo — bankructwo Ż. P. S. Spodziewamy się wkrótce jednego z dwojga.

I dopiero wtedy, po trupie kompromisów, czas będzie na nowy, na konsekwentnie żydowski socjalizm. Postulatem tej socyaldemokracji będzie własne, niezawisłe terytoryum, Palestyna, w pierwszej linii nie jako wytwór narodowej li ideologii, ani też cel historycznej tylko tęsknoty, ale jako wymogami całej autonomii narodowej, której domagamy się zasadniczo, nieodparcie wskazana konsekwencya. Terytoryum, jako jedynie realna — dla nas jak i dla innych — ostoja dla naszego narodowego wszechrozwoju w przyszłości, której nam nie dostaje przez cały ciąg diaspory, a która innym, szczęśliwszym od nas narodom, daje niezniszczalną gwarancję bytu. Żelaznem, jak prawa konieczności, które klasowy program proletaryatu do prawdy tej prowadzi, niezachwianem, jak pewność zraty, do której w braku jego idzie, musi być żądanie. Ono dopiero stworzy tę olbrzymią siłę moralną, która zjednoczy i zespoli proletaryat, w jej znaku zestrzelą się dopiero wszystkie utajone lub krępowane dziś siły i otworzą jednolity, potężny przejaw woli, której zwycięstwo będzie niedalekiem.

W purpurowej łunie najstraszniejszej z hekatomb naszych dziejów, która powiała teraz na nasze twarze, w gasnącym krzyku niewinnie mordowanych tysięcy, w morzu przelanej, a niepomuszczonej krwi stanęła dziś cała prawda tego żądania... Chłodem trupów stygnących, ruinami, żalem sierocym, krwią, całym złowrogiem, martwem dziełem Zniszczenia mówi do wszystkich, którzy dotąd jej nie znali...

Niech idzie głos jej do wszystkich, co mają uszy ku słyszeniu. Niechaj rozbudzi dawne, uspione echa w duszach zgęsbionych golusową martwością i krzesze z nich płomień dawnej godności i odwagi. Niech wznosi czoła schylone, siłę tchnie

w opuszczone rozpaczą ręce, wymiecie z serc słabość, rezygnację, niewiarę, niech rozplómieni ducha proletaryatu miłością jutra, wiarą przyszłości, wołą czynu! Oto jakgdyby szły już jej dalekie, podziemne echa... Oto jakgdyby wstawał o miedzę od nas nowy zmartwychwstały jak Feniks z potoków ognia i krwi typ bohaterów. Krew Makabejów ocknęła się w falandze nieustraszonych bojowników rewolucyi. Dawny duch Judy wstał i uzbroił uznożone dłonie braci naszych do boju, który zatrząsł posadami bezprawia, powiódł tysiące nieulekłych szermierzy przed ogień luf do śmiertelnej walki za własną i innych wolność. Śladem jego krew, co zbluzgała bruki rosyjskich miast, śladem stoki setnych szubienic i ciemnice kazamat... I wiemy dziś, że jeśli dla Rosyi wybiła godzina wolności i wszechmoc carska legła strzaskana w gruzy, to ich przedewszystkiem jest dziełem, ich, tych bezgłośnie ginących bohaterów, którzy w tym boju wśród pierwszych pierwsi duszą byli i krwią ofiarną...

Cześć męczennikom rewolucyi!

Z ducha ich wstanie walka proletaryatu żydowskiego o własne jutro. A nam iść w jego szeregi, nieść mu myśl wyzwolenia, uczyć go, uświadamiać klasowo i narodowo, krzepić w zwątpieniu, być mu radą, pomocą, światłem, poprowadzić do czynu... Tamtędy droga. A wszystko inne jest filozofią golusu.

Wiktor E. Pordes.

HERC HOMBERG

i szkoły józefińskie dla Żydów w Galicyi

(1787—1806).

Studjum historyczne *).

Rządy Rzeczypospolitej nie mieszały się wcale do spraw żydowskich. Kilkakrotne próby przełamania samorządu, nie brane

*) Materiały do niniejszego studjum są zaczerpnięte z Archiwum miejskiego we Lwowie a przeważnie z Archiwum Kahału lwowskiego. Wiele korzystałem z prac wiedeńskiego historyka G. Wolfa oraz ze Stögera: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galiz. Judenschaft.

Na tem miejscu niechaj mi wolno będzie złożyć serdeczne podziękowanie członkowi lwowskiej Rady wyznaniowej WPanu Mecenasowi drowi Salomonowi Bundowi za łaskawe poparcie tej pracy przez jak najdalsze ulgi w korzystaniu z Archiwum Kahału.

nigdy przez wykonawców na seryo — spełzły na niczem, ostateczna reforma z roku 1791 za późno została wniesioną — rozbiór Rzpltej nie pozwolił na praktyczne przeprowadzenie tego, co w teoryi było tak pięknie nakreślone.

Wskutek tego prowadzili Żydzi polscy żywot odrębny. Kahał to najniższa jednostka administracyjna, kahały tej samej Ziemi tworzą ziemstwo, ziemstwa obsyłają sejmy żydowskie, sejmy walne czyli zjazdy czterech ziem. Z prezesem sejmiku żydowskiego pertraktuje sejm Rzpltej, król, senat a szczególnie podskarbiowie: koronny i litewski. Żydzi w teoryi płacą pogłówne, w praktyce zaś opłacają ryczałt; za ten ryczałt ręczy sejm żydowski, on repartuje całość na ziemstwa, ziemstwa na kahały, a kahały na przykahałki, względnie na poszczególnych obywateli. Ta cała manipulacja była natury wewnętrznej, żydowskiej, państwa wcale nie obchodził.

Oprócz stałej podatkowości państwowej, a gdzie indziej szosu miejskiego, podymnego lub opłaty od handlu lub gruntu, należnej właściwej Radzie miasta, nie mają Żydzi nic wspólnego z instytucjami całego państwa, wszelkie urządzenia, przywileje, zmiany i t. p., mające na celu polepszenie lub pogorszenie bytu ludności, nie dotyczyły wcale Żydów.

Nie dziw tedy, że wśród Żydów polskich wyrosła się odrębność, że między ludnością polską a żydowską powstała przepaść tak trudna do zasypiania. Wyrazem separatyzmu żydowskiego był cały ustrój kahałów, sądownictwo, a szczególnie język i szkolnictwo.

Wyrzuceni ze szkół klasztornych, jedynych w średnich wiekach, jeszcze dekretem synodu budyńskiego¹⁾ (1279), nie przyjmowani do Akademii krakowskiej, stworzyli Żydzi w Polsce swe własne szkolnictwo, stosownie do swoich potrzeb i odpowiednio

¹⁾ Mowy Franciszka Smolki w sejmie galicyjskim w r. 1867, U Grórnickiego: Synody prowincjonalne str. 182 uchwały tego synodu §§. 117 i 118 tylko pośrednio na to wskazują.

do przepisów religijnych. „Bojaźń Boża jest początkiem mądrości“, oto dawne przysłowie, lecz dla średniowiecznego Żyda owa bojaźń była i tej mądrości końcem i oto szkoły żydowskie są wyłącznie religijne, możnaby je nazwać raczej seminaryami duchownymi niż szkołami. Ponadto bardzo rzadko było szkolnictwo średnie lub najniższe publicznem, owszem prawie zawsze była szkoła własnością „mełameda“ a li tylko najubożsi chodzili do „Talmud Tory“, utrzymywanej przez gminę. Żyd odrywał sobie kęs od ust, a płacił za naukę dziecka i był z tego dumny.

Szkoła żydowska była trzystopniowa i odpowiadała trzem stopniom szkół publicznych. W najniższej szkole uczono czytania hebrajskiego i trochę biblii, w średniej biblii z komentarzem Raszi i początków talmudu; najwyższa szkoła „Jesziba“ stanowiła uniwersytet na wzór klasycznej Grecyi, związany ściśle z osobą nauczyciela. Oprócz nauk teologicznych, potrzebnych wówczas i sędziemu żydowskiemu i każdemu innemu Żydowi, niewiele wynosił uczeń z tych szkół, trochę rachunków, pisanie Mstów żydowskich i nic więcej¹⁾.

Nie dziw tedy, że Żydzi polscy znali talmud wspaniale, wiecznie nad nim ślęczeli i w nim widzieli jedyną wiedzę godną nauki. Kto nie znał talmudu był nieukiem, chłopem (am-arec), temu żaden szanujący się ojciec nie oddałby córki, a w gminie był przedmiotem wyszydzań i drwin.

Przeciw temu wszechwładztwu talmudu obudziła się w Polsce reakcja, szukająca oparcia duchowego dla szerokich mas ciemnego ludu, zubożalego wskutek buntów hajdamackich, wojen szwedzkich i coraz to większego upadku handlu i przemysłu. Związany tysiącznemi niemi z mistyką średniowieczną Luryi i Chaima Vital Kalabrese, duchowe dziecię sabataizmu i nieszczęsnych wicherzeń Franka, gromadzi w sobie chałasydyzm tyśiące i dziesiątki tysięcy maluczkich i staje taranem przeciw

¹⁾ Schörr: Organizacja Żydów w Polsce (rozdział: szkolnictwo), oraz Bałaban M.: Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w. (rozdział: Życie prywatne). Rocznik żydowski z r. 1905.

stronnikom wyłącznego panowania talmudu; a choć następcy wielkiego mistrza z Międzyborza spaczyli naukę jego, mimoto chasydyzm stał się siłą, z którą się dobrze liczyć musieli misnagdim (talmudyści). Mamy tedy wśród żydostwa polskiego rozłam głęboki, po dzień dzisiejszy nieprzebyty, choć dla świata nieżydowskiego niespostrzegalny i niewidomy.

Podczas gdy w Polsce przeciw talmudowi reakcja z mistycznych powstała wyżyn, gmatwając tem więcej myśli biednego Żyda i odrywając go od smutnej rzeczywistości, w Niemczech skądinąd się zjawiała. Kultura Niemiec oddziaływała od wieków na żydowskie jednostki i oto w połowie XVIII w. toruje sobie drogę przebojem do zwartych kadr średniowiecznego żydostwa. Mendelsohn tłómaczy Pismo święte na klasyczny język niemiecki, a pomocni mu w tem są mężowie tego kroju jak: Hartwig Wessely, Salomon z Dubna, Aron z Jarosławia i Herc Homberg¹⁾. Lecz ortodoksya chce zniszczyć kulturę w zarodku, rozumie ona dobrze, że niemieckie tłómaczenie to początek, a koniec czy nie w chrzcie — jak się stało z rodziną Mendelsohna. Ogłoszono krucyatę przeciw „religii berlińskiej“, obłożono klątwą tłómaczenie biblii a może i tłómacza wraz z pomocnikami, niszczone egzemplarze, gdzie je tylko przychwymano, a Mojsze Fresser (Dessau-Mendelsohn) stał się symbolem ohydy, przedmiotem wzdargy i wstrętu.

Polscy Żydzi obu odcieni, tak misnagdim jak i chasidim zwrócili się przeciw t. zw. Haskale (oświeceniu) i nie przeszło przez myśl rabinom polskim, że niedługo poczekają, a będą mieli „berlińskich meszimedów“ u siebie w domu, że oni będą wychowywali ich dzieci, kontrolowali ich życie religijne, słowem, będą ich panami w całym tego słowa znaczeniu. Lecz tak się stało.

¹⁾ Kayserling: Moses Mendelsohn, cz. XII §§. 48—52.

W r. 1772 następuje pierwszy rozbiór Polski. Żydzi tej części Rzpltej, którą wówczas wcielono do monarchii habsburskiej i nazwano Galicyą, przeszli odrazu bez swej wiedzy i woli pod inne panowanie; nowy rząd stał bezradny i nie wiedział, co zrobić z tą zwartą masą Żydów, rządzącą się samodzielnie i mówiącą łamaną niemczyzną. Różne tedy przedsiębrał próby, by temu zaradzić.

Judenordnung Maryi Teresy bierze Żydów jako całość i łączy wszelkie sprawy żydowskie z pod iurysdykcji nowo mających się wprowadzić urzędów. Na czele każdego obwodu (a było ich wtedy w Galicyi 6) staje „ein Kreisältester“, a wszyscy 6 Kreisälteste z 6 Landesälteste tworzą: Galicyjską Dyrekcyę Żydów z rabinem krajowym (Oberlandesrabbiner) na czele. Była to więc dawna hierarchia Żydów polskich, ujęta w ścisłe normy państwa policyjnego. Tak jak administracya w całości, tak też i szkolnictwo pozostaje w dawnem stadyum, tylko, że „Judenordnung“ Maryi Teresy z 16 lipca 1776¹⁾ ujmuje chejdry w pewien system, ogranicza zakres przedmiotów dla każdej z trzech kategorii szkół i wprowadza, względnie chce wprowadzić, do najniższej szkoły czytanie i pisanie niemieckie. Średnich i wyższych szkół nie ruszano; tutaj został talmud wszechwładnym; musieli go znać Żydzi, gdyż Marya Teresa, postępując konsekwentnie, utrzymała w mocy sądy żydowskie w dotychczasowej swej organizacyi, a tu sądzono podług prawa talmudycznego²⁾.

Wszystkie te chejdry musiała każda gmina u siebie wprowadzić, nauczyciele musieli odbywać tygodniowe, a rabini doroczne, egzaminy z młodzieżą i to w obecności rodziców. Nad całym szkolnictwem miał czuwać rabin krajowy (Oberlandesrabbiner)³⁾. Lecz dla Żydów najmniejsza nawet nowość była

¹⁾ Pilleriana z r. 1776.

²⁾ Stöger: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft 1833, tom I str. 111 i dalsze.

³⁾ Urząd ten istniał do r. 1785.

wroga, więc to, co było dawne, zwyczajowe, to zostało i nadal, wszystkie zaś innowacje trafiły na opór i nieufność Żydów i już w r. 1785 zostały przez rząd zniesione. W tym roku zmienił rząd swój system, odtąd dąży do rozerwania jedności Żydów i łączności między kahałami.

Odtąd pozwala się Żydom na zakładanie szkół normalnych i trywialnych, wolno im też uczęszczać do szkół publicznych, a nadzór nad tem całym nowym szkolnictwem nie przeszedł po zniesieniu *Landesrabbinatu* na rabinów obwodowych, lecz na władze polityczne¹⁾.

Pozwolenie rządu, które w innych krajach spowodowały wielki napływ młodzieży do szkół publicznych, oraz kreowanie licznych szkół przez kahały, u nas nie odniosło żadnego skutku. Żadna gmina nie ruszyła palcem, by szkołę założyć, a bardzo mało dzieci skorzystało z pozwolenia uczęszczania do szkół chrześcijańskich.

Dlatego wydaje rząd coraz to ostrzejsze rozkazy, czyniąc kahały odpowiedzialnymi za uczęszczanie młodzieży żydowskiej niżej lat 13 do szkół publicznych²⁾. Kiedy i to nie pomogło, wydał rząd surowy nakaz, by całą młodzież męską niżej lat 13 *z m u s i ć w s z e l k i m i ś r o d k a m i* do chodzenia do szkół³⁾. Lecz i to nie na wiele się przydało, Żydzi mieli swoje szkoły (chejdery), ze swem tradycyjnem urządzeniem, one już wystarczały zupełnie, a wszystkie inne zakłady naukowe uważali za zbyteczne, a nawet za szkodliwe, bo odwodzące dziecko od „żydostwa“ a wiodące „do chrztu“⁴⁾.

¹⁾ Kreisschreiben z 6/IV 1788 u Stögera, str. 113.

²⁾ Kreisschreiben z 20/XII 1787.

³⁾ Stöger, tom I, str. 114, §. 71.

⁴⁾ W szkołach publicznych nie udzielano żydowskiej religii, lecz żądano półrocznego świadectwa od rabina (Hofverordnung z 3/II 1804). Naukę religii chrześcijańskiej umieszczano w podziale godzin na pierwszą lub ostatnią godzinę, by Żydzi o godzinę później przychodzili lub o godzinę wcześniej wychodzili ze szkoły (Hofdekret z 3/XI 1783, vide: Weiss: Geschichte der öster. Volksschule unter Franz I und Ferdinand I. Graz 1904, str. 13.)

Wówczas to Józef II wypowiedział żydowskiemu separatyzmowi, a zatem i chejderom, wojnę na całej linii i powziął zamiar założenia dla Żydów osobnych szkół, w którychby żydowscy nauczyciele udzielali nauki. Cesarz myślał, że tem trafił w sedno całej sprawy i że tem rozwiąże kwestję szkolną w Galicyi. Lecz co pomogło w Czechach i na Morawach, u nas wywarło przeciwny skutek. Żyd nauczyciel, Żyd uczący sam języka niemieckiego, strzygący brodę i pejsy, a może jeszcze z peruką na głowie — taki Żyd ma uczyć dzieci, to zgroza to obraza Boga. A skąd ma przybyć ten Żyd, z Czech, a może z Niemiec, Berlina!? Tych „Datschen“ obawiano się najbardziej, lecz obawa niewiele pomogła.

Patent józefiński z r. 1789, intymowany dla Galicyi dekretem Gubernium z dnia 7 maja t. r.¹⁾ regulował w swoich 64 §§. stanowisko Żydów w kraju, rozrywał ich wzajemną łączność, łamał i niszczył odwieczną władzę kahału, a w jego miejsce stawiał t. zw. Związki religijne z 3²⁾ „Vorsteherami“ na czele.

§§. 11—14 wprowadzały szkoły dla Żydów. Oto ich dosłowny tekst:

§. 11. *Chcąc żydostwo przez lepsze oświecenie rozumu i obyczajów zdutniejszem uczynić, przescoby dopełnienie zbawiennych zamiarów rządu obiecywać sobie można — przy każdej gromadzie niemiecka szkoła, ile tylko możność do tego pozwoli dla żydowskiej młodzieży, podług wzoru normalnych szkół, założoną będzie. Nauczyciele tych szkół, razem jako tłómacze gromadscy, w obowiązku przysięgi wzięci być powinni³⁾.*

§. 12. *A ponieważ podług teraźniejszego systemu (sic!), umiejętność (!) niemieckiego języka i pisma żydostwu więcej jak z jednej okoliczności nieodbitą potrzebą się stanie, przeto w owych miejscach,*

¹⁾ Pilleriana z r. 1789, str. 101—103.

²⁾ Lwów i Brody po 7.

³⁾ Polski tekst tego §. jakoteż i następnych jest wydrukowany tuż po niemieckim, we wszystkich „Verordnungen“.

gdzie niemiecka szkoła znajduje się, żaden dzieciuch do nauki Talmudu przypuszczony nie będzie, który świadectwem od nauczyciela niemieckiej szkoły nie dowiedzie, że on do niemieckiej szkoły przynależycie chodził i z nauki tamże dawanej przynależycie korzystał.

Na zachowanie niniejszego przepisu wyżsi szkół dozorczy i nauczyciele niemieckich szkół, przy gromadach żydowskich ustanowieni, pilne oko mieć będą i w wypadkach przestąpienia onego w każdym razie urzędowi cyrkularnemu natychmiast doniosą, a ten tak gospodarza domu, do którego dzieciuch należy, jakoteż nauczyciela onego, bez świadectwa od niemieckiej szkoły na naukę biorącego, każdego z nich trzydniowym aresztem ukarze i o odesłanie ucznia do niemieckiej szkoły starać się będzie.

§. 13. Żaden Żyd także ślubu brać nie może, który się świadectwem w §. 12 przepisaniem z tego nie wywiedzie, iż on w publicznej szkole lub domu w niemieckim języku się ćwiczył, od czego jednak wyłączeni są, którzy w r. 1786, gdy to rozporządzenie wydane jest, 13 lat wieku swego dopełnią. Owi zaś, którzyby przeciwko niniejszemu rozporządzeniu, ku polorowi Żydów zmierzającemu, ślub brać chcieli, podług §. 48 rozdziału czwartego posp. zbioru ustaw o politycznych występkach ukarani będą, a dający ślub z urzędu swego zrzućeni i do sprawowania nadal jakiegokolwiek urzędu za niezdolnych uznani zostaną.

§. 14. Ażeby Żydzi, na urząd nauczyciela poświęcić się chcący, w przepisany normalnym sposobie się wydoskonalili i do powołania swego usposobić mogli, na ten koniec przy głównej szkole normalnej we Lwowie żydowskie seminaryum nauczycieli szkół pod dozorem szkół dyrekcyi założone i koszta na rozporządzenia szkolne z owej kwoty załatwione będą, którą każdy żydowski gospodarz do płacenia podatku protekcyjonalnego bez różnicy majątku i rzemiosła pod nazwiskiem „kwoty pięciu złotych reńskich“ jak dotąd płacić obowiązany będzie.

Oto statut organizacyjny szkół oraz seminaryum nauczycielskiego, w najgrubszych zarysach. Należało wyszukać miasta

i miasteczka, odpowiednie do założenia szkół, oraz nauczycieli z odpowiednią kwalifikacją. Co do pierwszej kwestyi, to od kilku lat robiono studia w tej sprawie, bo już w r. 1784 (15 stycznia) wysłało Gubernium galicyjskie okólnik do wszystkich cyrkułów z wezwaniem, by podały wszelkie daty dotyczące ludności żydowskiej¹⁾. Kwestya nauczycieli została ustawowo załatwiona w ten sposób, że na razie wezwano nauczycieli z Czech, Moraw i t. p., a na potem miało proponowane seminarjum każdego kursu dostarczać 10 kandydatów. Co do kwalifikacyi nauczycielskiej, to wymagano od żydowskich nauczycieli tej samej kwalifikacyi, jak od chrześcijańskich, (ukończona szkoła normalna i dwumiesięczny kurs preparandów) a oprócz tego musieli osobno składać egzamin z religii u swego rabina²⁾.

Najtrudnijszem było w całej sprawie wyszukanie naczelnego inspektora. Musiał to być Żyd o wyższem wykształceniu tak pedagogicznem jak i ogólnem, a takiego i ze świecą by w Galicyi nie znalazł. Kancelarya nadworna była w kłopotcie, chciano nawet zamianować inspektorem chrześcijanina, gdy wtem się nawinął H o m b e r g, a okoliczności tak się złożyły, że rząd musiał mu oddać tę posadę.

* * *

H e r c H o m b e r g (Der Schnaucenfresser), którego fantazyja ludowa lwowskiego Żyda po dzień dzisiejszy zapomnieć nie może, Homberg, o którym lud głosi bajkę, że otoczony policyantami siedział przed bożnicą i zajaadał świninę, to jeden z tych, którzy „Haskale“ berlińską gwałtem chcieli przeszczepić na grunt polski. W nim to starło się żydostwo, dążące ku światłu kultury, z galicyjską ortodoksyą, starło się i zagasło na lat 50 — boć Homberg mimo swej ogromnej wiedzy judaistycznej i ogólnej

¹⁾ Stöger; Darstellung, tom I, str. 114.

²⁾ Jasno określone w Hofdekret z 14/8 1805. Weiss: Öster. Volksschulen, Tom II.

był dość lichy sorty reprezentantem dążeń Mendelsohna. Opór galicyjskich Żydów zrazu go zaciętrzewił, potem go złamał — jak też podkopała jego powagę gonitwa za groszem, ciągła, nieprzebierająca w środkach.

* * *

Urodził się Homberg na przedmieściu praskiem w Lieben w r. 1749¹⁾. Do 18 roku życia studyował w Pradze wyłącznie talmud i dopiero w tym czasie nauczył się alfabetu niemieckiego. Potem przebywał krótki czas w Preszburgu, Głogowie, Wrocławiu, Berlinie i Hamburgu, gdzie oddawał się studyom z zakresu literatury niemieckiej, będącej właśnie wtedy u samego wstępu do wieku złotego. Rousseau Emil zwrócił jego uwagę na pedagogikę i odtąd poświęca się jej z całym zapalem byłego talmudysty. Po powrocie do Berlina obejmuje wychowanie dzieci Mendelsohna (1778—1782) i kto wie czy nie na nim ciąży lwia część przyczyny apostazy córek wielkiego filozofa. Tutaj w domu Mendelsohna kształci się dalej i rozpoczyna pracę nad komentarzem (Biur) do V księgi Mojżesza (pewne rozdziały), gdy wtem reformy Józefa II i nadzieja otrzymania w Austrii odpowiedniej posady zniewalają go do opuszczenia Berlina i przesiedlenia się do Wiednia.

Patent toleracyjny Józefa II odbił się głośnie echem wśród Żydów na całym świecie. Z Berlina pisze Wessely swe sławne: „Dibre Szalom we Emeth“, które tyle mu stworzyły wrogów wśród ortodoksyjnego żydostwa i prawie że nie musiał przez nie opuścić Berlina. Podczas gdy w Galicyi wykleto Wessely'ego jako heretyka i kacerza, mającego czelność doradzania Żydom, by byli wdzięcznymi cesarzowi za reformy i by zakładali szkoły, gminy włoskie odniosły się do niego z entu-

¹⁾ Dane z jego życia w epoce przedgalicyjskiej czerpiemy w głównej części z Kayserlinga: Moses Mendelsohn, str. 310—315. Szczegóły o „Lieben“, obacz: Stein: Geschichte der Juden in Boehmen, str. 81 i dalsze.

zyazmem i zapraszały go do siebie na stały pobyt oraz przystąpiły natychmiast do zakładania szkół.

Ze Lwowa latał każdej nocy w fantazyi ludu Leib Surys do Wiednia, by smagać Józefa II za to, że bierze żydowskie dzieci do szkół i żydowskich młodzieńców do wojska, a w Tryeście, Gradysce, Flitsch, Gorycyi ¹⁾ i innych miastach powstawały szkoły normalne i trywialne. Zjechał też do Gorycyi wprawdzie nie Wessely, lecz Homberg i objął posadę nauczyciela. Stąd przeniósł się do Tryestu, gdzie otrzymał nagrodę w kwocie 30 dukatów, za nadzwyczaj sumienne wykonywanie obowiązków, tutaj też się zaręczył. Niedługo potem przybywa znów do Wiednia i, korzystając z pozwolenia cesarza, składa na uniwersytecie wiedeńskim egzamin z filozofii i to z odznaczeniem. Jakże się cieszył Mendelsohn i jak mu życzył do egzaminu i nowej posady ²⁾. I było do czego życzyć. Homberg został mianowany korepetytorem na praskim uniwersytecie, gdzie też zabrał się z całym zapałem do pracy. Lecz niedługo trwała radość, Józef II nie zatwierdził decyzji ministra i Homberg musiał opuścić katedrę. Minister i cesarz chcieli mu ten despekt wynagrodzić i nadali mu posadę inspektora szkół żydowskich w Galicyi. Było to w r. 1787.

Tutaj otworzyło się dla Homberga nowe pole do pracy społecznej i oświatowej, lecz ani kraj ani czas nie były odpowiednie.

Pan „Schuloberaufseher“ przyjechał do Lwowa, objął biuro, przyjął pisarzy i począł się rozglądać po mieście i kraju.

Lwowscy Żydzi odnosili się do niego wrogo, nikt nie chciał mu wynająć mieszkania i długo trwało, nim je mógł otrzymać.

Mimo tych trudności przystąpiono do zakładania szkół

¹⁾ Zakładanie szkół popierał namiestnik tamtejszy hr. Torres. Żydzi dali budynek, ale płace nauczycielskie dał rząd. W Judenstadt w Gorycyi był nauczycielem chrześcijanin Petalussi.

²⁾ Mendelsohn: Schriften, tom V, str. 678.

i szematyzm z roku 1788¹⁾ wykazuje we Lwowie dwie szkoły, główną (normalną) i trywialną (na krakowskiem przedmieściu), w Gródku, Oświęcimiu, Wiśniczu, Nowym Sączu, Dukli, Tarnowie, Dembicy, Rzeszowie, Przeworsku, Rozwadowie, Sanoku, Dobromilu, Przemyślu, Jarosławiu, Zamościu, Hrubieszowie, Żółkwi, Kulikowie, Rawie Ruskiej, Krystynopolu, Sokalu, Bełzie, Brodach, Złoczowie, Podkamieniu, Zborowie, Założcach, Brzeżanach, Podhajcach, Rohatynie, Tarnopolu, Trembowli, Grzymałowie, Zbarażu, Budzanowie, Zaleszczykach, Jazłowcu, Czortkowie, Buczaczu, Stanisławowie, Tyśmienicy, Kołomyji, Kutach, Nadwórnie, Stryju, Łydaczowie i Dolinie, razem szkół 48.

Już o cztery lata później mamy we Lwowie cztery szkoły, ponadto oprócz dotychczasowych, nowe szkoły w Jaryczowie, Kłaśnie, (obwód Bochnia) Bobowej (w Sądecczyźnie), Strzyżowie i Zmigrodzie (obwód Dukla), w Mielcu, Kolbuszowej, Dąbrowie i Ropczycach (obwód Tarnów), w Łańcucie, Głogowie, Sędziszowie, Sokołowie, Leżajsku, Tyczynie i Ulanowie (obwód Rzeszów), Lisku, Rymanowie i Dynowie (obwód Sanok), Mościskach, Sieniawie, Jaworowie i Husakowie (obwód Przemyśl), Tomaszowie, Grabowcu, Tyszowcu, Krzeszowie i Tarnogrodzie (obwód Zamość), 2 nowe szkoły w Brodach, w Pomorzanach i Kamionce (obwód Łęczów), w Bóbrce i w Rozdole (obwód Brzeżany) w Śniatynie, Jezierzanach, Horodence, Rzerwezach (?) (obwód Zaleszczyki), Monasterzyskach, Bohorodczanach i Obeptynie (obwód Stanisławów), w Kałuszu, Skolem, Łórawnie i Bolechowie (obwód Stryj), oraz w dwóch nowych obwodach t. j. Samborskim i Czerniowieckim, należącym wówczas administracyjnie do Galicyi. W pierwszym powstały szkoły w Samborze, Komarnie, Turce i Drohobyczu, w drugim w Czerniowcach i Suzawie.

¹⁾ Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien, rok 1788, str. 136 i dalsze.

Mamy tedy po czterech latach nowych szkół 51 w Galicyi, a 2 na Bukowinie, czyli razem z poprzednimi 102 szkół żydowskich.

Z czasem przybyło jeszcze kilka szkół, a niektóre z nich otrzymały po dwóch nauczycieli, tak, że w czasie zupełnego rozwoju było tych szkół 107, o personalu nauczycielskim, złożonym z niespełna 150 osób.

PAN INSPEKTOR.

Szkoły józefińskie miały oficjalną nazwę „deutsch-jüdische“ albo „jüdisch-deutsche Schulen“ i dzieliły się w myśl zarysu organizacyjnego na szkoły trywialne i normalne czyli główne. Były to w zasadzie szkoły dla chłopców i dopiero po r. 1792, poczęto otwierać szkoły dla dziewcząt. Było to w myśl dekretu nadwornego z roku 1791, intymowanego okólnikiem gubernium galicyjskiego z 10. lutego 1792 ¹⁾, a powtórzonego dla całego państwa dekretem nadwornym z 16. i 24. lipca 1793 ²⁾.

Lecz tylko dwie gminy żydowskie otrzymały szkoły żeńskie, a mianowicie Lwów i Brody. Również tylko te 2 miasta posiadały po jednej szkole głównej, wszystkie inne szkoły tak w tych dwu miastach, jakoteż na prowincyi były trywialnymi i jednoklasowymi.

Szkoła normalna była trzyklasowa o dwóch nauczycielach i kierowniku. (Oberlehrer). W szkołach nieżydowskich był kierownikiem prawie zawsze katecheta. Ze szkołą główną we Lwo-

¹⁾ Pilleriana z r. 1792, str. 21.

²⁾ Weiss: Geschichte der Volksschulen I. c. „Że wszystkie dziewczęta muszą chodzić do szkół publicznych, oraz przed ślubem wykazać się egzaminem z przedmiotów „wchodzących w zakres szkół normalnych“.

wie był połączony kurs dla preparandów, a kierował nim dyrektor Aron Friedenthal. We Lwowie i w Brodach, gdzie było więcej szkół, (we Lwowie 4 męskie i 3 żeńskie, w Brodach 2 męskie i 2 żeńskie) stanowili wszyscy nauczyciele wszystkich szkół t. zw. „jüdisch-deutsche Lehrerconferenz“, korporację, której w Brodach przewodniczył kierownik szkoły, we Lwowie dyrektor seminaryum.

W kwestyach administracyjnych odnosiła się ta „Konferencya“ do urzędu cyrkularnego, w kwestyach pedagogiczno-dydaktycznej natury do „k. k. Ostgalizischer Studienconsess“, odpowiadającego mniej więcej naszej Radzie szkolnej krajowej. W skład „Konsessu“ wchodził: rektor uniwersytetu, jako przewodniczący, dziekani czterech fakultetów, reprezentant gimnazjów, inspektor szkół ludowych, bibliotekarz uniwersytetu i inspektor szkół żydowskich. On to stał na czele całego szkolnictwa i musiał każde podanie tak prywatne, jak i dotyczące spraw szkolnych w ogólniejszem tego słowa znaczeniu koramizować, on też często podpisywał sam jeden uchwały konsessu, dotyczące spraw żydowskich. Na „Konsesie“ nie wolno było załatwiać żadnej sprawy tego szkolnictwa, jeśli on był nieobecny, ilekroć zaś brał urlop, a działał się to dość często (Pismo gubernium do cyrkulów z 27. X. 1793 l. 29.587)¹⁾ wówczas zastępował go w Konsesie i na inspekcyach Friedenthal, a przewodniczył lwowskiej „Lehrerversammlung“, kierownik szkoły normalnej. Jak się wyżej powiedziało nie umiał sobie pan inspektor zjednać ani ludności, ani nawet nauczycielstwa. Ludność widziała w nim ze zrozumiałych przyczyn swego wroga, nauczyciele zaś ciągle się skarżyli na jego stronniczość w załatwianiu spraw urzędowych, oraz nepotyzm, posunięty do niebywałych granic. Oto sprowadza Homberg brata swego do Lwowa, a nauczyciela Neugröschla przetrzuca aż do Krzeszowa (w obwodzie Zamoj-

¹⁾ Intymowane dla kahału lwowskiego pismem cyrkulów z dnia 18. listopada 1793 l. 3835 (Arch. Kahału lwowskiego).

skim¹⁾. By i bratowa miała kawałek chleba, otwiera pan inspektor drugą szkołę żeńską we Lwowie i ją mianuje nauczycielką²⁾; jeśli mamy wierzyć denuncyacyi, wniesionej jako „Immediat-gesuch“ do cesarza przez nauczyciela Joela Turnaua, w listopadzie 1800 r.³⁾, wyznaczył jej wyższą pensję o 50 złr. rocznie. Według tej skargi chował do kieszeni pieniądze, przeznaczone na przybory szkolne, przenosił nauczycieli na lepsze posady za pewną opłatą — co wcale nie jest tajem w kołach nauczycieli — (słowa skargi) — wysługiwał się nauczycielami przy prowadzeniu biura i tem oszczędzał pieniądze, przeznaczone dla pisarzy, brał częste urlopy i całemi latami przebywał we Wiedniu, podczas gdy rząd wypłacał Friedenthalowi za zastępstwo 400 fl. rocznego relutum. Ta denuncyacya nie została bez skutku. Dnia 23. stycznia 1801, odpisał cesarz ministerstwu, by Homberga natychmiast odesłano do Lwowa i polecono galicyjskiemu gubernium wytoczenie jak najsurowszego śledztwa. Bał się Homberg dochodzenia, bo wiedział, że galicyjscy Żydzi mają do niego żal i to niejeden.

Wszak on był tym, który w wielkiej mierze się przyczynił do wprowadzenia nieszczęsnego podatku od świec (Licht-zündsteuer), podatku, który tyle łez i upodzeń spowodował wśród rodzin żydowskich. Kiedy bowiem Żyd lwowski Salomon Rodfler na dniu 24. września 1795, przedłożył projekt „Świeczkowego“⁴⁾ i sam zaproponował wypłacenie rządowi z tego tytułu 194.403 fl. rocznej tenuty (t. j. więcej o 17.630 fl. niż podatki żydowskie przynosiły) wówczas cesarz Franciszek, nie chcąc na się brać odpowiedzialności za sprawę, dotyczące

¹⁾ Porównaj szematyzmy z lat 1788—1792.

²⁾ Szematyzm z r. 1800.

³⁾ Wolf G.: Kleine Schriften str. 138, uwaga: tamże mylnie Purman zamiast Turnau.

⁴⁾ Od świecy sobotniej płacono 2 ct., lecz każda mężatka musiała płacić conajmniej za dwie świece, bez względu na to, czy je świeciła czy nie.

religii, zażądał od Homberga opinii w tej sprawie (2. XII. 1796). Homberg dał o tej sprawie iście krętacką odpowiedź: „Żydzi są obowiązani do zaświecania świec sabatowych, świątecznych i chanukowych, podczas wesel zaś i innych uroczystości dzieje się to tylko zwyczajowo. Jeśli tedy się dzieje zadość tradycji i ustawie i Żydom wolno tyle świec świecić, ile im się żywnie podoba, to chyba nie gwałci się tu religii, a prawnu i tradycji jest zupełnie obojętnem, czy świeca kosztuje jednego krajcara, czy trzy“.

To orzeczenie Homberga uwolniło cesarza od skrupułów i po długich pertraktacjach podatek ten wprowadzono. Ten sam fakt wystarczyłby zupełnie obok dotychczasowej działalności Homberga, by go uczynić nienawistnym u wszystkich galicyjskich Żydów, gdy wtem dochodzenie, prowadzone przeciw niemu przez Gubernium w r. 1801, miało wykazać, że był pod obcym nazwiskiem spółnikiem Kofflera do całego interesu. >

Pozycja Homberga we Lwowie była zupełnie zachwiana; by uniknąć przykrych następstw wyjechał do Wiednia, gdzie znalazł poparcie u ministra stanu hr. Rotenhahna. Ten cenił bardzo zasługi Homberga na polu szkolnictwa i zamierzał go przenieść do Krakowa, gdzie miano również założyć szkoły dla Żydów. Tymczasem cesarz — na skargę Turnau'a — rozkazał mu natychmiast wrócić do Lwowa. Homberg przedłożył świadectwo lekarskie na dowód, że nie może wrócić do Lwowa; nie bardzo śnać wierzono jego chorobie, (reuma, opuchłe nogi i zapalenie oczu), kiedy dla zbadania stanu jego zdrowia doń wysłano fizyka miejskiego Güldnera. Lecz choć i ten stwierdził, że Homberg jest chory i musi wyjechać do kąpiel, mimoto kancelarya nadworna pismem z dnia 16 lipca 1801 poleciła mu, by natychmiast wrócił do Lwowa. Homberg nie usłuchał i zaapelował do „Staatsrathu“, tutaj też znalazł poparcie i został na razie we Wiedniu.

Jaką pensję pobierał Homberg jako inspektor, jest nam niewiadomem, lecz że lubiał mieć uboczne dochody o tem wie-

dziano dobrze i we Wiedniu. Bo oto kiedy w r. 1806 Napoleon Wielki zwołał „Synhedrion“ żydowskie do Paryża, obawiało się bardzo ministerstwo wiedeńskie, by Żydzi austriaccy nie pojechali tamże. Oprócz środków tego rodzaju, jak dokładne czytanie listów adresowanych do Żydów przez urzędników policyjnych, oraz wstrzymanie wydawania paszportów do Francji, zarządzone przez szefa „Polizeihofstelle“ pana von Sumerau, (tajnym okólnikiem do gubernatorów z dnia 17 listopada 1806 r.) zwrócono baczną uwagę na nauczycielstwo żydowskie w Galicyi¹⁾, które — zdaniem cesarza — było w części deistyczne i skłonne do reform. Dlatego wydaje się polecenie dyrektorowi policyi, by wpłynął „auf den geistreichen aber geldarmen Herz Homberg, dass er gegen das Synedrion Stimmung mache“.

Lecz było to już w roku 1806, gdy szkoły józefińskie kończyły ostatni rok swego istnienia, rozwiązane dekretem nadwornym z dnia 26 marca t. r.

Homberg wyjechał do Wiednia i nie pobierał żadnego wynagrodzenia od rządu; czy był w Galicyi za kontraktem, czy wskutek ciągłych przekroczeń stracił służbę, dość zatem, że szukał posady, a tymczasem żył wraz ze swą liczną rodziną na łasce bogatych Żydów wiedeńskich. Ortodoksja tamtejsza, choć zupełnie różna od galicyjskiej, nie miała doń zaufania, uważano go wprost za szpiega rządowego. Dosyć jasno wypowiada to minister policyi Sedlnicki w dopisku do enuncyacji radcy-rządu La Roze: „Es hat das Ansehen, als ob die hiesigen Juden Herz Homberg wegen seines bisherigen Verbandes mit der Staatsverwaltung scheuen“. Że postępowanie Homberga i jego szczęście do rządu mogły służyć za podkład do tego podejrzenia, o tem mogą świadczyć dzieje jego żywota, po opuszczeniu przezeń Galicyi.

¹⁾ Wolf „Geschichte der Juden in Wien“, str. 116.

Do jednej z jego licznych funkcij galicyjskich należał nadzór nad wychowaniem religijnem, a więc nad chederami, ich metodą oraz nauczycielami; jak on się tem opiekował, o tem mogą poświadczyć same instytucje, które po dzień dzisiejszy istnieją w przestarzałej i niezmienionej formie; wprawdzie lwia część winy spada na opór sfer konserwatywnych, lecz poza statystykę nauczycieli, uczniów i szkół nie sięgła czynność inspektora.

Natomiast po przeniesieniu się do Wiednia, pisze Homberg podręcznik religijny „Bnei Zion“ (1807) a potem dalsze przeróbki tegoż „Imrei Schefer“ (1808 i 1816 wyd. II.) oraz podręcznik dla młodzieży „Ben Jakir“. Książki te były już to w języku hebrajskim, już to miały obok tekstu hebrajskiego tłumaczenie niemieckie i to w jednej edycji literami niemieckimi, w innej kursywą hebrajską.

We wstępie do II. wyd. „Imrei Schefer“ wyjaśnia nam Homberg powody, jakie go skłoniły do napisania tych podręczników. „On wie, że Tora i Talmud zawierają wszystkie obowiązki „des Israeliten gegen Gott, gegen sich selbst, gegen alle Nebenmenschen, gegen Obrigkeit, gegen Vaterland etc.“ lecz są one tam tak rozrzucone, że trudno laikowi się zorientować, więc dlatego on, Homberg, uważał za stosowne napisanie tej książki. Pod względem metodycznym są podręczniki Homberga wcale dobre, jeśli się zważy, że one są pierwsze w swoim rodzaju. Przeważa w nich wprawdzie racjonalizm, oraz wielkie naśladownictwo podręczników katechetycznych chrześcijańskich, lecz to leżało w duchu owego czasu.

Byłaby tedy praca jego całkiem niewinną a nawet potrzebną, gdyby nie komentarz do orzeczenia Studien-Hof-Commission z 14 grudnia 1810 l. 1883¹⁾, w którym powiedziano, że dla podniesienia moralności żydów polecił cesarz Franciszek napisanie umyślne książki p. t. „Bnei Zion“ i rozkazał

¹⁾ Stöger str. 120 uw. 2; dekret galicyjskiego gubernium z 15/II 1811, l. 2890.

v prowadzić ją we wszystkich szkołach żydowskich Austrii. Wobec tego, że szkół rządowych już wówczas nie było, miano na myśli — o ile się zdaje — chedery. Lecz i tego było za mało Hombergowi, i oto — możnaby całkiem kategorycznie orzec — za jego staraniem wydaje kancelarya nadworna dwa dekrety, dla Czech ¹⁾ i dla Galicyi ²⁾ i orzeka, że nie wolno nikomu zawrzeć ślubów małżeńskich, jeśli nie złożył egzaminu z religii na podstawie **podręcznika Homberga**. Komisya miała się składać z urzędnika cyrkularnego, delegata magistratu (lub dominium) i rabina lub nauczyciela religii. Jeśli zwrócimy uwagę na to, że każdy zgłaszający się po pozwolenie ślubne musiał w Kreisamcie kupić własny egzemplarz „Bnei Zion“, pojmiemy, na jaki odbył liczył Homberg w tak gęsto przez Żydów zaludnionej Galicyi. Między bajki należy włożyć historie, jakoby sam Homberg miał być egzaminatorem ³⁾, gdyż po roku 1806, nie wrócił więcej do Galicyi w charakterze urzędowym, lecz nie da się zaprzeczyć, że młodzież żydowska obojga płci była odąd narażoną na rozmaite szykany, a i korupcya niemalą grała rolę. Nie ziściły się atoli nadzieje Homberga. Żydzi tak ograniczeni ustawami wojskowemi, szkolnemi. nieprzekraczalną liczbą rodzin (we Lwowie) i t. p., chcąc uniknąć nowej szynki, przestali brać śluby u rabinów, lecz brali je pokątnie, tworząc ową wielką fraus legis, jątrzącą nasze społeczeństwo po dzień dzisiejszy. Daty niechaj nam najlepiej objaśnią całą sprawę. W 19 cyrkulach galicyjskich mieszkało w r. 1825 46.488 rodzin żydowskich, w r. 1826 zaś 48.610. Przyrost rodzin w tym roku wynosił tedy 2122, podczas gdy małżeństw urzędownie zgłoszonych było tylko 137 ⁴⁾.

¹⁾ 14/II 1811.

²⁾ 24/I 1811.

³⁾ Początki nowohebrajskiej literatury w Galicyi, odczyt Gustawa Badera. Wschód Nr. 126 i 127 rok 1903.

⁴⁾ Provinzialgesetzsammlung str. 102 u Stögera tom I. 138 uw. 2, Gubernialverordnung z 28. czerwca 1826 l. 38788.

ALFRED PENZIAS, ur. we Lwowie 1879.

STUDYA.

Był tedy Homberg skazany na dochody z Czech i Moraw, lecz musiały być bardzo niewielkie, skoro La Roze pisze do ministra policyi Sedlnickiego pod datą 10 lutego: „aus Mitleiden wird er (Homberg) von einigen mit Geld zeitweise unterstützt¹⁾).

Drugi zawód Homberga w Galicyi nie zmienił jego zapatrywań na sprawy żydowskie; pozostał on nadal wrogiem tak misnagdów jak i chasydów i okazał to przy sporządzeniu indeksu książek zakazanych, oraz klucza dla wszystkich cenzorów w ksiąg żydowskich w całym państwie.

Na żądanie cesarza Franciszka sporządził on instrukcyę dla urzędów cenzuralnych i tamże orzekł, które manuskrypty powinny być przez nie a limine odrzucane.

1) Wszystkie nowe wielkie i małe modlitwy, oprócz modlitw koronacyjnych i innych okolicznościowych.

2) Rzeczy kabalistyczne.

3) Kazania, które nie zawierają nauk moralnych, albo są połączone z rozprawami talmudycznymi.

4) Moralne pisma przed ich przegłównięciem.

5) Nowe dzieła treści rabiniczno-talmudycznej, których i tak jest co niemiara.

6) Bezcelowe i — spitzfindige — uwagi i objaśnienia do dawnych autorów.

7) Biografie rabinów, którzy nic nie zdziałali poza talmudem.

8) Wszystkie historye o opętanych.

W tem samem piśmie (z sierpnia r. 1811) zaproponował rządowi zwołanie ankiety, złożonej z rabinów węgierskich, morawskich, czeskich i galicyjskich, by ta usunęła z modlitewnika i talmudu miejsca, obrażające uczucia innowierców, wśród których Żydzi w prowincjach rakuskich żyją.

¹⁾ Wolf: Geschichte der Juden in Wien, str. 124.

W nagrodę za tę pracę polecił minister policyi Homberga cesarzowi i prosił zarazem pismem z dnia 21 sierpnia 1814 r., by go cesarz zamianował nauczycielem w szkole religijnej we Wiedniu.

Również i kancelarya nadworna pismem z końca sierpnia t. r. popiera tę prośbę. Lecz kilkakrotnie przez nas wspomniany radca policyjny La Roze dał o nim ujemną opinię, snąc zabrakło ministra Zinzendorfa, a nowemu ministrowi policyi Sedlitz'kiemu nie tak bardzo znów na Hombergu zależało.

La Roze pisze: „Homberg ist wohl ein geschickter, aber unruhiger und herschüchtiger Kopf, welcher weder in Italien, noch in Galizien Stand hielt und in Lemberg eben nicht rühmlich austrat“.

„Derselbe will nur den hiesigen Platz behaupten, einen Gehalt jährlich fl. 1500—2000, nebst einer grösseren freien Wohnung für seine zahlreiche Familie, dann Holz und Licht erzwingen und dann die Oberaufsicht über die neue Schule sich zueignen. Sein Werk „Bnei Zion“ ist für Kinder zu schwülstig und „Ben Jakir“ zu leicht geschrieben. Er selbst, da er sich unter die Gelehrten zählt, ist nun nicht mehr dazu gemacht, Kinder in Elementargründen zu unterrichten; er hat die Befugnis im Hebräischen Unterricht geben zu dürfen, allein die Tolerierten¹⁾ vertrauen ihm ihre Kinder nicht an“...

...„Rücksichtlich seiner Geistesgaben verdient er Unterstützung, selbst hiesige mehr aufgeklärte und selbst ihrer Religion zugethane Juden achten Selben, finden ihn jedoch für den hiesigen Platz nicht anwendbar, indem sie seine Denk- und Handlungsweise scheuen“.

Homberg nie otrzymał proponowanej posady, otrzymał ją Salomon Herz, a potem rabin Izak Noa Manheimer.

¹⁾ We Wiedniu zwali się Żydzi: „Die Tolerierten“ i tak musieli się podpisywać, nawet na epitafiach widnieje to epiteton.

Szymon Homberg

PORTRRET REPRODUKOWANY ZE SZTYCHU, UMIESZCZONEGO W WYDANIU JEZAJASZA Z R. 1818 (WE WIEDNIU)
AUTOGRAM SKOPIOWANY Z DOKUMENTU, ZNAJDUJĄCEGO SIĘ W ARCHIWUM KANAŁU LWOWSKIEGO. JEST TO
KONFERENCJA, KONFERENCJI POLECAJĄCEJ PROŚBĘ SZYMONA HOMBERGA (R. 1793).

Lecz cesarz nie kazał odłożyć propozycji ministra i kancelaryi nadwornej ad acta; własnoręczny dopisek cesarza: „Dient mir zur Wissenschaft und werde ich auf Herz Homberg bei sich ergebenden Gelegenheiten Bedacht nehmen,“ pozwalał Hombergowi żywić nadzieję, że przecież otrzyma kiedyś odpowiednią posadę.

I nie omylił się. Wkrótce nadarzyła się sposobność i Homberg został przeniesiony do Pragi w charakterze inspektora szkół żydowskich w całych Czechach, przez gminy wyznaniowe utrzymywanych.

Galicyski tytuł „Schuloberaufseher“ zmienia w Pradze na k. k. Schulrath i tak podpisuje się pleno titulo, pod artykułem: „O rozwodzie małżeńskim“, umieszczonym w jednym z pierwszych roczników czasopisma: „Bikkurei Haitim¹⁾“. Artykuł ten jest napisany po niemiecku (n. b. kursywą hebrajską). Również sądziśmy, że bezimienny artykuł: „O szkolnictwie galicyjskiem“, umieszczony w I-szym roczniku tego czasopisma (1821), pochodzi z jego pióra. Wskazuje na to wielka nienawiść ku społeczeństwu ortodoksyjnemu w Galicyi, kilka żałosnych wzmianek o szkołach józefińskich i ich działalności, oraz dość ciekawa uwaga, że wskutek wojen napoleońskich i rozruchów w kraju szkoły te upadły. Podczas swego pobytu we Wiedniu wraca Homberg do pracy nad wydawnictwem biblii, poczętej przez Mendelsohna i pisze komentarz do ksiąg biblijnych p. n. Hakorem (winiarz). W nim to z wielką erudycją rozbiera trudne kwestye i objaśnia niejedno ciemne miejsce.

Tom IX wydania wiedeńskiego z r. 1818 jest zaopatrzony portretem Homberga, reprodukowanym w niniejszej pracy.

¹⁾ „Bikkurei Haitim“ wychodziły we Wiedniu w latach 1821—1832, u Antoniego Schmidy. Są one redagowane w języku hebrajskim, lecz zawierają liczne niemieckie artykuły, a oprócz tego taryfy, taksy, wiadomości z zakresu administracji i t. p. Są to roczniki na wzór naszego, a mają tę wartość, oprócz innych, że są pierwszym czasopismem hebrajskim w Austrii.

Jaki stosunek łączył Homberga z o wiele młodszym redaktorem: „Bikkurei Haitim“, Szalomem Kohen, jest nam nie wiadomem, jakoteż nic nie umiemy powiedzieć o jego działalności w Pradze. Umarł Homberg w r. 1841, w 92 roku życia.

Seminaryum nauczycielskie.

W myśl §. 14 patentu Józefińskiego powstało we Lwowie seminaryum nauczycielskie. Na czele tego zakładu stanął kilkakroć wspomniany Aron Friedenthal; zrazu był on tylko „Praeparanden-Lehrer“, lecz już w roku 1793 otrzymał tytuł: „Seminarium-Direktor“ i w tym charakterze przetrwał on w Galicyi do roku 1806, t. j. do rozwiązania szkół. Bardzo mało wiemy o panu dyrektorze; pobierał on systemizowaną płacę 400 fl. rocznie, ilekroć zaś zastępował Homberga otrzymywał drugie tyle, jako „Inspections und Fahrgelder“.

Kurs praeparandów trwał wówczas przez 2 miesiące, a frekwentantów było na jednym kursie dziesięciu (10). Z jakich sfer się rekrutowali adepci nauczycielscy, możemy sobie wyobrazić znając ówczesne społeczeństwo żydowskie w Galicyi i stosunek jego do szkoły.

Kto raz odważył się na wpisanie do seminaryum, tego uważano za straconego dla żydostwa. Garnęli się zaś do tego zakładu młodzieńcy biedni, nęceni tamże pomocą w utrzymaniu się i natychmiastowem otrzymaniem posady po ukończeniu kursu. Zdaje się, że pozwalano uczniom na spanie lub wogóle na mieszkanie w szkole¹⁾, oraz że dawano im różne zapomogi. Nauczyciele posługiwali się praeparandami, posyłali nimi listy i urzędowe „kawałki“, a panowie praeparandzi, widząc piękny przykład u góry, wyłamywali się z przepisów religijnych, palili

¹⁾ Dnia 20 lutego 1795 r., donoszą nauczyciele Homberg i Grünbaum, że w nocy włamali się złodzieje do budynku szkolnego i okradli praeparandę Reichenbacha. Archiwum Kahału lwowskiego.

publicznie w sobotę fajki, a wszelkie skargi zanoszone do dyrektora były bezowocnymi.

I tak na dniu 25 grudnia 1792 r. wnosi Kahał na ręce Friedenthala dwa pisma: a) skargę na praeparandę Reichenbacha, b) pismo nieznaney nam treści, w każdym razie dotyczące szkoły. D. 31 grudnia odsyła Friedenthal nierozpieczętowane pismo Kahałowi i to przez oskarżonego praeparandę. Kahał czuje się tem dotkniętym i żąda satysfakcy: „wszak i nauczyciele są Żydami i winni są Kahałowi uszanowanie, dlaczego nie strzegą sobót i dają zły przykład praeparandom i młodzieży“. Kahał żąda usunięcia Reichenbacha z seminaryum; czy to się stało nie wiemy.¹⁾

Stosunek Friedenthala do nauczycieli oraz jego czynność inspektorska jest nam nieznaną, w każdym razie formalnie ujmuje się za nauczycielstwem, konkomituje dobrze podania i t. p. Lecz zdaje się, że dobrze strzeże swej godności urzędowej. Kiedy podanie nauczyciela Homberga do Konsessu zakonkomitował kierownik szkoły normalnej Gunzenhausen, Friedenthal przekreślił jego podpis i położył na podaniu swój²⁾.

Funduszów na utrzymanie seminaryum dostarczają zrazu bezpośrednie podatki, t. zw. „5-cio złotych“, płacone przez wszystkie rodziny żydowskie i przeznaczone ryczałtowo na utrzymanie szkół.

Od roku 1788 (Dekret nadw. z 29 grudnia oraz patent Józefiński §. 9), przeznaczają się na ten cel taksy, opłacane od „Minjanim“, w wysokości 50 złr. od każdego rocznie³⁾. Wobec rozmaitej interpretacyi pojęcia „Minjan“ orzeka dekret nadworny z 14/5 1792 l. 73, intymowany dekretem gubernium galicyjskiego z dnia 12/6 t. r. l. 17171, że „Minjan“ stanowi

¹⁾ Arch. Kahału lwowskiego pod r. 1793.

²⁾ Arch. Kahału lwowskiego pod. z 9/6 1793, konkomitacya z 31/7 t. r.

³⁾ Za czasów Maryi Teresy wszystkie „Minjanim“ (prywatne modlitewnie), były zupełnie zakazane. (Stöger I, str. 67).

każda modlitewnia prywatna, posiadająca Torę lub bez teje; dekret zaś nadw. z 14/5 1793 (intymowany dla Lwowa pismem cyrkułu z 12/8 1793, l. 2347), zniża taksę z 50 na 25 fl. rocznie, lecz rozszerza ją na wszystkie prywatne modlitownie¹⁾. W tym celu zażądały cyrkuły od wszystkich Kahałów wykazów, utrzymujących minjanim; tej okoliczności zawdzięczamy szczegółowy wykaz „Minjanów” lwowskich z końca XVIII wieku. Wykaz ten przesłał Kahał lwowski Cyrkułowi dnia 30 sierpnia t. r., a zawiera on 39 utrzymujących Minjanim.

Cyrkuł pismem z dnia 1 sierpnia 1794 (a więc po roku) l. 2219 zwrócił Kahałowi wykaz poprawiony i skorygowany o 4 minjanim, oraz szczegółową tabelę, kiedy każde minjan powstało i ile ma zapłacić za cały czas od założenia do dnia 31 lipca 1794 r. Wszystkie kwity kasowe mają złożyć interesowani do 8 dni w urzędzie cyrkularnym. Jasne jest, że żadne minjan nie istniało (na wykazie!) dłużej jak od dwóch lat, niektóre w ciągu roku przestały istnieć, snąć nie mogąc płacić taksy, jedno zaś (u Chaima Masses) zostało urzędownie zamknięte.

Przypuszczalnie jest ten cały wykaz fałszywy, lecz i na nim wynosi suma restancyi taks do 31 lipca 1794 złr. 1288 i 32 $\frac{1}{2}$ kr.²⁾.

¹⁾ Arch. Kahału lwows. Pismo Cyrkułu z dnia 12/VII 1793 r., l. 2347.

²⁾ Arch. Kahału lwowskiego r. 1794. Następujący Żydzi lwowscy utrzymywali „Minjan”: Izak Warringer, Abr. Sternbach, Selig Holes, Jakób Kitaj, Markus Rapaport, Markus Kohen, Mojżesz Schwarz, Sara Balabanin, Mojżesz Ziller, Hersz Zobel, Chaim Masses, Joel Boidek, Joseph Heschels, Abr. Lauterstein, Hersch Mises, Izak Burger, Abr. Menkes, Moises Schiffer, Mendl Bardon, Mendl Gabe, Abr. Pories, Mendl Bloch, Leib Baczil, Hersz Rosanes, Isak Unger, Mendl Margolies, Hersz Wittels, Leib Schneier, Isak Kolischer, Elka Kiczalesin, Chaim Blumengarten, Isak Zisch, Leiser Margosches, Osias Pordes, Isak Henczes, Mendl Weinreb, Mechl Morezkes, Wolf Opad, Kalman Kiper, Leib Blumen, Mendl Hirsch, Pinkas Wohl, Eisik Jolles.

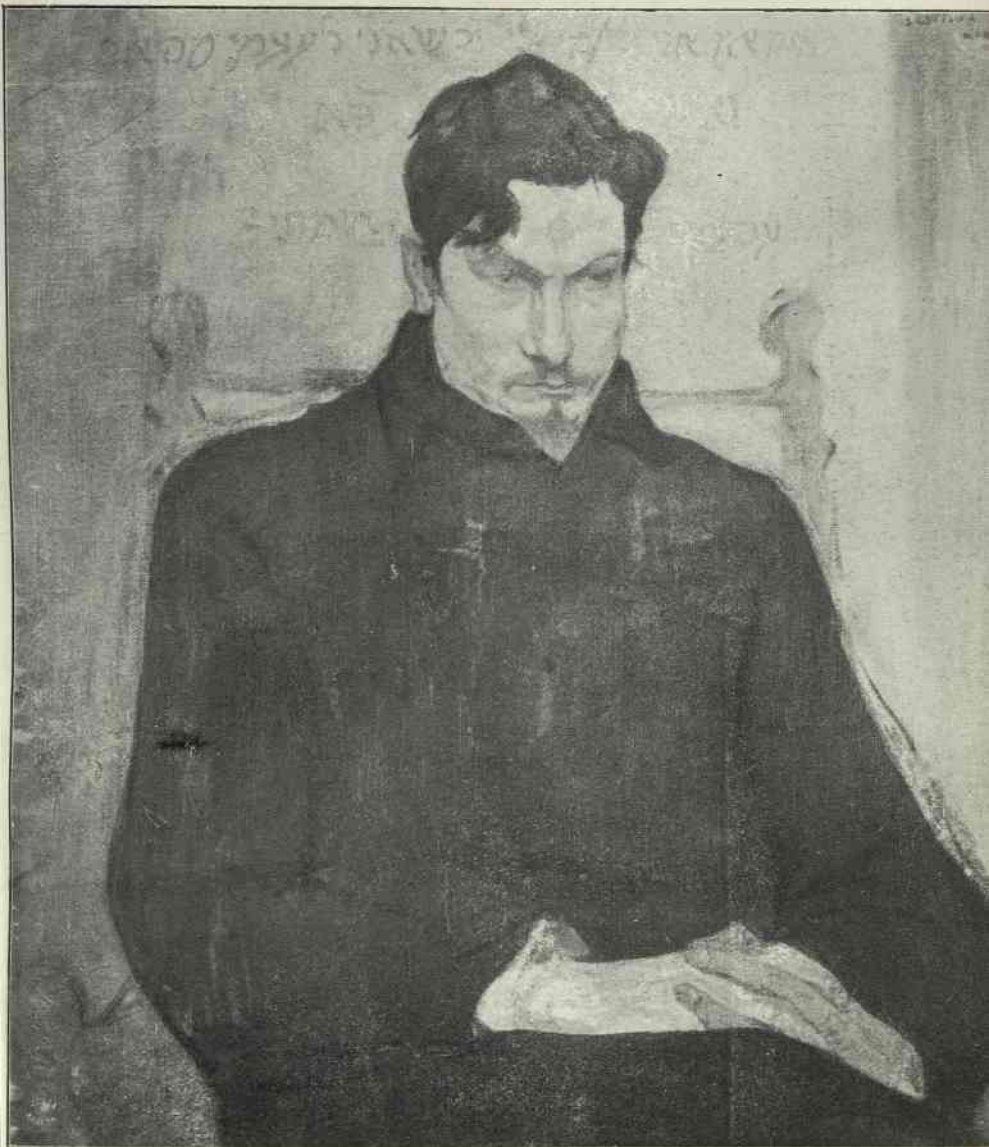
Oprócz tego były we Lwowie: w mieście dwie synagogi i jedno Bethamidrasz, na przedm. halickiem jedna synagoga (sykstuska?), i na krakowskiem jedna synagoga i jedno Bethamidrasz. (Arch. Kahału lwowskiego pismo cyrkułu z 14/XI 1789 l. 2186 i odp. Kahału z 3/XII 1789).

Seminaryum istniało podobnie jak szkoły ludowe do roku 1806, a z jego zwinięciem zniósł rząd taksy od minjanów.

Szkoła normalna i szkoły trywialne we Lwowie.

Jak się wyżej powiedziało była szkoła normalna trzyklasowa a grono jej stanowili: kierownik i dwaj nauczyciele. Pierwszym kierownikiem szkoły był Iser Minden; przeniesiony po trzech latach na równorzędną posadę do bogatych Brodów oddaje posadę lwowską Morgentau'owi; wkońcu obejmuje ją Gunzenhausen a po nim Szymon Homberg. Mieszkał Gunzenhausen w swej szkole lecz musiał mieć dużo dzieci, gdyż oto donosi pod datą 7. października 1795 kahałowi. że wyprowadził się z budynku szkolnego na miasto i odtąd nie ręczy za inwentarz szkolny. Z polecenia cyrkułu z dnia 12. października 1795 l. 3378 powinien kahał wypłacać Gunzenhausowi kwaterowe w wysokości 25% płacy rocznej t. j. 75 zł. (płaca wynosiła 300 zł.) w ratach kwartalnych anticipando po 18 zł. 45 ct.

Inni nauczyciele tej szkoły brali po 200 zł., to jest tyle, ile nauczyciele w szkołach trywialnych; oprócz tego miał każdy nauczyciel żonaty prawo do mieszkania, złożonego z pokoju, alkowy i kuchni lub relutum za nie przez kahał wypłacanego. (Orzeczenie lw. cyrkułu z 7. XI. 1791 r.). Relutum kahału wynosiło we Lwowie dla nauczycieli 36 zł. rocznie, a że zato nikt we Lwowie mieszkania otrzymać nie mógł, wnosili nauczyciele ciągłe prośby jużto do kahału, jużto do cyrkułu o podwyżkę relutum; najchętniej brali nauczyciele mieszkanie w szkole (in natura) a że mieszkań było stosunkowo mało, używano różnych kroków a nawet denuncyacji, by kolegę usunąć a samemu zająć jego miejsce. Najzwyczajszem oskarżeniem było, że nauczyciel ma wiele dzieci i że one płaczem przeszkadzają nauce. Nauczyciel Joel Turnau, przeniesiony do Lwowa z Grzymałowa, a znany nam ze skargi na Homberga, jest żonaty; żona jego

LEOPOLD GOTTLIEB, ur. w Drohobyczu 1880

PORTRET

również naczycielka pobiera z kasy hahalnej także 36 zł. rocznie. Tych 72 złr. nie daje spać innym nauczycielom. Dnia 14 kwietnia 1793 wnosi Szymon Popper do Kahału prośbę o podwyższenie relutum, gdyż „Turnau z żoną nie potrzebuje większego mieszkania, niż on z żoną“. Rezolucją z dnia 21 kwietnia t. r. l. 240, odsyła go Kahał z prośbą do cyrkułu, a cyrkuł zwraca podanie kahałowi (24 kwietnia 1793 l. 372) do „powtórnej rozwagi“. Gdy Kahał relutum nie podwyższył, udzieliło gubernium Popperowi jednorazowej zapomogi w kwocie 50 fl.

Gdy się o tem dowiedział Szymon Homberg (brat inspektora) natychmiast (18/7 1793) wniósł podanie do gubernium, by wymusiło na Kahale mieszkanie dla niego. Gubernium przestało podanie do zaopiniowania cyrkułowi (22/7, expedyt: 31/7 1793), a Homberg wskazał dyskretnie, że właśnie teraz nieżonaty nauczyciel Grünbaum mieszka w szkole. Kahał atoli, do którego się urząd cyrkularny odniósł, oddał mieszkanie przy trywiałce na krakowskiem przedmieściu innemu żonatemu nauczycielowi Epsteinowi (7/11 1793). Z poduszczenia Homberga, nie chciał Grünbaum ustąpić z mieszkania i w podaniu do cyrkułu, koramizowanem przez Herca Homberga, wyjaśnił, że Epstein ma kilkoro dzieci i że tem zakłóci spokój w szkole. Cyrkuł w kategorycznym tonie nakazuje Grünbaumowi opróżnienie mieszkania, lecz ten o ile się zdaje mimo to nie ustąpił.

W międzyczasie otrzymała Hombergowa posadę nauczycielki i to uspokoiło jej męża na pewien czas; lecz już 7 kwietnia 1795 r. czytamy w aktach, że Grünbaum ustąpił Hombergowi mieszkanie, a ten miał mu wypłacać swoje relutum. Natychmiast wnosi nowy lokator prośbę do Kahału, by mu to mieszkanie odrestaurowano, gdyż jest aż nadto zaniedbane¹⁾.

Szkoły mieściły się jużto w budynkach kahalnych, jużto w ubikacyach, wynajętych umyślnie na ten cel. W każdym razie

¹⁾ Arch. Kahału lwowskiego.

utrzymanie lokalu, konserwacja, inwentarz, oraz płaca dozorczy szkolnego należały do kahału. Wedle ogólnej austriackiej normy mieli dozorczy szkolni pobierać płacę 50—60 fl. rocznie. W szkołach galicyjskich pobierali wynagrodzenie tygodniowe 30 kr. tygodniowo i za to musieli codziennie zamiatać i palić w piecach. W szkole Homberga pobierał tercyan tylko 22½ kr. tygodniowo¹⁾.

Ubikacje szkolne były zazwyczaj brudne, rzadko je bieleno i zwykle przed egzaminem publicznym uskuteczniało to pobieżnie. Dachy zazwyczaj dziurawe, a w klasach wilgoć. O lichą kłamkę do drzwi, lub o poprawę pieca musiał wnosić nauczyciel do Konferencji, ta do Kreisamtu, a Kreisamt przekazywał znów Kahałowi. Kahał zazwyczaj się nie spieszył i musiano nieraz urgować po kilkakroć i nakładać grzywny, zanim zrobiono najmniejszą reparaturę. Gdy zaś nauczyciele, nie mogąc się doczekać naprawy, sami wprost udawali się do cyrkułu, wnosił Kahał zażalenie na nich, tak jak gdyby sam nie był winien w tej sprawie. W r. 1800 były szkoły Homberga i Grünbauma tak zniszczone, że groziły zawaleniem; wówczas dopiero daje cyrkuł zrobić, co należy wprost bez Kahału, i obciąża tą sumą kasę kahalną. (Cyrkuł. 9/X 1800 l. 4954, oraz 21/X 1800 l. 5222).

Jeszcze gorzej było z drzewem na opał. Prawie zawsze było już dobrze zimno, kiedy szkoły nie miały jeszcze drzewa, a gdy już kilka fur złożono, musiał się nauczyciel o każdą dalszą furę upominać bez końca, aby wreszcie nie otrzymać nigdy wymaganej ilości. Również z komórkami na drzewo była istna klęska. Kahał polecał przechowywać drzewo w komorach pod schodami, lecz tutaj nie było na tyle miejsca i dlatego składano je na dziedzińcu, skąd je znów rozkradano. O drabinę ogniową dopominało się nauczycielstwo latami, a setki podań złożonych

¹⁾ Podanie Homberga o podwyżkę renumeracji dla tercyana tej szkoły (1/11 1793). Archiwum Kahału lwowskiego.

w archiwum kahalnem świadczą o bezskuteczności starań nauczycielstwa.

Jak wyglądała izba szkolna ?

Inwentarz z 28 r. lutego 1793, mający szumny tytuł „Haupt-Inventarium über bei innbenanten deutschjüdischen Lemberger Normallehrern vorfindige, an noch anzuschaffende oder zu reparierende Schul-Geräthschaften“, daje nam na to pytanie jasną odpowiedź.

W klasie znajdowały się: ławki szkolne większe i mniejsze, duże tablice na stalugach, (tablice były ceratowe) portret cesarza Józefa II., hebrajska modlitwa za cesarza, szafa na książki, stół dla nauczyciela, oraz kilka krzeseł (für Gäste), kamienne tabliczki do rachowania, ryte wzorki, „A. B. C. Täflein“, Buch der Ehre i Buch der Schande, „Schulprotokoll“, blaszane kałamarze dla uczniów, „Buchstabier-Tafeln“, piła do kredy, miska na piasek, linia, flaszka na atrament, miotła i t. p.

Tenże inwentarz zawiera budżet Kahału na r. 1794, który nam daje następujący obraz:

1) Opał dla 7 szkół, każdy piec wraz z należytością za rąbanie po 50 fl.	350 fl.
2) Czynsz najmu szkoły dla dziewcząt i szkoły na halickiem	300 fl.
3) Płace 7 tercyanów	138 fl. 30 kr.
4) Konserwacya i naprawy	200 fl.
5) Atrament, pióra, kreda, przybory dla ubogich uczniów, (nauczycielowi do ręki po 2 złr. kwartalnie)	56 fl.
6) Nagrody pilności	42 fl.

Podział godzin niemiecko-żydowskiej
Zatwierdzony przez Friedenthala dnia 22 maja 1794.

I. Klasse	Sonntag	Buchstabenkennen und Buchstabieren von der Tafel P.	Buchstabieren aus dem Namenbüchlein, Rechnen aus dem Kopfe P.
	Montag	Buchstabenkennen und Buchstabieren von der Tafel P.	Tabellen und Rechnen aus dem Kopfe P.
	Dienstag	Lesen P.	Tabellen und Rechnen aus dem Kopfe P.
	Mittwoch	Lesen und Tabellen P.	Lesen P.
	Donners.	Buchstabenkennen und Tabellen P.	Anwenden der Nennwörter Ob.
	Freitag	Lesen mit Anwendung der Regeln P.	Schönschreiben T.
II. Klasse	Sonntag	Lesebuch Ob.	Schönschreiben T.
	Montag	Abwandeln der richtigen und unrichtigen Zeitwörter Ob.	Lesebuch Ob.
	Dienstag	Schönschreiben T.	Rechnen T.
	Mittwoch	Schönschreiben T.	Lesen verschiedener Handschriften T.
	Donners.	Lesebuch Ob.	Schönschreiben T.
	Freitag	Lesebuch Ob.	Rechtschreibung P.
III. Klasse	Sonntag	Schönschreiben T.	Lesebuch Ob.
	Montag	Rechnen T.	Briefstil Ob.
	Dienstag	Sprachlehre Ob.	Erklären des Sendschreibens (?) T.
	Mittwoch	Lesebuch Ob.	Sprachlehre Ob.
	Donners.	Schönschreiben T.	$\frac{1}{2}$ Stunde Rechtschreibung $\frac{1}{2}$ Stunde Diktandoschreiben
	Freitag	Rechnen T.	Lesebuch Ob.

Objaśnienie: P. = Popper, T. = Turnau.

szkoly głównej we Lwowie z r. 1794.

(Archiwum miasta Lwowa, w księdze zaproszeń na egzaminy).

Lesen mit Anwendung der Regeln	Re- P.	Rechnen auf der Tafel	T.
Übungen der Namenwörter	Ob.	Schönschreiben	T.
Lesen mit Anwendung der Regeln	Re- P.	Erklären des Gelesenen und Anfangsregeln der Rechtschreibung	P.
Schönschreiben	T.	Rechnen auf der Tafel	T.
Lesen mit Anwendung der Regeln	Re- P.	Erklären des Gelesenen und Anfangsgründe der Rechtschreibung	P.
Rekreation		Rekreation	
Rechnen	T.	Rechtschreibung u. Diktandoschreiben	P.
Lesen verschiedener Handschriften	T.	Flüssiges und richtiges Lesen	P.
Lesebuch	Ob.	Abwandeln der Zeitwörter	Ob.
Rechtschreibung u. Diktandoschreiben	P.	Flüssiges und richtiges Lesen	P.
Rechnen	T.	Abwandeln der Zeitwörter	Ob.
Rekreation		Rekreation	
Briefstiel	Ob.	Schriftliche Aufsätze	Ob.
Schönschreiben	T.	Lesen verschiedener Handschriften	T.
Rechtschreibung	P.	Lesebuch	Ob.
Briefstiel	Ob.	Schriftliche Aufsätze	Ob.
Sprachlehre	Ob.	Rechnen	T.
Rekreation		Rekreation	
Objasnienie: Ob. = Oberlehrer = Gunzenhausen.			

7) Relutum na mieszkanie dla trzech nauczycieli po 36 fl.	108 fl.
Razem	1194 fl. 30 kr.

Tyle więc wydawał Kahał oprócz wartości ubikacyj szkolnych, mieszczących się w budynkach kahałnych.

Czynsz najmu wzrastał z każdym rokiem, a ponadto nikt nie chciał wynająć lokalu na szkołę, a jeśli się dał skusić wysokością czynszu, dziękował Bogu, że się jej pozbył¹⁾. W myśl kontraktu z r. 1804 płaci Kahał lwowski Izakowi Berlsteinowi za jeden pokój w domu pod l. 422^{3/4} 42 dukatów, czyli 183 fl. rocznie, zaś Abrahamowi Schapirze za dwa pokoje (w domu l. 135^{3/4}) 400 fl. rocznie. Ponadto żądali właściciele uwolnienia od kwaterunków wojskowych, na co się cyrkuł nie godził²⁾.

Nauka szkolna³⁾.

W myśl zarysu organizacyjnego nie różniły się szkoły żydowskie od szkół chrześcijańskich, li tylko tem, że w szkołach żydowskich nie uczono religii⁴⁾. Homberg znał dobrze swe społeczeństwo i wiedział, że jeśli wprowadzi do szkół naukę religii, wówczas żaden ojciec nie pośle tam swego dziecka. Żaden bowiem polski Żyd nie pozwoliłby na to, by jakiś „apikores“ uczył religii i „zatruewał dziecku wiarę“. Naukę religii zo-

¹⁾ Salomon Jolles wynajmuje swój dom na szkołę żeńską (6 sierpnia 1793 r).

²⁾ Kreisschreiben z 27/X 1804 l. 7540, tamże potwierdzenie najmu przez gubernium 19/X 1804 l. 42103.

³⁾ W niniejszym studium szkicujemy tylko pobieżnie całą rzecz, nie tykając już wcale szkół prowincjonalnych. Powrócimy bowiem do tej pracy na innem miejscu, a mianowicie przy opracowaniu: *Historii Żydów w Galicji 1772—1815*.

⁴⁾ Obacz podział godzin głównej szkoły na str. 148—149.

stawiono tedy chejderom i mełamedom, którym ówczesne ustawodawstwo daje należyty tytuł: „Religionslehrer“.

Książki szkolne były tu takie same jak w szkołach chrześcijańskich i w tym celu wydano nawet w myśl Hofordnung z 27/X 1786 nowe wydanie t. zw. „Namenbüchlein“ bez małego katechizmu i bez pacierzy.

Zrazu uczył każdy nauczyciel w swojej klasie i podług tego byli „Lehrer der I klasse, der II“ i t. p., potem podzielono nauczycieli podług przedmiotów (Lehrfächer), a Hofdekret z 17/IX 1794 (intymowany dekr. gubernium z 10/II 1794) zatwierdził ten stan rzeczy.

W szkole normalnej odbywała się nauka przez dwie godziny rano i dwie popołudniu. W piątek po obiedzie była rekreacya. Nauka była i w niedzielę, podczas gdy sobota była wolną.

W trywiałkach odbywała się nauka dla jednej partyi rano, dla drugiej popołudniu, tak samo uczono w szkołach żeńskich.

Nie będziemy dalej objaśniali planu naukowego, nie chcąc rozszerzać niniejszej pracy. Poświęcimy jeszcze kilka uwag frekwencji uczniów.

Frekwencya uczniów i uczenic była najłabszą stroną całego szkolnictwa. Brak zrozumienia potrzeby „normalnego wykształcenia“, oraz brak zaufania do szkół i nauczycieli wogóle, jakoteż niemożność oderwania młodzieży od nauki talmudu powodowały wielką nieregularność w uczęszczaniu do szkoły.

Żydzi wykrecali się pod najróżniejszymi pozorami, jedni przedkładali świadectwa lekarskie, a nawet świadectwa fizyków, inni przyjmowali nauczycieli prywatnych i w ten sposób obchodzili przepisy, inni znów brali t. zw. „Entlassschein“ z gminy pod pozorem, że opuszczają miasto, podczas gdy w rzeczywistości już to uczęszczali do chederów, już to zawierali związki małżeńskie.

Na 100 podań wnoszonych przez Kahał do Kreisamtu lub na odwrót jest 90 w sprawie uwolnienia ze szkoły. Jednym

z powodów uwolnienia było wielkie ubóstwo rodziców ucznia. Cały szereg podań obejmuje tego rodzaju uwolnienia. Mielśmy w ręku podania ojców, którzy proszą o zwolnienie synów swoich ze szkoły, bo ich chcą wysłać do krewnych na wieś, „synowie ich stali się w szkole lampartami tak, że ich nikt ujarzmić nie może“¹⁾).

Cyrkuł, który już to sam załatwiał te sprawy, już to przekazywał je do zbadania Kahałowi, robił najrozmaitsze ustępstwa rodzicom, godził się na to, by dzieci chorowite w dnie słotne nie chodziły do szkół, zakładał szkoły jak najbliżej centrów żydowskich, lecz to wszystko niewiele pomagało, szkoły nie zapełniały się jak się spodziewano. Prawie każdego roku a nieraz nawet kilka razy do roku obwoływano w synagogach „*dass kein jüdisches Kind, welches nicht deutsch lesen und schreiben kann, heirathen, noch bei einem Handwerk untergebracht werden sollte. Es sind daher alle jene, die heirathen wollen, wenn sie auch Schulzeugnisse haben, dennoch anhero ins Kreisamt zu stellen, um sich von ihren erlernten Kenntnissen gleich mit dem nächsten besten deutschen Buche und durch Diktierung einer deutschen Construction zu überführen*“²⁾).

W r. 1792 (27, 1) publikuje się nadworny dekret: „*ażeby tak owym żydowskim studentkom, których (!) profesorka Mendelsohn doniosła, jakoteż wszystkim w ogólności żydówceczkom, do chodzenia do szkoły pociągnięnym, iść za mąż tak długo zabronione było, póki z odebranej w szkole podług przepisu nauki świadectwa nie otrzymają*“³⁾).

Te przepisy tylekroć powtarzane, stworzyły instytucję egzaminów dla kandydatów stanu małżeńskiego. Zazwyczaj pobierał dotyczący kandydat naukę u jednego z nauczycieli szkolnych i to

¹⁾ Podanie Arona Schorra z 15/6 l. 2795 (Arch. Kahału lw.).

²⁾ Dekret gubernialny z 18/1 1793 ogłoszony pismem cyrkułu lwowskiego z 30/1 1793 l. 322 (Arch. K. lw.).

³⁾ Pilleriana z r. 1792 str. 21.

z czasem stało się nowem źródłem ubocznych dochodów nauczycielstwa. Lecz biada temu kandydatowi, który nie okupi się w należyty sposób, nauczyciele i nauczycielki nie cofają się nawet przed donosem.

Często okazywał kandydat przy egzaminie trochę znajomości i wówczas pozwalano na małżeństwo pod warunkiem, że po weselu chodzić będzie przez rok lub więcej do szkoły. Najczęściej działo się to u dziewcząt, rodzice musieli podpisać t. zw. „Cautionsinstrument“, mocą którego zobowiązywali się do posyłania dzieci po weselu do szkoły. Czy w istocie wypełniano zobowiązania, o tem można z góry wątpić.

Nieregularne posyłanie dzieci do szkół pociągało za sobą dotkliwe kary pieniężne, które miał ściągać Kahał i oddawać do kasy cyrkularnej. Pieniądze te miały być obracane na cele szkolne. Tymczasem grzywny te w teorii rosły na tysiące, a Kahał ich nie ściągał, i Żydzi dzieci do szkół nie posyłali.

Dwa razy do roku odbywał się egzamin. Przy końcu kursu zimowego w marcu¹⁾ lub kwietniu i z końcem kursu letniego w lipcu. Na te egzamina przychodzili członkowie „Studienkonsessu“ i za każdym razem przekonywali się, że młodzież nie czyni należytych postępów. Również i nagród dla młodzieży prawie nigdy nie rozdawano, gdyż Kahał prawie nigdy na czas nie wypłacał nauczycielom 3 zlr., należnych każdej szkole na każde półrocze²⁾.

Konsess przedłożył swoje spostrzeżenia, w r. 1793 podczas egzaminu zimowego poczynione „Hofstudienkommission“, a ta znów cesarzowi. Cesarz wyraził swe niezadowolenie i kazał je opublikować we wszystkich galicyjskich bożnicach³⁾. Przy-

¹⁾ W r. 1793 odbył się egzamin 20 marca, a zaczął się nowy kurs 8 kwietnia. W r. 1795 odbył się egzamin dopiero 17 kwietnia.

²⁾ Dekret Gubernium z 5/III 1795, l. 3100, intymowany pismem cyrkulu lw. z 20/8 1795, l. 3309.

³⁾ Pismo cyrkulu lw. z d. IX 1793, l. 2871.

czyna leżała w złej frekwencji. Odtąd rozpoczyna się surowe karanie opornych rodziców i majstrów, niechęcych posyłać dzieci, względnie czeladników do szkoły. Z polecenia magistratu odsyła się szupasem wszystkich zamiejscowych czeladników, niemających świadectw szkolnych i zmusza się dotkliwymi grzywnami Vorsteherów żydowskich do egzekwowania kar szkolnych. Ponadto starano się przy pomocy mełamedów uzyskać jak najdokładniejszy wykaz młodzieży. Każdy mełamed był odtąd obowiązany pod grozą utraty koncesyi do dostarczenia nauczycielowi swego okręgu dokładnego wykazu swych uczniów i belferów. Później zmieniono manipulację w ten sposób, że każdy mełamed miał dać każdemu ze swych uczniów kartkę, a ten miał ją oddać nauczycielowi. Z tego zestawiano wykazy dzieci i rozdzielano młodzież między poszczególne szkoły. Również mieli dawać rabini wykazy metrykalne, a Vorsteherzy mieli wszystkie te wykazy zestawiać, opornych osobno spisywać i ogłaszać ich imiona w synagogach.

Również zwrócono baczną uwagę na nauczycieli prywatnych i wydano szereg dekretów, mocą których nie wolno było nikomu uczyć prywatnie przedmiotów „normalnych“, jeśli nie miał świadectwa uzdolnienia od inspektora Homberga.

Tym staraniom zawdzięczamy statystykę chejderów i ich uczniów. Według wykazu z 29 stycznia 1795. (Wezwanie cyркуlu w. z 10 stycznia 1795, l. 1879), było we Lwowie 85 mełamedów, 183 belferów, 1574 uczniów chejderowych. Mełamedzi mieli razem dochodu rocznego 13.420 złr., z czego wypłacali 201 złr. za opał, 81 złr. za oświetlenie, a 50 złr. za noszenie wody. Tutaj nie jest wliczona płaca belferów w wysokości 5077 złr. rocznie, z czego 4744 płacili mełamedzi, a resztę uczniowie. Najwięcej uczniów (160) miał Abraham Remer, najmniej (3) miało kilku.

Niezadowolenie cesarskie spowodowało wysłanie komisji dla zbadania złego stanu szkół. Na jej czele stanął von

Plessing. Już na kilka tygodni przedtem zbierano materyał statystyczny, wysyłano z gubernium dziesiątki cyrkularzy dotyczące uczniów, rodziców, mełamedów, nauczycieli prywatnych, ściągania grzyw n przez Kahał i t. p.

Sama komisya ukończyła swe prace dnia 27 grudnia 1793 i spisała protokół swych czynności w 29 §§.

Najważniejsze z nich są:

§. 1. Mimo ustaw i rozporządzeń młodzież do szkół nie chodzi, kahały nie karzą rodziców, a nauczyciele nie przynaglają młodzieży. Kary aresztu na opornych się nie stosuje.

§. 2. Budynki szkolne są brudne i ciasne. Podług wykazu nauczycieli powinno chodzić do obu szkół na przedmieściu krakowskim 703 dzieci, a jest ledwie miejsce na 347, gdyby połowa szła rano a połowa popołudniu. Szkoła na „Halickiem” powinna liczyć dzieci 414, a ma miejsce ledwie na 200. Szkoła „der I Classe in der Stadt” powinna liczyć 304 a ma miejsce 153 dzieci.

§. 3. Tabeli frekwencyjnej, sporządzonej przez byłego „Kreishauptmana” v. Orlewski nie mają nauczyciele, bo jej nie otrzymali.

§. 4. Kahałnicy nie znają rejonów szkolnych i nie mają w swej kancelaryi przeglądowych tabel.

§. 5. Dzieci często zmieniają szkoły, jak zmieniają mełamedów.

§. 6. We Lwowie, gdzie jest 14.000 Żydów, nikt nie rejestruje dokładnie wypadków śmierci, urodzin, przesiedleń i t. p.

§. 7. Od trzech lat nagromadziły się kary do niebywałej wysokości lecz nikt ich nie ściaga ¹⁾.

¹⁾ Według wykazu (Kreisschreiben z 31/1 1793 l. 302) kasy cyrkularnej należało ściągnąć za czas od września 1791 do grudnia 1792: 1510 zł. 48 ct., z czego po odpisaniu 524 zł. zostaje do ściągnięcia 986 zł. 12 ct., Na to ściągnał kahał 24 zł. 51 ct. kar szkolnych.

W dalszych §§. 8—12 zarządza komisya, by z początkiem nowego roku wszyscy nauczyciele zebrali się u kierownika Gunzenhausena i tu przy pomocy „Vorsteherów i grundbuchu“ podzielili między siebie wszystkie dzieci. Wykaz absentów należy przedłożyć komisji z uwagą, czy i ile razy ojciec dziecka był z tego tytułu karany (§. 13); tym ojcom należy zagrozić, że jeśli natychmiast nie poszłą dzieci do szkoły, będą musieli zapłacić wszystkie zaległe kary. Za każdą dłuższą niebytność ucznia (uczenicy) w szkole podpada ojciec karze; za jedną absencję 9 ct. lub 2 dni aresztu, 3 absencje 18 ct. lub 4 dni, 6 absencyj 6 dni aresztu, 9 absencyj 1 dzień robót aresztanckich, 12 absencyj 2 dni robót aresztanckich, 15 absencyj 3 dni, 18 absencyj 4 dni robót i t. d. i t. d. (§. 15). Za niepłacone kary musi ojciec odsiedzieć w areszcie, odtąd zastawów przyjmować nie wolno (§. 16).

Wykazy frekwentantów, absentów i kar przepiszą starsi uczniowie kaligraficznie po hebrajsku 66 razy a „Monatshalterzy“ kahalni przybiją je pod karą 6 dukatów w 59 minjanim i 7 synagogach (§. 17).

(§. 18). Każdy ojciec, opiekun, mełamed ma pod karą 9 zł. lub 3 dni aresztu natychmiast donieść właściwemu nauczycielowi o weselu, osieroceniu, chorobie ucznia. Za to, czy wykazy wiszą w modlitewniach, są odpowiedzialni nauczyciele (§. 19), oni też mają otrzymać wykaz mełamedów, do których uczęszczają ich uczniowie (§. 20). Dalsze §§. przykazują, że z początkiem każdego miesiąca odbywać się będą wspólne sesje kahału i nauczycieli dla uregulowania frekwencji a na pierwszą sesję przyjdzie Kreishauptman.

Wszystkie te środki nie na wiele się przydały. Później zastrzano je coraz bardziej, lecz zawsze bezskutecznie. W Archiwum Kahału lwowskiego mamy z lat 1798—1804, setki uwolnień uczniów i uczenic ze szkoły, oraz setki podań przez cykuł nieuwzględnionych, setki prośb o zdjęcie egzekucyi i usu-

nięcie wojska z mieszkania. Kahał miał bowiem do dyspozycji 8 żołnierzy po 6 kr. dziennie dla celów egzekucyjnych. Cały szereg upomnień kasowych i innych druków wskazuje na to, że seryo brano tę sprawę. Lecz i to nie pomagało. Nauczyciele nie umieli pozyskać nie tylko rodziców, lecz nawet i młodzieży. Stosunek młodzieży do nauczycielstwa nie był lepszy od stosunku ich rodziców.

Sprzeczne dążenia domu i szkoły, rozbieżne cele i dążenia doprowadzały do konfliktów. Stary system kija wywoływał często reakcyę w szkole, nieraz ujmowali się rodzice krzywd swych dzieci, a wówczas nauczycielowi i Kreisamt i policya nie pomogły.

Urzędnik kancelaryi Homberga Franciszek Ksawery Weiss t. zw. Supplent des Schuloberaufsehers, często w latach 1803—1805 interweniuje w takich sprawach, a i Szymon Homberg w r. 1803/4 już Oberlehrer i tłumacz gminny stara się niejedną załagodzić sprawę. Lecz Weiss nie umiał zmienić zapatrywania ludności, a Homberg stał się we Lwowie niemożliwym, tak jak jego wielki brat. W r. 1804 zamienia Homberg swą pierwszorzędną w kraju posadę na szkołkę trywialną w Skafacie i musi prosić jeszcze gminę lwowską o to, by w gubernium zaurgowała tę zamianę.

Owoce pracy Józefa II i na tem polu, jak i na innych, okazały się gorzkimi. W ostatnim roku istnienia do szkół tych chodziło we Lwowie dzieci 389, w obwodzie tarnowskim 705, brzeżańskim 533, przemyskim 1200, stryjskim 623, żółkiewskim 180, lecz los szkół był rozstrzygnięty. Dekretem z 26 czerwca 1806 zwinął cesarz Franciszek wszystkie szkoły żydowskie w Galicyi wraz z seminaryum lwowskiem, a fundusz tych szkół, stworzony z podatków żydowskich (132.460 złr. w banknotach i 126.628 fl. w obligacyach 3½, 4 i 5 procentowych) wcielił do ogólnego galicyjskiego „Normalschulfond“. Akta, papiery i przybory szkolne poleciło gubernium (dekr. z 17/7 1807 l. 28696)

oddać dyrekcji szkół niemieckich, a personal nauczycielski rozpędziło na 4 wiatry, rzuciwszy mu nędzną odprawę.

Żydzi galicyjscy odetchnęli. Chasidim i misnagdim postawili na swoim, odcięli Galicyę od kultury świata cywilizowanego na długo . . . na bardzo długo.

MAJER BALABAN.

Pisałem we Lwowie w październiku i listopadzie 1905 r.

HERMAN BLUMENTHAL.

Drogami życia.*)

LATA DZIECIĘCE.

W trzech księgach p. t.: „Lata dziecięce“, „Lata chłopięce“ i „Lata młodzieńcze“ pragnąłbym skreślić krótką drogę życia, jaką przebył na tej ziemi Dawid Segenreich. Droga ta nie wiodła przez słoneczne, ludne ulice wielkomiejskie — cicho i samotnie gubiła się ona w dali, i tylko z mglistych odległości dochodził niekiedy uszu Dawida rojny i tłumny zgiewk, panujący po szerokich gościńcach....

Chwilami budził go głęboki zew ciszy, a wówczas porywała go myśl, by pójść z innymi, ale mimo najlepszych chęci nie udało mu się nigdy zboczyć z utartej dlań drogi.

Dni jego dzieciństwa miały swój odrębny, jedyny czar, który szeroką jasną falą wświecał wszystko bogactwo swe w po-

*) Praca niniejsza jest pierwszym rozdziałem dłuższej powieści. *Przyp. Red.*

nure mroki późniejszych jego lat. Z wielką wyrazistością i siłą wryły się one w jego pamięć.

Kiedy nękany samotnością młodzieniec przesiadywał w swej cichej, wielkomijskiej izbie, unosiły go myśli w miasteczko, w którym przeżył całą młodość swoją. Widział rodziców swoich i rodzeństwo. Przed oczyma duszy jego przesunęło się ciche domostwo dziadka jego i obszerne podwórze, na którym tak chętnie zwykł był się bawić. . . .

* * *

Aaron Segenreich liczył zaledwie ośmnaście lat kiedy się ożenił.

Był on najmłodszym i najulubieńszym synem czcigodnego reb Samuela Segenreicha, radnego Gminy wyznaniowej i Przełożenia zboru w Paluchowie, poważanego przez Żydów zarówno jak i przez chrześcijan.

Od pół wieku posiadał Samuel handel towarów bławatnych i łokciowych w miasteczku. Wziawszy za żonę sto pięćdziesiąt guldenów posagu, otworzył on wkrótce po ślubie mały kram, który, przy pomyślnych obrotach i dobrej gospodarce, zwiększył się z czasem aż do dzisiejszej swej postaci.

Przed ślubem marzył on nieraz, że otrzyma zapewne pełną konew srebrnych błyszczących guldenów, widział, jak mu ją w jego oczach napełniali i często myślał o tem, co pocnie z tymi pieniędzmi. Gdy mu atoli dano tylko sto pięćdziesiąt, wówczas zawiedziony srodze w swych nadziejach, mógł tylko bardzo skromny kram założyć w miasteczku.

Ale jakoś poszło. . . .

* * *

Był piękny, pogodny wieczór letni, kiedy Aaron wprowadził małżonkę swoją do Paluchowa. Jasna poświata miesiąca opromieniała ulice i dachy.

Wskutek niepowszedniego zdarzenia, jakim było przybycie Lei, miasteczko całe było poruszone, a wszystkie prawie kobiety udały się przed dom Samuela, by ją ujrzeć nadchodzącą. Kilka tuzinów ciekawych spojrzeń przeszło ją, gdy poraz pierwszy stąpiła nogą na paluchowski bruk.

Spoglądała zmieszana wokół siebie, aż wreszcie weszła do domu, a tymczasem na ulicy rozpoczęły się długie i głośnie debaty, tyczące się nowoprzybyłej.

Była ona smukłą blondyną, wyższą o dobrą głowę od Aarona. Była też o kilka lat odeń starszą.

Kiedy po przybyciu do Paluchowa wyszła gdziekolwiek na ulicę, ludzie przystawając oglądali się za nią. Oddała ona należne wizyty krewnym, i w krótkim czasie potrafiła pozyskać sobie ich przychyłność.

Aaron, który przemarzył swe młodzieńcze lata, tęsknił nad wyraz za istotą, której mógłby się zwierzać ze wszystkich swych myśli. Lea była jakgdyby stworzoną dla niego. Pokochał ją też nad wyraz tak dalece, że zaniedbał dla niej zupełnie sklep i talmud. Dwaj jego przyjaciele rzadko go teraz widywali — cały poświęcał się swej młodej żonie.

Każdy dzień odślaniał im nowe dziedziny piękna, a żaden nie ustępował poprzedniemu. Każdy ranek wnosił ze sobą zapowiedź niezmaconego szczęścia i nie było życzeń, w których niespełnienie mogliby uwierzyć.

Rano udawał się Aaron do sklepu, a księga główna i korespondencje pełne były najpiękniejszych zakrętasów kaligraficznych: myślał on wówczas o żonie...

W drugim roku pojęcia ich przyszedł na świat chłopiec. Po ośmiu dniach, w których przybito w izbie mieszkalnej kartki ze złorzeczeniami przeciw Lilicie, dybiącej na życie małych dzieci — dziecięciu dano imię Dawid.

Pierwsze wspomnienia Dawida były odbiciem wrażeń, doznanych jeszcze wówczas, kiedy zaledwie odrósł od ziemi.

W pierwszym rzędzie była to izba, którą przez cały dzień napełniał swym dziecinny szczebiotem. Każdy sprzęt miał w oczach jego swoją tajemnicę. Wszystkie żyły w wyobraźni jego swoistem, utajonem życiem.

Każdy pokój był jakby oddzielnem królestwem, którego każdy najdrobniejszy zakątek znał wyśmienicie. Jeśli chodziło o to, by się ukryć, wówczas mogła go piastunka długo szukać!

Zaledwie cień zmierzchu ogarnął pokój, wówczas świat cały przybierał zupełnie inny wygląd w oczach chłopca — wszakże noc pełną jest tajemnic....

W pokoju płonęła lampa, a matka siedziała za stołem i szyła, podczas gdy on przeglądał swą książkę z obrazkami. Nagle przerażał się — ktoś stąpał bosemi stopami po sypialnym pokoju... Pełen trwogi i niepokoju przybiegał wówczas do matki, lecz nie mógł ani słowa wymówić — wskazywał tylko palcem w rozwarte drzwi, wiodące gdyby w czarną, bezdenną przepaść. Nagle wychodziła z sypialni piastunka, która ścieliła tam łóżka. Matka i piastunka wyśmiewały obawy jego, lecz on długo jeszcze nie mógł się uspokoić.

Przed zaśnięciem odmawiał Dawid z wielką żarliwością modlitwę, a później mnóstwo jeszcze razy wdrapywał się na odrzwia, by ucałować przybitą tam kapslę, która mieściła w sobie skrawek pergaminu z Pismem świętem. Za każdym razem powtarzał głośno: Wszchemocny, strzeż nas przed złymi duchami!...

Dawid bynajmniej nie był przyjacielem nocy — tak ciężko było walczyć z całym zastępem wiedźm i upiorów, czających się najchętniej w ciemnościach nocy. Pewnego razu dowiedział się od piastunki, że umarli chodzą w nocy po świecie... są oni odziani w białe, wiewne szaty i nawet przez tak mały otwór jak dziurka od klucza mogą się przedostać do pokoju.

Czasami zdawało się chłopcu, że widzi duży cień, padający od okna na podłogę. Cień ów pełzał po ścianie, poruszał się tam i napowrót, zbliżał się do jego łóżka... a wreszcie znikał.

Wówczas dopiero odważał się Dawid odetchnąć, lecz wraz ogarniał go lęk: czy nie stapał ktoś cicho po pokoju? Deski podłogi uginały się pod ciężarem tych niewidzialnych stóp a sprzęty trzeszczały, wydając jakby głuche jęki....

Oblany potem krył się mały Dawid pod kołdrę. Serce jego tak głośno biło! Żaledwie śmiał odetchnąć, kiedy któreś z rodziców poruszyło się w sąsiednim pokoju, lub kiedy słyszał ciężkie kroki strażnika nocnego, przechodzącego ulicą obok domu....

Piastunka Dawida zawsze była wesola i przez cały dzień śpiewała. Wieczorem, kiedy była wolną od zajęć codziennych, siadała obok chłopca i opowiadała mu bajki. Bardzo wczesnie rozwinęła się w chłopcu bujna wyobraźnia. Uczuwał on niewysłowioną rozkosz w słuchaniu klechd i opowiadań, które mógł potem w myśli rozszerzać dowolnie. W domu było podówczas zwykle tak cicho....

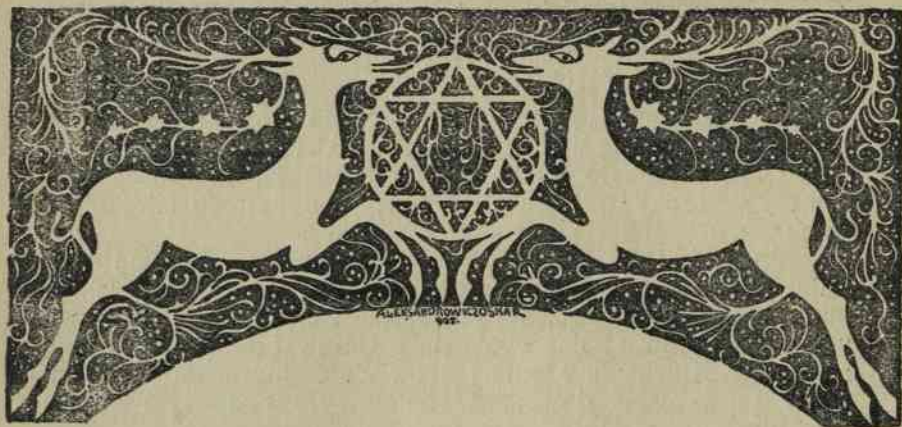
W zimowych miesiącach budził sługa bożnicy (szames) o drugiej godzinie w nocy całe żydostwo na tak zwaną „modlitwę północy“.

Ciężkim krokiem, rozchodzącym się daleko wśród ciszy nocnej, kroczył on od domu do domu i uderzał laską w bramę, aż grzmiało po całym domu. Od czasu do czasu stawał on na ulicy i wykrzykiwał głośno hebrajski werset: „Izraelu, ludu święty, ocknij się ze snu i módl się Panu twemu, który wyniosł jest i błogosławiony na wysokościach, gdyżeś po to stworzony!“

Tak wołał starzec dopóty, aż miasteczko poczęło się ożywiać. Pobożni wstawali z ciepłych łóżek i spieszyli senni i zziębnięci do domów modlitwy....

Aż do piątego roku życia przechodziły chłopaka dreszcze, kiedy przytłumione odgłosy tego wołania obijały się o jego uszy...

Tłum. z niem.: HENRYK FOGL.

RASZI*).

Raszi jest jednym z koryfeuszów żydowskiego średniowiecza. Im bardziej się wgłębiamy w jego dzieła, tem silniej się przekonujemy, że przez nie nie przemawia osoba w codziennem tego słowa znaczeniu, lecz symbol, ucieleśnienie rabinackiego żydostwa w jego rozwoju dziejowym. Raszi reprezentuje więcej aniżeli swój czas, w swojej osobie przedstawia nie tylko pewien kierunek ale i typ dziejowy: Raszi to rabinizm, jak się we Francji i w Niemczech rozwinął.

*) Jako źródła służyły mi: Zunz: Biografia Rasziego w „Zeitschriften für die Wissenschaft des Judenthums“ (des Cultur-Vereines).

E. H. Weiss: Raschi — Biographie hebr.

Praca „Hababli“.

A. Berliner: Ein Blick in die Geisteswerkstatt Raschis.

A. Berliner: Zur Entstehung der Raschi-Commentare.

Jak się to stało, że w takiej mierze reprezentował ducha współczesnego rabinizmu? Złożyły się na to momenta dziejowe i jego osobiste przymioty.

W europejskiem żydostwie rozwinęły się dwa odrębne prądy kulturowe, które przestrzenią wprawdzie bliskie, lecz duchowo bardzo są od siebie oddalone. Francusko-niemieckie i hiszpańskie żydostwo różnią się nie tylko co do świeckiej swej strony, lecz innym jest też ich talmudyzm. Samuel Dawid Luzatto, duchowo pokrewny Raszemu, odczuł, że w Raszim objawiła się jedna z największych sił naszego ducha. On też był tym, który Raszego a w dalszym ciągu ducha francuskiego żydostwa kierunkiem pewnej przesady, ale w zasadzie musimy mu przyznać słusność. Bo pewną jest rzeczą, że francuskie żydostwo zaczęło się swobodnie rozwijać i nie potrzebowało ciężkich staczać zapasów z inną kulturą, podczas gdy dzieje hiszpańskiego żydostwa ciągnęły się walką z obcymi kulturami.

Jej literatura i jej umysłowość są tych walk rezultatem. Nas jednak obchodzi tu bardziej różnica w ich talmudycznym rozwoju.

Hiszpańscy Żydzi starali się zawsze streszczać literaturę talmudu i czynić zeń wyciągi. Kilku uczonych tylko starało się wniknąć głęboko w sam talmud. Lud go nie znał ani go się nie uczył. Zadawałniał się zupełnie należycie sporządzonymi wyciągami i w myśl sformułowanych w nich zasad regulował swe życie. Brakło bezpośredniego łącznika z talmudem. Babiloński talmud otrzymano tam wprost z Babilonii. Tam zbytecznymi były komentarze, bo język i duch nauki żyły. Tak bez komentarzy ale i bez tradycji przedostał się talmud do Hiszpanii, gdzie zasięgano rad i wskazówek wprost z Babilonii od gaonów a talmudu nie rozumiano.

We Francji inaczej. Tam nie podawano ludowi treści talmudu, lecz lud sam z tych bogatych pokładów czerpał. Talmud był duchową strawą ludu. Uczony nie oddalał się od narodu. We Francji otrzymano babiloński talmud przez Palestynę lub też

pośrednio z Włoch. Nie przyzwyczajano się do odbierania decyzji od gaonów, lecz regulowano życie wedle talmudu, wszyscy się go uczyli i powstał ścisły ciągły, związek z nim.

We Francji uczono się talmudu w wspólnych grupach tak, że się powoli rozwinęła żywa tradycja. Uczeń powtarzał, co od swoich nauczycieli słyszał swoim uczniom. Cała atmosfera była przesiąknięta talmudyzmem i rabinizmem. Każdy wybitny nauczyciel był jego reprezentantem, był tych zasad zastępcą, czy je spisywał czy nie. W tej spotęgowanej duchowej atmosferze wzrósł Raszi. Był on ostatnim, najsilniejszym ogniwem w łańcuchu tej pracy wieków. Z przeszłości czerpał siły, ona w nim odżyła. Powszechnie sądzą, że wielcy talmudyści to ludzie wybitnego rozumu: logicy i krytycy. To niekoniecznie jest prawdą. Nie jest prawdą u Raszego. Był on raczej człowiekiem uczucia i dlatego głębiej wnikał w sferę duszy innych. Przed jego oczyma stawał obraz ducha przodków, którego on znakomicie recypował i reprodukował... Stąd jego znaczenie jako komentatora i jego zdolność identyfikowania się z rabinackim żydostwem. Z całą siłą wielkiej swej duszy kochał on je, dlatego mógł się zupełnie poddać temu żydostwu, zareprezentować je i z nim się zidentyfikować.

* * *

W r. 4800 ^{24 nisan} żyd. ery urodził się w Troyes w Champagnii Rabi Salomon ben Isak. Po ojcu swym zwany był także Salomon Jicchaki, stąd zaś powstało skrócenie Raszi, pod którym to imieniem osiągnął on niebywałą wprost popularność. Niema żyda, któryby nie znał tego imienia.

Matka jego ze szlacheckiego pochodziła rodu, ojciec był uczonym, to też w skondenzowanej prawdziwie żydowskiej atmosferze wzrastał Raszi.

Z młodości jego wiemy bardzo mało, jak w ogóle nie wiele z jego życia prywatnego. Żyje on tylko w dziełach swoich.

Życie prywatne Raszego już dla współczesnych mu było obojętne, tak bardzo zdumiewał ich duch jego.

Jego studia początkowe w Troyes są nam nieznane, a przecież jest prawdopodobną rzeczą, że tu właśnie podwaliny dla jego późniejszej uczoności szukać należy. Być może, że uczony brat jego matki, Rabi Szymon ben Izak, wpływ jakiś na jego wykształcenie wywarł, względnie jego zapał do nauki podniecał. Przypadkowo tylko dowiadujemy się od niego, że od wczesnej młodości biedził się nad jakimś tematem, by znaleźć jego rozwiązanie. Opowiada on nam także, że uczył się w bardzo ciężkich warunkach, ale to odnosi się prawdopodobnie do czasów późniejszych, gdy przebywał na obczyźnie. Na tworzenie się jego umysłowości musiało też i samo miejsce jego urodzin znaczny wpływ wywrzeć. Troyes było stolicą Champagnii i sławnem ze swoich jarmarków. Tu miał on sposobność poznać mnóstwo przemysłowców i zajmujących się handlem ludzi, a tak szerokie znajomości kształciły jego ducha i spowodowały wczesną jego dojrzałość, dobrze już zatem przygotowany przybył Raszi do Jesziwy. Także podróż swoją do Niemiec odbył prawdopodobnie w towarzystwie jadących tam kupców, bo zresztą było to przedsięwzięcie w owym czasie — przed 800 laty — dla młodzieńca prawie niemożliwe. Była to zapewne największa jego podróż w życiu, gdyż wiadomości o jego podróży do Arabii i Babilonii nie są niczem więcej jak bajką.

W bardzo młodym jeszcze — jak się zdaje — wieku przybył Raszi do Jesziwy Rabi Jakóba ben Jakar w Wormacyi. Jego to uważał on później za swego głównego nauczyciela, jemu zawdzięcza podstawy swej wiedzy. Nazywa go swoim dawnym nauczycielem; u niego też uczył się on Biblii. Rabi Jakób był uczniem R. Gerschona, światła diaspory, od niego więc otrzymał Raszi pośrednio całą naukę Rabi Gerschona. Trzeba wiedzieć, czem był Rabi Gerszom dla francuskich i niemieckich Żydów, aby ocenić, jak wielkie to miało dla niego znaczenie. Gdy nauczyciel jego umarł, a miejsce jego zajął Rabi Izak Halewi,

pozostał Raszi dłuższy jeszcze czas w szkole. Później słyszymy jeszcze o nim, że uczył się w szkole Rabi Izaka ben Jeuda w Moguncyi, który również był uczniem Rebi Gerschona. Ci trzej byli najznakomitszymi nauczycielami swego czasu i od nich to zaczerpnął Raszi całą wiedzę rabinacką, którą wówczas w ogóle można było zaczerpnąć. Poznał wszystko, co mu czasu owe dać mogły, a czynił to jak się zdaje — już zupełnie świadomie. Wyzначył już sobie zadanie życia: zebrać wszystkie nagromadzone na polu komentarzy do talmudu skarby duchowe, uporządkować je i przekazać potomności. Z zadania tego wywiązał się po królewsku. Sądzę, że wielkość swoją zawdzięcza on w znacznej mierze temu, że wcześniej już widniał mu jasno i wyraźnie cel jego życia przed oczyma.

W czasie pobytu swego w Niemczech wyuczył się Raszi niemieckiego języka. Musiał się go uczyć, bo jak on w komentarzach swych trudne do objaśnienia słowa na język francuski tłumaczył, tak samo tłumaczyli też prawdopodobnie niemieccy rabini niektóre słowa na język niemiecki. Ażeby z powodzeniem czytać ich komentarze, musiał umieć po niemiecku, a o to w Niemczech było mu chyba nietrudno. On sam tłumaczy później niektóre słowa na niemieckie. Innym obcych języków prawdopodobnie się nie uczył. Znał tylko pojedyncze słowa, zwroty iakieś, które słyszał od kupców, przybywających z dalekich stron do Troyes na jarmarki.

Po powrocie do Troyes utrzymywał on i nadal stosunki ze swymi nauczycielami. I tak pisze mu raz jeden z nich, że dowiaduje się zawsze, jak mu się powodzi, ilekroć spotka ludzi, którzy mieli sposobność z nim się zetknąć. Byli to oczywiście kupcy żydowscy, którzy z Niemiec na jarmarki do Troyes jeździli. Pisze mu też nauczyciel, że nie jest osierocony wiek, w którym żyje Raszi.

Nauczycielom swoim okazywał on zawsze możliwie największy szacunek. O sobie zaś mówi z nadzwyczajną skromnością i pokorą, która go w ogóle cechowała. Tam jednak, gdzie

chodziło o objaśnienie jakiegoś miejsca w talmudzie lub o jakieś rozstrzygnięcie prawne, starał się przekonaniu swemu zapewnić uznanie, chociażby ono ze zdaniem jego nauczycieli w zupełnej stało sprzeczności. Prawdę cenił nadewszystko, i to był zasadniczy rys jego charakteru. Zawsze jednak wypowiada zdanie swoje w formie bardzo skromnej, unikając wszelkich ostrych wystąpień. „Ja sędzę inaczej“, „ja nie mogę się zgodzić na to zdanie“ zwykł wtedy mawiać. Niekiedy zaś nie wymienia nazwisk swych nauczycieli, gdy przeciw zdaniu ich musi wystąpić.

Zanim się jeszcze stale w Troyes osiedlił, już się był ożenił. Wskutek tego przybywał w święta a nieraz także w zwykłej porze do domu, zabawiał tu jakiś czas, a następnie wracał do swoich nauczycieli.

⟨ Czy sprawował później w swem mieście ojczystem jakiś urząd — niewiadomo. W każdym razie nie żył z niego; tego ówcześni rabini niezwykle byli czynić. W jaki sposób zarabiał na swoje utrzymanie również niewiadomo; prawdopodobnie zajmował się uprawą wina, jak wielu Żydów w Champagnii, którzy — jak się zdaje — uprawę winnej latorośli pierwsi tam wprowadzili. W komentarzach swych okazuje się doskonale obeznanym z uprawą wina, zastajemy go nieraz w winnicy i przy tłoku.

Nie musiał on zresztą sprawować publicznego urzędu. Jest to wielkiem nieszczęściem, jeśli zdolni ludzie nie znajdują swego zakresu działania. Mogą się łatwo wykoleić. Społeczna struktura Żydów wykluczała jednak możliwość czegoś podobnego. Każdy, kto tylko coś umiał, mógł uczyć, nie czekając aż zostanie do tego powołany. Do zdolnego nauczyciela uczniowie chętnie się garnęli. Możliwe, że i Raszi był z początku takim prywatnym nauczycielem. Ale wkrótce już stał się on autorytetem dla szerokich kół. Panował mocą swej genialności, swej idealnej istoty, która wszystkich przyciągała, wszystkich zmuszała do posłuszeństwa. Nic w nim niema takiego, coby wskazywało, że był żądny władzy. Ale lud czuł, że szlachetny ten uczony powołany był do wywierania wpływu na wszystkie sfery życia. On wcale nawet nie

umiał rozkazywać; mówił tylko, co jest słuszne i dobre, i to już było dla wszystkich rozkazem.

Średniowieczne żydostwo nic jeszcze nie wiedziało o teory, która nie byłaby w zgodzie z praktyką. Niema też w wyobrażeniach masy żydowskiej do dziś dnia miejsca dla wielkich uczonych, którzy byłiby równocześnie złymi ludźmi. Być wielkim znaczy być zarazem idealnie dobrym i bezwzględnie pobożnym. A to odnosi się do Raszego równie dobrze, względnie bardziej jeszcze niż do innych bohaterów ducha żydowskiego średniowiecza. Urzeczywistniał on też w życiu swem i w swej działalności etykę, tchnącą taką łagodnością i tak wysoko rozwiniętą, że coś anielskiego zda się w nim być. To, czego uczniów swoich w szkole uczy, sam przeżywa, to płynie z najgłębszej jego istoty. Cechuje go przedewszystkiem naturalność. Co inni wywalczyć sobie muszą, to okazuje się u niego zupełnie naturalne, istotne, z głębi duszy płynące. Z niej też płynie jego wysoka charis, jego łagodna szlachetna etyka i spokojna równowaga. Najprostszymi zawsze działa środkami a w dziełach swoich nigdy nie stara się błyszczeć ani na pierwszy plan się wysuwać. Nic nie jest mu bardziej obcem jak świetny, błyskotliwy frazes, który nic właściwie nie znaczy.

Równie wielką jak jego prostota była też jego skromność. W odpowiedziach swoich nie zwykł nigdy zdania swego absolutnie wypowiadać, lecz zawsze wyjaśnia temat tak, ażeby z niego rozstrzygnięcie samo wypłynęło, i prosi by sobie czytelnik w danej kwestyi na podstawie tych wyjaśnień sam zdanie wyrobił. Przemawia zawsze jak uczeń do swego nauczyciela, wyobraża sobie, że daje tylko radę. Pewnego razu proszono go z odległej gminy o rozstrzygnięcie pewnej sprawy. Raszi prośbie odmawia, radząc tym, którzy się z prośbą tą do niego zwrócili, by Rabinat odnośnej miejscowości sprawę ową we wskazanym przez niego kierunku sam rozstrzygnął. Błędów, popełnionych przez drugich, nie obwieszcza nigdy z zadowoleniem i radością. Gotów raczej przyjąć, że ów drugi został źle zrozumiany. Wyja-

wiając błędy swych nauczycieli dodaje, że mimo to jest rzeczą pewną, iż postępowanie ich nie było bynajmniej niesłuszne. Zawsze gotów jest uznać własny błąd. Pomyliłem się w tem rozstrzygnięciu „przedtem tak twierdziłem, teraz zaś muszę zaprzeczyć”, „przyjaciel mój przekonał mię, że nie miałem słuszności” — oto zwroty, których nierzadko używa. W komentarzach swych zwykł zawsze spokojnie przyznawać „tego nie wiem”, „tego nie rozumiem”, „w tej kwestyi raz się omyliłem” i t. p. Czytając je, doznaje się wrażenia, że autor ich nie wiedział nic o swej wielkości, o swem znaczeniu, podobny liliom polnym, które nie wiedzą, nie czują, jak wspaniałym kwieciami blaskiem jaśnieją. Duch jego promieniał na wsze strony i skarby prawdziwe z siebie wydawał z takim spokojem, jak gdyby to same drobnostki były.

Uczciwość Raszego widoczną jest z jego odpowiedzi. Ze sposobu, w jaki patrzył na zdarzenia życiowe, wyziera naiwna prawie i dziecięca uczciwość. Mała jego córeczka dostała raz pierścień do przechowania i zgubiła go. Prawnie nie był ojciec wcale obowiązany odpowiadać za to, on jednak chciał mimoto stratę wynagrodzić. Względem czytelników jest w komentarzach swych bezwzględnie uczciwy. Gdy twierdzi coś, co nie jest całkiem pewne, wypowiada to w ten sposób: „Muszę wątpić o tem...”. „Tego nie umiem wyjaśnić.” Każdy, kto czyta dzieła jego, doznawać musi uczucia, że jest to człowiek bez plamy i skazy, który zawsze tak myśli i czuje, jak pisze.

Niektóre z wpływających do niego zapytań dotyczą rozmaitych sporów gminnych; wówczas napomina Raszi do pokoju i zgody. „Starajcie się żyć w pokoju, wielkie nieszczęście dotknęło wasze otoczenie z zewnątrz, patrzcie, byście wewnętrzny pokój utrzymali”. Silny nacisk kładzie na zachowanie starych zwyczajów i obyczajów. Przekazane obyczaje muszą mieć zawsze słuszne powody za sobą. To też łatwo powstaje niepokój, gdy się je podkopywać zaczyna. „Izrael jest rozprószony po wszystkich krajach, a chociaż znikli z pośród niego prorocy, to jednak jest on ich następcą: piękne stare obyczaje są dobrą dla nas

nauką. W pewnej gminie żyli członkowie dwóch rodzin w ciągłej niezgodzie. Jeden z nich zarzucał drugiemu, że w ciężkiej godzinie nie umiał mężnego stawić oporu i wyparł się Boga Izraela. Tamten jednak dawno już był odbył pokutę a gdy przymus ustąpił, powrócił do żydostwa. Raszi był tym brakiem pobłażania oburzony i skarcił go surowo. Zgodliwość ta płynęła właśnie z jego łagodnej istoty. Wzniosły pokój spoczywa nad jego dziełem, słyszymy — zda się — ciche łagodne uderzenie skrzydeł potężnego orła.

Już kilkakrotnie wspominałem o przysłowiowej wprost dobroci i łagodności Raszego. One bowiem wyciskają charakterystyczne piętno na całej jego istocie. Imię Raszego wywołuje w sercach tych, którzy go znają, tak łagodny nastrój, że nic się z nim porównać nie da. W walce zdań i przekonań nigdy on ostro nie wystąpi, zawsze poucza spokojnie, a co najwyżej łagodnie upomina. Także i w prawie zawsze się wyrozumiałością kieruje, twierdząc, że ludzie nie są aniołami. Godzi się on na to, by Marranów do pewnego stopnia za Żydów uważać jeśli zaś do żydostwa powrócili, to surowo wzbraniał wypominać im ich dawniejszy występki. Cała istota Raszego jest przepojona tą wyrozumiałością i dobrocią, jest w nim coś z łagodnej harmonii barw o zmierzchu.

A jednak i bezwzględny umie być Raszi, ale to tylko wtedy, gdy o sprawiedliwość i prawdę chodzi i wówczas to dopiero najpiękniejsze strony jego charakteru w całej pełni na jaw występują. Młodzieniec jakiś zaręczył się, a następnie pod rozmaitymi pretekstami chce narzeczoną swoją opuścić. Przyjacieli jego, w talmudzie kształcony, pomaga mu w tem zapomocą rozmaitych kruczków prawniczych. Raszi wymierza dziewczęciu sprawiedliwość, o talmudyście zaś owym powiada: „On pomagał niegodziwcowi, on wiedzy swojej w czci należnej nie miał, przeto i jemu zaszczyt żaden nie przypadnie w udziale. Co jasno, jak na dłoni leży, to starał się on fałszywie tłumaczyć, jakież on

wobec tego może tajemnice Tory zgłębić". W innym wypadku chciał małżonek jakiś żonę swoją od siebie odtrącić z powodu zmyślonych ułomności. Raszi pisze o tem: „Człowiek ten nie jest godzien nazywać się potomkiem naszego praojca Abrahama, którego synowie zwykli się litować nad nieszczęśliwymi ludźmi, o ileż bardziej powinien to czynić ten człowiek, skoro tu o żonę jego chodzi, z którą zawarł święty związek małżeński. Gdyby on był się starał żonę swoją tak do siebie przyciągnąć, jak ją odtrącić pragnął, to byłaby mu się ona w zupełnie innem świetle przedstawiła. Nawet bluźniercy tak nie postępują, ten zaś zamknął serce swoje względem córki naszego Ojca Niebieskiego".

Tylko w takich wypadkach wyczuć w nim można większą pewność siebie, jest to świadomość władającej nim etyki, w nim się odzywającego słowa Bożego.

Jest rzeczą zrozumiałą, że były próby skonstruowania systemu Raszego, wydobyć z dzieł jego poglądu na świat i życie. Ale o zamkniętym poglądzie na świat nie może być u Raszego mowy. Nie starał on się z pewnością nigdy o to, by tworzyć jednolite łańcuchy myślowe. Ta zamknięta jego indywidualność, harmoniczna jedność jego istoty, wprowadza pewną jednorodność i ciągłość w jego poglądy. Wchłonał on w siebie całą duszę żydowską i tylko piętno swej istoty na rozmaitych jej czynnikach wycisnął. Jego skromność, jego prostota czyniły także idee takimi i odbierały im wszelką chaotyczność, jego jasność przyczyniała się do wyjaśnienia wszystkiego, co tajemniczem się wydawało. We wszystkim zaś wysuwa się na pierwszy plan jego wielka, serdeczna pobożność, prawdziwe oddanie się Bogu, głębokie, wewnętrzne życie religijne. Mimo to nie staje się nigdy ascetą ani ślepym fanatykiem. Cała jego istota duchowa pełna jest jakiejś dziwnej pogody. Nieraz można wyczuć u niego nawet nieco humoru, a tak samo stale pogodnym był — zdaje się — i w życiu i stądto pochodzi jego wielki poważny optymizm. Jeśli się nawet niekiedy znajduje u niego pewne oddźwięki myśli hiszpańskich uczonych, to jednak jest rzeczą pewną, że

nie stał w żadnym związku ze spekulacyjnym kierunkiem ich ducha.

Człowiek taki jak Raszi musiał przez samą swoją istotę ogromny wpływ wywierać na swe otoczenie i swych uczniów. Kto z tak wielkim człowiekiem obcuje ten sam niespostrzeżenie wzrasta. A rzadko otaczał wielkiego człowieka tak wielki orszak znakomitych ludzi jak właśnie Raszego. Wskazuje to najlepiej, co obcowanie z nim z uczniów jego zrobiło. Ale też musiał on dla uczniów swoich niezrównanym być nauczycielem. Co jednak szczególnie w dziełach jego podziwiać musimy, to właśnie jego sposób nauczania. Taka zdolność uczenia musi być wrodzoną, nabyć jej nie można. Tylko ten, kto wie, jak trudny i zawiły materiał zawiera talmud, może ocenić, czego dokonał Raszi. Jest rzeczą naturalną, że, gdy ktoś staje się komentatorem, to mimo to nie zdoła całkiem przytłumić swej indywidualności, a ta zawsze staje na przeszkodzie zupełnemu zrozumieniu. Komentarz jest z natury rzeczy, ścięśniony i zwięzły, uczeń musi wprawdzie stanąć na stanowisku tłumacza, ażeby się stamtąd przebić w świat komentowania. Raszi jednak stał się zarówno wskutek przyczyn historycznych jak też dzięki własnej osobistości reprezentantem talmudu. <To nie uczony jakiś komentuje talmud, lecz sam się ów talmud objaśnia tym, którym jest obcy — tak nawskróś talmudyczną jest dusza Raszego.>

W sposobie Raszego udzielania się innym przejawia się cała jego istota. Tak jasno i przejrzysto wyraża on swe myśli, że nawet i najmniejsi czują się u niego w domu, nie lękają się tego potężnego ducha. Wygląda to tak, jak gdyby się starał przyciągnąć ich do siebie. Ale i dla wielkich jest jego wybitna indywidualność magnesem, który ich przyciąga. Nigdy nie staje się on płytkim i powierzchownym — po to, by być dla innych zrozumiałym. Przy całej jego miękkości brzmi twardy dźwięk stali w jego języku a styl jego przypomina delikatnie cyzelowany wzór na twardym metalu. Styl ten jest wiernym odbiciem jego istoty. Skromny, łagodny i uczciwy jest ten styl, podobnie jak jego

duśza. Zawsze naturalny i jasny osiąga on rzadko spotykaną precyzę wyrazu. Ani jedno słowo nie stoi u niego na nieodpowiednim miejscu, bez żadnego nie możnaby się obejść. Język jego odznacza się niebywałem bogactwem. Jednem słowem rozjaśnia niekiedy zawia sytuację, sam zaś nigdy się nie miesza. Nie jest on jednak skąpym w wyrazach, gdzie chodzi o jasność, gdzie musi być szczegółowym. Kto posiada poczucie stylu, ten zawsze pozna styl Raszego i może z całą pewnością powiedzieć: „to pisał Raszi“ lub „tego on nie pisał“. Piękność jego stylu ucierpiała nieraz z winy przepisywaczy. Jakkolwiek rzadko, można jednak niekiedy i u niego, przy całej prostocie jego języka, znaleźć pewną skłonność do stylu kwiecistego, i obrazowego. Na ogół jednak można o Raszim, jak o innych polnocno-francuskich rabinach powiedzieć: że nie starali się wcale o ozdobność stylu, a jeśli styl ten mimo to osiągnął wysoki stopień piękności, to dlatego jedynie, że był odbiciem pięknej ich duszy. Wszyscy oni pisali pięknie i naturalnie, bo język hebrajski był dla nich żywy. Ich językiem literackim był wyłącznie hebrajski, a ponadto był on też bardzo często towarzyskim. W szkołach ich znajdowali się uczniowie z rozmaitych krajów, wskutek czego językiem wykładowym z konieczności musiał być hebrajski. Wielkim był też wpływ Raszego na rozwój języka hebrajskiego. Nietylko, że sam niejedno piękne, nowe słowo, utworzył lecz co więcej żywotność języka uzupełnił. Niektóre zwroty z Raszego weszły nawet w gwarę ludową. Styl jego i dziś jeszcze za wzór służyć może. Ten skromny Żyd, który nie znał innej kultury prócz talmudycznej, jest nam tak pod względem stylu jak i co do istoty swej znacznie bliższy, niż Żydzi hiszpańscy ze swą grecką i arabską kulturą. I w tem właśnie leży wieczna trwałość jego czynów.

Raszi odznacza się też przedmiotowością w myśleniu. Widzi on jasno wszystko, co ma wyjaśnić, widzi je niejako przedmiotowo przed sobą, przeto potrafi wszystko tak subtelnie i dokładnie wyjaśnić, stawiając je jako żywy obraz przed oczy uczących się. Podziwiać należy Raszego, ile to rzeczy zna i w swoich

x komentarzach opisuje, a często wyczuć można w takich wypadkach jego osobiste doświadczenie i subtelną obserwację. Zna sposoby bicia monety i zna wszystkie jej systemy, zna sposoby emaljowania, technikę rytów i w jaki sposób się kordowiańskie skórki wyrabia, i wiele innych rzeczy. Wszelkie te gałęzie przemysłu miał sposobność poznać w Troyes, bo tam je uprawiano. Na słynne te jarmarki zjeżdżali się kupcy z Francji, Italii, Flandryi, Niemiec, Anglii i z innych krajów aż po daleką północ i wschód. Zdaje się, że wtedy też Raszi wiele obcował z Żydami z obcych krajów, i od nich też dowiadywał się o stosunkach panujących w ich ziemiach. Wszystko to mogło się też przyczynić do tego, że tak rozmaity zastęp uczniów około niego się gromadził. Nawet z krajów słowiańskich przychodzili uczniowie do niego po naukę. Oni to wprowadzili niejedno słowo słowiańskie do komentarzy Raszego (L'szon K'naan nazywają się tam języki słowiańskie). Do rozkwitu jego szkoły mogło się też spokojne życie Żydów w Troyes znacznie przyczynić. Stali oni pod ochroną hrabiów Champagne i doszli przez handel i uprawę wina do wcale znacznego dobrobytu.

Ten to dobrobyt materialny ułatwiał utrzymanie tylu młodych talmudystów. Jeszcze pod jednym względem samo miasto rodzinne ułatwiał Raszemu jego działalność. W Troyes znajdowały się sławne garbarnie, które dostarczały znakomitego pergaminu. A było to wtedy ważnym czynnikiem, bo przybory do pisania były wówczas tak drogie i tak rzadkie, że trudno nam dziś nawet to pojąć. Tylko w znaczniejszych gminach miał kantor modlitewnik, gmina cała modliła się z pamięci. Zdarzało się też, że poważnej miary nawet nauczyciele nie widzieli nigdy pewnych traktatów talmudycznych. W Troyes zaś nie trudno było o pergamin, co się ogromnie do rozszerzenia komentarzy Raszego przyczynić musiało. Do tego braku materiałów do pisania przyłączała się jeszcze nieumiejętność przepisywaczy. Przepisywanie stawało się rzemiosłem i z tego powodu czystość tekstu się zatracala, więc od czasu do czasu musieli wielcy uczeni

E. M. LILIEN.

EX LIBRIS B. SCHATZA.

teksty oczyszczać. Była to żmudna praca, która wymagała ogromnej sumienności, zmysłu krytycznego i odpowiedniego zrozumienia. Wobec tych warunków było rozumie się pierwszym zadaniem przy zakładaniu szkoły talmudycznej staranie się o poprawny egzemplarz talmudu, kompletne egzemplarze znajdowały się wogóle prawdopodobnie tylko w takich szkołach. Rabi Gerszom „światło diaspory“ przejrzał był swego czasu i oczyścił tekst. — Podług egzemplarza nauczyciela poprawiali sobie uczniowie swoje, albo wprost przepisywali go sobie starannie. Nauczyciel wykladał, wyjaśniał znaczenie słów oddzielnych i zdań, a jeżeli któryś z uczniów spisywał uwagi nauczyciela, to powstawał komentarz. Wobec takich warunków musiało się zebrać i uporządkować te komentarze rozmaitych miejsc talmudu, spisane albo przez samego nauczyciela, albo przez jego uczniów. Trudno tu było zważać na prawo własności, bo nauczyciel podawał dosłownie i skrupulatnie to swoim uczniom, co sam od swoich nauczycieli dostał, zmieniając lub dodając tylko tam, gdzie, jak sądził, lepiej rzecz wytłumaczyć potrafi. W ten sposób powstawały komentarze drogą naturalną. W szkołach przechodziły takie komentarze pisemnie z pokolenia w pokolenie, a zbiory takie nazywano „Conteros“ (może zepsute Comentaros). Każdy nowy nauczyciel wprowadzał większe lub mniejsze zmiany, zdarzało się też czasem, że bardziej rozwinięci uczniowie swoje zdania wtrącali. Na wielką skalę zaczęto zakładać taki komentarz w Moguncyi. Służył do użytku publicznego i dlatego przechowywano go w szkole, a odpisy tegoż komentarza rozchodziły się do najdalszych krajów. Fundamentem do niego były prawdopodobnie prace Rabi Gerszoma i jego nauczycieli, ale na to nie zwracano zdaje się był wielkiej uwagi; komentarz pozostał własnością Jesziwy. Ponieważ komentarze, w rozmaitych szkołach używane pomiędzy sobą, się różniły, i to nieraz znacznie, więc uczniowie, przechodząc z jednej szkoły do drugiej, nowe poznawali komentarze. Ponadto, ilekroć uczeń przepisywał dla siebie komentarz, to bywał on już zwykle nieco zmieniony. Mieszanie tekstów i rozmaitość kompilacyj także się

do zamieszania przyczyniły — wszystko parło do ostatecznego ustalenia tekstów. Byłoby to prawdopodobnie samo przez się nastąpiło, przez ciągłe osłabienie duchowej produkcji; a było to jednak szczęściem, że Raszi się tego podjął, gdyż należał on do ludzi, którzy potrafią nadać wszystkiemu piętno swego ducha, nawet tam, gdzie cytują — Skoro Raszi rozpoczął nauczanie było jego pierwszym zadaniem ustalenie czystego tekstu talmudu. Przejrzał wszystkie stare teksty, porównał wszelkie starsze poprawne rękopisy i z pomiedzy kilku rozmaitych sposobów pisania wybrał jeden, który po długiej rozwadze uznał za najodpowiedniejszy. Porównywał też kilka miejsc talmudu, by w ten sposób dojść do właściwego sposobu czytania. Przy aż nazbyt widocznych błędach decydował się niekiedy na własną poprawkę. Uwagi, spisywane dawniej na marginesach przez ludzi częstokroć niepowołanych, wkrały się były do oryginału; Raszi bystrem okiem znawcy je odróżniał i usuwał zupełnie. Przy całej swojej czynności kierował się Raszi swoim subtelnym zmysłem krytycznym i taką skrupulatnością i starannością, że pod tym względem nikt mu nie dorównuje. Znaczniejszą część poprawek umieszczał na marginesie albo w swoim komentarzu nie skreślając starszej wymowy, ba często nawet starał się i ją wytłumaczyć. Trudno wprost określić, co Raszi przez swoje komentarze zdziałał, dzisiejsze egzemplarze talmudu są właśnie tekstem, przejrzanym przez Raszego.

Możliwe też, że pracował nad tą korekturą talmudycznego tekstu życie całe, koregując go nieustannie. Rozumie się, że nowa Jesziwa potrzebowała nowego Conteros, albo też któryś ze starszych uznać i przyjąć musiała. Otóż ilebyśmy byli mogli stracić, gdyby Raszi objął był katedrę w jakiejś starej Jesziwie, gdzieby był prawdopodobnie całą swoją czynność, spryt i wiedzę w stare, używane komentarze włożył. W tym wypadku jednak musiał dla swojej Jesziwy nowy Conteros założyć. Ze wszystkich szkół, w których pobierał był naukę, przyniósł komentarze na piśmie albo ustną tradycję i wszystko to w swej pracy zużył. Podaje

to często sam: „Tak słyszałem . . .” „To przyjąłem . . .” „To wyjaśnienie znalazłem . . .” „To pochodzi od moich nauczycieli . . .”

Często, zamieszczając dwa rozmaite wyjaśnienia, dodaje, że pierwsze pochodzi od jego nauczycieli. Rozumie się, że zgodnie z duchem swej epoki używał za podstawę prace swych nauczycieli; abstrahowanie od nich uważano by za nieskromność a nie zgadzałyby się to też z łagodnością wrodzoną istocie Raszego. Wystarczy, że prawie wszystkie zdania zmieniał, nawet wtedy, gdy wyraźnie sam zaznaczał, że cytuje. Ale ciągłe powoływanie się na imiona nauczycieli było owej epoce obcem. Także komentarza Raszego nie uważano z początku jako pracy jednej osoby: nazywano go „Conteros” jak wiele innych, ba często nawet przeciwstawiano wyjaśnienia Raszego temu „Conteros”. Dopiero później, kiedy się przekonano, że Raszi na tem polu pracę zamknął i kiedy sobie coraz bardziej poczęto uświadamiać jego wielkość, nadano jego dziełu imię mistrza. Wtedy to nie były już starsze komentarze więcej w używaniu, Raszi bowiem wyjął już był z nich wszystko istotne i wartościowe i oddał w odnowionej formie. W ogólności opierał się Raszi przy każdym traktacie na wyjaśnieniach tego nauczyciela, z którym ten traktat przerabiał, i którego ustne komentarze i pisane uwagi były mu świeżo w pamięci. Zazwyczaj nie cytował takiego nauczyciela, wskazuje na to tylko wtedy, jeżeli jest innego zdania niż tenże. Czasem cytuje w ten sposób: „Tę wersję słyszałem w tamtym traktacie”. W miejscach równoległych podaje dokładnie źródła rozchodzących się wyjaśnień, a gdzie tych źródeł nie podał, może licząc na to, że wszyscy je znają — powstają sprzeczności na pozór, które łatwo usunąć się dają, jeżeli się o tem pamięta, że poprostu w każdym miejscu za zdaniem innego nauczyciela poszedł. Często też mogły powstać takie sprzeczności stąd, że w przeciągu czasu zmieniał swoje zdanie. Rozumie się przecież, że komentarze jego nie mogły powstać w jednym czasie, zwłaszcza przy jego sposobie zastanawiania się i obmyślenia

dokładnego i sumiennego. Nie pisał ich też po kolei, a umierając zostawił dwa różnej treści komentarze, rozpoczęte do połowy. Do olbrzymiego swego dzieła używał całej literatury rabinackiej swego czasu. Zwykł znajdować wyjaśnienia w ten sposób, że przyrównywał rozmaite miejsca z talmudu, co było w jednym miejscu niejasnem znajdował zrozumiałem w drugim, co tu jest tylko zaznaczonem jest gdzieindziej wyraźnie wypowiedzianem. Wszędzie wskazuje Raszi na to, raz cytując dane miejsce drugi raz podając tylko krótką treść, bez wymienienia źródła. Ma wciąż przed oczyma całą literaturę talmudyczną, czyto wyjaśniając podług jej wzorów czy też bez porównywania i odwoływania się zawsze jest logicznym, niezawitym i naturalnym.

Chętnie tworzył reguły dla talmudycznej hermeneutyki, talmudycznego sposobu myślenia, rodzaj talmudycznej systematyki, normy dla prawnych rozstrzygnięć. Zrozumiał też, jak ważnym czynnikiem do poznania talmudu jest ścisłe oznaczenie osób pod względem czasu i miejsca. Zawsze i wszędzie o to się stara, toteż udaje mu się po większej części moment historycznie prawdziwy uwydatnić.

Komentarz Raszego uniknął rozwlekłości dzięki temu, że autor nigdy nie zajmuje się tłumaczeniem rzeczy ubocznych i dyskusjami na ten temat prowadzonymi.

Główną zaś i zasadniczą zaletą Raszego jest, że pisma jego nie tylko dla uczonych ale także i dla zwykłych, przeciętnych ludzi są przystępne. Bogatą w następstwa jest budowa jego komentarza. Nie objaśnia on bowiem sposobem wielu innych całych rozdziałów, co zresztą było charakterystycznym dla hiszpańskich komentatorów, którzy, w pogoni za systemem, podawali li tylko suchą treść, różniąc się najwyżej w uporządkowaniu tejże.

Raszi natomtast objaśnia słowo za słowem zdanie po zdaniu. Zostawia jednak czytającemu pole do samodzielnego myślenia, bo objaśnienia jego mają na celu tylko ułatwienie zrozumienia, pozwala jednak każdemu rzecz pojmować według własnych zapamiętań.

Uczący się, towarzysząc mu krok w krok w rozumowaniu, mimowoli zaznajamia się z talmudycznym sposobem myślenia. Tylko dzięki jemu tosafiści byli w stanie kontynuować produkcję talmudyczną, tylko przy pomocy Raszego zdolni byli wnikać w najgłębsze tajniki właściwości talmudu. Dla objaśnienia słów posługuje się Raszi częstokroć porównaniami, zaczerpniętymi z gramatyki. Nietrudno zrozumieć, że dzieło na tak wielkie rozmiary obmyślane, jakim stał się komentarz Raszego, nie mogło z pod ręki mistrza wyjść odrazu zupełnie wykończone.

Często dyskusye w szkole albo pytania zadane piśmiennie zmuszały go do zmian odpowiednich kwestyj, często też traktat, który uczniom swoim wykładał, albo sam opracowywał, składał go do ponownej rewizyi komentarza już napisanego.

Istniały rzekomo 3 recenzje komentarzy Raszego, to też ilekroć się cytuje miejsca, których w komentarzach obecnie nie ma, kładzie się je na karb zmian przeprowadzonych w tekście, bądźto przy rewizyi, bądź przy kreśleniu zupełnem miejsc, zastąpionych przez nowe. Komentarze Raszego spotkały się z życzliwym przyjęciem i łatwo się rozpowszechniły. Zdarzało się też, że niejeden dostawał egzemplarz, w którym nie było jeszcze zmian przeprowadzonych.— Między innymi rozdział o przemianach i wędrówkach jest bardzo zajmujący.

Nietrudno zrozumieć, że, kiedy później badano tekst, który uważano za pochodzący z pierwszej lub drugiej recenzji, za miarodajny uznano w pierwszej linii ten, który był w rękopisie samego Raszego, w drugiej linii ten, który się znalazł w rękopisie pochodzącym z Troyes, miejscu, gdzie Raszi nauczał, a w końcu rozstrzygał nawet rękopis, który wogóle z Francji pochodził.

Im bliższym który tekst okazał się epoce tworzenia i miejsca pobytu autora, tem pewniej można było przypuścić, że ma się przed sobą ostateczne objaśnienia Raszego. Późniejsi powołują się często na wydania samego Raszego, jakoteż na późniejsze i wcześniejsze recenzje, bądź też oświadczają, że Raszi sam zarzucił to lub owo.

Niemają też przyczyniły się do niezmiernego rozszerzenia komentarzy szkoły Raszego, których było mnóstwo we wszystkich krajach. Każdy uczeń zabierał do domu jeden lub czasem nawet kilka kopij komentarzy, które sam podczas swoich studyów sobie sporządził lub nabył, jeśli mu środki na to pozwalały.

Lecz nie każdemu udało się sporządzić rękopis w całości, częstokroć nabywano tylko niektóre traktaty albo ich fragmenty. Często słyszymy o tem, że ten lub ów traktat, ta lub owa część brakuje; luki starano się więc zapełnić odpowiedniami wyciągami z innych komentarzy. A jednak znakomite, potęgujące się z czasem zdolności Raszego nie wystarczyły: zostało przecież kilka rozdziałów, których objaśnić już nie zdążył i dopiero uczniowie jego starali się po jego śmierci braki uzupełnić. Byli to oczywiście jego najlepsi uczniowie, którzy najdłużej pod jego kierownictwem pracowali i prawdopodobnie współdziałali z nim w komentowaniu. Po śmierci oni właśnie rozwinęli wszechstronną działalność. Raszi poprawki swoje na tekście talmudu zwykł był z kraju dopisywać, uczniowie jego natomiast umieszczali je w samym tekście, wsuwając je w odpowiednie miejsca, przyczem postępowali bardzo ostrożnie i podług pewnych, z góry oznaczonych norm.

Nie uwzględniali bowiem tego, czego Raszi nie wypowiedział z możliwą dobitnością i dokładnością, lub co nie było u niego ostatecznym wynikiem prostego i jasnego rozumowania. Przedsięwzięli pod pewnym względem ostateczną redakcyę niektórych komentarzy, przyczem zatrzymywali miejsca, przy ostatniej recenzji skreślone, niejedno kreślili, o czem sądzili, że Raszi byłby je opuścił. Niekiedy dodawali do objaśnienia Raszego drugie objaśnienie, gdzieś ustalali styl, gdzie nie wydawał im się dość pewnym. Przez ciągłą styczność przyswoili sobie styl mistrza; oni też uzupełnili braki.

Rozporządzali przytem różnorodnym materiałem: obok objaśnień ustnych Raszego, które stanowiły zupełny komentarz, mieli także niektóre jego zapiski. Rozumie się samo przez się,

że, jak długo komentarz Raszego do jakiegoś traktatu nie był kompletny, nawet w szkole w Troyes starsze komentarze były w użyciu.

Oprócz wykładów uczniowie też niemało korzystali z rozstrzygnięć zawitych kwestyj mistrza i być może, że przy tej sposobności dyktował nawet uczniom poprawki do starego komentarza. Im więcej uczniów z komentarza tego korzystało, tem bardziej ulegał zmianie.

Prawdopodobnie sam Raszi bez powyższych powodów niejedną zmianę przeprowadził, li tylko dla tego, żeby utrwalić oryginalne swoje pomysły. Z czasem komentarz taki przestał być dziełem pierwotnego autora, tak wielkim i licznym ulegał zmianom. W nielicznych miejscach komentarza Raszego znaleźć można takie fragmenty. Wobec nich to biografowie Raszego stają zupełnie bezradni. Tego rodzaju zmienione stare komentarze stanowiły dla uczniów podstawę w pracy, zwłaszcza tam, gdzie chodziło o uzupełnienie komentarza, gdzie mistrz rzeczy nie doprowadził do końca, lub gdzie jego komentarz zaginął.

Niejednen z komentarzy uczniów jego przypisywano później Raszemu. Mimo tak wielkiego ustnego i pisemnego materiału i pomimo, że uczniowie najczęściej szczęśliwie sposób mistrza naśladowali, przecieź uświadamiamy sobie przy porównaniu całą wyższość Raszego, a zarazem staje nam jasno przed oczyma, ile rzetelnej pracy Raszi w komentarzach swych dokonał. Starsi uczniowie, pierwsza ich generacya, która z Raszim długie lata obcowwała, dokończyła w ten sposób jego pracę; jeden okres dobiegł końca. Młodsza generacya, która krótki tylko czas w szkole Raszego przebywała, lub też jedynie z komentarzy jego względnie u uczniów jego się uczyła, rozpoczęła już ową analizującą, krytyczną działalność, która dała początek Tossafoth'om do Talmudu.

A zostało im to właśnie ułatwione przez Raszego. Bo gdy dotychczas uczeń wiele energii i uwagi poświęcić musiał na

należyte zrozumienie tekstu, i nigdy do samodzielności dojść nie mógł, to obecnie od tego zwolniony zupełnie swobodnie i samodzielnie głębszej pracy umysłowej oddać się mógł.

Jeśli się nawet ożywiona działalność odpisywaczy przyczyniła do rozszerzenia komentarzy Raszego, to z drugiej strony zgrzeszyła ona niemało przeciwko ich tekstowi przez błędy pisarskie i zmiany, które druk jeszcze bardziej pomnożył.

Dzieło Raszego musiało też i próby ogniowe przejść. W Hiszpanii zostało zakazane, we Włoszech spalone. Cenzury skreśliły niektóre miejsca, każąc natomiast inne interpolować.

Talmud zaś zdaje się być z Raszim wprost zrośniętym. Studium Talmudu bez niego nie da się dziś ani pomyśleć, wszyscy, którzy się talmudu uczą, oprzeć się na nim muszą.

Bardziej jeszcze popularne, niż komentarze do talmudu, stały się Raszego komentarze do biblij. Już w pierwszych swych latach szkolnych uczą się jej dzieci, wraz z tymi komentarzami, dorośli zaś odczytują je każdej soboty. Chcąc go uczynić dostępnym dla coraz szerszych warstw, pisali rozmaici usługni uczeni objaśnienia do tych komentarzy — i to w takiej ilości, że obecnie mógł się ukazać spory tom, zawierający spis bibliograficzny podkomentarzy do Raszego.

We Francyi żyli zawsze ludzie, którzy się specjalnie studyowaniu biblij poświęcali. Nazywano ich „Darschan Nakdan Kara“. Tradycyjne początki tego studyum odnaleść się dadzą w Palestynie. Objaśnianie biblij odbywało się prawdopodobnie w sposób zdawna utarty; było to raczej allegoryzowanie i symbolizowanie tekstu, niż naturalne objaśnianie myśli. Tyle pięknych kwiatów kwitło w biblij, że okrywały ją jak splot lianów. Stąd to było owo hagadyczne objaśnianie, często bardzo bliskie właściwego sensu, jakkolwiek formalnie wydawało się od niego dalekiem. Dopiero na krótki czas (jedno lub dwa pokolenia) przed wystąpieniem Raszego, powstał w owych krajach prąd, skierowany ku wyjaśnieniu naturalnego sensu tekstów biblijnych. Prąd ten nie powstał nagle, lecz rozwijał się powoli.

Początków jego szukać prawdopodobnie należy w ówczesnym żydowskim kierunku duchowym. Prawdziwie żydowski umysł owych badaczy otworzył im drogę do zrozumienia biblij, w owym naiwnie żydowskim charakterze, oni zbliżyli się bardzo do ducha jej. Przyczynić zaś mógł się do tego fakt, że wtedyto właśnie duchowieństwo chrześcijańskie zaczęło wciągać Żydów w dysputy. Ci musieli się bronić bibliją i przeciwko chrześcijańskiej mistyce wytaczać naturalne objaśnienie pisma świętego. Za czasów Raszego był rozwój tego kierunku pośrodku swej drogi, Raszi zaś był kamieniem granicznym na rozstajnych drogach. Przyjmuje on jeszcze wiele z hagadycznego objaśniania biblij, zarazem jednak płynie już całkiem odważnie z nowym prądem. Znakomity jego zmysł orientacyjny pozwala mu znaleźć odpowiednią miarę i wybrać tylko nie idącą za daleko Hagadę. Styl zaś jego pozwala mu wycisnąć na wszystkich częściach składowych stygmat swego ducha.

Ta właśnie synteza różnorodnych elementów przeniosła go w odległe czasy. Dlatego to mógł się on stać komentarzem dla wszystkich, mógł wszystkich zadowolić. Dalszy rozwój prześcignął Raszego. Naturalne objaśnianie pisma doszło do absurdu. Dość wymienić kilka nazwisk: Raszbama, jego braci Jakóba i Salomona, Józefa Kara, Mojżesza z Paryża, Józefa Bechora-Schorra i innych. Ale ten kierunek nie doszedł nigdy do znaczenia, jakim szacowano Raszego, który stanowi harmonijne wyrównanie dwóch prądów. Raszi nie znał już w swoich czasach bardzo ważnych prac hiszpańskich gramatyków żydowskich. Tylko dzieła dwóch najstarszych: Menachema ben Saruk i Dumasza ben Labrat, którzy jeszcze po hebrajsku pisali, doszły do niego. Stanowisko jego w kwestyach gramatycznych jest jeszcze nierozwinięte, ale jego doskonały zmysł językowy prowadzi go nieraz prędzej do celu, niż innych pisarzy gramatyczna analiza. Poetyczna żyłka, która w nim tkwiła, zbliżała go duchowo do poezyi biblijnej.

Technika Raszego jest taka sama w jego komentarzach do biblij, jak i do talmudu. Objaśnia on słowo za słowem i zdanie za zdaniem; rzadko tylko zdarza się, by omówił raz jeszcze cały ustęp i ewentualnie podał odmienny jakiś pogląd na znaczenie. Tylko do „Pieśni nad pieśniami” i do „Zacharyasza” dodaje krótkie wstępne uwagi. Czasem wtrąca też jakąś uwagę osobistą. Objaśnienia słów popiera cytatai z biblij, niekiedy zaś przeprowadza porównanie z późniejszą hebrajszczyzną Miszny lub nawet z językiem aramejskim. Cytuje też często Targum Onkelosa do Tory i Jonathana do proroków, posługując się ich objaśnieniami. Nadzwyczajną zaś precyzyę okazuje w używaniu swej własnej terminologii egzegetycznej.

Niektóre słowa tłumaczy na język francuski, a ilość takich słów dochodzi do kilku tysięcy. W niektórych miejscach cytuje też specjalnie w Troyes używany Patois. A może też język, którym Żydzi mówili, różnił się od ogólnego języka francuskiego. Zna również Raszi gwarę rycerstwa, jak w ogóle wysokich sfer chrześcijańskich. Już przed Raszim poczęto cytować francuskie wyrazy, oznaczając je jako „Laaz”. Raszi wyjaśnia, że wyraz ten oznacza w ogóle obcy język.

Późniejszy gruby błąd pisarski zrobił z wyrazu tego, przez dodanie do niego dwóch przecinków u góry, abbreviatury.

Podobnie jak w innych dziełach przejawia się także w komentarzach do biblij jego jasny, wielki duch. Tylko ten, kto nie zna znaczenia Raszego w duchowym życiu Żydów, może go jedynie za autora komentarzy, o mniejszem lub większem znaczeniu uważać. Komentarze te są czemś więcej: one reprezentują najprawdziej sposób, w jaki żydostwo z rabinackiego okresu pojmowało bibliję. Komentarz Raszego do Szir-Haszirim jest sam poematem, pieśnią nad pieśniami jego czasów. Proza jego robi na nas niekiedy szczególne jakieś wrażenie przez swą cichą i prostą poezyę; tak więc mają jego komentarze także i samodzielną wartość.

W jaki sposób powstały Raszego komentarze do biblii, na to niełatwo dać odpowiedź. Może objaśniał ją publicznie w soboty, a może uczył jej uczniów swoich. Ostatnie przypuszczenie jest dość prawdopodobne. Uczniowie jego dokończyli także i to dzieło jego. Dodają oni niekiedy od siebie objaśnienie jakiegoś lub uwagę i porównują — też chyba — już przedtem przez Raszego samego zrewidowane teksty komentarzy. Tu i ówdzie poczynili też mniejsze lub większe zmiany. Wobec takich znacznie zmienionych miejsc stają później biografowie bezradni. A może też dokończyli niejednego, co przez Raszego samego ukończone nie zostało. Naśladowali oni do złudzenia ton i styl Raszego. Z pewnością możemy tylko o komentarzu do kroniki powiedzieć, że nie pochodzi od Raszego. Zresztą posiadamy jego komentarze do całej biblii.

Przypisują mu także komentarze do Midrasz Rabba. Jest to jednak prawdopodobnie dzieło jednego z jego uczniów, który, korzystając z wykładów swego nauczyciela i z materiału przez niego pozostawionego, stylem mistrza swego komentarz ten napisał.

Rzecz naturalna, że ilość religijno-prawnych zapytań, z którymi się z dalekich stron do Raszego zgłaszano, była bardzo wielka. Nauka i życie praktyczne podaly sobie tu ręce. Także i ustnie musieli często uczniowie i mieszkańcy miasta Troyes Raszego o radę zapytywać, a on naturalnie odpowiedzi im udzielał. Wykonywał też prawdopodobnie wszelkie wogóle funkcje sędziego i rabina, co wogóle do każdego uczonego z natury rzeczy należało.

Z jego pisemnych odpowiedzi odbijają się też oryginalne rysy jego, z nich nawet można więcej zebrać materiału tyczącego się charakterystyki Raszego, niż z innych jego dzieł. Rozstrzyga zawsze krótko i jasno, czasem odsyła do odnośnego miejsca talmudu, komentując je tak, że ono jasnem jest i zrozumiałem dla każdego. Ale też i tu komentuje a nie decyduje, i dziwnym zbiegiem okoliczności mimo uznania nigdy za auto-

rytet decydujący nie uchodził. Możliwe, że powodu szukać należy w jego nadmiernej skromności, która mu nie pozwalała dobijać się o uznanie swoich decyzji w dziedzinie prawodawstwa; decyzya bowiem w tym zakresie uważana była zawsze u żydowskich uczonych za coś ogromnego, za rzecz, za którą się wielką na się bierze odpowiedzialność. Może też jego ustrój duchowy nie mógł się do tego przysposobić. Jego obiektywizm sąszenia, jego sposób traktowania na równi różnych zdań i osądzania rzeczy z rozmaitych punktów widzenia, nie daje mu mocy silnej decyzji. Może mu też brakło owej subtelnej analizy, która wykrywa pozorność tylko sprzeczności. On, jako komentator, chciał tylko to widzieć, co można jasno spostrzedz albo wyczuć, a nie to, co dopiero analiza stworzyć miała.

Mamy dużo dzieł natury rozstrzygającej, które się Raszemu przypisuje, „Hapardes, Haora, Issur w heter, Sepher hasdarim, Sidur Raszi“. Tylko pierwsze ukazało się przed stu laty w druku, drugie zostało teraz w 800 rocznicę wydane przez Salomona Bubera, inne czekają jeszcze w manuskryptach światła dziennego. Fakta te same przez się wiele mówią. Wszystkie te dzieła wyszły ze szkoły Raszego i przedstawiają mniej lub więcej uporządkowane zbiory ustnych czy piśmiennych rozstrzygnięć prawnych Raszego. Mogły one powstać same przez się w szkole i mieć za autorów rozmaitych uczniów jego. Zdaje się, że mistrz miał pewien znaczny udział w uporządkowaniu pewnych rozdziałów, ale ponieważ nie miał zbyt wielkiego uznania nie doczekały się też jednolitego uporządkowania. Trudno stanowczo rozstrzygnąć, jaki w tem jest udział Raszego. Raszemu przypisywano jeszcze inne dzieła, w których wcale udziału nie miał, i tak n. p. jedno medyczne i jedno gramatyczne dzieło — natomiast przedstawia tak zwany komentarz Raszego do Alfassi znakomicie sporządzony wyciąg, który nam ogromne przysługi wyświadcza przy rewizyi sposobów czytania komentarzy do miejsc halachicznych. Sporządził go prawdopodobnie ktoś dobrze obeznany ze sposobem pisania Raszego.

Pisał też Raszi kilka poezyj, — na tle zdarzeń z jego życia. Na ostatnie lata życia Raszego przypada pierwsza wyprawa krzyżowa ze swemi okrucieństwami. U Żydów francuskich pisano w takich wypadkach zwykle *slichoth*, i to nie ludzie umiejący pisać w mowie związanej, lecz najpobożniejsi z uczonych byli powołani do pisania *trenów*. Także i Raszi wylał swój ból w *slichoth* i dziwne odbieramy wrażenie widząc Raszego, owego pisarza wzorowej prozy, piszącego pod wpływem ducha swego czasu stylem kalirycznym w całej jego szorstkości.

Gdyby się Raszi był oddał poezji byłby może poszedł swoją własną, samodzielną drogą, tak tylko raz, u schyłku swego życia, uczuł potrzebę wylania swej duszy w poezji. Pierwsza wyprawa krzyżowa napewno musiała zachmurzyć koniec jego żywota, często popadał w chorobę i z trudnością tylko dokonywał swego dzieła, często nawet zmuszony był dyktować. > O jego życiu wiemy bardzo mało. Trzy swoje córki wydał już był dawno za znacznych swych uczniów, jego wnukowie należeli do jego uczniów młodszej generacji i byli później pierwszymi i najwybitniejszymi *tossafistami*.

29 tamuz roku 4865 zmarł Raszi. Jego życie wydaje się nam jakąś wyższą poezją i mimowoli przychodzą nam na myśl słowa poety, że Bóg piękne dusze w zadowoleniu całuje. Cała istota Raszego wydaje nam się jakby takim pocałunkiem, którym stwórca obdarzył świat swój.

E. M. Lipschütz.

ALFRED NOSSIG.

WYGNANIE ŻYDÓW.

AKT TRZECI DRAMATU.

O S O B Y:

EMANUEL MONTALTO, naczelnik gminy żydowskiej.
RAFAEL MONTALTO, jego syn.
CZTEREJ inni synowie MONTALTA.
BAR ELISA, głowa ortodoksów.
CENDOR, kamieniarz.
SENIOR, i jego synowie.
RABBI ZADOK ABOAB i jego uczeń DAWID.
ABARBANEL.
LUD.

Przed podniesieniem kurtyny hałas i krzyk wzburzonego ludu, zrazu przytłumiony i ledwie uszu widzów dochodzący, później coraz głośniejszy, do morza rozhukanego podobny.

Podniesiona kurtyna odsłania obszerną przestrzeń w synagodze: W środkowej ścianie wgłębienie, mieszczące w sobie zwoje Pisma Świętego. Przed niem, na wzniesieniu para świeczników i ławy do siedzenia. Wreszcie nawy, ławy modlitewne ustawione tak, że tworzą wolne przejście, aż ku drzwiom.

SCENA PIERWSZA.

Don Emanuel Montalto, Rafael i czterej inni jego synowie. Sahu Alfaro, Juda Cendor. Nieco później Rabbi Zadok. Aboab i Dawid. Lud.

Na estradzie przedstawiciele przedniejszych rodów żydowskich w bogatych strojach. Pośród nich Don Emanuel Montalto i bracia jego. W ławach lud, wyłącznie mężczyźni, po większej części nie siedzą w nich lecz stoją. Co chwila wpada ktoś płacząc do synagogi. Utworzyło się wiele grup; jedni rozprawiają ze sobą żywo, inni twarze ukryli w dłonie i płaczą cicho, a jeszcze inni biadają i rozpaczają.

W pierwszej ławie na lewo siwobrody talmudysta Sentob Bar Elisa. Na stopniach wzniesienia pełno ludu. Najwyżej Juda Cendor, rozmawiający z Sahulem Alfaro. Po chwili wchodzi Rabbi Aboab i Abarbanel, za nimi Dawid.

GŁOSY — (zrazu oo prawej stronie, później i pośrodku):

Patrzcie, Aboab! Rabbi! Aboab!

(Silniej):

Abarbanel! Abarbanel!

*(Aboab i Abarbanel wstępują na wzniesienie).
(Montalto wita ich, poczem daje znak ręką i hałas ucisza się.
Cendor i Alfaro, odwrócení od Montalto nie spostrzegli jego
skinienia i rozmawiają dalej żywo ze sobą. Na tle porywów płą-
czu słyszać ich sprzeczne głosy):*

ALFARO:

Tak jest, tak jest! Tu Abarbanel winien!

CENDOR:

Kłamstwo!

ALFARO:

Ależ tak, wiem o tem napewne!

GŁOSY *(wokół Alfara)*:

Tak jest! Tak jest!

MONTALTO *(wzniósł uroczyście obie ręce i trzyma je w tej po-
zycji tak długo, aż w zgromadzeniu zapanowała zupełna cisza.
Tylko gdzieniegdzie słyszać było tłumione tkanie)*:

Bracia! We wierze i w nieszczęściu — bracia!
Nie słyszy duch nasz wieści, którą słyszy ucho —
Czyż czas powstrzymać w biegu można?
Czyż tam, gdzie dotąd kwitły nam swobody,
gdzie ład i pokój błogie niosły plony,
mogła tam dzikość zawładnąć nieludzka,
i barbarzyństwo niepojęte zgoła?
Więc runąć mamy nagle z wyżyn naszych,
rzucić nauki, dostatki, opiekę,
by stać się nędznym włóczęgom podobni?
a kraj, gdzie ojców spoczywają kości,

kraj, użyźniony pracą naszych dłoni,
opuścić mamy i wyjść jak żebracy?

(Słychać płacz głośny).

CENDOR:

Oto los Żydów!

MONTALTO:

Czyśmy mogli sądzić — odkąd nam matką stała się Hiszpania —

że Ahaswera klątwa trwa wciąż jeszcze?
Lecz oto jeden lud wypiera drugi,
równi złoczyńcom musimy uchodzić,
i niema dla nas litości!

CENDOR:

Lud, co nas gnębi, nie jest naszym ludem!

GŁOSY:

My nie Hiszpanie!

GŁOSY:

O nie, ojczyzną naszą jest Hiszpania!

GŁOSY:

Hiszpan — to wróg nasz! My jesteśmy Żydzi!

GŁOSY:

Nie!

ALFARO:

Jeśli przeczycie, słuszność po ich stronie!

MONTALTO:

Ludzie, niech Bóg was od niezgody strzeże,
nas tylko jedność potrafi ocalić!
przypuśćmy, edykt zostanie spełniony,
wówczas — —

ALFARO i głosy na lewo:

nie zostanie spełniony!

CENDOR i głosy na prawo i pośrodku:

Zostanie! Zostanie!

MONTALTO:

Wówczas uradzić musimy ogólnie,
co w tym wypadku przyjdzie nam rozpocząć — —
Ja obrać radzę Niderlandów ziemie
lub Portugalię — tam gdzie hiszpański obyczaj i mowa.

GŁOSY:

Nie! Przenigdy!

GŁOSY:

Tam, tylko tam!

MONTALTO:

Maranni pójda nam na rękę — wszystkie
przypadające tu nam kapitały
nie stracą tam na wartości — —

GŁOSY;

A cóż ubodzy poczną i biedacy?
Kto ich w opiekę weźmie?

MONTALTO :

My. (*Szmary uznania*). Cokolwiek będzie w naszej mocy,
wszystko uczynim — wszakże mam nadzieję,
że do tak ciężkiej nie przyjdzie potrzeby,
i że przebłagać zdołamy królestwo,
przez wszelkich wpływów ruszone sprężyny — —
Tylko na jedno muszę się uskarżyć:
Słyszałem, jakoby Don Abarbanel,
odmówił nam pomocy swej na dworze...

(*Szmary niechęci*).

ALFARO :

Hańba mu!

MONTALTO :

Mówi, jakoby po temu
miał jakieś sobie wiadome powody —
Lecz mniejsza o to, bo Senior na dworze,
a jego mądre i szlachetne słowa
pewno nam pomoc przyniosą — a teraz nim powróci,
niechaj głos zabierze
ten, co ze skuteczną chce wystąpić radą.

GŁOSY (*do Abarbanela — jedne przyjazne, drugie grożące*):

Mówcie!

ABARBANEL :

Więc chcecie znać przyczynę, bracia,
dla której prosić nie chciałem u dworu?

GŁOSY (*wyzywająco gniewnie*):

Tak!

ABARBANEL:

Nie chcę, byśmy zostali w Hiszpanii!

ALFARO i głosy:

Co on powiada?

To jest niesłychane!

CENDOR i głosy:

Tak jest! Ma słuszność!

ABARBANEL:

Rozważcie bracia: bo cóż nas tu czeka,
jeśli nam zwołą wyżebrany pobyt?!

GŁOSY:

Życie!

ABARBANEL:

Tam, kędy drzwi mi raz już pokazano,
nie zwykłem wchodzić —

GŁOSY:

Słusznie! Bardzo słusznie!

ABARBANEL:

Wówczas obluda znikłaby na zawsze,
nie znalazłbyśmy tych przyjaznych szyderstw,
co lica nasze krwią wstydu rumienia —
Wróg jawny lepszy!

CENDOR i głosy:

Tak!

Powiedział słusznie!

GŁOSY:

O nie! Nieprawda!

ALFARO:

Nas Hiszpanie cenią!

ABARBANEL:

Nie łudźcie się! Dopiero dziś pojąłem słowa mędrca,
który nam mówi: nie zasiewajcie ziarna na roli,
bo gdy nadejdzie tęskny czas rozkwitu,
wówczas wygnają was!...

CENDOR i głosy:

Tak jest...

ABARBANEL:

Im więcej wiedzy, bogactw mieć będziecie,
im was silniejsze węzły złączą z ludem,
tem dla was bliższą chwila waszej zguby!

ALFARO:

Ta chwila minie, wszystko się odmieni,
tylko chcieć trzeba!

ABARBANEL:

Co? — te wrzody leczyć? — trud to daremny!
Czy tu, czy w Hollandyi, czyli też w Anglii,
jak długo błądzić będziem rozprośzeni,
tak długo kłątwa moc swoją zachowa:
„Nie znajdą błędne stopy twe wytchnienia,
nie będziesz nigdzie dachu mieć nad głową,
dopóki tułasz się po obcej ziemi —
Jeśli dom wzniesiesz nie zamieszkas w domu.

nienawiść pójdzie śladem twoich stóp,
i próżno łaknąć będziesz odpocznienia!
Pomiotem będziesz ludziom i pogardą,
urągowskiem staniesz się narodom,
i będziesz trwogą gnan, jak zwierzę w ostępie,
aż od widoku mąk i krwawych dni,
ślepotą oczy zamknie ci na wieki,
zanim szaleństwo rozum ci odmieni —

(wśród zgromadzonych głośne tkanie).

Czegóż szukacie tu — i tam? płomieni głosów?
chrztów poniewolnych? Wieczystej obłudy?
męczarni i złota?! Cóż, chcecie, by się wciąż odnawiał
dramat wieczysty naszego narodu?!
By nasi bracia bladzi z zapadłemi licy,
szli jak upiory od kraju do kraju?!
Czyż was nie pali wstyd, was bogatych,
możnych, że ci żebracy wasze mają rysy?,
że żyć musicie z łaski obcych ludów?!

GŁOSY:

Więc cóż nam czynić?

ABARBANEL:

Jeśli stąd wyjdziemy, to niechaj nasz naród
nie idzie znów w rozsypkę, na wygnanie,
wyrzeczmy się tych krajów!

MONTALTO:

Więc nie iść i — nie zostać?!

ALFARO:

Cóż tedy?!

ABARBANEL :

Raz przeciąć trzeba ten przekłety węzeł,
jak to Hiszpania ongi uczyniła.
Jesteśmy obcym szczepem pośród ludów —
tu źródło naszych cierpień! Spójrzycie dokoła :
wszędzie, gdziekolwiek żyją nasi bracia,
tam oni równie cierpią, co nam dziś grozi,
ich jutro nie minie!
Więc mece onej chciejmy kres położyć.
bo wynajmując wszędzie ojczyznę,
zmieniamy barwę, jak kameleony!

ALFARO i głosy :

Głupstwo!

CENDOR i głosy :

Ma słuszność!

ABARBANEL :

Tam pójdźmy, skąd jesteśmy rodem!
Tam nas czekają nasze prasiędzy,
jak ongiś tu, za maurytańskich władców,
tak kiedyś znów zakwitniem, tam, na wschodzie;
zawsze Islamizm był nam lepszym druhem!

CENDOR i GŁOSY :

Tam nam zbawienie!
Tam powrócimy znowu!

ALFARO i GŁOSY :

Przenigdy! Nie!

ABARBANEL:

Egipt i Turcja stoją nam otworem,
a któż nam wzbroni w samym Syonie
rozbić namioty?

(Silne zamieszanie i gwar).

CENDOR i GŁOSY *(entuzjastycznie)*:

Na Syon! Na Syon!

ALFARO i GŁOSY:

Głupstwa i brednie!

(Przeciwnicy Abarbanela, którzy w toku słów jego podeszli ku niemu, opuszczają go, gestykulując wzgardliwie rękoma).

BAR ELIZA i grupa ortodoksów:

Błuźni!

Kłam zadaje Bogu!

MONTALTO *(wstaje i wznosi ręce ku górze)*:

Cendor! Nakażcie milczenie!

CENDOR *(uderza bardzo głośno drewnianą kijanką w deskę obitą skórą. Hałas ucisza się).*

(Rafael Montalto, porwany słowami Abarbanela, odłącza się od braci swych i spogląda nań w uniesieniu).

ABARBANEL:

Ocknij się ludu! Powróć do swych siedzib!

Tam, do ojczystych wróciwszy pieleszy,
osiągniesz wszystko, czego ci tu brakło,
co ci tu serce na strzepy szarpało...

Na nowo w własnem zamieszkas domostwie,
i wszystko twojem będzie, a nie cudzem!

E. M. LILIEN.

„PRZYJACIEL SULAMITY“.

Odetchniesz pełną, wyzwoloną piersią,
nie gnębion przez tych, których nienawidzisz!
Gdzie żyli wielcy twoi praojcowie,
tam będziesz władać dumnie,
tam — o ludu mój — cześć twą odzyskasz
między narodami, panować będziesz
na swej własnej ziemi!

CENDOR i GŁOSY:

Nam sława! Sława!
Na Syon! Na Syon!

(Abarbanela otaczają coraz nowi zwolennicy jego idei).

MONTALTO:

To istny obłąd! Szał!
Niechaj wraz z Tobą pójdą ci, których nie już nie łączy
z tem życiem: Bezsilni starcy, co nad talmudem oślepli,
ogłuchli, niech żebrząc mrą u zwalisk świątynnego muru!
Nas życie nęci!

ALFARO i GŁOSY:

Tak jest! Tak jest!

ABARBANEL:

My się nie poddamy!
My nie umierać pójdziem do Syonu,
lecz żyć! My nie schorzali pójdziem,
nie żebracy, ale krzepcy, zdrowi,
Tam się zgromadzi ludu rdzeń i siła,
pełni zapału, chęci poświęcenia,
nie będziemy stali przy zburzonym murze,
my nowe, górne wzniesiem mury,
odbudujemy święty gród Syonu!

BAR ELIZA (*staje na ławie wzburzony, podżegany krzykami swych zwolenników*):

Ty Pana Boga ubiedz chcesz w działaniu?!

GŁOSY z pośród jego otoczenia:

Bluźnierca, chwast nieczysty!

BAR ELIZA:

I Ty to słyszysz Panie Zebaot a nie grzmisz?
Więc wyście tak już obcy naszej wierze, iż tego nie wiecie,
że Bóg sam zbawić mocen Izraela!

GŁOSY:

Tak jest! Tak jest!

BAR ELIZA:

Musimy czekać na przyjście Mesjasza!

GŁOSY:

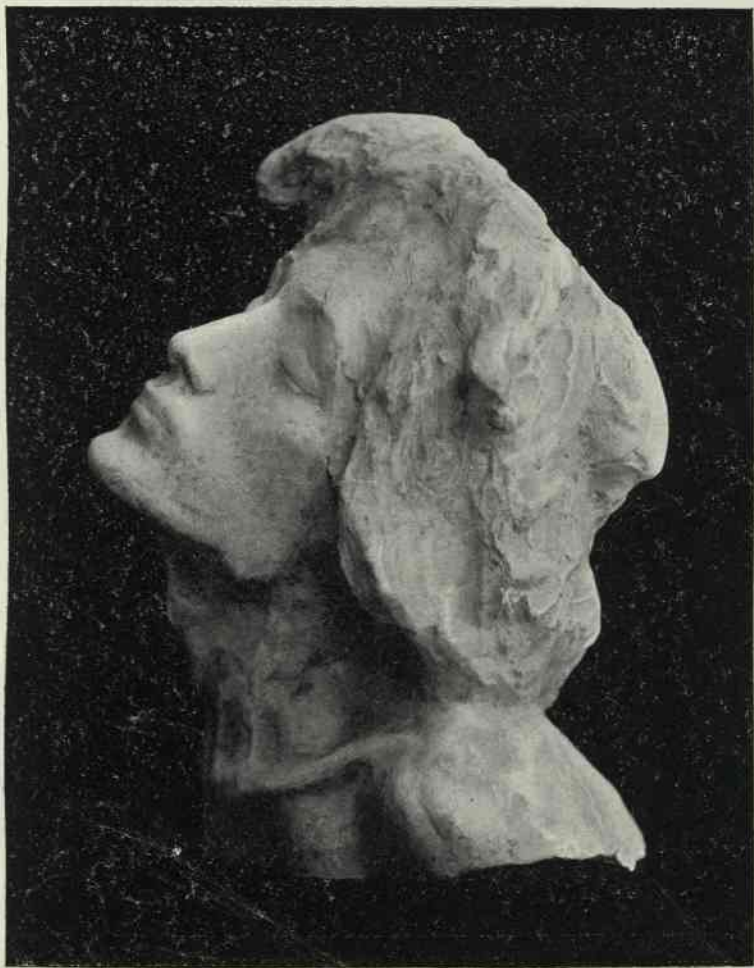
Tak jest! Tak jest!

ABARBANEL:

Czekać, wiecześnie czekać, tak bezsilnie,
biernie, nie ruszyć nawet palcem w własnej sprawie?
Czemże jesteśmy? Czyśmy nie mężczyźni,
władcy swych losów?! Było nam nieszczęściem,
żeśmy się unieść dali prądom losu,
gdy jedni pełni byli bujnych rojeń,
drudzy szyderstwem zapał ich zwalczali!
Nas jedno zbawić może: Czyn świadomy!

CENDOR i GŁOSY:

Tak! Sami sobie dopomóżmy!

HENRYK HOCHMAN.

STUDYUM Z NATURY.

BAR ELIZA:

Bluźniercy! Milczcie!

ABARBANEL:

O! gdyby to pojęły przeszłe pokolenia,
wówczas nie stalibyśmy tu — bezdomni,
wszak nie odrazu celu się osiąga!
O, gdyby byli do dzieła się wzięli,
zorali ziemię, lud w niej osadzili,
i u sułtana uzyskali dobra,
któreśmy tutaj napróżno nabyli!
Co za ich winą leży nam odłogiem,
dziś w bujną glebę przemienić nam pora —
Wielkie nam dzieło rozpocząć należy:
wzniesić z martwych Syon!,
a nasze wygnanie wolność nam przyniesie!

MONTALTO:

Niewczesne rzućcie sny!
Nas dziś przytłacza smutna rzeczywistość!

ALFARO:

Precz z marzeniami! Nie zwodźcie nam ludu!

ABARBANEL:

Dziś albo nigdy! Kiedy nam chwila
lepszą się nadarzy?! Jeśli na Syon zwrócim nasze kroki,
połowa ludu podaży za nami,
i porwie innych wciąż rosnącą falą — —
My wskrzesić chcemy świątynię Syonu!

BAR ELIZA *i otoczenie*:

Przeklęty! Język mu wyrwać bluźnierczy!

ABARBANEL:

Po wszystkich krajach wieść powoła braci
na wielkie święto wskrzeszenia Syonu!

CENDOR:

Dzisiaj lub nigdy! Dzisiaj przyszła chwila,
dziś Palestyna z krajem Mameluków
luźnymi węzły złączona odpada,
jak w jesień owoc dojrzały od drzewa —

ABARBANEL:

Wolność nas woła! Korzystajmy z chwili!
Gdybyśmy nawet w więzy popaść mieli,
w murach Syonu znów się z nich wyzwolim!
Powstaniem wolni w własnej ziemi!

*(Głośny entuzjazm u zwolenników Abarbanela, Bar Elisa, Alfaro
i ich otoczenie drwi i śmieje się z niego).*

CENDOR i głosy:

Hej bracia na Syon!
Na Syon!

MONTALTO *(podczas ostatnich słów Abarbanela porozumiał się
ze swem otoczeniem i gestykulacją wyraża niepojętność Abar-
banela):*

Uciszcie się!

(do Cendora):

Czyńcie swą powinność!

CENDOR *(potrząsa dziko głową, wznosi drewnianą kijankę
i, zwracając się w stronę Abarbanela, woła):*

Na Syon! Na Syon!

MONTALTO:

Pozwólcie mi mówić!

(Hałas ucisza się zwolna. W ciągu jego mowy napływa ku niemu znaczna część zgromadzonych)

Zgroza nas przejmuję!

Tak zwykle jedna klęska z drugą chodzi spółem —

Jedno nieszczęście z drugim się kojarzy:

Bóg nas chce zgubić! uszom mym nie wierzę:

Toć minister skarbu, słynny polityk,

a nam tu szumne brednie rozpowiada,

chce, byśmy przygód szukali na puszczy —

Ja zaś was pytam — coż my tam poczniemy?

Kto tam otworzy nowe pola zbytu?

Jaki brać będziemy zastaw za towary,

czy od Fellaha, nędznego biedaka,

którego mieniem jest zgrzebna koszula?

Komu pożyczać będziemy — chyba Żydom — —

Zakon od braci wzbrania nam odsetek!

Czem żyć będziemy?

ALFARO:

Głupstwa, same brednie!

GŁOSY:

Ma słuszność!

MONTALTO:

Rzecz dawno znana: Żyd z Żyda nie żyje,
więc finansisto, powiedz, co tam poczniemy?

ABARBANEL:

Będziem pracować — pługiem i motyką!

A czemu byli nasi praojcowie? Glebę orali
lub w bój szli w potrzebie —

ALFARO:

Śmieszne!

MONTALTO:

Nie poto Żyd zdobył kulturę,
by teraz zdziczeć wśród piasków pustyni!

ALFARO i GŁOSY:

Ma słuszość! Ma słuszość!

MONTALTO:

Od żelaziwa myśmy już odwykli!
Pług, miecz, nie dla nas,
ziemia nam obmierzła,
kamień nam wstrętny! Nam w kruszczach szlachetnych,
w drogim kamieniu praca się uśmiecha!
My mózgiem działać zwykli, nie rękoma —
dla nas nauki i rozmyślań głębie,
my nie do siania, żęcia, mordowania,
na to są inni!

ALFARO:

To rzecz nie nasza!

GŁOSY:

Oczywiście!

CENDOR:

Oho!

ABARBANEL:

Piętna niewoli macie za obyczaj . . .

MONTALTO:

Zatem musimy pójść w te kraje,
gdzie nasza mądrość bujny wyda owoc,
gdzie bogactw wiele i łatwy dobrobyt —

ALFARO:

Tak, bezwątpienia!

MONTALTO:

W bogate kraje, wolne kraje,
gdzie nas ni biskup ni ksiązę ukróci . . .

CENDOR:

Więc do Syonu!!

MONTALTO:

Nie! Tam nie pójdziem, gdzie brak rządu, ładu,
gdzie zbój i morderz nieopatrzny włada,
lecz tam, gdzie wojska orężne szeregi
obronią nas przed wrogiem —

GŁOSY:

Tam pójdziemy! Tam!

CENDOR:

A czyż my sami nie zdolni się obronić?
Wszystko potrafim własną zdziałać pięścią.
Otom w talmudzie jak wy obeznany,
a przecież żyję z pracy własnych rąk —
Obrabiam głązy, a młot, co mię żywi,
w razie potrzeby zdoła mię obronić,
i biada temu, kto w chęci rabunku
wejdzie mi w drogę. — — Więc mówię:
Kto mężem jest, a kocha swą pracę,

komu ojczysty Syon w piersi żywie,
ten pójdzie społem za Abarbanelem!

GŁOSY za Cendorem:

My wszyscy pójdziem za Abarbanelem!

ALFARO:

Temu wy chcecie zwierzyć wasze losy?
To chytry człek, przewrotny — zerwę mu maskę zwarzy:
Wiecie dlaczego łądzi was Syonem?
Oto ponieważ innych chce przewyższyć,
ponieważ wie, kto tu najlepszy z Żydów,
komu tu Żydzi zawdzięczają wszystko!
Chce Abarbanel przewyższyć Montalta,
dlatego chwyta nasze losy w dłonie!

CENDOR:

Zamilcz, pochlebco, najmito ty Montaltów!

ALFARO:

On chciałby teraz winę swą utaić,
dlatego tak przemawia,
wszak on sprowadził na nas to nieszczęście!

GŁOSY:

Tak, tak! To on!

CENDOR:

To kłamstwo, to nieprawda!

ALFARO:

Wyniosła pycha to Abarbanelów,
chcieliby wszystkim wyrósć ponad głowy,
wszystkich prześcignąć! został ministrem,

bo nikt inny nie był — lecz nam to na zgubę,
by nas pograżyć wraz ze sobą w otchłań,
on chyba tylko szpiegował we dworze!

CENDOR i głosy:

Milczcie! oszczercy!

ALFARO:

Tak, tak, lecz więcej jeszcze mówią:
oto, że poza sprawą kryje się kobieta!

CENDOR:

Nikczemność! Fałsz!

ALFARO:

czyli — on winien, że kości rzucone!

GŁOSY:

Tak jest! Tak jest!

ALFARO:

A wiecież wy, dlaczego teraz pragnie
iść do Syonu? Jakże nam nowe nieszczęście gotuje
jego ambicya? Oto korony brakło mu na skroni — —

ABARBANEL:

(spokojny, dumnie uśmiechnięty):

Bóg zna me serce!

ALFARO:

Kiedy korona znienacka zabłyśnie,
to Abarbanel staje się pobożnym!

GŁOSY:

Ha! ha! ha!

CENDOR:

Gdyby i tak?

Czyż Bóg nie przyrzekł nam zbawcy?

BAR ELISA:

Bluźni! bluźni!

CENDOR:

Czy Don Izaak nie z rodu Dawida?

Czy nie należy mu się korona?

GŁOSY:

Cześć mu i sława!

BAR ELIZA:

Co?! Tyś Mesyasze nasz,
ty świniożerco?! Przekleństwo wam, jak Korachowej rocie.
Srom i wstyd! Na wieki niechaj pamięć wasza trwa,
opłwana wzdardą ludzką, a zwłoki wasze,
niech pożrą sępy i rozszarpie gady
na polach u stóp Syonu, a ślad wasz wszelki
z oblicza ziemi niechaj marnie zczęźnie!

GŁOSY otoczenia:

Jimach sz'moch! Jimach sz'moch.

BAR ELIZA:

Lecz my przetrwamy, bogobojni, wierni,
jakośmy dotąd zachowani żywi,
a wokół nas wymarły wszystkie ludy,
jakośmy dotąd palcem wytykali
proroków fałszu!...

Nas Pan, Adonai, na Syon powiedzie,
tenci nasz wódz! wy przekłęci,
za tym przekętym idźcie na zatrąę!
My zaś z Mojżeszem pójdziem na wygnanie!

ALFARO:

Do Portugalii pójdziem do Holandy!
Niech żyje Montalto!

CENDOR:

Z Abarbanelem bracia do Syonu!

ALFARO:

Głupcy! Zaślepieni!

BAR ELISA!

B'nai Korach! B'nai Korach!

CENDOR:

Więc chcecie nadal pozostać w niewoli?
Wy małoduszni, nikczemnicy, tchórze!

*(Silne zamieszanie, obecni wygrażają sobie nawzajem pięściami,
inni wskakują na ławy, hałas i krzyk).*

MONTALTO *(napróżno usiłując zaprowadzić ład).*

Cisza!

GŁOSY:

Do Niderlandów! Anglii!

GŁOSY:

Do Palestyny! Do Syonu!

(Za sceną odgłos licznych kroków — słysząc słowa i gwar wielu ludzi).

GŁOSY:

Senior powraca! Senior! Od króla!

MONTALTO!

Uciszcie się! Uciszcie!

(Cendor uderza w deskę. Spokój).

MONTALTO:

Bracia, on niesie nam zbawienie,

— Więc pocóż kłótni?

(Wszyscy cisną się do drzwi w naprężonem oczekiwaniu. Tylko Abarbanel stoi nieporuszony, mierząc wszystkich wzrokiem pełnym politowania).

SCENA DRUGA.

Tamci. Senior i jego dwaj synowie.

(Na scenę wchodzi Senior, przygnębiony, jak chusta blady, opiera się na ramieniu obu synów. Wszyscy rozstępują się przed nim).

GŁOSY:

Mówcie, mówcie!

SENIOR *(z głębokim wysiłkiem)*:

Wszystko wam opowiem — —

[głęboka cisza].

Wwiedziono mię do sali, gdzie był król.
Zastałem go samego. Nabrałem odwagi.

SENIOR:

„Wy czego chcecie?” pyta marszcząc brew —
„Panie! Litości!” — — „Nie zmienim nic w edykcie!”
„Naród oddany na pastwę głodu i śmierci...
Niechaj przemówi miłosierdzie Wasze!”
„My albo wy — tak dziś być musi!” — „Lecz są sposoby
miłosierny Panie.
Dla dobra państwa chciejcie nas zostawić!”
„Ofiarność Żydów, aż nadto nam znana”.
„Raczie nałożyc podatek — spłacimy!”

MONTALTO:

Ile tylko zechce!
Oczywiście!

SENIOR:

Król milczał — wówczas rzekłem cicho:
„Od każdej głowy damy sztukę złota”.

ZGROMADZENI *(biadając)*:

Ach!

SENIOR:

Król znowu umiął — namyślać się zdał...
A wówczas, nagle z za rozchylonej kotary
weszła królowa — — dreszcz mię przeleciał...
„Co? śmieję ci jeszcze ofiarować złoto?”

„Oni dają wiele...” „Za żadne skarby” — krzyczy, „precz!”
„Pieniądże znaczą w państwie wiele...”

MONTALTO:

Co — nie mówiłem wam?

GŁOSY:

Król jest za wami.

SENIOR:

Lecz ona na to: „Cóż złoto?! Tu chodzi o Boga!
Wszak złota będziemy mieli w bród —
Czy nie wyrusza dziś za morze ów Genuńczyk?
Ten nam da więcej niżli skarby Żydów!”
„Lecz jeśli on zatonie, lub do dom powróci
z pustymi skrzyniami?”

MONTALTO:

Tak król powiedział?

CHÓR GŁOSÓW:

Niech żyje król! Niech żyje!

SENIOR:

„To zwlecście — rzekła — ze mnie
wszystko co posiadam! Oto dyadem, kolczyki, pierśnice —
wszystko z ochotą rzucę Wam pod stopy,
tylko precz wygnać chcecie to niewierne plemię!”

GŁOSY:

Biada nam! Biada!

SENIOR:

Król umiął; zwiesił głowę — padłem na kolana

u podnóży tronu: oh, miejcie litość, Panie!
Wszak wiecie, jak ciężko jest widzieć cierpiących
tych, których kochamy... Choć my innowiercy,
Hiszpania wiele, wiele nam zawdzięcza —
i to zważ królu: jeśli stąd wyjdziemy,
pozbawim kraj pieniędzy, handlu...
Król wahał się — czytałem mu z twarzy:
nadzieja wstąpiła w me serce...

Wtem, gdyby potwór co z piekieł wylata,
z włosiem rozwianym, w szkarłatnem odzieniu
wpadł Torquemada, krzyż dzierżąc w rękę:
„Zaprzedał Judasz Pana naszego, Chrystusa,
wy za trzydzieście kroców dziś go sprzedać chcecie?”
I cisnął krzyż o ziemię, aż się w proch roztrzaskał —
Wówczas rozstrzygnął się los mego ludu — —

*(Chwila milczenia, potem głośny wybuch płaczu i jęku. W na-
wie świątyni widać ludzi rwących włosy z rozpacz. Inni ude-
rzają się pięścią w pierś, jak gdyby przy modlitwie).*

WIELE GŁOSÓW:

Biada nam! biada! już stąd wyjść musimy!

SENIOR:

Dnia dziewiątego, miesiąca Ab,
w którym świątynia nasza dwakroć padła,
wyjdziecie stąd... Co jeszcze dla was będę mógł uczynić,
wszystko uczynię...

(głosem przepojonym łzami):

Bóg z tobą, mój ludu!...

ABARBANEL:

A wy?! Czy nie pójdziecie z nami?

SENIOR:

Ja pozostać muszę.

ABARBANEL:

Ha! ha!

CENDOR (dziko):

Słuchajcie! On się przechrzcił!

BAR ELISA:

Zdrajca!

GŁOSY:

Śmierć mu! Przekleństwo!

SENIOR:

Żem to uczynił, król mię zmusił!
Ku ziemi stania się ma siwa głowa,
i serce moje krwią ocieka —
Musiałem to uczynić — — już odejść chciałem,
Wówczas król zawołał: Stójcie! jeszcze jedno!
Byłoby dziwnem zaiste, gdyby kościół święty,
który wam chętne otwiera ramiona
i nawróconych szczerze przyjąć pragnie,
by ani jednej z dusz waszych nie zyskał —
Wy zostaniecie tu, Don Izaaku,
jeśli nie chcecie, by snąć gorzej było
tym waszym braciom...

ABARBANEL:

Ah, ha! a nie radziłem wam nie iść?

SENIOR:

Poniosłem tę ofiarę... Dla was, dla was!

Lecz z hańbą mą nie mogę zostać z wami —

(Ochodzi zgnębiony, chory, w otoczeniu swych synów).

BAR ELISA i otoczenie :

Przekleństwo wam ! Przekleństwo !

SCENA TRZECIA.

Tamci prócz Seniora i synów jego.

ABARBANEL :

Cóż teraz ? Wciąż nadzieję macie ?

ALFARO :

Tak jest !

W tem cała rzecz, by przetrwać tę chwilę.

MONTALTO i otoczenie :

Tak jest !

ALFARO :

Jeśli znajdziem sposób,
by na dziś tylko ominąć przeszkodę
jutro nie będzie jej — —

MONTALTO :

Dobrze — lecz jak ?

ALFARO:

Więc tedy sądzę — — Zresztą ten jeden pewny sposób
nam zostaje:

Jeżeli wszyscy — tylko dla pozoru —
uczynim to, co Senior zrobił — —

*(Ogromna wrzawa. Cendor i otoczenie Bar Elisy pragnie się rzu-
cić na Alfara — —*

(Po długiej chwili ogólnego zamieszania):

ABARBANEL:

Tak, — oto owoc waszego myślenia!

BAR ELISA:

Ukamienujcie go! Zabijcie!

CENDOR:

Na śmierć z nim!

MONTALTO:

Wstyd! Uwodzicielu!

CENDOR i głosy:

Precz z nim! Zdrajca! Hańba!

MONTALTO:

Wszystko zerwane — nas z tobą nic nie łączy!
Strząsamy cię precz!

CENDOR!

Przetnąć mu gnaty!

BAR ELISA:

Ukamienujcie go! Ukamienujcie!

ABOAB (*wznosi uroczyste obie ręce*):

Z naszej gromady wyganiam was precz!
I niechaj każdy zdala go omija,
jak mija zło i mór i trąd,
a imię jego niech zgładzone będzie
jako tę szatę w waszych oczach drę!

(*Rozdziera na strzępy potę ubrania swego*).

BAR ELISA i otoczenie:

Jimach sz'mo! Jimach sz'mo!

CENDOR i otoczenie:

Precz! Pędźcie go precz!

(*Wszyscy ruszają zbitą masą w stronę Alfara, poczem wypierają
go wśród klątw i złorzeczeń za drzwi*).

ABOAB (*po chwili*):

A teraz, bracia, kończmy rzecz zaczęłą!

GŁOSY:

Mówcie Rabbi! Mówcie!

ABOAB:

Pomnijcie na ów związek święty,
który Pan zawarł z nami na Synaju!
Kto go zachował czyście w sercu swoim,
ten żywie w Panu — kto zaś go się zaparł,
ten niechaj będzie przeklęty na wieki!

Lecz Zakon nasz przymusu nie zna,
my wierni mu z miłości i z poznania,
dlatego pytam wszystkich was,
jak ongi Jozue pytał lud: chcecie-li wytrwać przy Zakonie?

GŁOSY:

Tak! Niezłomnie chcemy!

ABOAB:

Kto się nie zgadza, niech wyjdzie!

GŁOSY (*wszystkich zgromadzonych*):

Zostaniem wszyscy! Wszyscy!

ABOAB:

Tedy przysięgą wznowim dziś przymierze!

(Zbliża się do skrzyni, mieszczącej w sobie zwoje Tory. Dawid uchyła zasłonę, poza którą ukazuje się cały szereg zwojów Pisma Świętego):

A teraz myślmy o naszych Świętościach!

(Wyjmuje jeden zwój i całuje go):

Nim stąd wyjdziemy, niejedno jeszcze
przyjdzie nam wycierpieć: będą nam grozić
i prosić nas będą . . . Niechaj więc ten Zakon
będzie wam puklerzem!

(Wznosi wysoko do góry Torę):

Na tę odwieczną Świętość przysięgnijcie,
że zawsze wiernie trwać będziecie
przy waszym Bogu!

WSZYSCY:

Przysięgamy!

ABOAB:

Na znak przysięgi niechaj więc każdy dotknie tej Tory!

(Ucałowawszy ponownie Torę, podaje ją Dawidowi, który ją obnosi po całym zgromadzeniu. Każdy dotyka jej palcem wskazującym, który następnie całuje).

A teraz, gdyśmy zjednoczeni ojców naszych wiara,
w chwili, w której losy nasze może na wieki
się ważą, wspomnijcie źródło, skąd żywot nasz trysnął,
wspomnijcie cel, dążenia Izraela:

Z Syonu idziem — na Syon powrócimy!

MONTALTO *(chwytając Aboab za ramię)*:

Rabbi! Co mówicie?!

GŁOSY *wokół Montalta*:

Abarbanel go przekupił!

On schlebia mu!

ABOAB *(uwalniając się)*:

Dziś tylko Boży żywot we mnie głos,
nie wasz — —

BAR ELIZA:

Bluźnicie jak ten Abarbanel! . .

ABOAB:

Nie, mój pobożny, zacny Bar Elizo!

My tylko zacząć mamy . . .

„Jako słońce wschodzące ponad widnokręgiem,
tak nam zbawienie wschodzi!“ — —

A kiedy Izrael ukocha nawet proch u stóp Syonu,
gdy tęskniąc rzecze: Jeruzalem! Twój święty gród
[zamieszkać chcemy,
i świętą twoją glebę orać chcemy,
wówczas przeminie czas pokuty naszej! . . .

(*Podczas ostatnich słów żywe oznaki sympatii ze strony zwolenników Abarbanela*).

CENDOR:

On nasz! On pójdzie z nami!

BAR ELIZA:

Wy jesteście w błędzie!

CENDOR (*odpowiada Bar Elizie*):

Nie.

BAR ELIZA:

Myśl wasza spaczona!

MONTALTO:

Każdy uważał was za Hiszpana!

ABOAB:

Hiszpanię kocham — lecz ponad nią Syon!
Tak mawiał mistrz mój, Reb Jochanan,
któremu o tem mówił jego nauczyciel,
i tak w głąb wieków aż do bohaterów,
co ongiś krew przelali w obronie Syonu
dnia dziewiątego Ab, a później wygnani
aż tu przybyli . . .

„Gdybyście lat tysiące w tym kraju mieszkali,
dla was wygnaniem będzie! Wyście tu gośćmi!
Kochajcie go wprawdzie gorąco i szczerze,
lecz wiedźcie: Nadejdzie dzień, w którym stąd wyjdziecie,
by nie zapomnąć Syonu!
Ten dzień już nadszedł! Czyż nie widzicie w tem Bożego
[znaku,
że dziewiątego dnia miesiąca Ab,
w którym On niegdyś pobił gród Syonu,
jeśli wam starczy mocy: Syon wstanie!

CENDOR i otoczenie (*radośnie*):

Wy do nas pójǳcie! Wy nasz!

BAR ELIZA:

To nie nasz dzień! Gdzie dane znaki? Gdzie Mesyasz nasz?

MONTALTO:

Więc jedność naszą zerwiemy,
bo nie porzucim naszego sztandaru:
Jak świętej wierze, tak zawsze Hiszpanii
będziemy wierni —

GŁOSY:

Póki żyć będziemy!

MONTALTO:

Tu lubią nas! Tu nienawiści niema przeciw nam!
Król nasz i pan miłuje nas: Słyszeliście sami!

CENDOR:

Ha! ha!

MONTALTO:

On tylko klechom ulega do czasu —
Lecz to nie potrwa długo . . .
Król musi nas odwołać — bez nas
Hiszpania upadnie!

GŁOSY:

Tak jest!

CENDOR:

Tak, czekajcie tylko!

MONTALTO:

Więc dziś musimy się rozejść!
Kto pozostaje Hiszpanem, ten stanie po prawej,
kto Syonowi wierny — po lewicy —
Obecna chwila dzieli nasze losy!

ABARBANEL i ABOAB:

Niechaj będzie!

MONTALTO (*do zgromadzonych*):

Do mnie!

ABARBANEL:

Idźcie na hańbę, na wieczną niewolę!

CENDOR (*ironicznie*):

Na lewo! na lewo!

ABARBANEL (*donośnie*):

Kto wolność, kto Syon miłuje —

(*Tworzą się dwie grupy, lewa o wiele liczniejsza*).

GŁOSY w otoczeniu Montalta:

Patrzcie! Widzicie ich? — Zbawcy Syonu!

Zliczym na palcach dzielnych bohaterów . . .

CENDOR:

Choć my nieliczni, lecz zawsze po prawej!

(*W grupie Montalta poruszenie: to bracia zatrzymują Rafaela Montalta, chcącego udać się na prawo*).

RAFAEL (*wyrywa się braciom i przystępuje do zwolenników Montalta*):

Nie gniewaj się, mój ojczy, muszę!

Choć nas wzajemna dzieliła nienawiść,
Choć Abarbanel względem nas zawinił,
lecz czuję, że mówił jak mąż!

MONTALTO:

Idź precz, wyrodny! Mam jeszcze synów!

RAFAEL (*do Abarbanela*):

Niechaj więc rankor będzie zapomniany!

ABARBANEL (*wyciąga ku niemu obie ręce*):

Pójdź bohaterze! bracie!

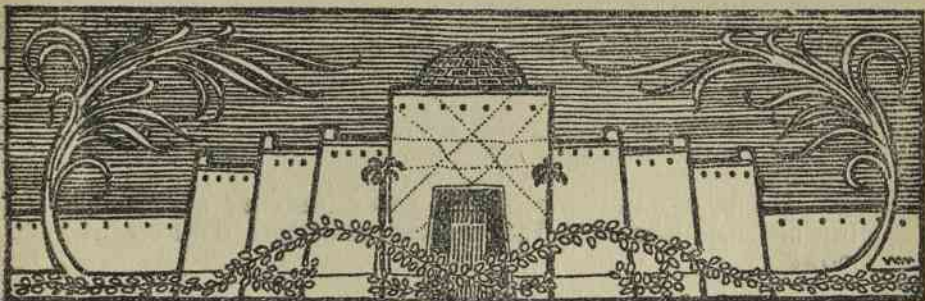
RAFAEL (*podaje Abarbanelowi prawicę*):

Gdy Abarbanel lud na Syon wie dzie,
Wówczas Montalto z nim!

*(Abarbanel i Montalto wychodzą szybkim krokiem wraz ze swymi
zwolennikami ze świątyni).*

Tłum. z niem.: Ben Samuel.

AFORYZMY.

Dlaczego nas tak trudno zniszczyć? Bośmy od wstąpienia w dzieje nie zaprzestali walki. „Niech będzie błogosławionym Pan, opiekun mój, który ręce mi wyćwiczył do walki, a pięście do boju“.

* * *

My Żydzi jesteśmy jak gazy. Gdy nam dają swobodę, gubimy się bezsilni w wszechświecie a gdy się nas skupia, jesteśmy nieprzewycięzoną siłą.

* * *

Zachodni Żyd oburza się na każde niepowodzenie, które go spotyka; wschodni pełen jest wdzięczności, gdy mu się raz coś przyjemnego wydarzy.

* * *

Nas Żydów już dlatego zniszczyć nie można, bo wróg nie zdoła dojść do korzeni; te leżą tak głęboko w szarym czasie przeszłości, że ich żadna siekiera niedosięgnie.

* * *

U innych narodów modli się każdy o siebie; nasze modlitwy nie znają jednostek. Tam my się modlimy, a o nas zawsze mowa.

* * *

Jeśli krótkowidztwo jest błędem, ponieważ uniemożliwia patrzenie w dal, to dalekowidztwo wywołuje ten przykry stan, że najbliższe przedmioty usuwają się z pod naszej obserwacji. My syoniści strzeżmy się, byśmy nie popadli w błąd, który właściwym jest wszystkim duchowym dalekowidzom, że w trosce o dzień jutrzejszy nie dbają o potrzeby chwili.

* * *

Żydowscy historycy zajmowali się dotychczas wyłącznie duchową stroną życia przodków naszych. Słusznie. Człowiek nie tylko żyje chlebem, ale z pewnością także chlebem. Czas najwyższy, byśmy się dowiedzieli, skądemy bezziemni chleba dostali.

* * *

Biedny żargon! Wykształceni wśród nas nie znoszą go, bo przypomina im ubóstwo i nędzę; pobożni wśród nas nic o nim wiedzieć nie chcą, ponieważ jest konkurentem świętego języka; uczeni wśród nas powołują się na wielkich filologów i porównują go z koniem, którego nekają najrozmaitsze choroby.

Dziwna to rzecz! Język angielski ma wszelkie cechy żargonu w silniejszej jeszcze mierze: starofrancuski język, kuchenna łacina, klasyczna łacina, język holenderski, dolnoniemiecki i staropółnocny, hindustański, nawet chiński język — wszystkie one istnieją w skarbnicy słów angielskich a mimo to — wszyscy filologowie świata zachwycają się bogactwem tego języka. Tak jest! Co u wolnego człowieka jest przymiotem, wadą jest u niewolnika.

* * *

Popełniliśmy błąd, żeśmy instytucjom starego ghetta dali upaść i zniknąć, jakoby w nowym czasie równości i braterstwa nie mogły więcej pełnić funkcji społecznych. Żydowska Toynbee'ha jest próbą zastąpienia bethamidraszu.

* * *

Największe przesilenie w żydostwie najnowszej doby wywołała nie oświata, nie antysemityzm, lecz powstanie wielkich miast.

LEON KELLNER.

HENRYK FOGL

FARAON.

(OBRAZ SCENICZNY W JEDNEJ ODSŁONIE).

OSOBY:

FARAON.

NECHO, jego syn.

AMENEMHAT, arcykapłan Słońca.

THAIS, kapłan Hatory.

SEZOSTRIS, siostrzeniec Faraona, młody adept kapłański.

WRÓŻBITA,

DZIECIĘ MOJŻESZ.

AKIJA, piastunka jego.

Kapłani, śpiewacy, lutniści . . .

Gwiazdzisty, jasny wieczór nad brzegiem Nilu. Z wody dźwigają się na białych terasowych schodach przepyszne rządy kolumn, w półkolu których mieści się obszerne, kwieciami pełne wgłębienie — miejsce wieczornego wytchnienia Faraona. Ogród pałacowy pełen cichych śpiewów i woni: bładozielona, jasna poświata miesiąca spromienia drzew wierchołki, których cienie kładą się czarno i nieruchomo na terasy kolumnach, aż po najwyższe wzniesienie, na którym spoczywa Faraon wraz z świtą. Nieco w głębi snują się wśród kwieciami tancerki, lutniści, śpiewacy...

THAIS, *kapłan Hatoiy, przystępując do stojącego na uboczu Sezostrisa, wpatrzonego w noc:*

— Co czynisz świątobliwy młodzieńcze? Wzrok władcy Twego spoczywa na Tobie od dłuższego już czasu — najdosłowniej Faraon kocha Cię i czci...

SEZOSTRIS:

Modłę się, by te skrzące na niebie gwiazdziste noce nie marły ziemi egipskiej, — by sny ludów naszych nie były płonne w ich duszach, by szło z nich ukojenie i moc czynu świętego, — Wokół mnie noc, kryjąca w sobie niedocieczoną głębi tajemnic swoich, a wszystka gędzba rozspiewanych jej głosów i szeptów, światła i cieni, jest jako pieczęć, zamknięte kryjąca tajemnice, ku którym duch mój, żądny poznania ulata — i zda mi się, że oto nad brzegiem morza bezkresnego klęczę i ręce moje wyciągam w dal, ku onemu poznaniu... Ogarnia mnie wielka

trwoga, bowiem czuję wiew nieskończoności, wświecający się gdyby jasnym płomieniem w myśl moją, przeto w bolesnem skupieniu ducha mego czekam, zali przemówi do mnie noc. widomym przejawem woli swej, a serce moje omdlewa w tej tęsknocie...

Spojrz, : czy widzisz tam nad nieboskłonem ponad ciemnym zrębem obelisku ów jasny gwiazdozbiór? Patrz, : wierzchołek cyprysu jakby dotykał jednej z tych gwiazd... Ona wciąż blednie, widzę to, i mojem ciałem dreszcz tajemnic wstrząsa...

Po przerwie, przysłaniając oczy i patrząc w świętę Faraona :

Gdzie Amenemhat?

THAIS :

Właśnie zbliża się ku nam. Snać Faraon... Ale Ty Sezostrisie — zaklinam Cię — milcz... Władca nasz niepokoi się dzisiejszego wieczora — wszyscy wokół niego milczą, a on na wszystko zwraca swą uwagę... Wykładcze snów i wieszczkowie jego nie opuszczają go od chwili, kiedy odprawił modły w świątyni — — Przyszedłem tu do Ciebie, ponieważ i ja widziałem, że Faraon bezustannie ku Tobie spogląda...

SEZOSTRIS, *do Amenemhata :*

— — Na Ciebie Słońce przenajświętsze przelało boskie światło wszechwiedzy, iż krocysz w mądrości swej i dusz znawstwie jako w otęczy ognia przenajświętszych... Skroń Twoja biała od widzenia rzeczy zaziemskich —, Ojcze!, niechaj milczenie nie będzie mową ust Twoich, bowiem w bezsłownej męce duch mój upada — Otom tęskny w przeczuciu chwili poznania... Ojcze, wszak wiesz : jako w otwartej księdze czytasz w myślach moich — — ledwie że śmiem zapytać Cię o to...

AMENEMHAT, *arcykapłan Słońca, sędziwy i dostojny*:

Lęk Twój, młodzieńcze, czyni Cię godnym podjęcia wątku tajemnic, — — Otoś jest jako przychodzień korny przed ołtarzem Bóstwa, oczy Twe pełne blasku drogich kamieni, olśniona dusza Twoja i pełne woni Twoje nozdrza, a przecież zamknięte przed Tobą wierzeje bezpośredniego widzenia Bóstwa... Ale Ty wierzysz, oblata Cię zew nieskończoności Bóstwa i wszechmocy Jego, przeto z rzeczy widomych wznosisz o Jego istocie —,

Jednakże Faraon spogląda na nas, widzę jego błędny, wysilony wzrok wokół nas, i z milczenia jego wnoszę, jak wiele miałby nam do powiedzenia...

THAIS:

... Ojciec — — !

AMENEMHAT:

Pójdźmy, usiądziemy przy nim i wraz z nim czuwać będziemy — dałem też znak śpiewakom i lutnistom, by nie tłumili dźwięków swych pieśni... Rozdzwonią się w cichym przestworze tęskne porywy młodocianych serc, rozdźwięczy się słodka дума lutń srebrnostrunych, i ukojenie spłynie w dusze trapiące bólem wspomnień, w dusze przeczuciem nekane...

I poszli ku niemu i usiedli przy nim, znużonym, zaś on spoglądał na gwiazdę bladnącą i milczał, będąc milczeniem tem zapewne bliższy duszą swoim—, poczem widząc ich przy sobie i o nim myślących, przywołał skinieniem stojącą opodal piastunkę Mojżesza, Aklifę, i jak to zwykł był co wieczora czynić, wziął z rąk jej to precudne chłopię i usadowił je na swych kolanach.

Zwolna ogród jął się napełniać głosami pieśni śpiewanych i cichym dźwiękiem lutń. Na rzece zabłyszczały barwne światła i zdala, od przeciwległego brzegu odbiła łódź z śpiewakami, zdobnawe wieńce i girlandy z kwiecica, zbliżając się wśród śpiewów zwolna ku

Faraonowi. — I nagle, kiedy wszyscy wpatrzeni byli w tę jasną, rozśpiewaną łódź, rozwarły się poza nimi niebiosą wąską, świetlaną smugą, z której bezgłośnie krokiem wystąpił Anioł Boży z mieczem płomienistym w rękę, poczem otuliwszy się mglistą, nieprzejrzaną zastoną, stanął tuż poza nimi. Trzy bladozielone błyskawice przesunęły się niemo po niebios cichem sklepieniu —, i Faraon jął mówić zwolna, ledwie dostłyszalnym głosem, będącym gdyby echo ubiegłych widzeń, wśród których błakał się umęczony duch jego:

FARAON:

O wierni moi, najdroższa krwi ze krwi mojej, i wy, ludu mego i Bogów moich kapłani —, Ja, Faraon, ziemi egipskiej władca, powiadam wam o życiu mojem: które jest jako cień znikomy, co przemija...

Oto u stóp naszych czernieje cień cyprysu, a tam, w dali, nawpół wzniesiona piramida rzuca swój długi, posępny cień — —.

Zali życie jest jako owe cienie, co trwają we dnie i w nocy?
— — — nie.

Jest ono jako cień ptaka płocheo, co przelata ponad głowami naszymi, i jako obłoków nikłych cień, co rozplývają się w niwecz —, — —

Ptaki i obłoki mijają szybko w oczach naszych i nie masz po nich śladu w powietrzu, ni cienia na ziemi — —.

— Szczęsny, komu śmierci godzina równa się wraz godzinie nowych narodzin...

— — A oto widzę gwiazdę blednącą przed sobą, gwiazdę dziwną i tajemniczą, na którą ongiś i dostojny ojciec mój patrzył — ona i wówczas błądła...

I stało się, że Faraon, ojciec mój, z dopuszczenia Anubisa przez skorpiona ukąszon został. I zamknęły się niebios wierzeje dla naszych prośb i dusza Faraona, ojca naszego opuściła swą czesną siedzibę...

Ciemne są oczom naszym zamysły Bogów i niezbadane wyroki ich, zaś lęk i trwoga nie rozwierają wrót tajemnic...

Pieśń łodzi przepływającej:

Żywie tęsknica,

Błędnica.

Dusz naszych przewodnica,

— Dokąd powiedzie nas?

Z biegiem fal

Płyniemy w dal,

Ku źródłom cierpień nieznanym, — —

FARAON;

Ja, Faraon, Ozyrysów wnuk i władca władców tej ziemi,
a oto powiadam wam, iż policzone są dni życia mego pośród
was i dusza moja tęskni — —,

A przeto, choć wszechmogąca Hator, nocy włada Pani
niewątpliwie do mnie przemawia tą gwiazdą z Jej woli gasnącą,
jednakże nie zasięgnę zdania ni Jej kapłanów, ni wróżbitów
moich, bo oto nie jam już, który wami od chwili tej rządzić będę:

Słysząc daleki, głuchy pomruk grzmotu. —

Święte godło Ureusa, koronę moją i ziem i ludu niepo-
dzielne władztw, syn nasz pierworodny Necho poweźmie.

*Wtem dziecię Mojżesz, stanąwszy na kolanach Faraona, wyciąg-
nęło drobne rączkę ku górze i ściągnąwszy mu z głowy błysz-
czącą koronę, włożyło ją na swą główkę. — —*

*Wśród świąty Faraonńskiej ogromne zamieszanie. Necho zbłądł,
powstał i krwią nabiegłymi oczyma patrzył na dziecię.*

*Aklia szlochając przypada do stóp Faraona, bierze z rąk jego
dziecię i tuląc je do siebie usiada trwożna opodal stopni tronowych.*

Kapłani jęli coś szeptać między sobą.

SEZOSTRIS:

Dlaczego czynicie, jak gdybyście chcieli ściągnąć na wasze
głowy nieszczęście?

I cóż, że niewinne dzieciątko, blaskiem klejnotów i złota
zwiedzione, wyciągnęło rączki nieświadome ku koronie? Jest-
że to upiór nieczysty, lub duch lęku godzien, iż bojaźń wasprze,
jako stado owiec przed wilkiem?

Chór śpiewaków na łodzi palmowej:

Gońcie uciechy młodych lat...

Uwieńczona pośród nich dziewczyna:

Jam miłość, dusz ukojenie, —
Wokół was wodna, otchłanna toń,
— Któż dla mnie zginie?

AMENEMHAT:

Ozyrys, Bóg jasny, precz pędzi widma nieczyste, i nie
masz zła w obliczu Jego. Ale kto myślą uwłacza Mu, w swą
duszę ciemność chłonie i duchom złym posiew daje, ten zbro-
dzień jest i morderz sumienia swego.

NECHO:

Korony mej jam stróż i pan — kto praw mych tykać
śmie?!

FARAON:

Ty dziecię ono zgładzić chcesz?!

NECHO:

Jam krwawy, nie spoczął miecz u boku mego

THAIS:

Nechonie, władco, krwi młodej strzeż, by popędliwość snąć
nie zwiódła duszy!

NECHO:

Jam mściwy, nie spoczął bicz u boku mego!

SEZOSTRIS:

Jeszcze Cię bratem wołać śmiem, Nechonie: pomnij na święte ognie praw, co płoną, na żywe Bogi, na cześć, na lud —, na nieskalany blask Twojej korony...

— Niechaj czynów Twoich prawość i sprawiedliwość myśli Twojej będzie jako gościniec jasny ku Tobie dla dzielnych ludu Twego — — Ty nie rządz się szafem krwi, i naszym nie gardź słowem

NECHO:

Hej —! wy — —!, wam to się zdaje, żeście jako lwy, a wy krzeczcie jak wrony!!

AMENEMHAT:

Ty chcesz iść krwawy jako kat, a ja Ci śmierć powrózę marną!

NECHO!

— Chaffra — —! Złorzeczą, słyszysz?!, krwi mi bronią — myślą zem jako oni: bezsilne starce, a wpół trwożne dzieci! Mnie w piersi dech nie krzepnie i życie nie gaśnie w żrenicach!

— Chaffra — —! Byłeś mi zawsze w boju jako pies, a nad głowami opornych bicz Twój świszczal —,

Ty wiesz jakim ja! a Tobie powiadam: To szczenię, co śmiało podłą ręką niewolnika dotknąć królewskiej mej korony — ono zginie!

CHAFFRA *wódz wojsk Nechona:*

Płomienie piersi Twojej i moc, Ty rzuć jak grom we wrogi!... Przed Tobą niechaj chodzi lęk i blady strach! Tyś władzy — od Bogów Twoja moc! Co rzeką Twoje wrogi, gdy się rozniesie wieść, że Izraela syn, niewolnik Twój, po Twą koronę sięgnąć śmiał? Ty Izraela synów znasz, Ty wiesz, jak nienawidzą Ciebie...

NECHO:

Posępny, mściwy lud! — i oni śmieli niewidzialnemu Bogu swemu oddawać jawną cześć! I oni śmieli istnieć pośród nas i kłam zadawać naszym Bogom!...

CHAFFRA:

Lecz Tyś ich zgębił Panie! Twem dziełem, że Bogom naszym wraca cześć, a na bluźnierce padł Twój srogi gniew. Na harde karki Tyś im nałożył obroże, że teraz służą nam w niewoli!

JEDEN Z KAPŁANÓW:

Kto sprawił, że obce to plemię, rozmnożone pośród nas, jako chwast na roli, tak licznie, iż zagrażać się zdało państwu naszemu — ugięło się przed potęgą naszą, i oto pod grozą biczków naszych dla nas w pocie czoła pracuje i głazy ciosa i dźwiga je wzwyż, by naszym władcom piramidy i obeliski i naszym Bogom świątynie budować?!

INNY Z KAPŁANÓW:

Kto sprawił, że rozrostowi ich kres położony? Gdyby nie Ty, Nechonie, brakłoby miejsca nam na naszej ziemi, i z własnych domostw wyjść byśmy musieli, by nowych siedzib szukać dzieciom naszym?!

NECHO:

Tak, jam ich kazał jako zwierza gnać w najcięższą pracę.

Tak, jam rozkazał dzieci i ich jak psie szczenięta w wodzie topić, mimo że ojciec władzy mej był krzyw, i od spraw państwa wciąż mię trzymał zdala, na coraz nowe z wojskiem śląc podboje. — Lecz moja wola była wolą ludu!

CHÓR KAPŁANÓW:

Cześć Ci i sława Panie nasz, Nechonie!

AMENEMHAT:

— Ty w przeddzień rządów objęcia jak sęp drzesz krwawymi szpony ojcowskie serce!

NECHO:

Już gwiazda wasza zgasła — patrzcie, już jej niema!

THAIS:

Nie waż się tykać naszych wierzeń, i świętych nie sądzić spraw!

NECHO:

Wy mnie myślicie może kłać przed ludem?

FARAON:

Nechonie, synu mój..., wszakżem się zawsze zgadzał z Twymi zamysłami, a chociaż jam niejedną łzę uronił skrycie, Tyś zawsze czynił to, coś chciał — — Wiem, że niejednym z ludów naszych Twa ręka ciężką była, lecz i to także wiem, że za Tobą wszyscy Egipcyanie, żeś im dał wielkość i siłę lwów, żeś chwały ich bożyszczem. — —

A niechając krwawiących tykać ran — ja, Faraon mówię Ci:

Kto będąc jako Ty, litość ma w sercu i sprawiedliwość na ostrzu miecza swego, ten słońcu jasnemu przyrównan będzie... nie będzie cienia przed obliczem jego i po prawicy Bogów zasiędzie. — —

I tę oto jeszcze prośbę mą wysłuchasz:

Nie skrzywdzisz dziecięcia tego, gdyż nie uczynisz tego przez miłość dla ojca Twego, który Cię o oto prosi Nechonie...

po chwili milczenia:

Twa siostra — synu mój — dobyła dziecko to z topielu, i na swem ręku w dom mi je wniosła... Ty wiesz, że ono nieraz

było mi osłoda — — lecz może nie wiesz, że ono było mi ucieczką i ostoją w niejednej chwili trwogi i zwątpienia...

Chciałem obsypać je bogactwem, i blask zaszczytów chciałem zlać na jego głowę, by tem dziecięciem przebłagać tych, których się lękam...

Ty nie wiesz jak pełną obaw dusza moja —, i sen mi z oczu zawsze myśl spędzała, żem był nieprawy względem ludu jego... Ja lękam się bóstw Izraela... Mędrcie ich mówią, że Bóg ich wielki i mściwy jest, choć on niewidomy oczom śmiertelnych... A' starość i przebyte cierpienia — o synu mój — rozwierają pole widzenia ludzkich oczu —,

Przeto jam trwożny i tęskny w obliczu Nieskończoności...

NECHO:

To dziecię Bogowie sądzić będą — jeśli niewinne jest, niechybnie je ocala; jeśli zaś duchy złe w knowaniach swoich przeciw mnie to dziecię obrały sobie za narzędzie — zginie;

Tak tedy woli Twojej czynię zadość ojczy. Lecz czuję wraz, że w myślach moich ciemność się lęgnie i szal, bo oto przez was zbaczam z drogi mojej!

Jam szedł dotychczas tak, jako lew przez puszcę kroczy, i nieugięty byłem gdyby głąz!

Poza mną stały wojsk moich szeregi, i trzeba mi było tylko chcieć, a wszyscy mocarze ziemi i wszystkie ludy ich ległyby u mych stóp...

Czekałem jeno dnia, w którym koronę uczułym na skroni — —

— Przedemną otchłań czynów tak głęboka, że gdybyście choćby myślą chcieli ją przeniknąć, obłęd by na was padł!

A wy mi jad sączycie w duszę, jad waszych chorych dusz!

Jam kazał dzieci pierworodne Izraela w wodzie topić, jam kazał męża ich setkami na śmierć chłostać — na mnie tysiąca ludzi ciąży krew — — i cóż?! — Przedemną jasna moja droga, i jestem jako Bóg w strasliwej grozie majestatu mego!

Lecz gdyby lęku cień w myślach moich powstał, lecz gdybym czuł, że tylko człowiek, a nie władca, — pan! —, wówczas runąłbym z wyżyn moich w proch, tak, jako wyście z nich padli!

Dziś pierwszy raz, że ja ustąpił komuś, żeście zdołali zachwycić mną, żeście zdołali choć na jedną chwilę wsączyć w krew moją to, co was pożera...

To dziecię, Mojżesz, dziś zasłużyło na śmierć, a ono żyje — dzięki wam, choć wiem, jak potężną jest nienawiść ku mnie tych ciemionych... I to wiem także, że jako rzeka podziemna nienawiść ta wezbrana rozleje się kiedyś krwawym potopem po państwie mojem, albowiem oni wierzą w moc swego Boga, co ich wywiedzie z ziemi egipskiej, z domu niewoli!

Słychać głuchy pomruk grzmotu,

— — Lecz ja ich zdławie, zdruzgocę w proch!, iż nie zostanie nikt z ich plemienia, iżby nasienie wzbudził ludu swego!
*i piorun wyparł z chmur na widnokręgu, oświecając trupioblądem
jaśnieniem swem potężne miasto Faraonowe, w dali u stóp rzeki
leżące.*

Silne zamieszanie wśród obecnych.

CHÓR KAPŁANÓW:

Bogowie z Tobą, słyszysz bohaterze?! Bogowie słowom Twym wtórują!

CHAFFRA, u nóg Nechona:

Potężny władco świata! Tobie Bogowie cześć oddają!...
*SEZOSTRIS, w najwyższym uniesieniu, głosem ponad wszystkimi
górując:*

Nam biada! Trzykroć biada! My przekłeci! Nad nami grzmi obcy Bóg! Myśmy gniew [jego wezwali! Dlaczego kapłani nie

sadzą dziecięcia Mojżesza?! Dlaczego wróżbita Boży nie wchodzi pośród nas, by się pełniło słowo naszych Bogów?!

CHAFFRA:

Szaleńcze Ty! Jeśli Ci życie miłe zamilknij!

THAIS:

Niech wejdą święci wróżbici, wówczas Bogowie nasi będą z nami: staną na straży nam!...

FARAON:

Przywiedźcie wróżbitów kapłani!

AMENEMHAT:

Chufu, Amenhotep, Rhamzes, — przybliżcie się kapłani..

Wezwani występują z grona kapłanów, oddają głębokie ukłony i pochyleni ze skrzyżowanymi na piersi rękoma słuchają słów Amenemhata.

U ołtarzy promiennego Pana naszego Słońca — Ozyrysa,

— wszyscy pochylają głowy —

przy wiecznie płonącym ognisku wszechstnienia i wszechopatrności, z którego świat cały i królów naszych ród i my śmiertelni wzięliśmy początek — święci wróżbici czuwają. Płomień życiodajnego ognia Bożego jasne są jako słońce: nie zniosą blasku ich oczy śmiertelnych, przeto potrójną zasłoną i potrójnymi drzwiami strzeżony jest przed wzrokiem ich. — —

A było to w czas, kiedy Słońce zagniewane na lud swój z powodu licznych jego odstępstw dopuściło nań mór czarny... I ginął lud egipski, piętnowany straszliwą dłońią Słonecznego gniewu, i marniał wszelki dobytek jego, aż oto przed świątynią legli pokotem i ręce w płaczu wielkim ku niebiosom wzniesli — — wówczas spełniwszy ludu świętą ofiarę, przekroczyłem wnętrze

świątyni, izby przebłagać ogień święty —, a oto wróżbici, czarną osłonę na twarz mi rzuciwszy, przywiedli mnie ku miejscu onemu, gdzie znicz gorzał święty.

I padłem na twarz i drżące usta moje w niesłownym lęku wymawiały imię Bóstwa, zaś przed oczyma memi, mimo kryjącej je osłony, widniała krwawoczerwona wielka luna gorejąca, i słyszałem tętno życia ognia, niepojęte i niewysłowione —, a oto głos we mnie rozbrzmiał się donośny, wołając: Powstań sługo wierny i wróć do ludu swego! —, i wyszedłem wiedziony przez wróżbitów świętych, a poza mną trzy opadły zasłony i trzy się zawarły bramy spiżowe, i znalazłem się w tej części świątyni, którą wszyscy znacie...

A kiedy wróciłem na dziedziniec świątynny, widziałem lud wszystek podnoszący się jako żdzła zbożowe po burzy, i otucha była w sercu jego —, i w czas niejaki minął mór i lud ukorzył się przed Słońcem — —

I Ty, Nechonie, pomnij na Słońce, co płonie, pomnij na ojców Twoich siew — —

Dziś chciałeś krew niewinną przelać — przebóg niewinną! Ty w duszy nosisz lęk, który Ci oczy przysłania, i taki krwawy idziesz w świat, ciemnić lud — na boje — — a lud, ten lud egipski, co Cię dziś ubóstwa, on przeklnie pamięć Twoją, gdy go pogrążysz w ciężkiej żałobie za kwiekim synów jego, i sam siebie zgubisz!

NECHO!

Odpowiedź daję sobie a nie wam: Mnie sławy, sławy trzeba, szerokich lotów aż po krańce świata i bałwochwalczej czci tysięcy, co u mych legną stóp...

Pojutrze ruszam w bój, Etyopskie ziemie krwią zrumienie i niewolnika zwiode — wam na chwałę!

AMENEMHAT:

Nechonie... zła i przewrotna dusza Twoja, gdyż okłamuje własne sumienie!

Ty wiesz, że tylko w boju, we krwi ugasić możesz strach, co Cię pędza po polu. —

Ty wiesz, że cisza, ludziom pożądana, Tobie tysiącem roi się widziadeł, tysiącem grozi mąk!

Za Tobą grzech, przekleństwo, lęk — przed Tobą jedno Bogów zmiłowanie... A Ty cóż czynisz?! Nocami śpiące przerażasz miasto szaloną uciech gonitwą, i biada temu, kto Ci wejdzie w drogę. — A kiedy siądziesz przy uczcie, przy winie, aby przygłuszyć wspomnień krwawą zmore, Ty niewolników na śmierć chłostać każesz, a przy Twem łożu sto niewiast szaleje i strażę ciągłe niecić muszą ognie. — —

FARAON:

Zamilcz... na Bogi... wszakże Twoje słowa jako grot ranią moje biedne serce...! — O synu mój...! O ludu...! O wielcy, straszni Bogowie!...

AMENEMHAT, *z wciąż rosnącym oburzeniem do Nechona*:

Czy sądzisz, że my starzy — ślepi?!, że my nie wiemy co ty czynisz?

NECHO:

Wy szpiegujecie mnie — kapłani — — zajęcie godne was!...

AMENEMHAT, *drżąc w gniewu*:

Ha! Ty, bezbożny!!

FARAON:

Biada nam, biada! Zaklinam was na ten mój siwy włos — wy, co mój naród wieść będziecie, wy co złożycie ciało moje w grób — was ja zaklinam: wy litość miejcie nademną...

Jako mi zamknąć przyjdzie łzawe oczy, kiedy w was widzę płomień niezgody, a w waszych rękach — lud!

Jako odpowiem duchom ojców moich, gdy płonne żniwo
mych dni...!

*Słychać szmer zbliżających się kroków: to wystąpi kaptani włodą
wróżbitę. Jest on młody jeszcze, przybrany w symboliczną szatę
ognia. W ruchach jego i w wyrazie chorobliwie bladej twarzy,
przebija się coś, gdyby obłąkanie. Mętym, bezprzytomnym wzro-
kiem wodzi zrazu po obecnych, aż oczy jego spoczęły na Necho-
nie, i zamarty w tem nieruchomem spojrzeniu. Obecni oddają mu
pokłony i dziwnie ciężki niepokój ogarnia wszystkich.*

Necho jakby znużony usiada na swem krześle tronowem.

Długa i przygnębiająca chwila milczenia.

AMENEMHAT, szeptem do kaptanów:

Rozniećcie ognisko kaptani!...

*Wezwani wyszli na chwilę, poczem przynieśli drzewa i chrust i roz-
niecili ogień. Wróżbita usiadł przy ogniu i nie spuszczać zeń
wzroku, wpatruje się wpółprzytomnie, żałośnie w strzelające coraz
żywiej płomienie.*

*Kaptani odmawiają szeptem niezrozumiałe słowa modlitwy — kilku
z nich podtrzymuje stale wróżbitę; a kiedy ogień rozgorzał w ca-
łym blasku, wróżbita przechylił głowę w tył i w odurzeniu jął
wygłaszać słowa szybkie, urywane, a wówczas kaptani, na dany
znak Amenemhata szybko ugasili ogień i odsunęli na bok wró-
żbitę.*

CHÓR KAPŁANÓW:

Objaw nam wolę Bogów, wróżbito!

Otaczają go kołem.

AMENEMHAT, donośnie:

Niechaj wystąpi z prośbą proszący, niechaj objawi skargi
skarżący — Pan żywie: przemówią usta zbiele!...

NECHO, *stając przed wróżbitą:*

Dziecię niewolnicy — Mojżesz — po królewską koronę
moją sięgnąć śmiało. Włożyło ją na swą skroń! Czyż nie ma
umrzeć?!

WRÓŻBITA, *z przymkniętymi oczyma, wolno i dobitnie:*

Przed dziecię ono dwie misy stawicie,
Koronę w jedną i garść klejnotów złożycie,
A drugą żarem węgla napełnicie —
Jeśli je węgla zwabi blask jaśniejszy,
Wówczas Necho — — koronę zatrzyma...
Lecz jeśli dłonią sięgnie po koronę — —
Wówczas — — —

przerwa.

NECHO:

Wówczas — ?!

WRÓŻBITA:

Wówczas Bóg obcy wybrał dziecię ono
Za zguby Twej narzędzie! —

NECHO, *do kapłanów:*

Nuże, zgarnijcie mi węgli corychlej z ogniska i misy przy-
nieście dwie!

Kapłani wychodzą i po chwili przynoszą żądane misy.

NECHO:

Obrączki z palców zdejmijcie i rzućcie na misę, aby klej-
notów dodać do korony!

Kapłani wykonują szybko rozkazy.

*Amenemhat bierze koronę Faraona i kładzie na misę pośród
klejnotów, inni wygarniają tymczasem węgle płonące z popiołu*

*i kładą je na drugą misę, poczem zbliżają się ku dziecięciu, biorą
je z rąk Akliji i sadowią przed obiema misami.*

On mówić pragnie — wyłęczcie słuch!

WRÓŻBITA:

Gwiazda zabłysła, —
Zgasta pochodnia narodu, —
Ciemność i noc — —
— Wichry pustynne rozwiały mocarne sny,
Piach płowy w ziemię się worał,
A mrok zapomnień przedzie swą szarość
Nad grobem naszej chwały — —
— Przez wieki, przez głuchą toń
Usta się moje skarżą,
I nie masz oczu, by z nich łza spłynęła, —
— — —

Kiedyż się ockną dźwięki surm bojowych?
Nie zabrzmí harfa jękiem rdzawych strun,
I nie zapłacze nikt nad narodem!!
— — —

Zabłysła gwiazda:
Bogini pragnęła czci —
A on, butny, pychą uniesion
Zamknął swe serce Bogini — —
Straszna i mściwa
Nawiedzi go w głębiach wód,
Gdy zstąpi w nie, szaleń uniesion,
A za nim hufy pójdą orężne
W otchłanną głąb —
— A owóz obcy Bóg,
Na zgubę jego zachłanny,
Zatwardzi serce jego,
Iż będzie ścigać lud, co wynijdzie

Z pośród ludu jego,
I mocna go zgębi prawica —
— Rozstąpią się wód otchłanie
I przejdzie lud on suszą pośród wód,
Zaś oni w głębię pójda jako kamień,
Przepaści okryją je — —
— Podrzyjcie szaty wasze i głowy posypcie popiołem,
Jako to czynić będziecie w czas,
Gdy pierworodne wasze martwe legną
W straszliwej nocy,
W przełomie trwania jej —,
— Padnijcie na twarz w żałobie,
I płaczcie, płaczcie,
Bo nie odmieni nikt koła żywota...!

*Dziecię Mojżesz, olśnione blaskiem spogląda to na jedną, to na drugą
misę, a wówczas Anioł, stróż jego, wystąpił szybko z ogarniają-
cego go mroku, i jasny, z mieczem płomienistym w ręku stanął
za dziećciem, poczem ujął rękę jego i pokierował ją ku misie
z węglem. Uczuwszy ból w ręce, dziecko rozplakało się a Anioł*

Boży cofnął się i znikł w przepaściach nocy.

*Wszyscy odetchnęli głęboko. Aklia szybko podbiega ku dziećciemu
i bierze je na rękę.*

NECHO, do Akliji:

Uchodź z niem precz! Niechaj Cię nigdy oczy me nie ujrzą!
Precz mi z niem! Precz!

Aklia szybko wybiega, unosząc płaczące dziecko — —

Przekleństwo, ciemność i szal!

Wszak on powiedział, że dziecko Mojżesz zgubę nam przy-
niesie, że przez nie mścić się będzie jego Bóg —

Chaffra!! Zbierzesz pałacowe strażę — biegnij mi w lot! —
i wydasz rozkaz, by mi to dziecko tu przywiedli, nim zajaśnieje
świt!!

Za wybiegającym Chaffrą :

Twą głowę ręczysz ! Pamiętaj !!

WRÓŻBITA :

Napróżno ... ! napróżno ... ,

NECHO :

Co on powiedział ? ! Napróżno ? ! ?

WRÓŻBITA :

Podrzyjcie szaty wasze i głowy posypcie popiołem ... !

Zasłona szybko spada.

Σ Υ Μ Φ Ω Ν Ο Σ

Na prosceniu wchodzi SOFER, t. j. sędziwy Żyd, przepisujący Torę, w modlitewnym stroju. W rękę trzyma długi, pergaminowy zwój Tory i odczytuje :

Zaspiewał tedy Mojżesz i synowie Izraelscy tę pieśń Panu, mówiąc: Śpiewajmy Panu chwałebnie, bowiem uwielbion jest: konia i jeźdźca jego rzucił w morze.

Moc moja i chwała moja Pan, bowiem stał mi się zbawieniem — ten jest Bogiem moim, przetoż przybytek wystawię Mu; Bóg ojca mego, przetoż wywyższać Go będę.

Jako mąż waleczny Pan na niebiesiech, Wszechmocny imię Jego.

Wozy Faraonowe i wojsko jego wrzucił w morze, celniejsze książęta jego potonęły w czerwonym morzu.

Głębokości okryły je — poszli w przepaść jako kamień.

Prawica Twoja, Panie, uwielbiona jest w mocy — prawica Twoja, Panie, uderzyła w nieprzyjaciela.

W wielkości chwały Twojej potarłeś przeciwniki Twoje: spuściłeś gniew Twój, który je pożarł jako słomę.

Tchnieniem nozdrz Twoich zebrały się wody; murem stanęły wody ciekące, zsiadły się w otchłani wśród morza,

Rzekł nieprzyjaciół: Będę gonił, dogonię —, poimam łupy, nasyci się dusza moja —, dobędę miecza, wygładzi je ręka moja.

Wionął wiatrem Twym, okryło je morze: połknieni są jako ołów w wodach gwałtownych.

Któż podobnie Tobie między mocarzami, Panie? Któż jako Ty wielmożny w świętości, straszny w swej chwale, cuda czyniący?

Wyciągnąłeś prawicę Twoją i pożarła je ziemia.

Byłeś wodzem w miłosierdziu Twojem ludowi, któryś odkupił: poprowadziłeś go w mocy Twej do mieszkania świątobliwości Twojej.

Ruszyły się narody, boleści objęły je.

Niech padnie na nie strach i lękanie wielkości ramienia Twego: niech staną się nieruchomi jako kamień, aż przejdzie lud Twój, Panie, aż przejdzie lud Twój ten, któregoś sobie umiłował, Panie.

Wprowadzisz go i osadzisz na górze dziedzictwa Twego, na miejscu, któreś ku mieszkaniu Twemu sprawił, Panie —, w świątynicy, którą umocniły ręce Twoje, Panie.

Pan królować będzie po wieki wieków.

Wjechał bowiem konny Faraon z wozami swymi i jeźdźnymi w morze, a obrócił Pan na nie wody morskie, a synowie Izraela chodzili suszą pośród wód.

Tedy Maryja, prorokini, siostra Aaronowa, wzięła bęben w rękę swoją, a wyszły wszystkie niewiasty za nią z bębnami i z muzyką.

Którym zaczynała mówiąc:

Śpiewajmy Panu chwalebnie, bowiem uwielbion jest: konia i jeźdźca jego z zrzucił w morze...

TEA O Σ

MEIR WEISSBERG.

Józef KOHN Zedek

ostatni publicysta nowohebrajski galicyjskiej haskali.

Najsukuteczniejszą broń haskali galicyjskiej w walce przeciw ciemności i przesądom stanowiły broszury treści polemicznej, epistoły przyjacielskie, listki lotne (Flugblätter), nareszcie czasopisma — apostołowie o formie zazwyczaj roczników, co do objętości niebardzo różniących się od owych pism przygodnych, lotnych. Toteż historia czasopism haskali w Galicyi jest zarazem najważniejszym przyczynkiem do historii hebrajskiej literatury postępowej wogóle. Przytułki haskali galicyjskiej: Brody, Lwów i Tarnopol były zarazem punktem wyjścia nowohebrajskiej publicystyki w Galicyi. Tarnopol, który pierwszy z pośród wszystkich ognisk życia żydowskiego w naszym kraju przez założenie „Israełickiej szkoły wolnej“ (Israelitische Freyschule) ideały haskali w życie wprowadził, tem samem stał się także pepiniarą publicystyki hebrajskiej na ziemiach słowiańskich. Szkoła ta bowiem od pierwszego roku swego istnienia wydaje przez trzy lata pierwsze czasopismo hebrajskie w monarchii austriackiej, będące oraz pierwszym czasopismem hebrajskiem dla młodzieży. W r. 1814.

wychodzi w Tarnopolu tom pierwszy czasopisma ציר נאמן (go-niec wierny). Cieńka ta, na bibule pięknie drukowana książeczka, mieściła w sobie wszystko, co wówczas pocziwemu chłopcu żydowskiemu, chcącemu się wykierować na porządnego Żyda — obywatela, wiedzieć wypadało. Znajdujemy tu więc: kalendarium żydowskie, rz. katolickie, i gr. katolickie, genealogię rodziny carskiej (Okręg tarnopolski należał od r. 1809—1816. do Rosyi), pamiętne wypadki astronomiczne, kronikę światową, jarmarki, rytuały. Część literacka nosi napis לוח הלב (Kalendarz serca) i rozpada się na rubryki: Wypadki rzadkie, rozprawy przyrodnicze, bajki moralne i zagadki.

Pochód czasopism hebrajskich, w Brodach wychodzących, rozpoczyna w r. 1817 embrio publicystyczne עולת שבת (Całopalenie szabasowe), tylko w rękopisie się rozchodzące, którego genialny redaktor, Jakób Samuel Bick, skupia około siebie wszystkich koryfeuszów haskali galicyjskiej. Poszczególne, cenne zapewne, artykuły, nigdy nie były drukowane i bez śladu zaginęły.

Pierwsze czasopismo hebrajskie we Lwowie zjawia się dopiero w r. 1824. Jest to העצירה (Świt) Mejra Halewi Letterisa. Jako miejsce druku figuruje Lipsk, jest niem zaś w samej rzeczy Żółkiew, miasto rodzinne młodziutkiego wówczas, bo zaledwie 20 lat liczącego redaktora, który słuchał wtedy na wszechnicy lwowskiej filologii wschodniej i nowoczesnej. Współpracownikami byli: Druh Mendelsohna Dawid Friedländer, Nachman Krochmal, Szalom Kohn, Abraham Goldberg, Jakób Samuel Bick i Jehuda Leib Miseses. Gdy zaś ten ostatni napadał w sposób zanadto jaskrawy na niektóre uświęcone obyczaje Żydów polskich, przejęło czytelników takie oburzenie, że Letteris musiał wydawnictwa zaniechać.

Następne hebrajskie czasopismo we Lwowie: הרואה ופוקד פטרי (Obserwator i krytyk współczesnych utworów) wychodzi 1837—1839. Wydawcy jego: Słynny poeta, dramaturg i archeolog hebrajski Nachman Icchak Fischmann, utalentowany krytyk

i satyryk Jakób Bodek i zacny polihistor Abraham Mendel Mohr, poddają tutaj pisma Rapoport'a, Zunza, Luzatta i Reggia zgryźliwej, czasem osobistą niechęcią podyktowanej krytyce. Głównie dotknięty Rapoport wykonuje na przeciwnikach swoich w liście 11. i 12. czasopisma „Kerem Chemed“ z r. 1841. wspaniałą kareklasty, którą kończy następującem niejako westchnieniem doznanej ulgi: ואכחד את שלשת הרועים ביום אחד (i uśmierciłem wszystkich trzech obserwatorów w jednym miesiącu, t. j. w miesiącu drugim).

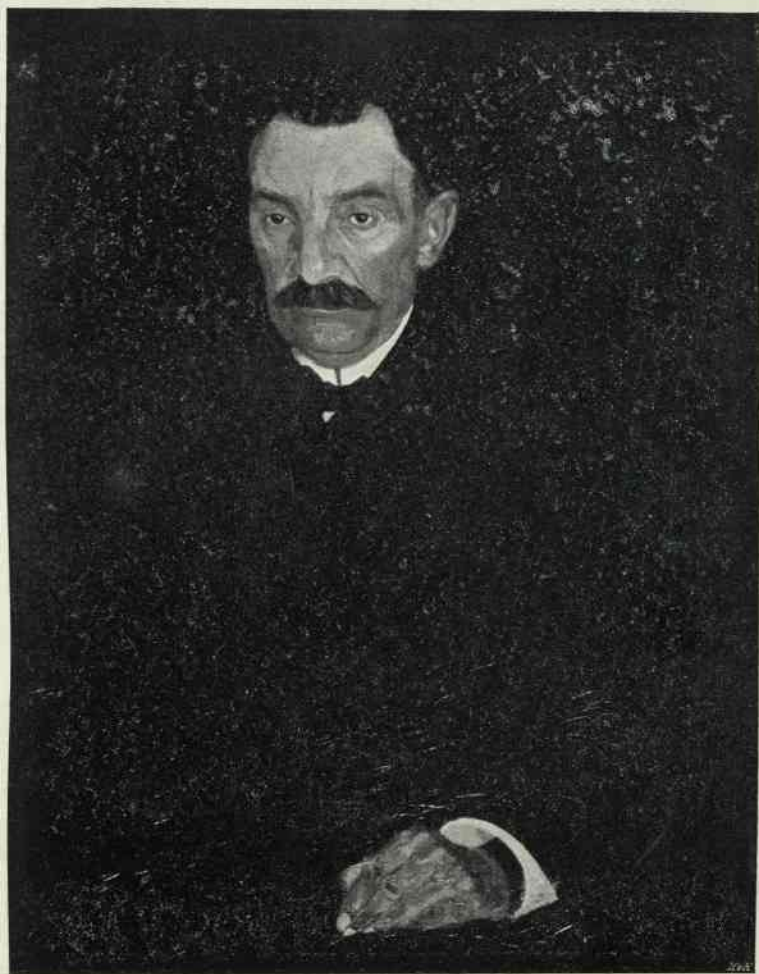
Swego odrodzenia publicystycznego doczekali się wydawcy w r. 1844. wydawnictwem czasopisma ירושלים הבנויה בעיר שחברה לה יחדו דברי חכמה ודעת שירים ומליצות באורי כתבי קדש וכל יקר בשפתו הקדושה (Jerusalem . . . łączące sprawy mądrości i wiedzy, poezye i objaśnienia pism świętych, oraz wszelkie rzeczy cenne w języku naszym świętym. 1844—1845. 3 tomy). Drukowano je w Łódkwi, Lwowie i Pradze. Wydawcy nie są tutaj partyzantami jakiegoś tam zakulisowego mecenasa — „Haroe“ miał zwalczać, zdaje się, kandydaturę Rapoport'a na rabinat praski na korzyść słynnego rabina kaliskiego Hirsza Chajesa — lecz pojedynczymi literatami, którym się rozchodzi głównie o uprawę języka hebrajskiego.

„Jerusalem“ miało się pojawiać kwartalnie zeszytami o 6 arkuszach, wyszło zaś tych zeszytów w ciągu 2 lat tylko 3. Trzy zeszyty — trzy drukarnie: Mayerhoffer'a w Łódkwi, Sznaydera we Lwowie, M. Landau'a w Pradze. Wskazuje to na trudności otrzymania kredytu w drukarniach. Lwią część artykułów jest pióra wydawców. Fischmann dostarcza poezyj religijnopatriotycznych (w austriackiem tego słowa znaczeniu) oraz rozpraw z zakresu starożytności żydowskich; Bodek i Mohr prawią o historii i literaturze żydowskiej w pierwszych wiekach średniowiecza. Nadto rozbraja nas tu Bodek, ów arogant z „Haroe“, sentymentalno — humorystycznymi listami z podróży i glossami do własnych rozpraw naukowych. Naftali Mendel Schorr, podpisujący się J. Z. R., jest niejako poetą domowym redakcyi. Ale

i postępowcy brodzcy i tarnopolscy mają swoich przedstawicieli wśród współpracowników „Jerusalem”. Między pracami uwydatnić należy: klasyczną hebrajszczyzną pisaną „Przypowieść moralną” Nachmana Krochmala — jedyny utwór poetyczny sławnego Mendelsohna galicyjskiego, — następnie gorącą pochwałę chasydów, która, odwrotnie czytana, przedstawia się jako krwawy paszkwil. Niewymienionym autorem tego palindromu jest ośławiony wychrzta i cenzor, Józef Tarler, który w młodości swojej był nauczycielem Icchaka Ertera, największego satyryka hebrajskiego.

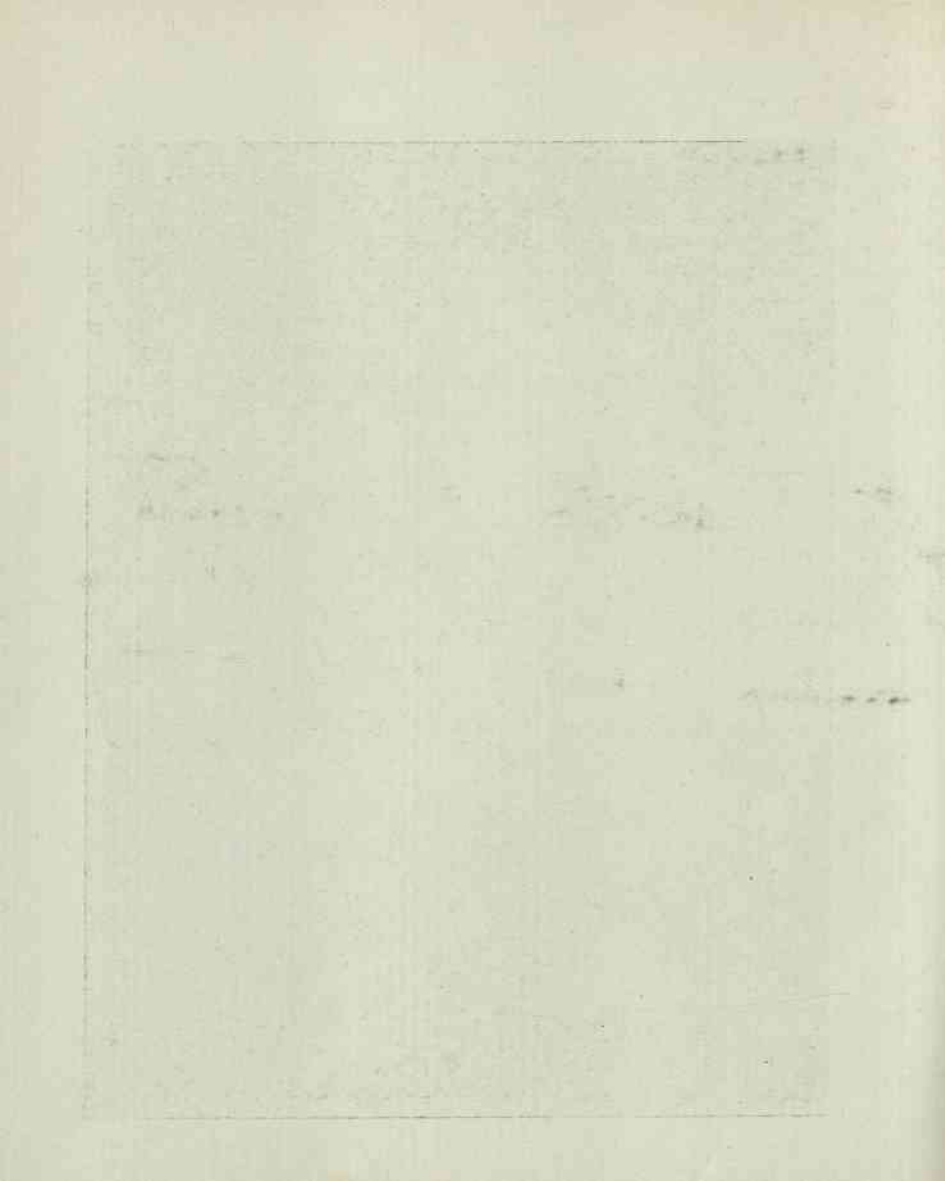
Pomijając dalsze czasopisma hebrajskie, wydawane przez galicyan w Fürth, Bambergu i Wiedniu, przejdę do Józefa Kohna — Zedeka, który, pomimo miernych zdolności i ograniczonej wiedzy, wytrwałością, prawdziwym entuzjazmem i gorącą miłością ludu żydowskiego stał się najwyższym wyrazem publicystyki hebrajskiej w Galicyi.

Józef Kohn — Zedek urodził się we Lwowie w r. 1827, jako syn Arona, syna Magida (Aron dem Magids). Dziadkiem jego był sławny autor dzieła מנחת נדב. Rabbi Meszulem Kohn-Zedek, który po długoletniej działalności rabinicznej w Żurawnie, Korcu i Bolechowie od r. 1795 do 1811 piastował we Lwowie urząd rabinu i magida (kaznodziei) przedmiejskiego. Matka jego słynęła urodą oraz znajomością języka hebrajskiego i praktycznej literatury rytualnej. Wskutek wczesnej śmierci ojca i powtórnego zamążpójścia matki dostał się Józef w bardzo młodym wieku do Brodów. Mając zaledwie lat 16 (18 sywan 1843) ożenił się z córką bogatego właściciela zajazdu i znanej w najszerszych kołach lwowskich prywatnej bożnicy (Mynjan), Malisa. Zawód literacki rozpoczął Józef jako pisarz patryotyczny pieśnią okolicznościową ישועה מלכו: Die Kaiserrettung Sr. Majestät Franz Josef I. Lemberg 1853. Pieśń ta, zawierająca między innymi przegląd stosunków Żydów galicyjskich przed wstąpieniem na tron Najjaśniejszego Pana, zjednała autorowi złoty medal für Kunst u. Wissenschaft jakoteż 27 listów, pełnych uznania. Jako pisarz

JERZY MERKEL.

PORTRET.

patryotyczno-dynastyczny wystąpił Józef Kohn-Zedek jeszcze wydaniem następujących pism: *Gedicht auf Erzherzog Karl Ludwig*, Krakau 1857 i *אבן נזר* Kronjuvel für die Habsburger-Dynastie, hebräisch u. deutsch, Lemberg 1856, *מצבת עולם* ein Denkmal für die Ewigkeit, Trauergedicht auf den Tod des General Graf Radetzky, hebräisch u. deutsch, Lemberg 1858. Od 1855—1874. wydawał Józef Kohn-Zedek czasopismo hebrajskie *Meged Jerachim* (Lwów 1855—1859, 4 części); *Ocar chochma* (1859—1862, 3 części); *Hajehudi hanyecchi* (1866, 4 zeszyty); tygodnik *Hamewasser* wraz z dodatkiem: *Haneszer* — wszystkie we Lwowie, na końcu miesięcznik: *Or Thora* (Frankfurt n. Menem i Lwów, 4 zeszyty). Oprócz tego był autorem albo wydawcą całego szeregu dzieł treści egzegetycznej, krytycznej i historyczno-heraldycznej. W r. 1879. przeniósł się Józef Kohn do Londynu. Wkrótce potem ogłosił literat lwowski, Jehuda Chaim Leib Korn w tygodniku: *Hakoł pamilet*, skierowany przeciw dotychczasowej działalności Józefa Kohna-Zedeka, zawierający ważne dane do dziejów haskali galicyjskiej. Napastowany, bronił się w piśmie: *Sfas emes*, Londyn 1879. Do r. 1903. działał Kohn Zedek jako kaznodzieja w dzielnicy londyńskiej East-End. Przez ten cały czas regularnie odwiedzał muzeum brytyjskie, gdzie korzystał z ogromnego skarbcza nagromadzonych tam starożytnych rękopisów hebrajskich. W lipcu 1903 został na drodze do pracowni naukowej tknięty apopleksją. W styczniu 1904. wyzionął ducha w żydowskim zakładzie dla nieuleczalnie chorych.

Chcę się na tem miejscu zajmować jedynie Józefem Kohnem-Zedekem jako publicystą. Krótki przegląd wydanych przez niego efemerycznych czasopism da nam, właśnie przez to, że Józef Kohn-Zedek był tylko przeciętnym literatem, dokładne wyobrażenie o ówczesnym poziomie umysłowym Żydów galicyjskich.

Pierwsze czasopismo swoje nazwał Józef Kohn-Zedek: *Neged Jerachim* (Błogosławieństwo miesięcy). Już osnowa kartki tytułowej wprowadza nas w dziedzinę stylu musaw, owego stylu, który myśli i uczucia ludzi XIX. wieku wtłacza w mozaikę

złomów wierszy biblijnych i zwrotów średniowiecznych Pajtanim. Ba, nawet datę wydawnictwa wyraża wydawca przez hebrajski anagram. Nawet wielce prozaiczne czynności redaktorskie załatwia Kohn-Zedek zapomocą onego stylu. „Bracia! Narodzie mój! — rozpoczyna się wstępna odezwa do czytelników, — Przychodźcie oto przed wasze oblicze i proszę i błagam was, przychylcie ucho uważne słowom Józefa, brata waszego“. Głównym celem jego, to cześć i uprawa mowy hebrajskiej „onej córki Bożej. . . która sama jedna została się nam ze wszystkich klejnotów, któreśmy posiadali w wiekach minionych“. Program czasopisma obejmuje: objaśnienie trudnych ustępów biblii, talmudu i midraszu; wykrycie i wyzyskanie nowych źródeł; badania biblijne; kazania, krytyki, żywoty sławnych Żydów i bohaterów austriackich; badania moralno-polityczne; dzieje żydowskie; poezye dydaktyczno-religijne, wiersze okolicznościowe; wiersze, odbijające nastrój chwili obecnej (Zeitgedichte). Jak na zeszyty o 58 stronicach program za obfity, którego przy najlepszej chęci nie można było przestrzegać. Pierwszy, jak i następne zeszyty, zawiera cenne artykuły renomowanych hebraistów lwowskich: Mohra, Fischmana i Schorra. Zasłużony edytor — badacz Salomon Buber odbywa tutaj swój nowicjat literacki. Uwagi godną w pierwszym zeszycie jest rozprawa Mardochaja Streliskera z Brodów, przedstawiająca projekt założenia akademii hebrajskiej, która miałaby prawo tworzyć na podstawie zasad lingwistycznych nowe wyrazy hebrajskie. Projekt sam w sobie niezły; jednakże nowotwory własnego wynalazku autora, jak n. p. דלוג-ראו dlug-raw wielki skok, na oznaczenie telegrafu, a המעשינה ha-maaszyna-lo-kmo-tyf dymem charcząca jak bęben, zamiast „maszyna-locomotiw“ — wywołują niesmak i zdziwienie. W pierwszym zeszycie przeważnie współpracownicy mają głos; wydawca sam przemawia do czytelników we wstępie oraz na końcu zeszytu w kazaniu o kaznodziejach i literatach.

Natomiast zasila Józef Kohn resztę zeszytów całym szeregiem iście cennych artykułów, którym zarzucić można tylko to,

że napisane są powyżej scharakteryzowanym pstrokatym stylem. I tak n. p. zasługuje na uwagę w zesz. II. wspomnienie pośmiertne bł. p. rabina Hirsza Chajesa, zawierające nader cenne przyczynki do charakterystyki tego wielkiego męża. Zeszyt III. jest przeważnie patryotyczną manifestacją na część Cesarzowej, która po raz pierwszy stała się matką. Wielkiej wartości jest dalej w tym samym zeszycie rozprawa Kohna-Zedeka o krytycznych zasadach obydwu Talmudów.

Pierwsze wydawnictwo wcale Kohnowi-Zedekowi się nie udało. Zamienia on je tedy na „Skarbiec piśmiennictwa hebrajskiego“: *אוצר חכמה מכתב עתי המאסף חקר לשונות קדומים ביאורי כתבי הקדש בקרת שני התלמודים ומדרשי חז"ל. קורות העתים. מליצה ושיר.*

Wstęp, Józef Kohn-Zedek nazywa go zapożyczonym z języka greckiego wyrazem talmudycznym *πρόλογος* (przedsiónek) zawiera dowcipne uwagi o przedmowach — *hakdamot* — o tytułach dzieł hebrajskich, które tak mało stosują się do treści, następnie stylem „musaw“ napisaną charakterystykę czasopism hebrajskich od „Measfim“ do czasów najnowszych. „I udzielił Measef w tych dniach Torze, mądrości i mowie świętej wielkiej pomocy, krocząc jako słup ognisty przed obozem Izraela i oświecając drogi *haskali*. . . Measef znikł z pośród narodu, nad nim w niebiosach biadano. . . Nagle Pierwociny czasów zazieleniły się nad strumieniami wód. . . A lat tych Pierwocin było 12“. W ten sposób ciągnie Kohn-Zedek rzecz aż do swego bezpośredniego poprzednika Meira Letterysa, o którego ostatniem czasopiśmie *אבני נור* (Klejnoty koronne) wyraża się zapomocą straszego kalemburu: *וישא אותה* (odnosi się to do poprzedniego czasopisma Letterysa *תפארת צפירה* świt wspaniały, którego ciąg dalszy stanowiło czasopismo *אבני נור* (Klejnoty koronne) *חלוי המאיר לעסרת שפת קדש* (i wyniósł go [scil. czasopismo Świt] Lewita świecący na koronę mowy świętej — *הלוי ha-meir le-eteres* — i był kapłanem w świątyni mowy jerozolimskiej przez dwa lata. Oto dzieje Ebera).

Koniec wspaniałego, 21 stronic obejmującego wstępu, będącego w samej rzeczy świetną rozprawą, stanowią nader ciekawe uwagi o wydawnictwie hebrajskich czasopism w Galicyi, które jeszcze dzisiaj są wysoce aktualne. W Galicyi, wywodzi Józef Kohn-Zedek, tylko właściciel drukarni może wydawać czasopismo. Przytem współpracownicy, pracą obarczeni rabini i kupcy, nie są w stanie dostarczyć w regularnych odstępach czasu artykułów naukowych. Wskutek tego był on zmuszonym zmienić „Meged Jerachim“ (błogosławieństwo czasów) na „Ocar chachma“ (skarbiec mądrość). Niechaj czytelnicy nie rażą się szczupłą objętością pierwszego zeszytu. Ciągły rozwój nowego czasopisma nie ulega żadnej wątpliwości. Tu cytuje Kohn-Zedek emfaticznie rozmaite fazy rozwoju drzewa cedrowego, księżycy i słońca i dodaje: „Chociaż początek nasz jest skromny, to serce moje przeczuwa przyszłość, że koniec nasz wzniesie się jak cedr na Libanie“. Ocar-Chachma przyrzeka: egzegezę biblijną i talmudyczną; encyklopedyę talmudyczną; ocenę teraźniejszości; poezye religijne, którym, jeśli uczynią zadość trzem głównym warunkom: natchnieniu, fantazyi i trzeźwemu rozumowi, podaruje się wykroczenia przeciw prawidłom metryki; rozprawy teologiczne; poezye, odbijające nastrój czasu; tłumaczenia z języków obcych, na sposób Letterysa i humanistów wileńskich — „na sposób żydowski, t. z. obcięte i zupełnie przejęte duchem żydowskim“. Spodziewa się wydawać rocznie 3—4 zeszytów. Niestety okazał się optymizm jego bezpodstawnym. Od r. 1859. do r. 1865. wyszły tylko trzy zeszyty po 150 stronic, które wydawca nazywa pompatycznie „Rocznikami“.

Ocar-chochma rozwija już, jak widzieliśmy, obszerniejszy program. Redaktor nie zadowala się więcej jedynie uprawą języka, ale zastrzega sobie także krytykę współczesnych stosunków. Nie ogranicza się też na współpracownikach galicyjsko-austriackich, ale ściąga także współpracowników z innych ognisk żydowskich w Europie, mianowicie z Rosyi.

Trzeciem przedsiębiorstwem publicystycznym Józefa Kohn-Zedeka jest „Hajehudi ha-nycchi“. (Żyd wieczny, Lwów, 1886. 4 zeszyty). Chce on tu zebrać wiadomości i rozprawy, tyczące się dawniejszej i nowszej historii Żydów, rozprószone po rozmaitych dziełach teologicznych i historycznych. Zeszyt pierwszy zagaja poeta Matisjahu Rabener pieśnią pochwalną na cześć wydawcy, wynoszącą zasługi jego około rozwoju literatury i oświaty: „Ty wysłałeś ducha swego i rozprószyły się chmury głupoty... Tyś wiecznym kapłanem w przybytku nauki, tyś pierwszy w krainie galicyjskiej, zwiastujący szczęście Izraelowi w mowie Syonu i Jerozolimy“.

I drugi zeszyt rozpoczyna się pieśnią pochwalną na cześć wydawcy, pióra Mojżesza Isachara Landua ze Lwowa. Józef Kohn-Zedek, wywodzi panegiryk, okazał swemu ludowi, jak ściśle łączyć się mogą ze sobą Tora i Chochma (Zakon i Wiedza), on pierwszy pouczył Żydów o polityce i nauce w hebrajskim „Loszon cach“ (języku wykwinnym), on łączy oddalonych małżonków, rodziców i dzieci, prześladowanym współwyznawcom przynosi pomoc, on wystawia pałac dla mędrców, dom obrad dla uczonych, aby odkryć tajne nauki.

Podczas gdy pierwsze trzy zeszyty zajmują się dawniejszymi dziejami Żydów, zawiera zeszyt czwarty cenne przyczynki do współczesnych dziejów Żydów. I tak spotykamy tu memoriał rabinów węgierskich, wystosowany w r. 1848 do Najjaśniejszego Pana, zmierzający „do naprawy braków zakonu izraelskiego i do podpierania fundamentów, grożących upadkiem“ —, następnie artykuł: „Cierpienia córy Jehudy w kraju czeskim w r. 5626, t. j. 1866 według i ch liczby“. Wstęp do tego artykułu zawiera nader ważny przyczynek do dziejów ówczesnego stosunku Polaków do Żydów, następnie uwagi o statucie gminnym miasta Lwowa, według którego na stu radnych przypada tylko 15 Żydów. „Co wam z tego przyjdzie“, mówi według dalszej relacji pewien wróg Żydów, „jeżeli damy wam zastępców w stosunku do waszej ilości; czy macie może 40 ludzi,

ktorzy mogliby was zastępować w radzie miejskiej? Wszak ilość waszych adwokatów jest tak ograniczona“. Na to odpowiada Józef Kohn-Zedek: „Czem się różni pod tym względem Żyd od chrześcijanina? Czy wszyscy wybrani z pośród naszych sąsiadów prawa ukończyli? Czy wszyscy są adwokatami? Czy niema wśród nich właścicieli domów i rzemieślników? A czem różni się rozum rzeźbiarza albo kowala chrześcijanina od rozumu rzeźbiarza i kowala Żyda?“

Tendencja ostatniego naukowego czasopisma Kohn-Zedeka: „Or Tora“ (Światło zakonu, 4 zes. 1—3. Frankfurt nad Menem, 4. Lwów, 1874) zwraca się przeciw radykalnym reformatorom, zwłaszcza przeciw destruktywnej działalności wydanego przez Jozuego Hesza i Schorra czasopisma „Ha-cholec“ (Straż przednią). Przeznaczeniem „Or Tora“ jest: — opiewa mieszczący się na karcie tytułowej mniejszy program, (większy program stanowi wielką rozprawę i liczy 29 stron gęstego druku) — podsycanie w młodzieży płomienia miłości do zakonu i mądrości; wyćpienie ostów i cierni z winnicy Izraela; nie uprawianie języka hebrajskiego, ale podtrzymywanie ognia Tory; nie nowiny gazeciarskie, ale krytyka dziejowa, „aby objawić potężne ramie, które poczęło nas wydźwigać, ale także nieznużone jeszcze ramie naszych wrogów;“ kontrola działalności rabbinów i kantorów, jakoteż filantropijnych towarzystw żydowskich; przedruk znakomitych utworów poetycznych, ale tylko ku chwale Izraela, a jedynie w dodatku. „Na co nam nowych piewców, jeżeli pradawnych Gabirola i Jehuda Halewiego, wypędzają z świątyni?“. W zastosowaniu do powyższego programu zawiera „Or Tora“ obok artykułów polemicznych, teologicznych i historycznych, obok skrupulatnego wyliczenia najdrobniejszych odznaczeń, Żydom udzielonych, także zarejestrowanie ciągle się odnawiających cierpień żydowskich. Porządkiem chronologicznym, według dni i miesięcy, podaje nam Kohn-Zedek krwi i smutku pełny kalendarz żydowski, przyczem rozwodzi się obszernie

nad rzeziemi Żydów 1648 r. jakoteż nad losami Żydów galicyjskich przed r. 1848.

„Or Tora“ rozpada się na dwie części. Do części czysto naukowej dodana jest część: „Or Izrael“ (Światło Izraela), sprawie aktualnym poświęcona, wydana przez Kohn-Zedeka wspólnie ze synem Dawidem, który od 18. roku życia (1866) był mu wiernym współpracownikiem.

Drugi napis tej części: „Kronika dla synów izraelskich, na przechowanie w pamięci, co nam się stało dobrego lub złego za czasów naszych, we wszystkich krajach naszego rozprószenia, aby wszędzie poznać, że ten nasz Mesjasz, którego się spodziewamy, jeszcze nie przybył, i że rok zbawienia dopiero nam nadejdzie, a tylko jak blask tęczy wśród chmur nam uśmiecha się światło, bo kazał Wiekuisty nam przebywać w mgle, aż stanie Wielki kapłan przy Urim i Tumim, a jasno mu będzie w Syonie“ — jest pod niektórym względem syonizmem przed Pińskerem i Herzlem. I w tem czasopiśmie Kohn chętnie dotyka stosunku Żydów galicyjskich do Polaków. Wogóle pochwała on zgodne postępowanie Żydów i Polaków, ubolewa jednak nad wrogiem usposobieniem prasy polskiej wobec kwestyi żydowskiej. Charakterystycznym pod tym względem jest artykuł: Ustawodawcy i żurnaliści w zeszycie 3. Józef Kohn-Zedek reprodukuje uwagi godne zdanie cesarza Józefa II. o stosunku Żydów galicyjskich do Polaków i Rusinów. Galicya mieści w sobie Polaków, Rusinów i Żydów. Polak jest bardzo dumny, Rusin bardzo nieokrzesany, Żyd bardzo bystrego umysłu. Przez to żyje jeden na koszt drugiego. Jeżeli zaś Rusini raz przejrzą, wtedy złamią dumę Polaków, Żydzi się uwolnią i staną się języczkiem u wagi, o ile z własnego łona nie wydadzą zdrajców. Ciekawem jest też w tym artykule opowiadanie o zaiscieniu podczas posiedzenia parlamentu austriackiego w owym roku (1874), którego bohaterami byli posłowie żydowscy z Galicyi, Miesses i Mendelsburg. Pierwszy ubolewał nad zaniedbywaniem języka niemieckiego w szkołach galicyjskich. Na to odpowiedział

mu Mendelsburg z Krakowa: Czy Żydzi są obowiązani być Niemcami? Czy język polski zwraca się może przeciw religii mojżeszowej? Czy może niema Żydów w Anglii i Francyi, wcale nierozumiejących po niemiecku? Ja jestem Żydem, ale lgnę tylko do języka polskiego. Polacy nie są wrogami Żydów, musieliby zaś nimi się stać, jeżeli stanowić będziemy państwo w państwie i zanadto sprzyjać niemczyźnie. Kohn-Zedek zajmuje stanowisko pośrednie: Uprawiamy wszystko, co polskie, ale nie zaniedbujemy niemieckiego. Jesteśmy przyjaciółmi Polaków, ale musimy im zarzucić, iż nieszczerze postępują wobec Żydów.

Najcenniejsze i najobszerniejsze artykuły są pióra samego redaktora. Musiał bowiem z konieczności być najpilniejszym swoim współpracownikiem. We wstępie, w którym rozwodzi się nad szkodliwą działalnością Jozuego Hesla Schorra, jakoteż nad gorzkim losem autorów habrajskich, przyrzeka, że przyzna w tym wypadku wynagrodzenie współpracownikom swoim, jeżeli ilość abonentów przekroczy liczbę 600. Przez przyznanie wynagrodzenia podniesie się poziom pisma... „Zamiarem moim bowiem jest nie wzbogacić się, ale uszczęśliwić drugih“. Największym zaś czynem Józefa Kohn-Zedeka, któremu zawdzięcza swoją sławę w świecie żydowskim, było wydanie tygodnika „Hamewasser“ (Sprawozdawca) wraz z dodatkiem „Haneszer“ (Orzeł). Znają przecież do dziś dnia w kołach żydowskich Kohn-Zedeka jedynie jako „Baal-Hamewasser“ (Właściciela Sprawozdawcy). Było to bowiem aktem bezprzykładnego poświęcenia i wytrwałości wydawać prawie przez całych 6 lat, od 12. czerwca 1861 — 15 listopada 1866, bez własnego kapitału i bez zapomogi tygodnik polityczny w języku hebrajskim. „Hamewasser“ był pierwszym tygodnikiem hebrajskim o widnokręgu politycznym, który ze wzrokiem, zwróconym na świat cały, pełen temperamentu i wolnomyślności rozwodzi się w słodkich nam dźwiękach sporów talmudycznych Abai i Raby nad polityką wewnętrzną i zewnętrzną, nad chaosem austriackim, polskim powstaniem i po-

lityką Napoleona III. Aby zaś nabrać prawdziwego wyobrażenia o istocie tego tygodnika, trzeba koniecznie krótko zatrzymać się przed niektórymi szczegółami pojedynczych numerów. Numer I. wymienia wprawdzie na karcie tytułowej niejakiego Abrahama Icchaka Menkesa jako wydawcę, ale już okładka I. rocznika zawiera uwagę: Zredagowany przezemnie, Józefa Kohn-Zedeka. Program obiecuje: Nowiny żydowskie i ogólne; sprawozdania o stanie Żydów w kraju świętym; rozprawy judaistyczne; rozporządzenia władz. Ostatnie miały być drukowane w języku niemieckim literami hebrajskimi. Napisy artykułów wstępnych od numeru pierwszego do ostatniego są krzykliwe, drażniące, tracące kalemborem albo antytezą, dowcipkujące, opierające się o biblię, talmud albo midrasz. Pierwsze artykuły wstępne: „Baczcie na przeszłość!“ — „Wieczność Izraela i Tory jego“ — traktują o pożytku historii, zwłaszcza w języku hebrajskim, o wiecznym bycie Izraela. Artykuł wstępny: „Krople łez, które roniła mowa syońska nad gruzami Syonu, a które włożył Hamewaser z Goli-syon — (ma oznaczać niby Galicyę, oznacza zaś w samej rzeczy: wygnanców Syonu) w łagiew swoją“ — przypomina znowu syonizm przedherzłowski i rozpoczyna każde zdanie wyrazem Syon: „Syonie sławny od wschodu aż do zachodu — Syonie, przybytku Abrahama, Icchaka i Izraela, którzy, spodziewali się, że będziesz rozdzielony między ich dzieci...“ Że zaś ten przed-syonizm był tylko natury literackiej, dowodzi już napis następnego artykułu wstępnego: „I kochaj kraj rodzinny jak siebie samego“, który wymaga od Żydów galicyjskich patryotyzmu austriackiego. Od numeru XIV. rozpoczyna Józef Kohn-Zedek, który dotąd na każdym kroku zdradzał początkującego, kurs nowy. Chce się bowiem stać aktualnym. Między artykułami naukowymi w pierwszym roczniku uwydatnić należy popularnie napisaną historię Polski. I Hamewasser lubi zastanawiać się przy każdej sposobności nad stosunkiem Żydów do Polaków. I tak n. p. wywodzi w numerze VII. z dnia 13. lutego 1863 co następuje: Od r. 1848 zaczynają Żydzi czuć się synami swego kraju rodzinnego. I Po-

lacy upatrują odtąd w Żydach braci swoich. W Galicyi przypada 48 Polaków na 52 Rusinów. Żydzi więc decydują o rozkładzie sił obydwu narodowości. To też, ciągnie Kohn-Zedek dalej z aluzją na znany klasyczny zwrot w Jezajaszu, dziesięciu Polaków chwyta się poły jednego Żyda, mówiąc doń: Kładź dłoń swoją na głowę naszego wybrańca, w którym dusza nasza znajduje upodobanie. A mimo to w wydziale magistratu lwowskiego panowie Armatys, Jabłoński i Rajski mają mowy przeciw Żydom. Całe szczęście, że Żydzi Landesberg, Kolischer i szlachetny chrześcijanin Rodakowski należycie ich wywody odparli. W tym samym n-rze omawia Kohn-Zedek powstanie polskie, któremu nie zwiastuje powodzenia. Prawdziwym hymnem pochwalnym na cześć polskich powstańców jest artykuł wstępny n-ru 34 z dnia 4. września 1863 (Kraj albo zgon!). To samo twierdzić można o art. wstępnym n-ru 41 z dnia 13. listopada tegoż samego roku: Czas do mówienia! Czas milczenia minął, pora mówienia nadeszła. Kwestya polska stała się teraz, gdy nareszcie Tuillerye przemówiły, kwestyą europejską. Dodatek do Hamewasser, Haneszer, zawiera egzegezę biblijną i talmudyczną, krytykę, notatki lingwistyczne, dzieje Żydów, biografie zasłużonych Izraelitów (str. 142 r. 1863, biografia Berka Joselowicza), żywoty zasłużonych nieżydów, artykuły treści przyrodniczej i geograficznej, powabne powieści, wymianę listów przyjacielskich, poezye, myśli moralne, na końcu zaś niezmiernie budującą i kłiwą korespondencyę redakcyi. Najobfitszą jast rubryka: Poezya. Redaktor bowiem nie skąpi czytelnikom ani jednej pieśni pochwalnej, w szerokich kołach zwolenników na cześć jego wygłoszonej. Ale znajdują się tam także poezye bardzo cenne Kellera, Rabinera, Ralla, Sperlinga i Streliskera. Rabiner drukuje tutaj klasyczne przekłady z Byrona, Sperling tłómaczenie najcenniejszych poezyj dra Maurycego Rappoporta. Rocznik 1863 ma osobny dodatek „Halichot olam“ (Bieg wypadków światowych), zawierający najnowsze wiadomości polityczne. Dodatek ten z 9 numerem przestaje wycho-

dzić. Ten sam los spotyka także dodatek do r. 1866. W połowie listopada 1866 Hamewasser zupełnie wychodzić przestaje.

Teraz kilka uwag o stylu i tendencji Józefa Kohn-Zedeka. Styl jego jest naiwny i orzeźwiający. Język jego nie odbija w sobie t. z. życia rzeczywistego, nie nadskakuje potrzebom dnia powszedniego. Józef Kohn-Zedek żyje życiem biblii i talmudu, midraszu i komentatorów, decyzorów i średniowiecznych poetów. On, marzyciel ghetta, żyje w świecie marzeń — a temu światu styl jego najściślej odpowiada. Nie jest to więc śmiesznem, jeżeli z okazji śmierci Radeckiego w swojej odzie żałobnej przypomina syonidę Halewego: „Biada Austrija i jej córki jako położnica w swoich bólach albo jako niewiasta, worem opasana po towarzyszu młodości“ — albo, jeżeli dla scharakteryzowania przewrotnych tendencji Jozuego Hesza Schorra zapożycza się u pieśni, nuconej przez niewiasty żydowskie na powitanie powracających z wyprawy zwycięskiej Dawida i Saula: „Pobił Tytus tysiące, zaś Heszel Schorr dziesięć tysięcy.“ Że zaś Kohn-Zedek umie się także posługiwać zdobyczami najnowszej metryki hebrajskiej, świadczą o tem owe poezye jego, w których charakteryzuje własne wydawnictwa. W niektórych rozprawach naukowych, zwłaszcza w ostatniem czasopiśmie swoim „Or Tora“, zdolnym także jest do posługiwania się owym stylem jasnym, który Delitzsch wychwala w utworach Rappoport'a.

Szczególnie uwydatnić należy tendencję Józefa Kohn-Zedeka. Możemy tu śledzić regularną ewolucję. Rozpoczyna on od czci i uprawy języka hebrajskiego, ale już w drugim czasopiśmie swoim chce wpłynąć na tok życia żydowskiego. W czasopiśmie 3. i 4. rzuca hasło: „Nie trzeba upatrywać w dotychczasowej emancypacji szczytu zbawienia, ale dążyć wypada do politycznego wykończenia jej we wszystkich szczegółach, nie ofiarując zaś w zamian ani jednej joty judaizmu tradycyjnego. Można więc całkiem słusznie nazwać Józefa Kohn-Zedeka drogowskazem współczesnej publicystyki hebrajskiej. Kohn-Zedek jest idealistą.“ Nie rzecz osiągnięta stanowi tytuł do chwały jego, ale rzecz, do

której dążył. Pomimo licznych rozczarowań i walk dąży Kohn-Zedek ciągle naprzód. Kończy on więc godnie epokę hegemonii haskali galicyjskiej, która od roku 1815 przyświecała całemu Izraelowi. To, czego Józef Kohn-Zedek nigdy nie osiągnął, ale do czego dążył pomimo ogólnego wzruszania ramionami i pomimo wszelkich złośliwych przytyków, to niechaj będzie naszym dealetem we wszelkiej przyszłości.

Stanisławów, w październiku 1905.

Wilhelm Wachtel.

Ująć obraz artysty młodego, kroczącego raźnie naprzód i znajdującego się w pełni wszechstronnego rozwoju, jest rzeczą niełatwą i niewdzięczną. Gdy nadto artysta jest zmienny w swych upodobaniach, ulegający dość szybko i bardzo ochotnie czasowym a różnorodnym wpływom w mimowolnej pogoni swej własnej osobistości; gdy jest Żydem, Żydem współczesnym, jednostką z przyrodzenia i tysiąca okoliczności niejednorodną, rozerwaną w sobie, bo odjętą od jakiegokolwiek gruntu swojskiego; gdy jako taka wiesza się z szczególną żądnością aktualności, tedy obraz jego, przekształcający się każdej chwili, wymyka się spostrzeganiu jak wizerunek chmur, co w bezustannej przemianie i pędzie przeganiania się po szerokim błoniu we wietrzny dzień kwietniowy.

Kiedy więc odgadnąć trudno, który z luzujących się kolejno obrazów w przyszłości się utrwali, tedy każda ocena staje się problematyczną, staje się po części wróżbą, zadatkem oceny przyszłości.

Rozglądnawszy się jednak lepiej w zamęcie wrażeń i spostrzeżeń, nasuwających się naprzemian, obaczmy trzy cechy wybitniejsze i stałsze, trzy punkty ogniskowe, około którychby można wszystkie inne ześrodkować: nerwowa zmienność w upodobaniach

i z nią idąca w parze gorączkowość, chętne poszukiwanie aktualności i wkońcu okoliczność, że artysta nasz jest Żydem. A gdy przy głębszem zastanowieniu się obie pierwsze właściwości do trzeciej okoliczności, jako ich źródła i przyczyny, poniekąd dadzą się sprowadzić, tedy z onych trzech mamy jedną zasadniczą: Wachtel jest artystą żydowskim doby współczesnej. Nie przeto, by nam ten fakt notoryczny miał z góry określić postać naszego artysty. O takim sprowadzeniu wszystkiego do wpływu pochodzenia i środowiska rzecz jasna nie może być mowy. Byłaby to dedukcja nietyle śmiała ile niedozwolona. Ale nam ten fakt jednak, i do tego zdążały nasze wywody, pomoże zjednoczyć rozbieżne pozornie rysy, stworzyć obraz bardziej jednolity.

Dochodzimy więc raczej drogą induktywną do punktu, z któregobyśmy na kartach „Rocznika żydowskiego“ wyjść mogli. Cieszy nas to, jakkolwiek nie wiemy, czy to będzie po myśli każdego.

Kto się rozglądnie w twórczości artystycznej, czy poetyckiej żydowskiej okresu poemancypacyjnego, tego uderzyć musi okoliczność, że artysta lub poeta Żyd, o ile tematy swe czerpie z życia swego własnego ludu, stara się dać coś interesującego, „typowego“. Pochodząc sam po większej części ze środowiska, które najlepiej nazwiemy „gettowem“, a wydobywszy się zeń — pozornie, czy realnie — przez talent, wykształcenie i osiągnięte stanowisko, objawia swą łączność z niem, nie przez to, że tworzy dla niego, ale przez to, że tworząc dla obcych, czerpie tematy z jego życia, tematy interesujące, jak nadmieniliśmy, swą egzotycznością, którą pospolicie nazywają także oryginalnością. A więc mamy owe zbiory opowiadań, płynących pod flagą „Gettobilder“, lub podobną, owe rozliczne płótna, czy rysunki, przedstawiające typy handlarzy, arendarzy, muzykantów, chasydów i t. p., to znowu sceny z życia, jak wesele, pogrzeb, partya szachów i t. p.

Zaprawione to zwykle pewną ironią, pewnem sentymentalnem współczuciem, przechodzącem w politowanie, z którego bardzo wyraźnie prześlada poczucie wyższości Żyda „wyzwolo-

nego“, „kulturalnego“, „zasymilowanego“ zbierającego ku uciesze własnej i innych „ciekawe obrazki“ zamierającego świata. Nie czyni w tem różnicy przekonanie osobiste artysty, który może być z poglądów, czy dążeń, lub zasad liberałem, postępowcem, asymilatorem, albo też przeciwnie Żydem narodowcem. Poza tem oficjalnem, zewnętrznem wyznaniem politycznem żyje bowiem inne głębsze, nieświadome, instynktowne a to objawia się w nacechowanym powyżej wyborze i przeprowadzeniu tematów.

◁Od tego typu wyraźnie odbijają się obrazy głębiej wnika-
jące w duszę i dolę ludu, jak obrazy Maurycego Gottlieba, Hirszen-
berga i innych, szukające ludu przy modlitwie, w ciężkich chwilach
walki o byt i wielkiego prawdziwego bólu. Gdyby Maurycy
Gottlieb żył dłużej, możeby kiedy z jego płótna przemówiła do
nas cała tragedia nieszczęsnego narodu tułacza, który wtenczas
tylko jeszcze jest istotnie sobą, kiedy w zapamiętaniu wielkiem X
i bezgranicznem uniesieniu woła głosem najwyższej ekstazy:
„Słuchaj Izraelu, Bóg nasz jest Bóg Jedyny“!▷

W jednej z postaci znanego obrazu Gottlieba, przedstawia-
jącego modlitwę w synagodze, odnajdujemy rysy samego artysty.
Poszedł on tu śladem swego mistrza, Matejki, ale jest to jednak
rys znamienny. Wszyscy owi artyści, którzy w sposób zcha-
rakteryzowany powyżej czerpali z życia żydowskiego, malu-
jąc czy to domokrażców, czy szachistów, czy małomiasteczkowych
dygnitarzy, nie identyfikowali się z swym ludem, uważali się za
stojących poza nim, ponad nim, przypatrywali mu się tak, jak
się Piotr Altenberg przypatrywał szczepowi Aszanti, jako czemuś
niezwykłemu, że nie powiemy dzikiemu, jako jednym słowem
pewnego rodzaju kuryozum. ◁Gottlieb przyznał się do jedności
ze swym ludem i to stanowi epokę. W ślad jego poszli Hirszen-
berg, Lilien i inni.▷

Wilhelm Wachtel już na samym początku swego wystąpie-
nia stał się popularny przez drobnostkę, znaną winietą na wido-
kówce, przedstawiającą modlącego się Żyda z małym chłopcem
na tle stylizowanym siedmioramiennego świecznika z gorejącymi

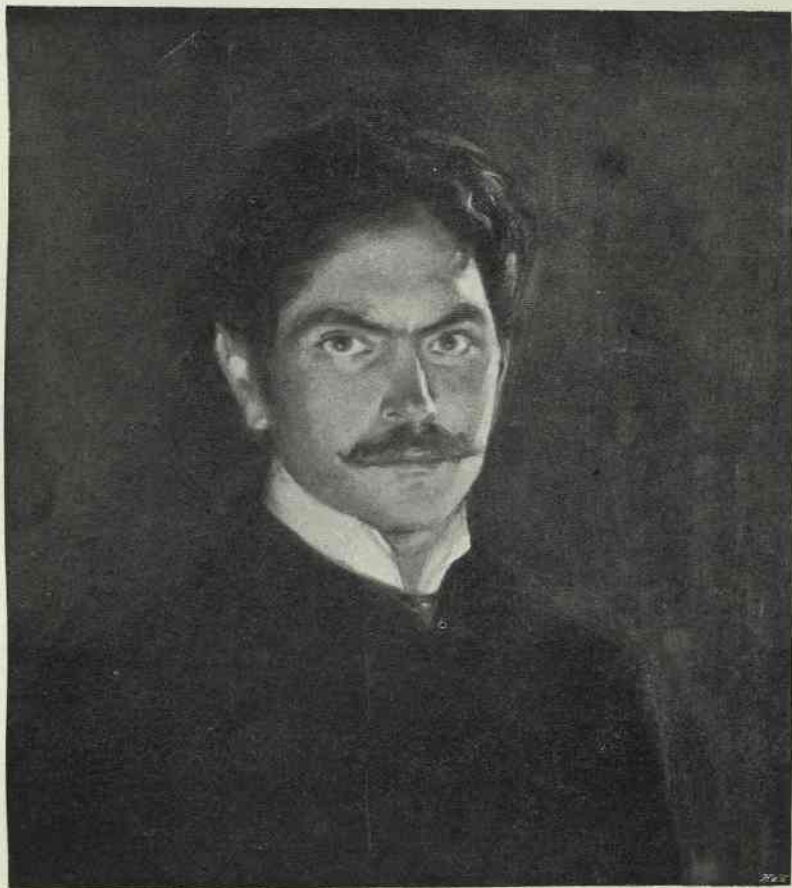
świecami. Z poza stylizacyi — akcesoryum zależnego od prądu chwili — wieje jednak duch Gottliebowski. Ta głowa szlachetna, to oko zapatrzone w świat wspomnień i tęsknoty, ta chwila wy-poczynku wśród żarliwych modłów, to już nie typ ciekawy, nie zajmująca scena, to cząstka ludu, którego cząstką jest sam artysta, chwila z smutnego tyleż ile dziwnego życia tego ludu. Motywu ten odtąd bezustannie nawiedzał naszego artystę.

Z winiety o dwóch głowach zwróconych ku sobie, jednej pochylonej ku księdze, drugiej spoczywającej na niej, z ~~tem~~ świec gorejących, wyrastały coraz to nowe przeobrażenia motywu. Koroną ich jest piękny obraz „Kol nidrej“. Twarz modlącego się ma tu wyraz wielkiego uduchownienia, ekstazy, zapomnienia się. Na tle zaś złotego żaru ściśniętych płomieni świec występuje mgławo błądy zarys widzenia modlącej się osoby: wódz bojownik, bohater świętej sprawy na czele zbrojnych zastępów. Modlący się przerwał swe żarliwe błagania i zaklęcia. Jego dusza w krainie błogich marzeń. Widzi idące wyzwolenie, wielką walkę o nie, szczęście, wolność, potęgę, sławę i chwałę ludu swego. . . I znajduje snąc w tych marzeniach wielką radość i szczęście, bo przez smutek bolem strawionego lica prze-bija ciche upojenie. Obraz to silny nastrojem, przepiękny w kolorycie.

A jednak, czy to już ostatnie przeobrażenie tematu. Czy artysta już zadowolony z niego? Wątpić wolno.

Z licznych przeobrażeń motywu widoczne, że zapuścił głęboko korzenie w duszy artysty, że ten niezadowolony z każdorazowego ucieleśnienia swej myśli, szukał coraz to nowego. Nie jest wykluczonem, że i po ostatniem nastąpi dalsza przemiana. A jednak czuć tu już przecież i pewne zmęczenie.

Tu miejsce, na którym dobrze będzie stanąć na chwilę i rozglądnąć się w koło. Zdarza się nieraz, że artyści wracają kilkakrotnie do tego samego tematu. Co więcej nieraz wprost ten sam obraz powtarza się z pewnemi odmianami. Po większej części atoli można zauważyć pewien stały rozwój czy to w spo-

WILHELM WACHTEL.

PORTRET WLASNY.

sobie ucieleśnienia i przeprowadzenia idei, czy też w doskonałości wykonania. Tu jednak mamy z czem innym do czynienia. Po pierwszym skoku od szkiców winietowych do rozwiniętej myśli — mamy już przed sobą tylko jej odmiany, nie zaś różwój. Nie jest to powtarzanie się jakby sądzić można. Wyobrażenia Wachtla ruchliwa, niespokojna jest też niewątpliwie na tyle bogata, by go na powtarzanie się nie skazywać. Jest to więc coś całkiem innego. Jest to powracanie do tego samego tematu, dlatego, że on artystę nawiedza, mówiąc mu, że go jeszcze nie ucieleśnił bez reszty. Ta reszta niewłożona w dzieło żyje w duszy artysty i dręczy ją i sprowadza coraz ponownie widzenie całości. I oto artysta wraca do tematu. A że jest nim zmęczony, nie może się zdobyć na coś więcej, niż lepszą odmianę. Jest to więc pewnego rodzaju błędne koło, z którego artysta wydobyć się nie może. Przyczyny zaś tego zjawiska należy szukać w zaznaczonej na wstępie nerwowości i zmienności. Artysta nasz zapala się łatwo do pewnej idei, nie ma jednak tej żelaznej woli i upornej wytrzymalności, któraby go przeprowadziła zwycięsko po przez znane w każdej twórczości artystycznej okresy zniechęcenia, i znużenia, zbrzydzenia sobie podjętego tematu lub dzieła. Pędzi więc naprzód, byle tylko przejść do czego innego, skończyć raz z rzeczą, która mu przestała być miłą, która się jednak, jak widzieliśmy, umie mścić za tę niewierność. Tem większa szkoda. Bo właśnie to powrotne nawiedzanie jest wskazówką, że, gdyby artysta raz przemógł zniechęcenie, to z niego, jak zawsze w każdej twórczości, z walki zapasów z własnem zniechęceniem się, zrodziłyby się najpiękniejsze wzbogacenia i przeistoczenia idei. Możeby natenczas, aby do punktu wyjścia tych uwag powrócić, przyszły „Kol Nidrej“ Wachtla nie był już jedynie pięknym, bardzo pięknym, ujmującym i wymownym obrazem rodzajowym, obrazem, który zachwyca kolorytem, a działa nastrojem, lecz stał się dziełem pomnikowym, z którym by nazwisko odbiorcy nierozzerwalnie było połączonem. Możeby w niem, w tem odbiciu jednej chwili marzenia i upojenia na tle modli-

tewnej ekstazy zestrzeliła się tęsknota całego ludu, tęsknota chwil, lat, niezliczonych i pokoleń niezliczonych, niegasnąca nigdy w szarej, nieskończonej, boleści i gorzkości pełnej wędrówce rozprószenia, ta nie mrąca nigdy wielka, nieutulona tęsknota do światła, do chwały ludu, który poprzez wszystkie deptania, poniżenia, poprzez całą swą pozorną małość i nikczemność czuje swą niespożyta wielkość, wyniosłą potęgę i moc swej osobistości. Takie dzieło stworzyłoby z malarza rodzajowego — natchnionego kapłana, proroka, mistrza, przewodnika ludu, takie dzieło warte krwi serdecznej! . . .

Do czasu wrócić musimy do scen rodzajowych, które mamy przed sobą. To pewna, że Wachtel nawet w czysto rodzajowych obrazach daje po większej części nie zewnętrzne „ciekawe” oblicze, lecz duszę ludu swego. Jego twarze żydowskie mają pewne szczególne piętno, które na razie trudno jeszcze bliżej określić, a którego istotę stanowi może to właśnie, że widziane są z wewnątrz, nie z zewnątrz, z stanowiska „obiektywnego” spostrzegacza. Czasem — szczególnie w szkicach, które przy jego metodzie roboty posiadają niejednokrotnie wyższą wartość bezpośredniego natchnienia — zdaje się, jakoby te oblicza wykwiwały wprost z danego tematu, jakoby były jego koniecznem ucieleśnieniem. Że przypomnę twarz króla mędrca i twarz proroka z książki Żuławskiego*), twarze żydowskie w licznych drobnych winietach i mniej znanych ogółowi malowanych szkicach.

Nie da się równie zaprzeczyć, że jest coś w sposobie opracowania nawet czysto rodzajowych obrazów Wachtla, które je podnosi wysoko, nad poziom licznych innych płócien lub rysunków tej kategorii. W znanej zaś powszechnie „Dyspucie” mamy przed sobą do pewnego stopnia arcydzieło z podkładem idei wcale już nie „rodzajowej”. >

*) Księgi niektóre, z żydowskich pism starego zakonu wybrane, przekładania Jerzego Żuławskiego, rysunki Wilhelma Wachtla. — H. Altenberg, Lwów.

Dwie te postacie — nieco może za typowe, a jednak znowu i silnie zindywidualizowane w ruchu postaci i rąk i wyrazie twarzy — dwaj ci przedstawiciele tak różnych, tak wrogich sobie, tak dalekich od siebie światów, to nie są już jednostki, choćby społeczności zastępujące, to owe dwa odrębne światy same, patrzące sobie wzajem w pełne zagadek oblicze. Artysta, który taki właśnie znamieny moment życia pochwycił, czyto w realnym, czy w symbolicznie pojętym obrazie — ten wznosi się dziełem swem ponad poziom codzienności, powszedniości i przypadkowości w sfery odwiecznych zagadnień życiowych. Obraz ten ma nadto przy całej prostocie swego układu wybitne zalety artystyczne. Pierwszą z nich i najgłówniejszą jest jasność i przejrzystość. Każdy od pierwszego spojrzenia wie, co ma przed sobą, obraz ten mówi wyraźnie i dobitnie. Kompozycja ta nadto ujmuje nastrojem, wydobytym ruchem linii, a szczególnie oświetleniem. Jest jakaś cisza uroczysta rozlana nad temi postaciami, które przedstawiają walkę, ale walkę toczącą się w dziedzinie myśli zdala od zgiełku i wrzawy, od szczerku broni i jęku padających ofiar brutalnej walki fizycznej. A jednak poza tą uroczystą, a złowrogą ciszą, wśród której się te zapasy duchowe odbywają, czujemy, że tam w dali na świetle dziennym, które tak tajemniczo wpada do samotni dysputujących, odbywają się inne groźniejsze, zawziętsze stokrotnie i tysiącrotnie zapasy, z którymi idzie nie tylko nienawiść, lecz i srogie zapamiętałe zniszczenie z jednej, a odwieczne katusze z drugiej strony. W dziwną oto i uroczystą ciszę obrazu wpada razem z błękitnem światłem szerokiego dnia głuchy poszum owych zmagających okropnych.

A przecie jest i tu może jakaś reszta nieoddana. Może ten poszum nie dla każdego dosłyszalny, możeby ta cisza mogła być wymowniejszą i uroczytszą? Przypomina mi się inny obraz Wachtla, daleki tematem i odległy czasem powstania. Nazwę go: „Przed zagadką życia“, bo nie znam jego oficjalnej nazwy. Tło: słoneczna poświata nad bezbrzeżnym obszarem morza. Lewa strona obrazu zajęta i zacieniona mrokiem leśnym, z którego się

wyłaniają dwa kamienne sfinksy. Naga postać młodzieńca z głową pochyloną w wymownym, bólu pełnym ruchu stoi przed nimi wrzynając się górną częścią w jasne tło morskich nieskończoności. Przykucnięty do pnia jednego z drzew siedzi starzec i przygrywa snąc wesoło na harfie, bo jego usta wykrzywione szyderskim uśmiechem. W obrazie tym cisza i nieskończoność nie zrównanie oddane, a kontrast mroków, w których cichają zagadki świetlanych przeźroczy, działa z nieodpartą potęgą.

Czy i temu obrazowi mielibyśmy coś do zarzucenia? Po-
minawszy pewne usterki wykonania, o których nic bliżej po-
wiedzieć nie możemy, gdyż dawno już obraz ten widzieliśmy,
sam temat. Nie żebyśmy podobne w ogóle odrzucać chcieli, ale
ten zdaje się nam zanadto literacki, zanadto aktualny w pewnym
znaczeniu, za wiele mający w sobie tego, co Niemiec nazywa
„anempfunden“. To nas wiedzie do nowej kwestyi.

Zawsze i we wszystkich dziedzinach sztuki okazywali ar-
tyści dążność przekraczania granic swojej dziedziny, przekracza-
nia granic sztuki w ogóle. Szczególnie do filozofii okazywali nie-
odparty pociąg, z pomiędzy sztuk zaś szczególnie sztuki plastyczne
pozwaląc zawsze musiały na taką niewierność. Dać obraz, dać
rzeźbę nie wystarcza niewiernym twórcom, wydaje im się to ni-
żej ich godności, im potrzeba tak zwanej „myśli filozoficznej“,
dają więc: dawniejsi tak zwaną „ale goryę“, nowsi obraz lub
rzeźbę „symboliczną“. Nie miejsce tu ani pora, wdać się w szcze-
gółowe wywody na temat, jaką doniosłość ma „idea filozoficzna“,
czyli idea przewodnia w dziele sztuki. Tem mniej, że dawny spór
o to, co stanowi istotę piękna, obecnie podjęty został na nowo.
Nam wystarczy uwag kilka, które bez względu na odpowiedź
nauki w tej mierze zdają nam się być uzasadnionemi.

By się wyrazić krótko i drastycznie — takie gwałtowne
i bezwzględne uciekanie z objęć swej sztuki w objęcia filozofii wydaje
nam się dziecinnem. Wyjaśnijmy rzecz przez porównanie. Dziecko
raduje się słońcem i dlatego wyciąga wprost ręce po nie. Ina-
czej astronom. Ten przedziera się z trudem i znojem przez roz-

liczne systemy, owoce wyteżonej, bezustannej pracy wieków i pokoleń uczonych, a w końcu ośmiela się ledwo skierować ku słońcu swe z niemniejszym nakładem myśli i pracy zbudowane przyrządy, aby zdobyć jego obraz, lub część obrazu. Tak artyści często prostym ruchem ręki chcieliby osiągnąć to, o co daremnie się kuszą myśliciele wszystkich czasów, wyciągają jak dzieci rękę po to, aby istnieniu, bytowi wydrzeć jego tajemnice.

◀Nie da się zaprzeczyć, ostatnim celem sztuki jest poniekąd poznanie ale poznanie to, intuitywne, nie osiąga się bezpośrednio, lecz przez uczucie. Uczucie to, uczucie estetyczne, jest bezpośrednim celem sztuki, ku niemu zmierzać powinny wszelkie usiłowania artysty; jego siła i jego wartość stanowi o wartości dzieła i o wartości poznania z niego płynącego.▶ Im silniej wstrząśnięte uczucie, tem silniej wraża się w duszę naszą myśl zawarta w dziele. Siła tego uczucia musi się przeto znajdować w prostym stosunku do znaczenia owej myśli. Z drugiej strony myśl owa musi z łatwością i jasnością wypływać z dzieła, nie zaś być mętną i z trudem być z niego wydobywaną. Z tych dwóch powodów nie wszystkie sztuki jednakowo nadawają się do wcielenia myśli. Muzyka, mimo wszystkie przeciwne zapewnienia zwolenników muzyki programowej, wcale nie, a malarstwo w słabym stopniu. Muzyka, bo daje tylko uczucie, a żadnego obrazu; malarstwo, bo za mało wstrząsać umie.◀Z poezyi najbardziej powołany do wcielania był, jest i będzie dramat, bo siła wstrząśnięcia doznawanego przez tragedję jest niezrównaną i jedyną. Tędy też wiedzie droga dla innych sztuk, o ile one podobne cel chcą osiągnąć.▶ Muzyka może być tragiczną, nie wyraża jednak mimo to myśli żadnej. Malarstwo może dać obraz tragiczny sam dla siebie, bez idei szczególnej n. p. tragiczny krajobraz, widok morski, burzę; może też ucieleśniać ideę jakąś, ale musi wtenczas również być tragiczne, a więc wstrząsać grozą. Przedewszystkiem zaś musi działać sobą, działać czynnikami zmysłowymi: farbą, linią, obrazem czyli treścią obrazu. Z chwilą, gdy chce działać ideą, a czynniki zmysłowe zaniedbuje, staje się zi-

mną, suchą, martwą alegoryą. Cóż stąd, że pomyślawszy nieco, albo i wiele, przyjdziemy do przekonania, iż obraz wyraża myśl głęboką lub wzniosłą? Skoro obraz nie przemówił do naszego uczucia, skoro nas nie porwał, nie upoił, nie wstrząsnął nami. Przemówił do naszego rozumu, ale do rozumu myśl może bezpośrednio i lepiej przemówić.

Wróćmy do naszego obrazu. Powiedzieliśmy, że jemy samemu nic do zarzucenia nie mamy. Należy to zrozumieć w odniesieniu do obrazu, jaki jest, jaki zaś mógłby być, okaże się z dalszych uwag. Główną zaletę obrazu stanowią naturalnie uczucia tragiczne, które budzi i nie wątpliwie całe ułożenie obrazu zdąża do tego. Nieskończoność morza i bezmiar światła; ponure mroki z drugiej strony z zaczajonemi zagadkami życia i chichotem starca — a wobec tego wszystkiego człowiek nagi i nieskończenie mały przed temi potęgami. Ta małość, to uczucie małości znakomicie są wyrażone w całym ruchu postaci, która też jest najlepsza z całego obrazu. Ale już inne czynniki nie całkiem dorastają do zadania złożenia się na tragiczną całość. I morza nieskończoność i światło i ciemność mogłyby bardziej żywiołowo działać. Nadto mamy tu i wprost martwe czynniki. Są to — że pominiemy starca, figurę i symbol, szablonem trącący — przedewszystkiem owe dwa sfinksy.

Wprowadzenie sfinksów do obrazu jest operowaniem za pomocą asocjacji literackiej. Jest ona dozwolona, niewątpliwie, ale z konieczności działa z mniejszą siłą niż asocjacja pierwotna. Sfinksy-kolosy z głazu, wyrastające z tła spalonej żarem, bezkresnej pustyni, widoku wysoce tragicznego, muszą czynić wrażenie wielkiej grozy; sfinksy małe w stosunku do stojącej przed nimi postaci, rzucone od niechcenia zielonawą farbą na płótno, robią wrażenie wypłowiałego teatralnego rekwizytu, zużytego, bo nadużywanego zbyt często, symbolu. Te sfinksy mogłyby być czemś, gdyby dla artysty były tylko punktem wyjścia samodzielnej symbolizacji, albo gdyby w wykonaniu nabrały samodzielnej życia. Artysta jednak zadowolnił się poprostu wska-

zówką: oto sfinksy! Nie przywiązywał do nich większej wagi niż do zwykłego napisu. Przez to osłabił jednak działanie całości. Obraz czyni wrażenie literackiego „pomysłu”, przeniesionego na płótno.

Dochodzimy więc do wniosku podobnego, co przy temacie zupełnie odmiennym obrazu „Kol Nidrej”. Gorączkowe, dorywcze wykonywanie w chęci szybkiego „wypowiadania” się, załatwienia się z tematem, bez należytego przetrawienia go w sobie! Do tego przyłącza się tu poszukiwanie aktualności, chęć działania na widza za pomocą symbolu, a raczej asocjacji będących w obiegu, odpowiadających wymaganiom ostatniej nowoczesności.

Wkazałem już na to, że i to pożądanie aktualności uważam jako znamię charakteryzujące artystę Żyda, równie jak niepokój, gorączkowość i brak cierpliwości, ten pociąg do nowoczesności, do działania bezpośredniego, chwilowo jak najintensywniejszego na swoją epokę, na każdorazowe otoczenie z poświęceniem nawet trwałości oddziaływania, uważam wraz z innymi, jako cechujące w wysokim stopniu Żyda nowoczesnego, jeśli nie Żyda w ogóle. W poezji najlepiej go reprezentuje Henryk Heine; w życiu publicznym i politycznym stwarza on znakomitych mówców (dawni prorokowie) i publicystów, sprawia, że każdy Żyd ma w sobie coś z dziennikarza; w nowo co dopiero powstałem w malarstwie wiedzy on artystę w objęcia aktualności. Dziwić się temu zjawisku nawet nie można, jakkolwiek cieszyć się z niego również trudno. Nie zapominajmy, że malarz żydowski, nawet gdyby chciał przewyciężyć swój pociąg ma wiele dziedzin malarstwa prawie zamkniętych. Cóż stąd, że mamy wielkich pejzażystów?! — Artysta oderwany od swego kraju, gość w jakimkolwiek innym, nigdy nie znajdzie dla tych ostatnich tej wielkiej miłości, co prowawity syn ziemi. Nie odmieniają prawdy tego twierdzenia najznakomitsze pejzaże, choćbyśmy nawet pominęli okoliczność, że znamienym dla nich jest ich charakter przeważnie ogólny. Żydowi bezdomnemu daną jest do jego pociągu do aktualności nadto zdolność łatwego estetycznego wczuwania

się w naturę najrozmaitszych krain i okolic. Stąd nie dziw, że malarz żydowski daje bez trudu piękny widok z jeziora Garda lub Le-mańskiego, czy jakiegokolwiek innego. Ale miłości, tej wielkiej miłości rodowitego syna ziemi, o którą tu chodzi, tej nie dopatrzyś w jego obrazie.

Tak samo z życiem otaczającego go społeczeństwa. Gościem on jest wśród niego i to w jego obrazach zawsze będzie widocznym. A że i życie własnego ludu jest również mu poniekąd obce, tedy oderwany, jak to już podnieśliśmy na wstępie, od gruntu wszelkiego, rzuca się tem chętniej w objęcia symboliki, operującej asocjacjami literackimi, będącemi powszechną i niczyją własnością. Ale i tu jest on — i to jest rzecz najsmutniejsza — i tu on jest bezdomny. Tak, jak pejzażom brak będzie zawsze serdecznej miłości ziemi tak i w jego symbolach, o ile one są czerpane z obcych kultur, widać będzie zawsze brak tego życia się z pojęciami, uczuciami, charakterem tychże kultur, które stanowią warunek nieodzowny i źródło szczerości, pierwotności, żywiołowości symbolizacji.*)

Kończę: Dla artysty żydowskiego powrót do żydostwa jest prawie potrzebą i koniecznością. Nie społeczeństwu żydowskiemu on przez to służy, lecz sobie i swej sztuce.

Od Wachta po takim powrocie oczekiwać możemy, jak to już przy omawianiu jego „Kol Nidrej” zaznaczyliśmy, rzeczy pięknych i wielkich. A spodziewać się tego powrotu również wypada z całą pewnością.

Więc życzyć sobie tylko pozostaje, aby przezwycięzył go-rączkowość, aby przystąpił co rychlej do tworzenia na dal-szą metę.

Wyraziwszy zaś to życzenie, żegnamy się do czasu z artystą świadomi dobrze niewyczerpania jego charakterystyki. Czynimy

Myśl tę wypowiedziano już raz w studium o Lilinie, por. „Moriah” Rok II, numer II, luty 1904. Bliższe uzasadnienie tej idei odłożyć musimy do dogodniejszej pory.

to z motywów podanych na wstępie i w dalszym ciągu naszego szkicu. Z licznych dzieł Wachtla omówiliśmy tylko kilka, o ile one same lub do nich nawiązane uwagi do tymczasowej, jednolitej charakterystyki artysty się przyczyniły. Z czasem, gdy z dalszym postępowaniem rozwoju artysty wzbogaci się materiał obserwacyjny, przyczyni się i niejedno tu pominięte do zaokrąglenia obrazu. Dziś notujemy, że pomineliśmy pejzaże, choć piękne są niejednokrotnie i pełne wdzięku i smętnej poezji, choć widne z nich delikatne poczucie piękna przyrody i wartości barwy. Również pomineliśmy portrety, chociaż odznaczają się umiejętnością podchwycenia charakteru twarzy. W końcu pomineliśmy rysunki zdobnicze, choć przejawia się w nich artysta o bogatej i ruchliwej fantazji*). Nie dają nam ani pierwsze, ani drugie, a najmniej ostatnie osobiste przyczynki do charakterystyki naszego artysty. Napełniają nas one wszystkie jednak przekonaniem, że jest to natura twórcza hojnie i wszechstronnie i pięknie wyposażona, że przeto uprawnieni jesteśmy do żądań wysokich, niezwykłych i śmiałych.

Zygfryd Naumburg.

*) Por. zresztą: „Moriah“ kwiecień 1805 str. 122 i u.

Dr. JAKÓB SPINNER

zmarł dn. 15/12 1905 w 32. roku życia.

mając temsamem jako wychowawca przyszłych pokoleń możliwość wprowadzenia w czyn swoich ideałów.

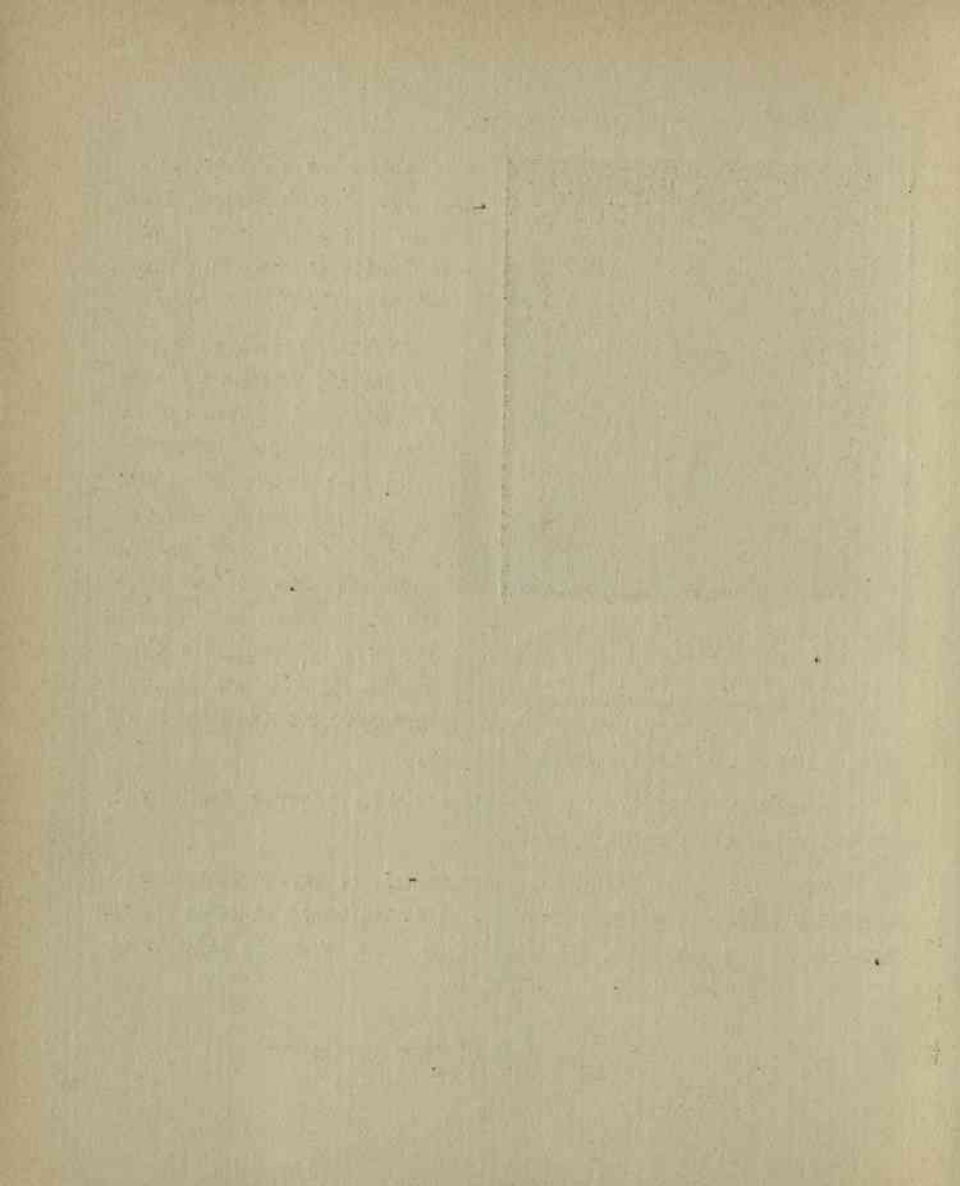
I ledwie poczęły ziarna przez niego zasiane kiełkować, śmierć przecięła pasmo jego dni.

Prawość jego charakteru, sumienność w wykonywaniu obowiązków i idealne ich pojmowanie idące w parze z szeroką wiedzą przyczynią się do tego, że pamięć o nim w sercu jego towarzyszy i uczniów nigdy nie zagaśnie.

Już po zamknięciu redakcyi Rocznika doszła nas przerażająca wiadomość o nagłej śmierci dra Jakóba Spinnera.

Zmarły, człowiek o nadzwyczajnej energii i konsekwencji, był jednym z pierwszych pionierów myśli syońskiej we Lwowie. Po ukończeniu studiów na wszechn. w Pradze i w Seminarium rabinackiem w Berlinie, objął on stanowisko nauczyciela religii w gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie,

OGŁOSZENIA.

DO WSZELKICH TRANSAKCYI BANKO-
WYCH POLECA SIĘ DOM BANKOWY
SCHÜTZ I CHAJES WE LWOWIE.

O POŁOWĘ TANIEJ

jak w handiach ratajnych sprzedaje pod pięcioletnią gwarancją nowe wysokoramienne Singera maszyny do szycia z pokrywą do poruszania nogą za K. 49.—, do poruszania ręką K. 42.—, Singera „Ringschiff” zbytkownie wykonane, z pokrywą i przyborami K. 78.— Aparaty do haftu K. 4.— Singera Central Bohlin z elegancką pokrywą K. 92.—.

Rowery wraz z przyborami bardzo tanio.

Rury po K. 4.— i 5.—, płaszcze K. 6.— 7.— 8.— i 9.—, klucze francuskie —60 h., —80 h., 1 K., pompy teleskopowe 2 K., nożne 3 K., lampy do oliwy 2 K., acetylenowe 3.—, 4.— K., wyborne szkarłatne K. 6'50, pedały K. 3'60 K. 4.—, siódła K. 3'50, torby trójkątne K. 1'50, dzwignice na pakunki K. 1'20, dzwonki K. 2'20, Klucza 1 K., pompy nożne 3 K., podstawy na rowery K. 2'50, laska 2 K., pudełko na przyrządy 80 h i t. d.; lak do emalii 70 h., nowość! szybkie powlekanie niklem, pudełko K. 1'70, łożyska wolno bieżące z hamulcem tylnym model 1905 K. 24.—, wszystkie inne przybory po najniższych cenach na składzie. Używane rowery męskie, damskie i dla chłopców bez zarzutów K. 45.—, 55.—, 65.—, 70.— do K. 85.—. Wybrane nowe rowery model 1906 od K. 1'10 począwszy. Cennik gratis.

M. RUNBARIN Wiedeń, IX. Liechtensteinstrasse 23.

„MORIAH“

jedyny w języku polskim miesięcznik młodzieży żydowskiej w Galicyi, wychodzący we Lwowie.

W czasie trzyletniego swego istnienia zdołała „Moriah“ skupić dookoła siebie najwybitniejsze siły literackie, omawia zasadnicze i żywotne zagadnienia z życia żydowskiego; zaszczepia wśród młodzieży zamiłowanie i zapal dla wiedzy i sztuki naszej, uzupełniając braki domowego wychowania.

Prenumerata kwartalna 1 K. 05.

Administracja miesięcznika: „MORIAH“ Lwów, Batorego l. 6. II. piętro.

Przez Wysokie c. k. Namiestnictwo konces.

BIURO PODRÓŻY ZOFII BIESIADECKIEJ

OŚWIĘCIM (dworzec)

SPRZEDAJE BILETY OKRĘTOWE

DO AMERYKI

I., II. i III. KLASY DLA PAROSTAT-
KÓW POSPIESZNYCH, ORAZ BILE-
TY KOLEJOWE DLA KOLEI PÓŁ-
NOCNO-AMERYKAŃSKICH WE
WSZYSTKICH KIERUNKACH.

Ceny ściśle wedle taryf okrętowych i kole-
jowych. — Prospekta darmo i opłatnie.

==
Korespondencja w języku polskim, ruskim i niemieckim.
==

**Specyalne połączenie handlowe z Ro-
sya południową.**

N. KATZNER

BIURO SPEDYCYJNE i KOMISOWE

**w Podwołoczyskach, Wołoczyskach, Brodach
i Radziwiłłowie.**

**Stałe taryfy przewozowe (Stawki)
do Rosyi i z Rosyi wraz z wszelkimi kosztami.**

**Najszybszy i najpewniejszy przewóz przez granicę
i fachowe oclenie.**

DZIERŻAWCA KAMIENIOŁOMÓW

w Ruzdwanach i Nałuzu (koło Trembowli)

**poleca płyty posadzkowe, klocki brukowe, nagrobki, schody,
cokle, piramidy i t. d. w jak najlepszym gatunku i po
najniższych cenach.**

**Wywóz kamieni do ostrzenia kos, węłny drzewnej i desek
na skrzynki do jaj.**

A D R E S:

N. KATZNER w Podwołoczyskach.

ARTYSTYCZNY ZAKŁAD RYTOWNICZY

A. ZIGMANNA

we Lwowie, ul. Sykstuska L. 14.

Wyrób stampilli metalowych i kauczkowych. Wszelkie grawury. Szyldy rytowane i lane. Obcegi do plomb z datami.

Wielki skład drukarni kauczukowych „Perfect”. Marki pieczętkowe.

Cenniki gratis i franco.

EDMUND MARYAN BEER

dług. współpracownik
byłej firmy J. Ostrowski
i J. Strzelecki

poleca

Magazyn i pracownię
wyrobów jubilerskich
złotych i srebrnych.

Lwów

AKADEMICKA L. 4.

כשר A. FINKELSTEIN כשר

pierwsza lwowska fabryka wyrobów masarskich i salami
poleca Szan. P. T. Publiczności wyroby masarskie,
sporządzane ściśle wedle rytualnych przepisów w nnijszej jakości
i po cenach najtańszych.

Lwów — plac Gołuchowski 2.

Obszerny lokal, elegancko urządzony, elektrycznie oświetlony.

Przyjmuje większe zamówienia na wleczorki, bałe,
zaręczyny, wesela etc.

== Wysyłka na prowincję. Cenniki gratis i franco. ==

• Oryginalne •

Singera Maszyny do szycia

dla użytku domowego
i każdej gałęzi fabrykacyi

Bezpłatna nauka we wszystkich technikach modnego haftu
artystycznego. — **Motory elektryczne** do pędzenia maszyn
do szycia

Paryż 1900
GRAND PRIX

Singer Co. Tow. Akc. Maszyn do szycia
Lwów, SYKSTUSKA 6.

„**MERKURY**“
Gazeta losowa i handlowa

Adres: Adm. „MERKUREGO“
w Krakowie, Rynek gł. 5.
Prenumerata roczna
3 koron 60 hal.

Bezpłatne dodatki:
Rocznik finansowy i kalendarzyk kieszonkowy.

Magazyn nowości
A la ville de Paris

GABRYEL STARK

Lwów, plac Maryacki 11
— poleca —

wszelkie artykuły sezonowe w dobo-
rowych jakościach i w wielkim wyborze.

KOSZULE w najlepszych gatunkach.
WYPRAWY według miary.

PIWO WYSTAŁE.

Mam zaszczyt zawiadomić Szan.
P. T. Publiczność, że **Piwo butelkowe**
z trzech najstynniejszych browarów,
znajduje się w moim głównym składzie
przy ul. Sykstuskiej l. 14

a mianowicie :

Piwo Exportowe, Marcowe, Salvator i Bok
z Lwowsk. Tow. Akc. Brow.

Piwo Eksport. Marcowe, Porter kraj. i Bok
wyrobu Jana Götza w Okocimie.

== **Piwo Eksportowe i Marcowe** ==
z browaru akcyjnego w Pilźnie.

Łaskawe zamówienia z prowincyi
uskuteczniłam natychmiast.

Z poważaniem

S. Wieser.

Telefon do użytku Szan. P. T. Publiczności Nr. 149.

Jan Lewiński

konces. budowniczy

Lwów, ul. Krzyżowa l. 42 (telefon Nr. 198)

poleca **Kafelowe** piece i kominki kolorowe i białe różnych stylów — **Kuchnie** i **wanny** kąpielowe — **Terrakotę** i **majolikę** budowlaną, **Dachówki** (karpiówki) glazurowane — **Cegły szamotowe** lepsze od zagranicznych z fabryki hr. Potockich w Krzeszowicach — **Płyty glazurowe** na ściany własnego wyrobu, — **Płytki szamotowe** na posadzki z największej fabryki czeskiej w Pradze Bartda & Tichy — **Rury kamionkowe** (steingutowe) — **Podłogi sosnowe** maszynowe heblowane na pióro i wpust $\frac{3}{4}$ i $1\frac{1}{2}$ cala grube — **Listwy drewniane** profilowane — **Materyały** **drzewne** impregnowane przeciwko zapaleniu się i grzybowi — **Ścianki ciepłowe** własnego wyrobu — **Materyały budowlane**: kamień łamany i ciosowy, stopnie, płyty balkonowe, płyty na chodniki i podwórza — **Papa dachowa** „Duresco” — **Cement** i **wapno hydrauliczne** — **Gips** prażony, własny, patentowany.

Na sprzedaż **parcele** pod **wille** i **kamienice** na **Kastelówce**, ul. **Kurkowej** 37 i **Pańskiej** 5.

NAJNOWSZE

Zurnale mód

są u mnie w każdej chwili

DO NABYCIA

❖ **R. LANDAU** ❖

LWÓW,

ulica **Czarnieckiego** 3.

C. k.

uprzyw.

⌘ TOW. UBEZPIECZEŃ ⌘

AUSTRYACKI FENIKS

REPREZENTACJA WE LWOWIE

przyjmuje ubezpieczenia wszelkiego rodzaju.

PIERWSZE GALICYJSKIE
Tow. akc. rafineryi spirytusu
WE LWOWIE

poleca stare polskie mocne wódki, przednie rosolisy, likiery,
rumy prawdziwe z Jamajki, jakoteż i najlepszej jakości kra-
jowe specyały, jak:

**Narodówka, Dziennik, Szczutek, Dyabeł,
Karpalówka, Pomarańczowa niesłodzona, Ratafia,
Dereniówka, Owocówka i f. d.**

(wódki uprzyw. i jedynie prawdziwe, jeżeli z naszej fabryki
sprowadzone).

Jedynie źródło w kraju dla pp. Aptekarzy do pobierania **Alkoholu
absolutnego** i najczystszej **Spirytusu** do celów leczniczych.

Prawdziwy **WYSOKO OCTOWY** najsilniejszy,
zdrowiu nieszkodliwy, gdyż nie wyrabiany z esencji octowej.

SKŁADY DLA MIASTA LWOWA:
Pasaż Kausmana l. 7, plac Kapitulny l. 3
i plac Bernardyński l. 2.

HOTEL BRISTOL

Lwów, ulica Karola Ludwika.

- - - POKOJE Z KOMFORTEM URZĄDZONE. - - -
- WZOROWA USŁUGA. — CENY PRZYSTĘPNE. -
- כשר PIERWSZORZĘDNA RESTAURACJA כשר -
- PIWIARNIA PILZNEŃSKA. — WINA RUMUŃSKIE.
OSOBNĄ SALĄ PIERWSZEGO PIĘTRA WYNAJ-
MUJE SIĘ na WESEŁA, UROCZYSTOŚCI, BANKIETY

i t. d.

Z poważaniem **ZYGMUNT ZEHNGUT.**

TANIO! i pod gwarancją za doborowy towar,
poleca Szanownej P. T. Publiczności

■ Spółka stolarzy lwowskich ■

■ LWÓW, PLAC BERNARDYŃSKI L. 17 ■

swój od roku 1854 istniejący skład mebli wszelkiego rodzaju,
kompletne stylowe urządzenia pokoi sypialnych, jadalnych i sa-
lonów w wielkim wyborze od najskromniejszych do najwypuk-
○ ○ ○ ○ ○ niejszych, ○ ○ ○ ○ ○

- Meble gięte i żelazne po cenach fabrycznych. -

Ostrzeżenie!

Prosimy Wielmożną Panią uprzejmie u kupca nie po prostu paczkę albo Skrzyneczkę „Cykoryi” żądać, lecz wyraźnie prawdziwą

Franka

ażeby Wielmożna Pani otrzymać stale ten sam najlepszy gatunek. – Prosimy również uważać na marki ochronne i podpis, ponieważ opakowanie **nasze** bywa naśladowane przez używanie **równokolorowych** papierów z podobnym do naszego napisem.

Marka ochronna.

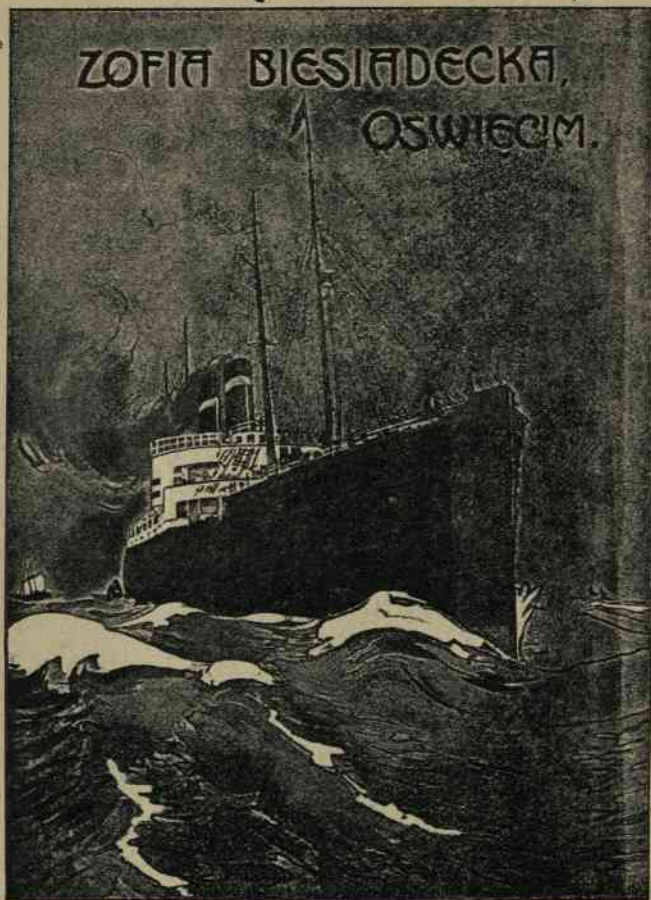
Marka ochronna.

Marka ochronna.

Henryka Franckhynowie

ZOFIA BIESIĄDECKA,
OSWIECİM.

ALOJZY HÜBNER

= LWÓW. =

Do trwałego i pięknego zapuszczania posadzek i podłóg z miękkiego drzewa

MASĘ FRANCUSKĄ
nadającą się na parkiety.

MASĘ WOSKOWĄ
własnego wyrobu na posadzki i miękkie podłogi.

GLAZURĘ BURSZTYNOWĄ z kolorowym i pięknym, trwałym połyskiem do ścierania wilgotną ścierką. — **Glazurę emaliową** **LINOLEUM** szybko schnącą z pięknym połyskiem.

Lakier „Christoffa“ wysychający w niespełna pół godziny, nadzwyczaj trwały, posiadający piękny, trwały połysk i nadający się tak na parkiety, jak i na miękkie podłogi.

Szczotki i pędzle do zapuszczania.

Szczotki do froterowania, oraz wszelkie inne gatunki szczotek, w zakres gospodarstwa domowego wchodzących.

Wosk do nacierania, płaty sukienne do wycierania podłóg i t. p.

===== poleca =====

Alojzy Hübner, Lwów, Rynek 38.

Ces. król.

uprzywilej.

RAFINERYA SPIRYTUSU

FABRYKA

najprzedniejszych likierów, prawdziwych polskich
Wódek, Rozolisów i Rumu

J. A. BACZEWSKI

c. i k. dostawca nadworny — LWÓW.

Najstarszy zakład przemysłowy w kraju i jeden z najstarszych w monarchii, poleca swoje wyroby po przystępnych cenach.

Dla koncesyonaryuszów i handli towarów mieszanych

wyrabiam fabrycznie na ciepłej chemicznej drodze wedle wymogów ustawy, trunki słodzone: wódki, rumy, rozolis, śliwowicę i t. p. spirytualia na **parowych aparatach destylacyjnych najnowszej konstrukcyi**. — Na każdej fakturze stwierdzam, że towar fabrycznie na ciepłej chemicznej drodze wyrobionym i słodzonym został.

Ręczę za uczciwą usługę.

Ceny najtańsze. Na żądanie cenniki bezpłatnie.

Rok założenia 1782.

25-letnia renoma

KARPACKICH PIGUŁEK ZDROWIA

jako najlubiejszego środka domowego w całych Węgrzech.

W każdym domu znajdują się te ulubione i skuteczne pigułki zdrowia, działające łagodnie i nieszkodliwie, gdyż takowe wyrabiane są z ziołowego ekstraktu, który całą esencją spirytusowo-tynkturną, odpowiada zupełnie wodom mineralnym.

Ten znakomity węgierski środek domowy, zastosować można najskuteczniej przy boleściach żołądka, niestrawności, wzdęciu, bólu głowy i zatwardzeniu.

Nabyć takowych można jedynie tylko w aptece

JANA FRIEDRICHA

w Malaczce, komitat Preszburski,

kłóra po otrzymaniu 2 kor. 50 h. rulon z 6 pudełkami franco wysyła.

Niżej podpisani odbiorcy są do każdego zapytania gotowi:

Profesor Winternitz, Kaltenleutgeben. — Dr. Werthner, Wiedeń. — Józef Bachmann, Bircza. — Joachim Pistuk, Stryj. — H. Mendelsohn, Borysław. — Leon Jirkiewicz, Stanisławów. — Moses Schlaks, Dobrochośó. — H. Engelmann, Kraków. — Marya Trauss, Kraków. — Simon Schminke, Krynica. — Leon Schwarzbach, Jarosław. — Chaim Koppel, Stebnik. — K. Szakiewicz, Chorostków. — T. Treter, Dąbrowa. — Kathi Blau, Soborsin. — T. Feiczewicz, Kimpolung. — Elias Koppel, Stebnik. — M. Safier, Tarnobrzeg. — K. Wagemann, Lwów. — M. Kornhaber, Borysław. — Izidor Braun, Vay Sered. — Józef Polack, Grodnik. — Henryk Gassner, Lwów.

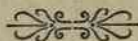
OSTRZEŻENIE: Pigułki są tylko wtedy prawdziwe, gdy każde pouczenie użycia ma markę ochronną a każde pudełko nosi całą firmę wytwórcy, wyciśniętą na nakrywce. Wszystkie inne pigułki należy jako nieprawdziwe zwracać.

KANTOR WYMIANY

c. k. uprzyw. galicyjskiego akcyjnego

Banku hipotecznego

kupuje i sprzedaje wszelkie papiery wartościowe i monety po najdokładniejszym kursie dziennym, nie licząc żadnej prowizyi.

□ □ WSZELKIE KUPONY □ □

i wylosowane papiery wartościowe wypłaca bez potrącenia prowizyi lub kosztów

KANTOR WYMIANY

c. k. uprzyw. galicyjskiego akcyjnego

Banku hipotecznego.

**„SOLO“ ZJEDNOCZONE FABRYKI
ZAPALEK i CZERNIDŁA**

— TOWARZYSTWO AKCYJNE W WIEDNIU —
polecają doskonale w kraju i zagranicą znane fabrykaty
— swych —

Zakładów „Union“ w Linzu n. D.

jakoto: Zapaliki, Czernidła, Kremy różnobarwne na
buciki, dalej tłuszcze (Vaselin) na skóry i broń i inne
preparaty do czyszczenia.

Lwowskie Towarzystwo akcyjne Browarów

poleca swoje wystale, z najlepszych materyatów wyrabiane

PIWA

tak w beczkach, jak w butelkach
a mianowicie

LEŻAK, MARCOWE, EKSPORTOWE, SALVATOR i BOK.

Zamówienia przyjmuje BIURO CENTRALNE, Lwów Kleparowska 8.

PRZEMYSŁ KRAJOWY !

Tylko własny wybór !

Gwarancja składników

a nadto i pochodzenia !

NAWOZY SZTUCZNE

POLECA

I-go GALIC. TOWARZYSTWO AKCYJNE
DLA PRZEMYSŁU CHEMICZNEGO

przedtem Spółka Komandytowa

JULIANA WANGA

we Lwowie, ul. Akademicka 8.

SPECYALNE SUPERFOSFATY POD KARTOFLE,
BURAKI, CHMIEL, DRZEWA, SZCZEPY OWOCO-
WE, KWIATY, TRUSKAWKI i T. P.

Cenniki na żądanie wysyła się odwrotnie.

ROK ZAŁOŻENIA 1860.

ROK 1904.

Towarzystwo wzajemnych ubezpieczeń w Krakowie.

Wyniki operacyj od dnia 1. stycznia 1904 r. do d. 31. grudnia 1904 r.

	Dział ogniowy.	Dział gradowy.	Dział życiowy.
Wystawiono polic	523.004	9 064	34.851
Wartość ubezpieczona	K. 1.658.152.810 —	48.605.946 —	103.467.484 —
			Renty 292.802 —
Zebrana premia	10.861.664 —	1.033.071 —	4.157.574 —
Szkody wypłacone	9.624.687 —	358.650 —	2.510.994 —
Szkody nieuregulowane	794.301 —	4.558 —	541.465 —
Fundusze rezerwowe po zamknięciu bilansu	6.541.597 —	2.122.560 —	2.790.449 —
Rezerwa premii	4.381.074 —	—	25.024.368 —
Fundusz emerytalny	2.134.767 —	—	—
Czysta pozostałość	—	396.178 —	358.792 —
Przyznana dywidenda dla członków	—	15% —	pośm. i mies 8% dożywotnie 5%
Od czasu istnienia Tow. wypłacono szkód	127.937.842 —	28.135.227 —	23.705.108 —
„ rent	—	—	2.891.231 —
„ dywidendy	28.110.817 —	581.666 —	1.974.413 —

**Spółka
wydawnicza**

KADIMAH

**LWOW
Sykstuska 35.**

Przyjmuje prenumeratę na literacko-artystyczny miesięcznik

„OST und WEST“.

SCHÜTZ i GHAJES

Dom bankowy i kantor wymiany

poleca się uprzejmie do wszelkich transakcyi, tyczących się kupna i sprzedaży listów zastawnych, rent, obligacyi, akcyi i losów.

WYPŁATA KUPONÓW i wylosowanych efektów bez żadnych potrąceń.

Losy na spłaty miesięczne.

Kupno rubli, marek, franków, dolarów, dukatów i sprzedaż ściśle po kursie dziennym.

Wykupno losów zastawionych gdziekolwiek.

Listy i przesyłki uprasza się adresować:

Dom bankowy

Schütz i Chajes

Lwów, plac Maryacki (róg ul. Kopernika).

Zasada nasza :
Wielki obrót — mała prowizya.

Do wszelkich interesów bankowych
poleca się

DOM BANKOWY i KANTOR WYMIANY
ROHATYN i ULAM

Lwów, Sykstuska 8.

➡ **LOS Y NA R A T Y.** ➡

P O Ż Y C Z K I N A L O S Y.

Kalendarzyki ścienne i kieszon-
kowe na r. 1906 bezpłatnie.

Kilka słów o tajnych chorobach.

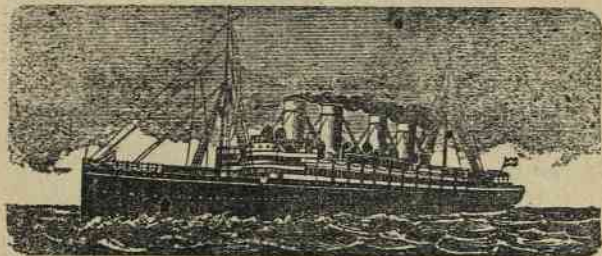
Jestto smutne — ale prawdziwe niestety! — że mamy dzisiaj wielkie mnóstwo ludzi, których krew jest zakażona i którzy wskutek młodzieńczej lekkomyślności i złych obyczajów, tak swój system nerwowy, jak i siły duchowe zniszczyli. Byłby najwyższy czas położyć kres temu smutnemu stanowi. Musi ktoś być, któryby szczerze, życzliwie i dokładnie objaśniał młodzieży życie płciowe i któremu by się chorzy śmiało i otwarcie ze swoich ukrytych cierpień zwierzyć mogli. Lecz nie wystarczy zwrócić się ze swą chorobą do pierwszego lepszego; pacjent powinien wybierać takiego lekarza, któryby jako sumienny i tęgi specjalista nie tylko mógł udzielać dobrych rad odnośnie do życia płciowego, lecz któryby był w stanie już istniejące choroby leczyć. Tylko tak jest możliwem wyleczenie tajnych chorób.

Do osiągnięcia tego szlachetnego celu nadaje się przedewszystkiem sławny Instytut specjalisty Dr. Palocz, emer. lekarza, Budapeszt VII. Kerepesi-ut Nr. 10, gdzie każdy (tak mężczyźni jak i kobiety) pod najściślejszą tajemnicą otrzymuje objaśnienia o życiu płciowem, gdzie się wzmacnia system nerwowy i oczyszcza krew i soki cielesne pacyenta, a zarodki choroby znikają z całego organizmu. W ten sposób uwalniamy pacyenta także od cierpień moralnych. Bez jakiegokolwiek przeszkody w wykonywaniu zawodu przez pacyenta stosuje Dr. Palocz z gruntownym pewnym wynikiem swą specjalną metodę w najcięższych chorobach syfilityczne wrzody, choroby nerwów i rdzenia kręgowego, cierpienia pęcherza i cewki moczowej, skutki syfilisa, pollucyi, wyływu nasienia, osłabienia męskiego (impotencyi), hemoroidów, choroby krwi i skóry jak i wszystkie cierpienia kobiecie narządu płciowego.

Oddalenie nie stanowi przeszkody w leczeniu. Jeśli ktoś nie będzie mógł z jakiegokolwiek powodu osobiście się zjawić, to udzieli mu się chętnie, zważając na ściśle tajemnicę wyjaśnienia listownego, w jaki sposób w domu może napewno się wyleczyć, (należy tylko dołączyć do listu markę na odpowiedź). Listy albo się pali po ukończeniu kuracyi, albo na życzenie każdemu się zwraca. Zarząd rzysząda także specjalne lekarstwa. Ordynuje codziennie od 10-tej przedpoł. do 10-tej wieczorem (w niedzielę do 12-tej wpoł), dla dam osobna poczekalnia i wychód.

Adres: Dr. Palocz, emer. lekarz szpitalny, specjalista
Budapeszt VII. Kerepesi-ut. L. 10.

B. KARLSBERG

Hamburg, Ferdinandstrasse 15.

PRZEPRAWA PASAŻERÓW

pocztowymi i pospiesznymi parowcami,

do Ameryki północnej, Nowego Yorku, Bostonu,
Baltimore, Chicago, Filadelfii, Texas, Kanady etc.

Ameryki południowej, Afryki, Australii i Azji.

Jazda oceanem do Nowego-Yorku pospiesznymi parowcami
w 5—6 dniach.

Korespondencya we wszystkich językach.

==== Ceny najniższe. Zaopatrzenie najlepsze. =====

WSCHÓD

jedyny w Austro-Węgrzech tygodnik wydawany w języku polskim, a poświęcony politycznym i społecznym interesom Żydów.

Wychodzi we środę.

**Redakcyja i Administracyja we Lwowie
ul. Sykstuska 35.**

PRENUMERATA roczna 8 koron, kwartalnie
2 kor. 50 hal. Za granicą 13 franków rocznie
a 4:50 franków kwartalnie.

Ogłoszenia zaręczynowe w rubryce „Nadesłane” 2 kor — Ogłoszenia po 20 hal. za trójlamany wiersz petitowy.

NAKŁADEM MŁODZIEŻY ŻYDOWSKIEJ UKAŻE SIĘ

HISTORIA SYONIZMU

J. Kirtona.

Praca ta będzie wychodziła zeszytami po 16 str. Cena pojedynczego zeszytu 12 hal. Abonament na wszystkie (około 10) zeszyty, jakoteż na pojedyncze przyjmuje:

M. FROSTIG

Lwów, ul. Czarneckiego l. 6.

„KADIMAH“

ŻYDOWSKA SPÓŁKA WYDAWNICZA

stow. zarejstr. z ogran. poręką

we Lwowie, ul. Sykstuska l. 35

poleca

„SYOŃSKIE PISMA HERZLA“

wydanie popularne, w cenie Kor. 4.50 za egzemplarz.

PIERWSZE GALICYJSKIE TOW. AKCYJNE
Budowy wagonów i maszyn

W SANOKU

poleca: Wozy kolejowe wszelkich systemów, wózki wążkoterowe dla kolejek przemysłowych, leśnych, cysterny do transportu spirytusu i nafty, maszyny, kotły parowe, transmisy, rezerwuary, urządzenia do gorzelni, browarów i rafinerii.

Wykonuje kompletne rygi kanadyjskie, wszelkie narzędzia wiertnicze, oraz przyrządy do opalania ropy.

Osobne działy wykonują rury żelazne lane, oraz siłowniki pożarne różnych typów.

Liczne uznania i odznaczenia!

**Magazyn ubiorów męskich
 i dzieciennych**
H. BORNFELD

W LWÓW

ulica Teatralna L. 11,
 (róg Kilińskiego).

**Zamówienia skuteczniają
 się w jak najkrótszym
 czasie.**

Uniformy dla Pp. Studentów.

ARTYSTYCZNY ZAKŁAD RYTOWNICZY
MAKSA GLASERMANA
Lwów, Sykstuska 17.

wykonuje gustownie i po najumiarowanych cenach stemple kauczukowe, pieczęcie metalowe, a także napisy dla P. T. adwokatów, lekarzy, biur i t. p. oraz różne grawury na wszelkich metalach.

Skład druków kauczukowych i farb do stempli.

Od zamówień z powołaniem się na ten inserat

**! obniża 5 procent na !
 fundusz narodowy.**

"THE GRESHAM"

Towarzystwo ubezpieczeń na życie, zostaje pod kontrolą austriackiego i angielskiego rządu.

Jako fundusz gwarancyjny dla ubezpieczonych w Austrii zostały przez Rząd uznane następujące wartości:

Depozyt kaucyjny Towarzystwa złożony w c. k. rządowej kasie centralnej we Wiedniu wynosił dnia 14-go kwietnia 1904	kor. 26,416.938 ¹⁰
Realność we Wiedniu wartości	1,050.000—
Realność w Pradze	490.000—
Wyplacone pożyczki ubezpieczonym	3.605.734 ¹³
	<u>kor. 31,562.672²³</u>

Prospektów i nowych taryf na żądanie gratis udziela filia dla Austrii w Wiedniu I., Giselastrasse Nr. 1.

Ajencye Towarzystwa w Austrii: Praga, Wenzelsplatz 66, Berno, Basteigasse 3, Kraków, pl. Dominikański 4, Lwów, Pasaż Hausmana 3 A., Suczawa, Kaiser Franz-Josefsstrasse 1262, Graz, Kaiserfeldstrasse 8, Lublana, Franz-Josefsstrasse 1^a, Tryest, Piazzetta della Borsa 7.

Towarzystwo chętnie przyjmie osoby zdolne na akwizytorów pod korzystnymi warunkami.

ZAKŁAD ART. - FOTOGRAFICZNY

"KORDYAN"

Lwów, ulica Akademicka L. 14.

pierwszorządny fotograf z długoletnią praktyką w zakładach fotograficznych europejskiej sławy, między innymi u Reutlingera w Paryżu, u Fabre'a w Marsylii etc., poleca się do wykonywania wszelkich prac w zakres sztuki fotograficznej wchodzących; wykonuje fotografie do legitymacji na żądanie w jednym dniu.

== Ceny niskie. ==

„KADIMAH“

żydowska spółka wydawnicza we Lwowie
stow. zarej. z ogr. poręką.

Przedmiotem przedsiębiorstwa jest wydawanie własnym nakładem żydowskich czasopism, dzieł i broszur treści politycznej, ekonomicznej, społecznej, literackiej i naukowej.

**Udział wynosi 10 koron
wpisowe 2 korony.**

Każdemu członkowi wolno mieć więcej udziałów.

Udziały mogą być wpłacone albo w całości zaraz albo w ratach miesięcznych po 1 kor. za każdy udział.

ZASTĘPSTWO „Jüdischer Verlag“ w Berlinie
„Verlag „Ost und West“ w Berlinie.
„Stimme der Wahrheit“ w Berlinie.
„Jüdischer Buch- u. Kunstverlag“ w Bernie.
Nakładu „Saphrus“ w Warszawie.

Na że anie cenniki gratis i franko.

CELEM

uniknięcia wszelkich pomyłek,
zawiadamiam niniejszem P. T.
Publiczność, że

Jedyny komisowy skład

OBUWIA

karlsbadzkiego

(wyrobu własnego)

we Lwowie

znajdu

przy ul. Kilińskiego 2.

(w domu kawiarni wiedeńskiej)

pod firmą

Beno Klaffen.

NAJWIĘKSZY WYBÓR
WŁASNEGO WYROBU

UBRAŃ MĘSKICH

polecają

Heilmann Kohn i Synowie

c. k. nadworni dostawcy

Lwów, pl. Maryacki 5

Ceny stałe, jak najniższe, uwido-
eznione na każdej sztuce.

Założony w roku 1863.

ZAKŁAD ARTYSTYCZNO-RYTOWNICZY

i ODLĘWARNIA TABLIC I SZYLDÓW METALOWYCH

HENRYKA SCHAPIRY

we Lwowie ul. Kopernika 3,

odznaczony dyplomem honorowym na wystawie metalurg. w Krakowie

poleca się łask. względem szan. P. T. Publiczności.

Cenniki gratis i franko.

Do zawierania ubezpieczeń życiowych, posagowych, na renty, ludowych i dla dzieci pod nader korzystnymi i niskimi premiami nadaje się najbardziej

ALLIANZ ake. tow. ubezpieczeń na życie i renty

Fundusze gwarancyjne po dzień 31./XII. 04: K. 8,241,041.90. Stan ubezpieczeń po dzień 31./XII. 04: 226,624 osób z kapitałem około 69,000,000.

Ogółem wypłacona kwota od założenia Towarz. przeszło K. 6.000.000. Prospektu

taryfy rozsyła tudzież bliższych informacyj udziela **ALLIANZ** akecyjne tow. ubezpieczeń na życie i renty.

Generalna Reprezentacya dla Galicyi i Bukowiny: Lwów, Pl. Bernardyński 2a

Główne zastępstwa we wszystkich miejscowościach Galicyi i Bukowiny.

Szczególniejszej uwadze polecamy kombinacye ubezpieczeń połączone z prawem poboru renty, tudzież ubezpieczenia z rocznym 3% do (87%) zagwarantowanym opustem odsetkowym.

===== Wolni i ruchliwi agenci zostaną przyjęci. =====

Ich habe zuzufolge der von Jahr zu Jahr steigenden Nachfrage auf

אתרוגים מירושלים

und um den Absatz der Producte aus der jüdischen Colonien Palästina's zu fördern, ein grosses Quantum wunderschöner „Esrogim“ dort abgeschlossen und bin in der angenehmen Lage אתרוגים מירושלים mit bios 20% teurer als Pargaer zu liefern, אתרוגים in Kisten zu 6, 12 oder 24 Stück zu folgenden Preisen:

אתרוגים	6 Stück III. Qualität Pargaer	fl. 3 50
„	6 „ II. „	4 50
„	6 „ I. „	6 —
„	6 „ Muwcharim	9 —

Feinste Muwcharim per Stück fl. 2 — bis 4 — לובים Genueser á 60 kr, Bordigerer á 40 kr. per Stück. חרסים IIa. Sorte fl. 1 20, Ia. Sorte fl. 2 — per 100 Stück.

Um Angabe der Hälfte des Bestellungsbetrages wird höflichst ersucht Bei vorheriger Einsendung des ganzen Betrages, liefere franco jeder Poststation Oesterreich-Ungarns und Deutschlands. Verlangen Sie Preiscourant.

Hermann Rath, Triest.

Największy Polityczny Dziennik Polski

SŁOWO POLSKIE

wychodzi we Lwowie dwa razy dziennie

Przedpłata wynosi miesięcznie :

we Lwowie (w Administracyi lub Biurach)	K. 2—
we Lwowie z dwukrotną dostawą do domu	K. 2'60
z jednokrotną przesyłką pocztową	K. 2'50
z dwukrotną przesyłką pocztową	K. 3—

SŁOWO POLSKIE

rozchodził się w niebywalej jak na stosunki galicyjskie ilości egzemplarzy i znajduje się w każdym, najmniejszym nawet, zakątku Galicyi, jest przeto równocześnie jedynym organem reklamowym

Ceny ogłoszeń wynoszą :

- w rubryce „Drobne ogłoszenia“ po 6 halerzy za każdy wyraz
- w rubryce „Zwyczajne ogłoszenia“ po 20 halerzy za każdy wiersz petitowy jednołamowy lub jego miejsce,
- w rubryce „Nadesłane“ po 80 halerzy za każdy wiersz petitowy dwułamowy lub jego miejsce,

Zawiadomienia o ślubach i zaręczynach po wiadomościach bieżących za każdy wiersz petitowy po 1 koronie.

Przy większych zamówieniach prosimy o zażądanie specjalnych ofert.

DLA POLUJĄCYCH!

Zamiast 40 kor. tylko 12 kor. wyborna czysto achrom. lornetka podwójna, forma marynarska, doskonalej konstrukcyi, z 6 szklami, model Zeus dla teatru i podróży, wysokości 144 mm. z kom-pasem, obiektyw, 43 mm. średnicy, skórzane etuis z rzemieniem

cena kor. 12.— Na żądanie wykażę, że 10.000 przesłałem do armii, klubów sportowych i prywatnych osób.

Nowość! Polecam Solingen maszynki do włosów z 3przesuwalnymi grzebieniami dla długości włosów 3, 7 i 10 $\frac{1}{4}$ ". Każdy może natychmiast sam włosy strzydz. Ważne zwłaszcza dla rodzin, gdzie jest więcej dzieci, w których cena już po $\frac{1}{4}$ roku się znoszczy. Cena K. 5'50, najlepsze K. 7'—.

Aparat do strzyżenia brody 6 K., nożyce do koni i psów po 6 K. Oryg. ameryk. aparat do golenia „Star” w eleg. kasetce metalowej K. 6'50. Aparat do golenia 4 K. Cenniki także na zegarki, muzykalia itd. bezpl.

M. Rundbakin Wieden, IX., Liechtensteistrasse 23.

CUKROWNIA

i RAFINERYA w PRZEWORSKU

powiększywszy znacznie produkcję
jest w stanie zaopatrzyć rynek w cukier rafi-
nowany wybornej jakości we wszystkich
gatunkach.

